Sveriges krig 1611—1632

Band I. Danska och ryska krigen (Generalstaben, Stockholm 1936)

Kapitel IV: Kriget med Danmark 1611—1613 · bogens s. 118—310

Dansk oversættelse

Oversættelsen følger bogen side for side. Bogens sidetal angives som »Side n«, og afsnitsinddelingen er bevaret. Ord, der er delt over et sideskift, står delt som i bogen. Bogens fodnoter står efter en streg nederst på hver side, og fodnoter, der fortsætter fra foregående side, er markeret [fortsat]. Citater fra 1600-tallets kilder er oversat til moderne dansk. Titler på arkivalier og litteratur i fodnoterne er bevaret i original form. Skarpe klammer markerer redaktionelle bemærkninger, som ikke er en del af kilden.

Værket er udgivet af Generalstabens krigshistoriska avdelning uden navngiven forfatter. Den tilgrundliggende PDF er digitaliseret af Umeå universitetsbibliotek.

Side 118

Sveriges krig 1611—1632

Også det militære lønningsvæsen fik under Gustav Adolf sin organisation for lang tid fremover. På grund af de store krav, kongen stillede til krigsfolket, måtte den ældre lønningsform med særlig løn i felten genoptages. Fredslønnen bestod af kontant årsløn, kornunderhold og gårdfrihed[1] samt uniformsklæde. Lønnen i felten blev udbetalt enten som månedssold eller som »läning« (lønning med naturalforplejning). Hvad den første angår, synes hensigten at have været, at den skulle udbetales under bevægelige felttog, hvor underhold in natura ikke altid kunne påregnes. Lønningens kontante beløb var derimod mindre, eftersom man fik proviant.[2]

---

[1] En menig knægt nød afgiftsfrihed for 1/8 gård og en rytter for 1 gård. De, der ikke ejede en gård, fik anvist tilsvarende afgifter i såkaldte tildelingsgårde.

[2] Bilag 5 giver eksempler på lønningsstater for infanteriet og kavaleriet.

Side 119

IV · KRIGET MED DANMARK 1611–1613 · (Karta I och II. 1. Skiss 1 och 2) · 1. DET POLITISKA FÖRSPELET

Interessemodsætningerne mellem Sverige og Danmark skærpedes yderligere i 1600-tallets første årti. Dette var kun en naturlig følge af de to regenters karakter og opfattelse af de forudsætninger, som de respektive landes fremtid burde bygges på. Karl IX's aktive politik i øst og nord, der havde til formål at bryde en omringning, som truede med at lamme et selvstændigt svensk liv, indebar samtidig en stærk trussel mod Danmarks stilling som herre over Østersøen og Nordhavet. Det fastere grundlag for en svensk magtvækst, som var lagt med freden i Teusina, ville blive betydeligt udbygget, hvis Sverige formåede at føre kampen med Polen i Baltikum til et frugtbart resultat. En fremgang for den svenske politik ville derfor i sine konsekvenser medføre en betydelig svækkelse af Danmarks stærke stilling i Østersøen og ved Nordhavet.

Christian IV var fra begyndelsen fuldt bevidst om, at Danmark for at bevare og styrke sin stilling som Nordens ledende stat måtte genoptage en aktiv politik over for Sverige og udnytte gunstige konjunkturer til at krydse de svenske planer. Så uvist som udfaldet af den kamp, der var indledt mellem Sverige og Polen, tog sig ud, fremstod hævdelsen af Danmarks interesser ved Nordhavet for kongen som den for øjeblikket mest presserende opgave. Den udformning af magtforholdene længst mod nord, som Sverige ville gennemføre på grundlag af freden i Teusina, indebar nemlig et klart forsøg på at trænge Danmark tilbage. Konsekvenserne for Danmark af et svensk kystområde ved Ishavet, som skilte Norge fra Rusland, lå åbenlyst for dagen. Grundlaget for dets overhøjhed over Nordhavet med den deraf følgende beskatning af handelen dér ville blive brudt, og hvis Sverige varigt fik fodfæste ved kysten, ville de danske krav på Kolahalvøen blive uholdbare. Allerede den måde, hvorpå freden i Teusina visse steder i Europa blev opfattet — om end fejlagtigt — betød desuden et prestigetab for Danmark. På nyudkomne nederlandske kort blev kysten fra Tysfjord til Varangerfjord således betegnet som svensk land.[1] Den

[1] Johnsen, s. 105.

store betydning, som Christian IV tillagde Ishavsspørgsmålet, kom allerede til syne i 1599 i kongens langvarige rejse til Nordland og i den forbedring af forvaltningen af Vardøhus len, som han havde gennemført to år tidligere.

Både for Sverige og Danmark forelå der af forskellige grunde et behov for at nå til en ordning, først og fremmest i Ishavsspørgsmålet, men også i andre ældre stridspunkter, såsom retten til våbnet Tre Kroner og den handel på Narva, som Sverige hindrede. Fra dansk side klagede man desuden over den told, som Sverige i 1600 havde lagt på varer fra og til Danmark for at finansiere den polske krig, i strid med den gældende toldfrihed mellem de to riger. På grund af Stettinfredens bestemmelser om voldgift ved opståede stridigheder, der byggede på ældre nordisk praksis, måtte den sædvanlige forhandlingsvej i form af grænsemøder genoplives.[1] Ved mødet i Kungsbacka 1601, som danskerne indledte med en protest mod freden i Teusina, blev der på begge sider fremlagt uforenelige standpunkter. De aggressive svenske krav, som Karl IX havde udformet, på enten hele kysten fra Tysfjord til Neiden eller også fra Altafjord til Varangerfjord med det indenfor liggende fjeldområde (»Sydfjeldet«) samt den norske skat af Kolas (»Nordfjeldet«) lapper, blev naturligvis afvist af de danske gesandter som aldeles urimelige og derfor stridende mod den tone, der burde anslås over for en venligsindet magt. Afgørelsen i dette spørgsmål såvel som i de øvrige stridspunkter blev henskudt til et nyt møde, hvor dom skulle fældes af seks rigsråder fra hvert rige — til opgaven løst fra troskabseden over for deres respektive statsoverhoveder. De domme i Ishavsspørgsmålet, som de to staters rigsråder hver for sig afsagde ved Flakebäck i 1603, udviste trods den tilstræbte objektivitet forståeligt nok betydelige forskelle. Ifølge den svenske, der støttede sig på freden i Stettin og Teusina, havde Sverige ret til halvdelen af skatten mellem Tysfjord og Malangen samt to tredjedele af skatten mellem sidstnævnte og Varangerfjord — det oprindelig fælles skatteområde for Norge, Sverige og Rusland. Med skatteretten blev imidlertid også territorialret forbundet ifølge udtalelsen: »overalt hvor Sveriges krone tager skat i Lapmarken, især hvor der ingen bevislig grænse er, både ved søsiden og oppe i fjeldene, dér har den også ret til folk, land, vand, skov og mark og bør nyde al højhed i gejstlig og verdslig ret og alle andre nytteheder, eftersom den enten alene eller sammen med Norges krone tager lige så meget eller mere skat«.[2] De danske rigsråder dømte, at

[1] Det seneste grænsemøde var holdt ved Flakebäck (nuværende Flabäck, en bæk ca. 1,5 mil syd for Göteborg) i 1591, og dér var der truffet aftale om et nyt møde i 1597. Det måtte aflyses på grund af de indre forviklinger i Sverige.

[2] ST 5: 1, s. 136. Udtrykket »hvor der ingen bevislig grænse er« sigtede til det allerede i 1601 udviklede svenske standpunkt, at Norges grænse sluttede ved Tysfjord, og at kysten nord derfor til Varangerfjord udgjorde et fælles svensk-norsk beskatningsområde.

Side 121

Det politiska förspelet

Kølen udgjorde grænsen mellem Norge og Sverige, men anerkendte samtidig Sveriges ret til skat mellem Tysfjord og Varangerfjord i det omfang, det kunne bevises at være betalt før 1570. Denne skatteret skulle dog betragtes som en statsservitut, som Danmark fra gammel tid havde indrømmet Sverige, og som ikke medførte nogen indskrænkning i den danske konges suverænitet over det pågældende område. Danskerne underkendte samtidig Ruslands ret til at overdrage sin tilsvarende statsservitut mellem Varangerfjord og Malangen til Sverige.

Striden om våbnet Tre Kroner, som efter svensk opfattelse var »Sveriges rette våben«, men for danskerne »et unionsvåben«, forblev ligeledes uløst, hvortil især den aftale bidrog, som Sigismund og Christian IV havde truffet i 1598, om at våbenspørgsmålet skulle hvile til begge kongers død. De svenske rigsråder mente dog at burde fastslå, at våbenspørgsmålet i betragtning af dets principielle betydning var »et af de fornemste, som man på Sveriges riges vegne har haft at stræbe efter«.

Hvad handelen på Narva angår, dømte de svenske rigsråder, at den igen skulle tillades, så længe freden med Rusland bestod. Den svenske indrømmelse fremkaldte et dansk tilsagn om, at Danmark indtil videre skulle afholde sig fra handel på Riga af hensyn til Sveriges krig med Polen.[1]

Grænsemødet ved Flakebäck havde ikke formået at skabe en forståelsesløsning i hovedstridigheden om Ishavskysten, men da de respektive regeringer var bundet af deres egne rigsråders domme, betød udfaldet stort set en svensk sejr. Sveriges ret til skat mellem Tysfjord og Varangerfjord var officielt anerkendt fra dansk side, og dette sammen med den svenske dom gjorde det muligt for Karl IX at fortsætte sin hidtidige politik i Ishavsspørgsmålet. Christian IV havde fået sine forhåbninger om at udelukke Sverige fra Ishavet skuffet og var dermed, ligesom hvad angik handelen på Narva, berøvet overbevisende argumenter for en krig med Sverige.

Den svenske fremgang gjorde Karl IX ivrig efter at få striden med Danmark afgjort ved udenlandsk voldgift. Kongen søgte i dette øjemed at vinde kurfyrsten af Brandenburg. Henvendelser i samme sag i januar 1604 til den danske konge og senere også til det danske rigsråd blev ikke besvaret. Christian IV, som var mislykkedes i sin diplomatiske aktion, var allerede for Ishavsspørgsmålets skyld fast besluttet på at drive sit land i krig med Sverige.

I proposition af 18. august 1604 til sit rigsråd fremhævede Christian, at en angrebskrig mod Sverige var nødvendig af en dobbelt grund. På den ene side gjaldt det om at hævde rigets ære og stilling og gøre en ende på de svenske voldshandlinger, men på den anden side at forebygge i tide, at Sigismund — »En herre, som er opdraget i papismen og en ivrer i samme religion, som regeres af munke og jesuitter, hvilke er hans fornemste råd, er kongen

[1] ST 5: 1, s. 111 ff.

Side 122

Sveriges krig 1611—1632

af Spaniens svoger og pavens søn og kreatur« — i tilfælde af tyrannen Karls fald eller død igen blev herre i Sverige. Også i betragtning af den polske konges forbindelser med kejseren og Spanien ville hans genindsættelse betyde den alvorligste trussel mod Danmarks religiøse såvel som politiske selvstændighed. Sveriges erobring og tilbageførelse under unionen ville derfor efter Christians opfattelse være den mest effektive løsning på disse forskellige problemer.[1]

Det fredsvenlige danske rigsråd tog i en udførlig begrundelse afstand fra en krig med Sverige. Danmark manglede den nødvendige økonomiske bæreevne, og den nordiske syvårskrig havde vist, at det at betvinge Sverige var en næsten uløselig opgave. Den svenske rigsdag havde desuden i Norrköping 1604 bevilget midler til underhold af ikke mindre end 9.000 mand udenlandske tropper i tre år, hvorfor et dansk angreb ville ramme et stærkt oprustet Sverige. Et sådant angreb kunne også føre til en evig fejde med dets rette herre, kongen af Polen, og dennes forbundsfæller, hvorved man netop ville fremmane den fare, som kongen ville besværge ved en præventiv krig. Der var også risiko for, at Lübeck, som forholdet var mindre godt til, ville gøre fælles sag med Sverige. Men af hensyn til Stettinfredens bestemmelser om voldgift kunne en krig også medføre komplikationer i forholdet til kejseren. Rigsrådet påviste også det uholdbare i en del af anklagerne mod Sverige, bl.a. vedrørende den handel på Riga, som svenskerne hindrede, og som danskerne havde forpligtet sig til indtil videre frivilligt at afstå fra. Rigsrådets betænkning mundede ud i et råd til Christian om at nå til en ordning af stridsspørgsmålene gennem fortsatte forhandlinger med Sverige.[2]

Mens Christian IV således blev standset i sin krigspolitik af sit rigsråd, fortsatte Karl sine anstrengelser for at få en udenlandsk mægling i stand. På en ny henvendelse til den danske konge i september 1604 svarede denne endelig i oktober med klager over påståede svenske overgreb mod Danmark. Han krævede samtidig indrømmelser fra svensk side på visse punkter for overhovedet at overveje en mæglingsaktion. Beskyldningerne blev imødegået af Karl i et brev i slutningen af oktober, hvori grev Moritz af Hessen blev foreslået som mægler. Det svenske rigsråd skrev desuden i begyndelsen af november i samme øjemed til det danske, som efter en måned besvarede brevet i sin konges ånd. Dette foranledigede en øjeblikkelig replik fra det svenske rigsråd, som, idet det vedlagde kopier af de to regenters brevveksling, bad om nærmere oplysninger om grundene til de danske klager. Dette brev blev dog ikke besvaret af danskerne, hvorefter der også indtrådte en længere tavshed fra svensk side. Den blev brudt af Karl IX

---

[1] Christian IV's breve, s. 13 ff. I sine anklager mod Sverige berørte Christian ikke Ishavsspørgsmålet, fordi den danske dom var gået kongen imod.

[2] Aktstykker, s. 125 ff.

Side 123

Det politiska förspelet

i slutningen af sommeren 1605, da han stod i begreb med at drage til krigsskuepladsen i Livland. Kongen henvendte sig herved direkte til to danske rigsråder med en sammenfattende fremstilling af de tidligere forhandlinger og bad dem virke for et nyt grænsemøde. Brevet blev videresendt til Christian IV med de pågældende rigsråders og kanslerens anbefaling af et nyt møde. Men under sagens behandling indløb der efterretninger om det svære svenske nederlag ved Kirchholm, og tilskyndet heraf forbød den danske konge alle forbindelser med Sverige. Karl IX's brev og en påmindelse til Danmark om det fra hertug Johan forblev følgelig ubesvaret.

Afbrydelsen af forbindelserne mellem Sverige og Danmark fortsatte helt til begyndelsen af august 1607, da det danske rigsråd under sin konges fravær fandt sig foranlediget til i et brev at protestere mod påståede nye overgreb fra svensk side. Det var Ishavsspørgsmålet, der igen var trådt i forgrunden.[1] Karl IX havde ved sin kroning føjet »Herre over lapperne i Nordlandene« til de sædvanlige titler. Dette vakte stærk harme i Danmark som en krænkelse af den danske konges højhedsret, som danskerne netop lod omfatte en herskerstilling over Nordlandene. Det danske protestbrev rettede sig også mod den forhøjelse af lappeskatten, som Sverige havde gennemført i Finnmarken. Det svenske rigsråd replicerede allerede den 21. august og fremhævede, at den svenske konges nye titel ikke kunne siges at være til skade for den danske konge, og at stridsspørgsmålene fra 1603 i øvrigt stod åbne i afventning af voldgift, som danskerne dog hidtil havde modsat sig. Modsætningen mellem Sverige og Danmark i Ishavsspørgsmålet var desuden yderligere skærpet ved dansk indgriben mod et svensk forsøg på at etablere søforbindelse mellem Älvsborg og det svenske skatteområde i nord. Et svensk orlogsskib, som i sommeren 1604 var sendt ud for at inddrive skat og drive fiskeri mellem Altafjord og Varangerfjord, var blevet standset i Bergen, og Christian IV havde i den anledning udstedt forskrifter om at forhindre al svensk sejlads nordpå langs den norske kyst.[2]

I slutningen af 1607 fandt Christian IV ikke længere at burde modsætte sig det stadig fastholdte svenske krav om voldgift, og efter adskillig korrespondance mellem de to riger herom i første halvdel af 1608 opnåedes enighed om et møde i Wismar den 12. september under ledelse af hertug Henrik Julius af Mecklenburg.[3] Omsvinget i den danske konges politik skyldtes formentlig, at han havde en fornemmelse af, at hans rigsråd var ved at glide over mod hans egen opfattelse af nødvendigheden

---

[1] Aktstykker, s. 145.

[2] Zettersten, s. 461; Larsen, s. 62.

[3] Aktstykker, s. 145 f., 163 ff.

af at sætte hårdt mod hårdt over for Sverige. Den yderligere skærpede modsætning mellem de to riger gjorde en forståelsesløsning temmelig udsigtsløs, og for Christians formål var det af største betydning at få fastslået, at der intet var at vinde ved fortsatte forhandlinger.

Mens Ishavsspørgsmålet tidligere havde været det fremmeste stridsemne mellem de to riger, var der ved siden af dette opstået nye konfliktgrunde i det for Danmarks stilling endnu mere følsomme Østersøområde. Den svenske blokade af Riga og de kurlandske søstæder og den dermed forbundne kapring af handelsskibe havde fremkaldt en usikkerhedstilstand, som truede med at lamme handelen på den østlige Østersø og samtidig formindske den danske Øresundstold. Med opkrævningen af denne anså Danmark sig desuden forpligtet til at sørge for opretholdelsen af handelens frihed. Gennem den langvarighed, som Sveriges krig med Polen antog, blev det danske tilsagn ved Flakebäck om en midlertidig indstilling af handelen på Riga desuden krydset. I sommeren 1608 sendte Christian derfor en del af den danske flåde til de baltiske farvande for at sikre handelen mod svenske kaperier.

Det nyanlagte Göteborg blev også set med uvenlige øjne fra dansk side, især efter at byen i 1607 var udstyret med privilegier, som i flere henseender havde til formål at frigøre Sverige fra handelsafhængigheden af Danmark. Ved at få nederlænderne til at handle direkte på dette sted, hvis borgmester betegnende nok var en nederlænder, berøvede Karl IX danskerne tolden af de varer, som ellers måtte føres gennem Øresund. Danskerne klagede også over, at fremmede skippere på vej til Østersøen besøgte Göteborg og derefter falskelig udgav godset for svensk for at drage nytte af den svenske toldfrihed. Ifølge byens nye privilegier af 1608 fik borgerne tilladelse til mod en årlig tiende at drive fiskeri mellem Tysfjord og Varangerfjord. Dette blev i Danmark opfattet som en ny krænkelse af den danske konges højhedsrettigheder og samtidig som et nyt udtryk for bestræbelsen på at skabe svenske søforbindelser med Ishavskysten.

På tidspunktet for mødet i Wismar var konfliktgrundene mellem Sverige og Danmark, som fremhævet ovenfor, blevet væsentligt uddybet, og det først og fremmest fordi spørgsmål om Østersøen, der var brændbare for Danmark, nu også stod på dagsordenen. Sammenkomsten blev dog til intet, fordi de svenske gesandter blev opholdt af modvind. Skønt de fra Kalmar havde underrettet de danske kolleger herom, havde disse forladt Wismar før svenskernes ankomst. De svenske gesandter afgav i den anledning den 27. september 1608 en protest til det danske rigsråd og erklærede, at de ikke kunne tilråde noget nyt møde i Tyskland, men kun ved grænsen.[1] Den irriterede stemning, som det mislykkede møde i Wismar fremkaldte i Dan-

[1] Aktstykker, s. 165.

Side 125

Det politiska förspelet

mark, begunstigede Christian i hans bestræbelse på at uddybe modsætningen til Sverige. Hans opmærksomhed rettedes herved igen først og fremmest mod Finnmarken, hvor den svenske aktivitet var øget, efter at Karl IX i 1607 havde indsat en statholder for Norrland, Baltzar Bäck, med den opgave særligt at våge over de svenske interesser ved Vesterhavet (Ishavskysten). Bäcks forsøg på ud over den svenske skat også at lade »russerskatten« inddrive havde fremkaldt væbnet modstand fra norske myndigheder, som i de fleste tilfælde havde beholdt overtaget. Enkelte forsøg var desuden i 1608 gjort af nordmændene på at fordrive svenskerne fra kysten. Tiden syntes derfor for den danske konge moden til en modaktion mod svenskerne, men til dette formål behøvede han på grund af den danske dom ved Flakebäck sit rigsråds støtte. I dette øjemed udsendte Christian den 22. januar 1609 en proposition til rigsrådet, hvori han udførligt redegjorde for den svenske ishavspolitik og foreslog de forholdsregler, hvormed den burde mødes. Kongen erklærede, at han fremover ikke ville respektere den svenske skatteret mellem Tysfjord og Varangerfjord, da den udelukkende var opstået ved norske myndigheders tidligere forsømmelser og udgjorde et påskud for de svenske territorialkrav, som havde fået en særlig udfordrende karakter gennem den nye titel, Karl IX havde antaget. Den danske overhøjhed over Nordhavet ville også blive bragt i direkte fare, hvis svenskerne fik lov til, som det åbenbart var deres hensigt, at holde en flåde inde i de norske fjorde — en mistanke, som senere viste sig berettiget. Lidt ved siden af emnet påviste kongen også det afbræk, som Göteborg voldte den danske Øresundstold.[1]

Det danske rigsråd gav Christian den støtte, han bad om, og rådede ham til om nødvendigt med våbenmagt at hindre svenskerne i at sætte sig fast ved Vesterhavet.[2] Kongen fandt på grund heraf, at han kunne gå et skridt videre i sine modforholdsregler og befalede, at skatten på fjeldlapperne, som han havde givet afkald på efter mødet ved Flakebäck i 1603, skulle genoplives. Dermed indtrådte almindelig retsløshed i Finnmarken. De svenske fogeder forbød under livsstraf fjeldlapperne at betale skat til Norge, og de norske myndigheder forbød sølapperne at yde tilsvarende tribut til Sverige. Ved de væbnede sammenstød, som blev en følge heraf, formåede svenskerne på grund af de store afstande i almindelighed ikke at gøre sig gældende, og deres skatteopkrævning ved Vesterhavet blev snart illusorisk.[3]

Med Sveriges indgriben i Rusland i 1609 øgedes imidlertid betydningen af en afspænding over for Danmark. Karl IX lod sit rigsråd ikke mindre end tre gange skrive til det danske med forslag om et nyt grænsemøde, før kollegerne værdigede sig at svare. Stemningen i Danmark var på grund af de nye

[1] Aktstykker, s. 167 ff.

[2] Smst., s. 175 ff.

[3] Johnsen, s. 126 f.

signaler i den danske finnmarkspolitik lidet gunstig for Sverige. Danskerne svarede også i det store og hele afvisende og fremhævede, at de var blevet skuffet over de mange tidligere grænsemøder, og at den danske dom ved Flakebäck i øvrigt ikke kunne rokkes. På svenske anklager om, at danskerne selv havde saboteret mødet i Wismar, svaredes kort for hovedet: »men at de (danskerne) der skulle forblive, som en tjener bør at tøve, indtil hans herre og husbond kommer, det var dem ikke befalet, ej heller kunne vor allernådigste herres reputation tåle sligt«. Et svensk modsvar på det danske brev blev ikke besvaret.[1]

Den kraft, hvormed Christian IV i 1608 og 1609 havde hævdet Danmarks interesser over for Sverige, medførte dog ikke nogen moderation af den svenske politik i øst og nord. Den unge Gustav Adolf, som under Karl IX's sygdom i vinteren 1610 forestod regeringen, styrede samme kurs som faderen. Den svenske ubøjelighed synes først og fremmest at have beroet på den misforståelse, at Christian var fredsvenlig, mens hans rigsråd derimod var krigerisk stemt.[2] Den 2. februar udsendte det svenske rigsråd i Gustav Adolfs navn et skarpt brev til det danske, hvori det fremhævede, hvad der fra svensk side var gjort for at bilægge stridsspørgsmålene med Danmark, og klagede over danske overgreb. Bl.a. påtaltes ødelæggelsen af svenske bygninger ved Altafjord og kravet om, at svenske orlogsskibe skulle hilse danske ved Domesnæs, skønt dette baltiske farvand ikke hørte til Danmarks strømme. Det danske rigsråd afgav den 31. marts en skarp replik, hvori de danske forholdsregler erklæredes at være sket efter kongens forskrifter og med fuld ret. Danskerne klagede for deres del over, at svenskerne utilbørligt i Helsingør havde ladet opslå plakater mod handel på Riga og de kurlandske havne.[3] I anledning af det danske svar blev et påtænkt større svensk gesandtskab til Christian IV, hvis opdrag havde været ubøjeligt at hævde det svenske standpunkt i finnmarks- og østersøspørgsmålene, indstillet. Tanken om at opnå personlig kontakt med den danske konge blev dog senere fulgt op, idet den svenske hofkansler, Nils Chesnecopherus, blev sendt til København, men han blev nægtet audiens.[4] Gennem den ufine behandling af hofkansleren, der i forvejen var ugunstigt stemt over for Danmark, fik han en rent personlig grund til at bruge sin store indflydelse hos Karl IX til yderligere at befæste kongen i hans ubøjelige holdning over for naboen.[5] Den udjævnende politik over for Danmark, som rigsrådet med temmelig stor skarphed gik ind for ved kongens forhandlinger med det i maj om formu-

[1] Aktstykker, s. 180 ff.
[2] Tham, s. 212.
[3] Aktstykker, s. 191 ff.
[4] Tham, s. 212, 218 f.
[5] Smst., s. 221.

Side 127

Det politiska förspelet

leringen af svaret på det danske rigsråds seneste brev,[1] vandt ikke gehør på højeste sted, efter at Chesnecopherus efter sin hjemkomst fra København formåede at gøre sin indflydelse gældende. Svarbrevet blev udsat, men i stedet blev rigsrådet tvunget til den 15. juni at udsende en skarp protest til sine danske kolleger vedrørende behandlingen i Øresund af to svenske orlogsskibe, der var bestemt til Älvsborg.[2] Gennem dette brev blev samtidig den svenske konges hensigt afsløret: at sende en hel eskadre til Ishavskysten for at lette inddrivelsen af den svenske skat og for at drive fiskeri dér.[2] Planen herom måtte i Danmark opfattes som et aggressivt svar på Christian IV's skærpede finnmarkspolitik og øgede dermed, skønt den ikke kunne gennemføres, spændingen mellem de to riger.

Da sommeren 1610 kom, fremskyndede Sveriges og Danmarks gensidige militære dispositioner udbruddet af en virkelig krise. Den svenske flådes fortsatte blokade af farvandene omkring Riga foranledigede Christian IV til at lade den danske flåde konvojere de fremmede handelsskibe, hvorved den svenske blokade blev brudt. Den danske konge havde desuden modtaget nye rapporter om svenske foretagender mod Ishavskysten, hvorved den tidligere kendte plan om at sende en svensk eskadre til det omstridte område i nord for den danske ledelse helt rigtigt kom til at stå som et led i en større svensk aktion. I slutningen af vinteren havde således en ekspedition ledet af statholderen i Norrland nået Varangerfjord, hvor der var opstået gnidninger med de danske myndigheder, hvorimod et erobringstog til Kolahus måtte afbrydes. I virkeligheden havde det været Karl IX's hensigt i løbet af vinteren at sætte sig i besiddelse af de vigtigste steder ved den russiske Ishavskyst, som danskerne stadig gjorde krav på, for i den kommende sommer med eskadrens hjælp at underlægge sig hele området. Men samtidig skulle sø-stridskræfterne også udgøre en støtte for de svenske myndigheder ved Vesterhavet, og af den grund var der planlagt en befæstet flådestation ved Altafjord.[2] Den svenske trussel mod den danske stilling længst mod nord var således vokset i styrke, og dette sammen med den svenske aktivitet til søs i Østersøen styrkede Christian IV i hans opfattelse af, at krig var det eneste middel til at krydse Sveriges ekspansionsplaner.

Da det svenske rigsråds brev af 12. juli til det danske med protest mod den danske flådes konvojeringsekspeditioner derfor nåede Danmark, befandt Christian sig i forhandlinger med sit rigsråd om politikken over for Sverige. I en udførlig proposition af krigerisk karakter den 22. juli rekapitulerede kongen samtlige stridsgrunde med Sverige og bad om rigsrådets

---

[1] Tham, s. 219 f.

[2] Ra, RR 20/1, 29/1, 7/2, 22/2, 9/3, 28/3, 17/4 og 5/6 1610. Søekspeditionen fra Älvsborg til Varangerfjord strandede på uoverkommelige nautiske vanskeligheder.

[Anm.: Fodnotemærket [2] står to gange i teksten på denne side.]

betænkning.[1] Denne bemyndigede ganske vist kongen til med våbenmagt at forhindre fortsatte svenske overgreb i Finnmarken og i Østersøen, men tilrådede samtidig i fredsbevarende øjemed en direkte henvendelse til Sveriges rigsråd og stænder for at oplyse dem om risikoen ved den svenske optræden.[2] En diplomatisk aktion i det af rigsrådet angivne øjemed svarede dog mindst af alt til Christian IV's krigeriske planer. For at bane vejen for dem foretrak kongen indtil videre at indtage en afventende holdning i håb om, at svenskerne gennem nogle nye forholdsregler ville ophidse stemningen i Danmark.

I Sverige fremkaldte den skærpede spænding mellem de to riger ligeledes stor uro hos rigsrådet, som fandt tiden moden til at genoptage forsøgene på at påvirke Karl IX til indrømmelser i den danske politik. Ved rådsmødet i august afgav rigsrådet i dette øjemed en skriftlig betænkning, hvori det nærmere udviklede sit syn på situationen og dens krav. Kongen blev rådet til af hensyn til faren for en krig med Danmark at undgå alt, hvad der var egnet til at uddybe konflikten, og at træffe visse militære sikkerhedsforanstaltninger. Uden for rammen af disse krævedes flådens hjemkaldelse fra Kalmarsund, hvor den var lagt efter blokadens ophævelse, for at forebygge et sammenstød med den danske. Der burde desuden indføres censur mod al tale om en forestående krig med naboen. Sverige burde endelig tage et nyt forhandlingsinitiativ ved at foreslå Danmark et grænsemøde til opklaring af stridsspørgsmålene.[3]

Karl IX delte imidlertid ikke rigsrådets opfattelse af den danske krigstrussels alvorlige betydning, som han bortforklarede med henvisning til, at Danmark endnu ikke var i gang med at opruste. Kongen nægtede bestemt at kalde flåden hjem og at lade den danske trussel indvirke på de militære dispositioner i Rusland, men erklærede sig derimod villig til at efterkomme forslaget om censur og om et nyt grænsemøde. Hvis Christian IV overhovedet havde nogen tanker om krig mod Sverige, kunne årsagen hertil efter Karl IX's opfattelse kun være den, at »nogen indenlands … har blæst jyden ind, at Hans Kongelige Majestæt skal være svag og syg, Hans Kongelige Majestæts sønner unge og umyndige, og derfor skal der nu være god lejlighed til at begynde«. Kongen udtalte samtidig, med henvisning til den danske konges mislykkede forsøg i 1601 på at påvirke rigets stænder gennem trykte patenter, håbet om, at der ikke ville findes svenskere,

---

[1] Christian IV's breve, s. 35 ff.

[2] Aktstykker, s. 187 ff.

[3] Karl IX's svar på rigsrådets betænkning, oplæst 25/8 1610 (Ra, RR). Selve betænkningen er ikke bevaret, men dens indhold fremgår af kongens svar, som formede sig som en detaljeret imødegåelse. De militære sikkerhedsforanstaltninger, som rigsrådet foreslog, behandles i forbindelse med de svenske forsvarsforanstaltninger. Jf. s. 145 f.

Side 129

Det politiska förspelet

»som gerne skulle lade sig bevæge på hans (jydens) side«.[1] Karl IX gjorde straks, den 28. august, alvor af sit løfte om at søge at virke for et nyt grænsemøde ved at udpege svenske delegerede til det og tilstille det danske rigsråd et brev i sagen. Dette fik imidlertid ikke den bløde form, som rigsrådet havde ønsket, men indeholdt anklager mod danskerne for nonchalance ved besvarelsen af svenske henvendelser og for fornærmende behandling af Chesnecopherus ved dennes officielle besøg i København.[2]

For Christian IV betød det svenske forhandlingsinitiativ et velkomment argument for yderligere at befæste det danske rigsråd i dets opfattelse af, at Karl IX gennem en trænerende politik kun ønskede at vinde tid til at gennemføre sine planer, der krydsede Danmarks interesser. Efter en længere forsinkelse for at markere sin uvilje mod forhandlinger lod kongen den 24. oktober rigsrådet sende det patent, der havde været aktuelt siden juli, til det svenske. Adskillige eksemplarer af det blev siden smuglet ind i de svenske grænselandskaber for at undergrave den indre front.[3] Med sine drastiske anklager mod den svenske regerings danske politik og sin tilslørede trussel om krig, hvis der ikke skete rettelse, var patentet samtidig at opfatte som et rent afslag på den svenske henvendelse om et nyt grænsemøde.

Christian IV's diplomatiske manøvre kom næppe overraskende for Karl IX, for kongen havde allerede under rådsforhandlingerne i august antydet muligheden af, at den danske konge igen ville gribe til taktikken fra 1601 med patenter. Karl havde imidlertid samtidig følt presset fra den opposition mod hans udenrigspolitik, der herskede i rådskredsen, og i håb om at vinde støtte for den i folkerepræsentationen og en modvægt mod rådet[4] havde kongen den 20. september indkaldt rigsdagen til at træde sammen i Örebro i begyndelsen af november, skønt tidspunktet senere blev udskudt til december. I den skarpe belysning, som Karls politik blev stillet i gennem de danske patenter og visse rygter om danske krigsforberedelser,[5] gav rigsdagen udtryk for de samme betænkeligheder som rigsrådet med hensyn til holdningen over for Danmark. Stænderne rådede på grund heraf kongen til at prøve alle udveje for fredens bevarelse og i værste fald give efter for Christian IV's krav i finnmarksspørgsmålet og vedrørende handelen på Riga. Rigsrådet, adelen, krigsbefalingsmændene og gejstligheden udtalte hver for sig som deres opfattelse, at den danske konges patent burde imødegås med et separat svarbrev uden sammenkobling med de øvrige stridsspørgsmål. Til deres afgørelse burde man i stedet forny anmodningen om et nyt grænsemøde, og herved burde udfordrende ud-

[1] Karl IX's anf. svar på rigsrådets betænkning 25/8 1610.

[2] Aktstykker, s. 194 f.

[3] Smst., s. 195.

[4] Tham, s. 226.

[5] Jf. s. 149 note 1.

talelser undgås. Under indtryk af situationens alvor besluttedes desuden, som omtalt nedenfor, omfattende forholdsregler til at hæve forsvarsberedskabet. Karl IX lykkedes det dog ved magtsprog at gennemtrumfe sit modsatte standpunkt, nemlig at alle stridsspørgsmålene igen blev taget op til behandling i svarbrevene af 11. december til Christian IV og det danske rigsråd.[1] Dermed vandt man naturligvis intet. Den danske konges svar allerede den 23. december, som dog først nåede den svenske konge den 10. januar 1611, henviste kort og godt til patentet, hvis karakter af ultimatum derved blev yderligere understreget.[2]

Målbevidst havde Christian IV, ved at udnytte Karl IX's manglende smidighed, forstået at uddybe krisen mellem Danmark og Sverige. De alvorlige svenske modgange i Rusland ved Klusjino og Ivangorod samt Örebro-rigsdagens naturlige beslutning om at træffe forsvarsforanstaltninger over for Danmark tilskyndede ham til at slå til hurtigst muligt, hvis ikke den sjældent gunstige lejlighed til et overfald på Sverige skulle forpasses. Den 30. januar 1611 tilstillede kongen sit rigsråd en ren krigsproposition, hvori han udtalte truslen om, at han, hvis rådet afslog, på egen hånd ville begynde krig med Sverige som hertug af Holsten.[3] Over for dette ultimatum gav rigsrådet efter og samtykkede den 9. februar i krigen.[4]

Karl IX opfattede for sent farens omfang. Kongen ville i det længste ikke tro, at Danmark virkelig ville gribe til våben, især da England og Generalstaterne i det protestantiske Europas interesse gennem sendebud i København søgte at påvirke Christian IV til en fredelig afvikling af konflikten med Sverige.[5] Skønt Karl helt misforstod situationens alvor, blev han dog under presset fra en samlet svensk opposition mod hans udenrigspolitik tvunget til at pålægge sig en vis moderation i det fortsatte samkvem med danskerne. Et skarpt brev til det danske rigsråd, affattet i det svenske rigsråds navn, som indebar en ny sammenfatning af de svenske klager mod Danmark, blev således tilbageholdt i afventning af Christian IV's svar på decemberbrevene.[6] Efter at dette var ankommet den 10. januar 1611, og den danske konges uforsonlighed derved trådte endnu tydeligere frem, fandt den svenske konge det nødvendigt at sænke tonen. Han indskrænkede sig derfor til den 14. januar at opfordre Christian IV til ikke at hjælpe Riga og de kurlandske byer i deres handel og appellerede samtidig til det danske rigsråd om at påvirke sin konge i den retning.[7] Det oprindelige rådsbrev blev erstattet med et nyt,

[1] Tham, s. 227 ff.
[2] Aktstykker, s. 195.
[3] Christian IV's breve, s. 49 ff.
[4] Aktstykker, s. 196 ff.
[5] Karl IX til Jesper Mattsson Cruus 28/3 1611 (Ra, RR).
[6] Karl IX til Rigets råd i Danmark i Rigets råds navn 8/1 1611 (Ra, RR).
[7] Tham, s. 233, note 3.

Side 131

Det politiska förspelet

hvori det danske råd på en temmelig blid måde blev opfordret til at virke for et grænsemøde.[1] Den svenske diplomatiske aktion forfejlede dog sin virkning på grund af krigsstemningen i København. Det danske rigsråds svar af 3. februar på de svenske januarbreve indeholdt et kort afslag på anmodningen om et grænsemøde med den begrundelse, at der i sagens stilling intet var at vinde ved en diskussion.[2] Over for dette tegn på et brud vendte Karl IX sig den 15. februar, da den danske krigsbeslutning allerede var truffet, til Christian med et direkte spørgsmål om, hvorvidt Danmark agtede at holde freden i Stettin. Hertil svarede den danske konge den 7. marts, at det ikke var Danmark, men tværtimod Sverige, der havde brudt den påberåbte fred.[3] Kort forinden havde danskerne imidlertid tilladt sig et alvorligt overgreb ved på svensk område at fængsle den engelske oberst Jakob Spens, der var på rejse til England i svensk hvervningsærinde, hvorved en del af gesandtskabets medlemmer blev dræbt. Karl IX protesterede den 28. marts mod denne fjendtlige handling.[4] Krigen stod da for døren, og den 4. april udsendtes den danske krigserklæring,[5] som blev kendt for den svenske ledelse i midten af samme måned.

Skønt Christian IV havde appelleret til våbnene, gjorde Karl IX den 1. maj, da en dansk hærafdeling allerede stod foran Kalmar, en sidste håbløs anstrengelse for at bevare freden. I de forsonligt holdte breve, påvirket af det oppositionelle element i rådet, som kongen denne dag rettede til Christian og det danske rigsråd, fremstillede han for første gang det ulykkelige, set i et europæisk perspektiv, i en kamp mellem Nordens to protestantiske magter. Med henvisning til den magtgruppering i Europa, der først og fremmest var opstået af religiøse årsager, appellerede Karl i den protestantiske solidaritets navn om fred, især da »de evangeliske konger, kur- og fyrster er ganske få og behøvede ingenlunde at begynde nogen krig indbyrdes …«.[6] Argumentet havde utvivlsomt vægt, men det var dog allerede tidligere fremført uden held af de engelske og nederlandske sendebud. Den svenske konge kom i hvert fald for sent med sine nye signaler.

De konfliktgrunde, der forårsagede krigen mellem Sverige og Danmark, motiverede hver for sig, som Karl IX indtrængende fremhævede i sit sidste brev til Christian IV, næppe et opgør med våben, men tilsammen var de dog udtryk for en dybtgående rivalisering, som ikke i længden kunne

[1] Tham, s. 234, note 1.

[2] Smst., s. 237, note 1.

[3] Aktstykker, s. 205.

[4] Karl IX til Christian IV 28/3 1611 (Ra, RR).

[5] Aktstykker, s. 205.

[6] Karl IX til Christian IV 1/5 1611 (Ra, RR).

udjævnes ad fredelig vej. Denne rivalisering betegnede i bund og grund en fase i kampen om Østersøen. Det betydelige forspring i magt, som Danmark havde vundet ikke mindst på grund af den tyske statsdannelses svaghed og Hansaens forfald, var ved at blive indhentet af Sverige, hvis det formåede at virkeliggøre sin russiske og baltiske politik. Fremgang for de svenske bestræbelser ville nemlig medføre en magtforskydning i Østersøbækkenet, som derved praktisk taget ville blive delt i en nordøstlig svensk og en sydvestlig dansk halvdel. Sverige ville desuden gennem landerhvervelser også ved Ishavskysten udelukke Danmark-Norge fra direkte kontakt med Rusland og således kunne kontrollere handelen på dette i sin helhed. En sådan magtbalance mellem de to nordiske riger ville dog, i mangel af modvejende kræfter af tilstrækkelig maritim styrke i Østersøen, næppe kunne blive af længere varighed. Sveriges midlertidigt opgivne stræben efter at vinde en naturlig afrunding af sit herredømme mod syd ved at trænge frem til Øresund måtte med rigets stærkt øgede og derved Danmark overlegne ressourcer igen blive aktuel. En direkte kamp mellem Sverige og Danmark var således i længden uundgåelig. Hvis den danske stilling ved Øresund blev brudt, ville samtidig grundlaget for Danmarks beherskelse af Østersøens sydvestlige halvdel blive raseret. Christian IV var den eneste i sit land, der fuldt ud indså, at bevarelsen af Danmarks stilling som Østersøens herre nødvendigvis krævede, at de svenske planer blev kvalt i fødslen, og at der til dette formål krævedes et dansk angreb i Sveriges ryg. Men kongen satte sit mål endnu højere: han ville genvinde Danmarks tabte tredje krone og dermed nå den mest radikale løsning af sit lands sikkerhedsproblem.

Karl IX's storslåede politik led af svaghed på ét punkt, nemlig at kongen ikke opfattede den umiddelbare fare fra Danmark. Gennem sin mangel på smidighed skænkede han Christian de nødvendige argumenter for en krig mod Sverige. Også den svenske konge stod alene i sit land med den opfattelse, at truslen fra Danmark ikke måtte forstyrre Sverige i fuldførelsen af dets værk i øst. Gennem den urokkelighed, hvormed kongen holdt fast ved dette, muliggjorde han den udvikling, der skulle gøre Sverige til Østersøens herre.

2. DANMARKS KRIGSRUSTNINGER OG DEN DANSKE OPMARCH

Først efter at Christian IV den 9. februar 1611 havde fået sit rigsråds bifald til krig med Sverige og derved uindskrænket kunne råde over sit riges økonomiske ressourcer til sine krigeriske planer, kunne han for alvor sætte de dertil nødvendige rustninger i gang. Denne forsinkelse af de militære forberedelser stod også i direkte forbindelse med den danske

Side 133

Danmarks krigsrustningar

krigsmagts i hovedsagen ikke-nationale karakter. Danmark manglede stadig en indfødt hær, hvorfor den regulære felthær overvejende, som det havde været tilfældet under den nordiske syvårskrig, måtte sammensættes af udenlandske tropper. Iværksættelsen af direkte foranstaltninger til at skaffe sådanne i større omfang havde måttet vente, til krigsbeslutningen gav kongen den nødvendige handlefrihed, men i dagene umiddelbart efter at den var truffet, gik de nødvendige hvervningsfuldmagter ud. Rustningsperioden måtte imidlertid gøres meget kort — de udenlandske tropper skulle møde i midten af april — for at den gunstige lejlighed til et overfald på Sverige ikke skulle forpasses. Heri lå faren for, at ikke alt ville blive færdigt i tide. For dog at modvirke ulemperne ved at være nødt til at indlede krigen, før samtlige udenlandske tropper var nået frem, stræbte Christian IV efter at forsinke de svenske forsvarsforanstaltninger ved i det længste at holde Sverige uvidende om sine virkelige hensigter. Det var i dette øjemed, at tidspunktet for afgivelsen af den danske krigserklæring blev afpasset således, at akten først skulle nå den svenske ledelse i midten af april og dermed kun to uger før de danske operationers begyndelse.

Det nationale indslag i den kommende regulære felthær, som var givet fra begyndelsen, udgjordes af de syv faner, som den danske adel stillede. Gennem den skærpelse af adelens rostjeneste, som Christian IV havde gennemført, var denne allerede i 1609 steget til 1.270 ryttere.[1] Kongens forhåbninger om i 1611 at kunne bringe de forskellige faner op på et antal af 200 ryttere gik dog ikke i opfyldelse. Feltstyrken blev ganske forklarligt lavere end den beregnede — et forhold, der også var almindeligt i Sverige — og udgjorde omkring 1.050 ryttere. Medregnet kongens hoffane, som dog også indeholdt tyske ryttere, udgjorde de otte indenlandske faner omkring 1.200 ryttere.[2] Det var betegnende for Danmark, at det på grund af sin fra Sverige afvigende samfundsordning ikke holdt nogen landsfaner. Den danske adel havde, især efter erfaringerne fra borgerkrigen under Grevens Fejde, ligesom sine tyske standsfæller og af lignende bevæggrunde modsat sig enhver demokratisk, national hærordning.[3] Danmark ville ellers let have kunnet dække hele sit behov for kavaleri inden for egne grænser, men da det ikke var sket, måtte manglen dækkes med udenlandsk rytteri. Nogen indenlandsk fodfolksorganisation var overhovedet ikke kommet i stand på grund af adelens modstand mod en sådan indretning, der var risikabel for dens magtstilling. Fodfolk kunne ganske vist skaffes gennem udskrivninger ved at falde tilbage på landeværns- og ledingspligten, men hverken den danske eller den norske almue havde på grund af sin forudgående udvikling nogen militær uddannelse, hvorfor det var udelukket at lade nyor-

[1] Larsen, s. 8.

[2] Jf. Bilag 7.

[3] Larsen, s. 8 f.

ganiserede landeværnsenheder indgå i den regulære felthær i noget større omfang. Selv efter at felthæren under sommeroperationerne i 1611 havde lidt så store tab, at en hurtig forstærkning af den blev nødvendig, tog kongen afstand fra at tage landeværn i brug til dette formål med begrundelsen: »At tænke på udskrevet folk er intet værd, thi de er værre end bæster.«[1] Af de anførte grunde begrænsedes brugen af landeværn ved den regulære felthær til blot fire kompagnier, organiseret i vinteren 1611, som kom til at indgå i kongens tyske livregiment. Deres samlede styrke udgjorde omkring 1.336 mod beregnede 1.380 mand.[2] Det rigsdanske rytteri og fodfolk i den regulære felthær beløb sig således kun til omkring 2.500 mod tilsigtet henved 3.000 mand.

Mens landeværnet i det egentlige Danmark i hovedsagen kom til at forblive uberørt af krigen,[3] blev landeværnet i grænseprovinserne mod Sverige og i Norge naturligvis taget i brug på en helt anden måde. Erfaringerne fra hærgningerne under den nordiske syvårskrig havde påvist nødvendigheden af et fast organiseret grænseværn. For at mindske brugen af regulære tropper til dette formål havde Christian IV i god tid truffet visse foranstaltninger for at forberede landeværnet i grænseprovinserne på dets kommende beskyttelsesopgaver. Fra og med 1609 skulle landeværnet mønstres to gange årligt, og samtidig blev der dette og de nærmest følgende år indkaldt udskrevet mandskab i et vist omfang til forskellige fæstninger for at blive våbenøvet af regulært befal. De, der var uddannet på denne måde, hvoraf en del blev holdt tilbage som besætning på Kronborg og andre blev tildelt visse af de fire indenlandske kompagnier bestemt for felthæren, udgjorde omkring 1.000 mand.[4] Af dette mandskab og nyindkaldte blev der ved mobiliseringen sandsynligvis opstillet mindst et par værnkompagnier og desuden to fæstningskompagnier, det ene fordelt på Varberg og Halmstad og det andet forlagt til Kristianopel.[5] Det norske landeværn var derimod i Christian IV's planer bestemt til mere betydningsfulde opgaver end blot grænseværn. Kongens hensigt var nemlig, at det i stort omfang skulle tages i brug til indfald i Sverige, det vil sige til selvstændige operationer uden støtte af regulære tropper. Af landeværnet

[1] Christian IV's breve, s. 59.

[2] Jf. Bilag 6.

[3] Her har det vist sig hensigtsmæssigt at skelne mellem landeværn og søværn, dvs. udskrevet folk til henholdsvis hærens og flådens behov. Søværnet vil af denne grund blive behandlet i forbindelse med redegørelsen for flåden.

[4] Larsen, s. 12 f.

[5] Værnkompagniernes organisation i 1611 kendes ikke, men i sommeren 1612 bestod de af Anders Billes på 201, Hans Corsmus' på 83, Peder Galts på 153 og Jon Giönges på 139 mand, i alt 576 mand (Jens Juels Regnskab, s. 562 ff.). Fæstningskompagnierne udgjordes af Jens Bjørnsens ved Kristianopel og Arent Camnitz', hvert på højst 300 mand.

Side 135

Danmarks krigsrustningar

skulle der til dette formål organiseres tre styrker: én på 6.000 mand, ordnet i tolv til fjorten fænniker, ved Akershus, én på 2.000 mand ved Bohus og én på 2.150 mand ved Trondhjem, i alt 10.150 mand. I hovedgruppen skulle også den norske adel indgå, beregnet til én, højst to faner.[1] Denne kalkule, som desuden stred mod kongens opfattelse af landeværnets anvendelighed, manglede reelt grundlag og var derfor kun et fantasifuldt projekt. Skønt de norske rustninger, som i virkeligheden naturligvis antog temmelig små proportioner, næppe oprindelig var tænkt som bluff, fik de dog en sådan virkning gennem de overdrevne rygter herom, der nåede Sverige, og de opfyldte derved formålet at binde ikke ubetydelige regulære svenske styrker i grænseværnet.

Tyngdepunktet i de militære rustninger til lands udgjordes af hvervningerne af udenlandske tropper, som jo den regulære felthær hovedsagelig skulle sammensættes af. Hvervningsplanen omfattede, inklusive en forudbestilling af et infanteriregiment foretaget i senefteråret 1610, følgende styrketal:[2] syv rytterkompagnier på 1.450 mand og 33 kompagnier fodfolk organiseret i fem regimenter på 9.205 mand. Den samlede styrke udgjorde således 10.655 mand. Medregnet de nationale tropper skulle felthæren altså efter planen omfatte 3.000 ryttere og 10.600 knægte. Det er disse styrketal, der er udtryk for den virkelige beregning, for den på papiret imponerende norske kraftudfoldelse var blot en utopi. Det angivne antal i hæren var for kavaleriets vedkommende omtrent lig med, men for infanteriets vedkommende stærkt underlegent den styrke, hvormed Danmark havde indledt den nordiske syvårskrig. Selv om erfaringerne fra denne krig og især fra dens første år med hensyn til forsyningstekniske vanskeligheder talte for en

[1] Christian IV til Enevold Kruse m.fl. 3/3, til Sten Mattsson Laxmand 5/3 1611 (Norske RR, s. 408 ff.), til Sten Bille og Jens Bielke 4/3 1611 (Norske Saml. I, s. 364).

[2] Styrkeoversigten bygger på Registrant over militære Forordninger og Bestallinger 1611—1612 og Militære Bestallinger og Reverser m.m. 1610—1645 (København, Ra, Tyske Kancellis indenrigske Afdeling — 1670). Jf. også Beregning over Arméens Styrke, hvormed K. Christian 4 rykkede ind i Sverrig 1610 (!) i Maj Maaned (Nye Danske Magazin, s. 123 f.). Sidstnævnte akt er dog behæftet med visse fejl. På grundlag af hvervningspatenterne er der udarbejdet en særlig oversigt over troppeanskaffelsen, som dog af pladshensyn ikke er medtaget her. I styrketallene er også befalingsmændene medregnet, som ikke er opført i hvervningspatenternes angivelse af enhedernes størrelse, men vel under lønningsbestemmelserne. Hvervningerne omfattede af kavaleri hertugerne Ernst Ludvig af Sachsens og Filip af Holsten-Sønderborgs, Joakim Bülows, Gert Rantzaus, Jørgen Grubbes, Thesen von Parsows og Markvard Pentz' kompagnier samt af infanteri Godske von Alefelds (bestilt 23/11 1610), hertug Georg af Braunschweig-Lüneburgs, Gert Rantzaus og Thesen von Parsows regimenter og Erik Brahes, Christian Friis', Moritz Galdes, Niels Gottbergs, Peter von Heinemarks og Holger Rosenkrantz' kompagnier, bestemt for kongens eget regiment, og Georg Lunges kompagni (»frifænnike«), senere indgået i sidstnævnte regiment.

begrænsning af landstridskræfternes størrelse,[1] var den hærstyrke, der var planlagt for 1611, dog allerede for ringe til hurtige og afgørende operationer, som den for Danmark gunstige almindelige strategiske situation indbød til.

Planlægningen af operationerne var ikke afsluttet på det tidspunkt, da de udenlandske hvervninger blev sat i gang. For at bevare handlefriheden indeholdt fuldmagterne til de udenlandske hververe derfor alternative udskibningssteder, nemlig Skåne, Halmstad eller Varberg.[2] I de bestemmelser for transporten af fire af de bestilte rytterkompagnier og to infanteriregimenter, som blev udstedt kort efter (den 18. februar), blev Halmstad angivet som udskibningshavn.[3] Endnu den 13. marts synes fordelingen af tropperne på de to hærafdelinger, hvori hæren kom til at optræde under de indledende operationer, ikke at have været endeligt fastlagt. For Godske von Alefelds regiment gjaldt nemlig da stadig Halmstad som udskibningssted, men regimentet blev senere dirigeret til Kristianopel for at indgå i kongens hærafdeling.[4] Udformningen af den danske operationsplan byggede selvfølgelig på erfaringerne fra den nordiske syvårskrig. Denne krig var blevet godt forberedt gennem mindst én kendt strategisk udredning, som var mundet ud i en normgivende almindelig plan for krigsførelsen.[5] Da den tjente som forbillede for Christian IV's operative planer, skal dens ledende synspunkter gengives her. I den påberåbte strategiske udredning undersøgtes mulighederne for at erobre Sverige med forskellige angrebsmetoder. Herved konstateredes til at begynde med, at et direkte angreb over havet mod Stockholm med den danske flåde og en invasionshær ikke havde nogen udsigt til at lykkes. Dette standpunkt blev rigtigt begrundet med, at den svenske hovedstad var ubetvingelig, så længe hoveddelen af landet ikke var erobret. Med en vis skarphed fremhævedes også, at hvilke fremgange den danske flåde end formåede at tilkæmpe sig mod den svenske, ville disse ikke føre krigen nærmere sin afslutning,

[1] Det danske rigsråd havde ved frarådningen af Christian IV's krigsproposition i 1604 bl.a. fremhævet: »ligesom er så Sveriges riges lejlighed, at kommer deres fjender stærkt ind i landet, får de intet underhold, kommer de svage, så slås de af deres fjender«.

[2] Hvervningsfuldmagterne vedrørende kavaleriet blev udstedt 10/2 og vedrørende hoveddelen af infanteriet 13/2 1611 (København, Ra, Registrant over Militære Forordninger og Bestallinger 1611—1612).

[3] Jf. Arbetsa U. 110. Overskibningsbestemmelserne blev udstedt 18/2 1611 (Brevbøger, s. 329, 330, 341, 343 og 348).

[4] Christian IV til Knud Urne 13/3 1611 (Brevbøger, s. 341). På dette tidspunkt var der dog truffet foranstaltninger til at forsyne den kommende hærafdeling ved Kristianopel med ammunition (jf. kongens skrivelse herom 10/3 1611, Brevbøger, s. 339).

[5] Den påberåbte strategiske udredning, »Concilium, wie der Krieg in des Schweden Landt zu transferirn« (København, Ra, Danske Kancelliets Indenrigske Afdeling, XII nr. 8), er for første gang i litteraturen behandlet i det i korrektur foreliggende I. bind af Kungl. Svea livgardes historia.

Side 137

[Helsideskort, uden sidetal]

[Kort: Sommervejnettet i det sydlige Sverige omkring 1611. Kortet viser vejnettet i Götaland fra Örebro og Nyköping i nord til Skanør–Falsterbo og Trelleborg i syd. Rigsgrænsen mod Danmark og Norge er markeret med kryds.]

men hertil krævedes, at danske landstridskræfter brød modstanden til lands. Først når det var sket, ville Stockholm falde som en moden frugt gennem samvirke mellem hær og flåde. Efter at have anbefalet denne angrebsmetode udvikledes det derefter nærmere, hvordan angrebet til lands burde udføres. Som første mål for det angaves erobringen af de svenske grænselandskaber Småland og Västergötland. Herved fæstedes opmærksomheden først og fremmest på betydningen af at betvinge Kalmar. For at skabe den nødvendige sikkerhed ved en operation i dette øjemed foresloges en spærring af Holaveden (grænseområdet mellem Östergötland og Småland umiddelbart øst for Vättern) og udskillelsen af en styrke til det vestlige Småland som flankedækning. Når grænselandskaberne var i dansk hånd, skulle basen for hovedangrebet sikres ved erobringen af Östergötland. Stegeborg skulle herved tages for at danne støttepunkt for flåden, som i denne situation burde have tilkæmpet sig herredømmet til søs. Hovedangrebet mod Stockholm skulle derefter udføres ved en rokade vestover rundt om Mälaren for gennem besættelse af Mälardalen at berøve hovedstaden muligheden for at blive provianteret fra landsiden. Flåden skulle samtidig blokere Stockholm fra søsiden og, når hæren over Uppsala nærmede sig hovedstaden, trænge ind til den. Hvis stormen mislykkedes, skulle Stockholm udsultes.

På grund af styrken i det svenske forsvar under den nordiske syvårskrig kunne den ovenfor beskrevne storstilede angrebsplan kun virkeliggøres i visse brudstykker, men disse udgør tilsammen et bevis for, at den i hovedsagen havde ligget til grund for handlingen. Et talende vidnesbyrd herom er bl.a. Daniel Rantzaus memorandum om sin øverstkommanderendes (grev Günther von Schwarzburg) operationsplan for 1564. Denne ville, med tilsidesættelse af Smålands erobring, direkte tage Östergötland, men denne plan blev underkendt af Rantzau, fordi den greb for langt ind i fremtiden. Efter sidstnævntes opfattelse var det mere hensigtsmæssigt at begrænse operationerne til Kalmars erobring — Älvsborg var taget det foregående år. Dette foretagende burde efter Rantzaus forslag udføres på en måde, der i det væsentlige stemte overens med den, der var anbefalet i den strategiske udredning.[1]

Christian IV har ganske vist ikke efterladt noget skriftligt bevis på, hvordan han agtede at føre krigen med Sverige, men af den måde, operationerne blev udført på både til lands og til søs i 1611 og 1612, fremgår det klart, at man havde til hensigt at følge de almindelige retningslinjer for krigsførelsen, der var anvendt under den nordiske syvårskrig. Ved udformningen af planen for landoperationerne i 1611 overvejedes det, om angrebet burde føres frem både mod Småland

[1] Forskellen bestod kun i, at Rantzaus forslag ikke omfattede spærringen af Holaveden. I den strategiske udredning havde man forudsat, at dette foretagende kunne ske i samvirke med oprørske smålandske bønder. Da der imidlertid ikke opstod noget oprør i Småland, er det forståeligt, at Rantzau havde strøget denne detalje som ikke længere aktuel.

og Västergötland og derved rettes mod såvel Kalmar som Älvsborg. Et sådant dobbelt flankeangreb fandtes imidlertid alt for risikabelt, hvorfor det blev bestemt, at offensiven udelukkende skulle sættes ind mod førstnævnte landskab og med Kalmars erobring som nærmeste mål.[1] Operationerne skulle herved udføres på en måde, der helt stemte overens med Daniel Rantzaus forslag fra 1564 til et foretagende af tilsvarende art, nemlig således at den belejringsstyrke, der blev sendt frem til Kalmar, blev dækket i sin venstre flanke af en styrke, der rykkede frem mod Jönköping, og som skulle binde de størst mulige svenske kræfter mod sig.[2]

De maritime planer sigtede først og fremmest på at bruge flåden til at skabe sikkerhed i hærens mod søen vendte flanke ved hovedoperationen mod Kalmar. Til dette formål skulle en mindre del af flåden samvirke direkte med hæren og derved binde den svenske eskadre ved Kalmar, mens hovedflåden opererede mod den tilsvarende svenske for at hindre den i at støtte forsvaret af den smålandske søfæstning. I det maritime program indgik også den sædvanlige blokade af Sveriges søforbindelser gennem den sydlige Østersø med Tyskland og fra Götaälv-området over Vesterhavet. Blokaden af den svenske eskadre i Älvsborg skulle allerede ved islossningen optages af en hel eskadre, hvorimod blokaden af Kalmar på samme tidspunkt kun skulle indledes af to skibe som forløbere for den eskadre, der var bestemt til samvirke med hæren.[3] Spærringen af den svenske søhandel skulle også under selve operationerne opretholdes så vidt muligt. Planerne for flådens og hærens virksomhed var således på hensigtsmæssig måde bragt i samklang med hinanden.

I overensstemmelse med planen for landoperationerne blev tropperne fordelt på to hærafdelinger, den ene under Christian IV's egen kommando og den anden under feltmarskal Sten Maltesen Sehested, som efter dansk skik blev ledsaget af visse kommissærer som rådgivere. Kongens hærafdeling, der var bestemt til belejringen af Kalmar, skulle samles ved Kristianopel og Sten Maltesens ved Halmstad, det sædvanlige sted ved en operation mod Jönköping. Til sikring af Halland og det danske Götaälv-område mod svenske indfald var

[1] At en operation mod Älvsborg havde været genstand for diskussion, fremgår af Christian IV's skrivelse til Sten Maltesen 11/6 1611 (Brevbøger, s. 385). Kongen bebrejder heri feltmarskallen at have indledt belejringen af Älvsborg, ikke blot mod hans instruks, men også i strid med den beslutning, der var truffet om operationerne.

[2] Christian IV's instruks for Sten Maltesen m.fl. 24/4 1611 (Brevbøger, s. 365) samt den i forrige note anførte kongelige skrivelse. Instruksen har ved en skrivefejl Enköping i stedet for Jönköping. Breide Rantzau, som i sit brev til kansler Christian Friis 29/4 1611 (Aarsberetninger, s. 201) påberåber sig instruksen, angiver rigtigt Jönköping.

[3] Søpas for admiral Jørgen Daa 6/3; memorial for kaptajn Gabriel Kruse 10/3; memorial for admiral Erik Urne 17/3 og søpas for rigsadmiral Mogens Ulfeldt 11/4 1611 (Brevbøger, s. 338, 339, 343, 358).

nogen regulære tropper ikke til rådighed, men denne opgave skulle tilfalde det hallandske landeværn, der var indkaldt til Varberg, og den norske landeværnsstyrke, der var bestemt til Bohus.[1] Christian IV regnede åbenbart med, at Sten Maltesen ved sin fremrykning mod Jönköping og den store norske landeværnsstyrke ved sit indfald i Värmland ville formå at binde så betydelige svenske kræfter, at nogen alvorligere trussel ikke behøvede at befrygtes mod de mellemliggende danske grænselandskaber. Forsømmelsen af at danne en særlig defensiv gruppe til forsvar af kystområdet nord for Halmstad skulle imidlertid få alvorlige følger og føre til, at operationsplanen brød sammen.

Kraftfordelingen mellem de to hærafdelinger blev næppe i nogen større grad forrykket af, at et par infanterienheder udeblev, og at visse andre mødte med mindre styrke end foreskrevet. I virkeligheden tog den sig således ud.[2]

	Planmæssigt antal mand (heste)	Virkeligt antal mand (heste)
Christian IV's hærafdeling.		
Rytteri: 3½ indenlandske faner, 1 udenlandsk rytterkompagni	750	645
Fodfolk: 18 kompagnier	5.380	4.581
I alt	**6.130**	**5.226**
Sten Maltesens hærafdeling.		
Rytteri: 4½ indenlandske faner, 6 udenlandske rytterkompagnier	2.250	2.018
Fodfolk: 15 kompagnier	4.570	4.246
I alt	**6.820**	**6.264**

[1] Af Christian IV's anførte instruks for Sten Maltesen 24/4 1611 fremgår det, at kongen havde til hensigt at bruge dennes hærafdeling i sin helhed til offensiven mod Jönköping. Som det senere skal påvises, havde hærafdelingen i forhold til sin opgave en alt for stor styrke, især hvad kavaleriet angik, men til grund for den rigelige tildeling af tropper lå altså ikke tanken om at sætte feltmarskallen i stand til om nødvendigt også at sørge for sikringen af det vestlige kystområde.

[2] Jf. Bilag 6 og 7. Larsen har (Kalmarkrigen, s. 74) med udgangspunkt i hvervningsfuldmagterne og visse overskibningsbestemmelser antaget, at det oprindelig var hensigten, at Sten Maltesens hærafdeling skulle bestå af to infanteriregimenter på tilsammen 20 kompagnier og seks udenlandske kompagnier af kongens eget regiment samt af otte faner. Bortset fra de to infanteriregimenter og fire udenlandske faner, som ifølge overskibningsbestemmelserne skulle føres til Halmstad, er det ikke muligt at afgøre den oprindelig tænkte fordelingsplan. Ud over de seks selvstændige kompagnier, som Larsen opfører, var Skåne, Halmstad eller Varberg angivet som udskibningssteder for yderligere to infanteriregimenter (Thesen von Parsows og hertug Georg af Braunschweig-Lüneburgs) og for Georg Lunges kompagni. Bestemmelser om fordelingen af de indenlandske faner og de resterende tre udenlandske mangler også.

Side 141

Danmarks krigsrustningar

Christian IV's hærafdeling var imidlertid ikke blot kvantitativt, men også kvalitativt underlegen feltmarskallens. I den førstes infanteri indgik nemlig 1.336 mand udskrevet fodfolk og altså af temmelig ringe kampværdi. Det betegnende for kraftfordelingen var, at den ikke stemte overens med de to hærafdelingers forskelligartede operative opgaver. Kongens hærafdeling, som den svenske hærs hovedkræfter selvfølgelig ville blive rettet imod, havde ikke fået en betryggende styrke, men var tværtimod blevet svækket til fordel for Sten Maltesens. Dennes bindende virkning på modstanderen burde først og fremmest være søgt i den i øvrigt velvalgte operationsretning og ikke i en overdimensionering af kræfterne, som direkte begunstigede svenskerne i stedet for at have den modsatte virkning. Nogen fordel ved et særlig stærkt kavaleri ved feltmarskallens hærafdeling forelå heller ikke, eftersom operationsområdets militærgeografiske beskaffenhed lagde hindringer i vejen for at bruge dette våben effektivt. Kraftfordelingen var således allerede i og for sig et fejlgreb, og risikoen herved øgedes meget væsentligt, da Sten Maltesen, i stedet for at operere mod Jönköping, imod udtrykkelige ordrer gik mod Älvsborg — en følge af forsømmelsen af ved den operative planlægning at sørge for sikringen af vestkystområdet.[1]

Ifølge planen for flådens anvendelse udgjordes de søstridskræfter, der var afgivet til samvirke med hæren, af admiral Erik Urnes eskadre (hovedflådens 1. eskadre) på 5 skibe og kaptajn Peder Nielsens såkaldte Kalmarflotille på en halv snes jagter og større rofartøjer. Hovedflåden under rigsadmiral Mogens Ulfeldt bestod, ud over den detacherede 1. eskadre, af Herluf Daas og Godske Lindenows eskadrer på henholdsvis 10 og 6 skibe, i alt 21 skibe. Vesterhavseskadren under Jørgen Daa omfattede 7 skibe, og i den indgik desuden i forsommeren 2 skibe fra Lindenows eskadre.[2] Fordelingen af antallet af skibe på de forskellige søstyrker svarede godt til deres opgaver.

Landstridskræfternes opmarch blev i hvervningspatenterne beregnet til at begynde i midten af april, da de udenlandske tropper skulle møde i Skåne, ved Halmstad eller Varberg. Ifølge de hidtil kendte overskibningsbestemmelser — at besørge transporterne påhvilede ifølge patenterne den danske regering — skulle to af de uden sammenligning største infanteriregimenter, Godske

[1] Larsen har (Kalmarkrigen, s. 79) gjort gældende, at hærafdelingen ved Kristianopel skulle have mistet »næsten hele sin Styrke« som følge af mislykkede hvervninger i Nordtyskland, hvorved kraftfordelingen altså ikke skulle være blevet den tilsigtede. Denne påstand er undersøgt nærmere i Oversigt over de af Christian IV anbefalede hvervninger af infanteri 1610—1611 (Arbetsa U. 110), hvorved den er fundet ikke at stemme overens med de virkelige forhold.

[2] Bilagsbind I.

von Alefelds og Gert Rantzaus, samt et rytterkompagni (ligeledes Rantzaus) den 20. april afgå fra Heiligenhafen til Halmstad. Et senere echelon, bestående af tre rytterkompagnier — hertugerne Ernst Ludvigs og Filip af Sønderborgs samt Markvard Pentz' — skulle først den 3. maj løbe ud fra Kiel og Warnemünde mod samme mål som det første.[1] Der blev senere gjort forsøg på at fremskynde de to infanteriregimenters afrejse, hvorved 7. april blev fastsat som afgangsdag for det førstnævnte.[2] Christian IV regnede formentlig med, at hoveddelen af de resterende udenlandske tropper ville nå frem til udskibningshavnene i slutningen af april. Da en rettidig overskibning af de indenlandske tropper må være blevet betragtet som givet, var det formodentlig kongens hensigt at lade operationerne mod Kalmar og Jönköping begynde omkring den 1. maj.[3] Efter visse ændringer i den oprindelige troppedisposition befandt hoveddelen af Christian IV's hærafdeling sig i slutningen af april opmarcheret i Kristianopel. Styrken bestod af fire indenlandske kompagnier af kongens eget regiment, Godske von Alefelds regiment på ti kompagnier og tre kompagnier af Gert Rantzaus regiment samt af Hoffanen, den halve sjællandske fane og den skånske fane, i alt mellem 3.800 og 4.000 mand fodfolk samt omkring 400 ryttere.[4] Den fynske fane, der var detacheret til Broby i Skåne for at holde grænsevagt,[5] havde den 27. april fået ordre til at gå direkte til Kalmar,[6] og kort efter den kunne Joakim Bülows rytterkompagni ventes at nå frem dertil,[7] hvorved kavaleristyrken inden længe ville blive øget til omkring 660 ryttere. Hertug Georg af Braunschweig-Lüneburgs regiment, som ligeledes var bestemt for den kongelige hærafdeling, var blevet forsinket, og hvornår man kunne regne med det, var uvist. Af Sten Maltesens hærafdeling var på samme tidspunkt som den kongelige kun den hallandske fane ankommet til Halmstad og et udenlandsk infanterikompagni til Varberg.[8] Hvornår hoveddelen af denne hærafdeling kunne tænkes at være operationsklar, var det umuligt for krigsledelsen i Kristianopel at bestemme med sikkerhed.

Opstillingen af de store norske landeværnsstyrker var også, som man kunne vente, mislykkedes helt fra begyndelsen. Statholderen i Norge og en del

---

[1] Brevbøger, s. 329 ff.

[2] Smst., s. 341, 348.

[3] Larsen, s. 74.

[4] Jf. Bilag 6 og 7. Alefelds regiment og Gert Rantzaus regiment i sin helhed var oprindelig bestemt til at indgå i Sten Maltesens hærafdeling.

[5] Brevbøger, s. 360.

[6] Smst., s. 367.

[7] Jf. s. 192.

[8] Brocks dagbog, s. 130. Kompagniet i Varberg har formentlig været Moritz Galdes, hvoraf en del under en sergents kommando blev beordret til Halmstad 14/4 1611 (Brevbøger, s. 359). Jf. også Larsen, s. 113.

andre danske embedsmænd havde allerede efter modtagelsen af den kongelige organisationsplan[1] i et fælles brev af 4. april til den danske rigskansler påvist planens uigennemførlighed og af denne grund bedt om at få 1.200 mand udenlandsk fodfolk til de offensive foretagender, som kongen havde befalet. Til rent defensive formål ville de dog, hvis svenskerne angreb Norge, kalde almuen ud mand af huse og håbede herved at kunne tilvejebringe 5.755 mand, det vil sige omtrent halvdelen af, hvad kongen havde krævet. I frygt for at have kritiseret den kongelige plan for kraftigt sendte herrerne imidlertid allerede den følgende dag et nyt brev til rigskansleren, hvori de erklærede, at de straks — et i sådanne tilfælde altid meget tøjeligt begreb — agtede at opbyde hver femte mand fra visse gårde i Akershus og de omliggende len til indfald i Sverige. De fastholdt dog stadig, at sammendragningen af en styrke på 6.000 mand fra det sydlige Norge, den hovedgruppe som kongen sigtede til, ikke lod sig gøre på grund af forsyningstekniske vanskeligheder. Med den begrænsning af landeværnsindkaldelsen, som herrerne forudsatte, kunne der naturligvis kun skaffes en yderst ringe styrke.[2] I realiteten ændrede det nye brev således intet, men forstærkede kun indtrykket af, at forberedelserne i Norge ville komme til at hvile i afventning af kongens svar. Christian IV blev naturligvis opbragt over den i virkeligheden helt berettigede kritik af hans fantastiske norske operationsprojekt, og han gentog i et skarpt brev af 28. april, hvori anmodningen om udenlandsk fodfolk blankt blev afslået, sine ældre befalinger.[3] Kongen tillod imidlertid samtidig den norske adel at stille fodfolk i stedet for rytteri efter beregningsgrundlaget to mand for én rytter, hvorved det norske adelskavaleri i hovedsagen faldt bort. Nogen mere betydelig indsats fra norsk side var således ikke at regne med inden for en overskuelig tid.

Christian IV blev under de ovenfor angivne forhold stillet over for valget mellem enten at udsætte operationerne, til alt var klart, eller straks at begynde foretagendet mod Kalmar. Ved en afventende holdning ville den gunstige lejlighed til et strategisk overfald, forberedt såvel politisk gennem den sene afgivelse af krigserklæringen som militært efter evne, imidlertid være blevet forsømt, og Sverige ville have fået mulighed for at indhente det danske forspring med hensyn til forsvarsforberedelser. Det første alternativ var i betragtning af Christians hele natur udelukket. Kongen besluttede sig også for en øjeblikkelig offensiv mod Kalmar, skønt han herved ikke kunne regne med bindingen af svenske kræfter i Jönköping-retningen, som han i sin oprindelige plan havde forudsat for at skabe sikkerhed for hovedoperationen. Da dette sikkerhedsmoment bortfaldt, blev foretagendet mod Kalmar et vovestykke. Risikoen

[1] Jf. s. 135, note 1.
[2] Larsen, s. 80 ff.
[3] Norske RR, s. 434 ff.

øgedes desuden på grund af den lange tid, der gik, før Sten Maltesens hærafdeling blev færdig, og den retning, han lagde sine operationer i, og som var ufordelagtig for en indvirkning på forholdene ved Kalmar.

Hvis landstridskræfternes opmarch således ikke kunne gennemføres efter planen, viste flådens operationsberedskab sig derimod at svare til situationens krav. De søstridskræfter, der var bestemt til direkte samvirke med kongens hærafdeling, Erik Urnes eskadre og Peder Nielsens flotille, havde allerede i slutningen af marts optaget blokaden af Kalmar.[1] Hovedflådens anden eskadre afgik i slutningen af april fra København for fra en krydsningsstation nord for Öland at operere mod den svenske flåde.[2] Vesterhavseskadren havde desuden omkring midten af marts indledt blokaden af Älvsborg.

Den forsinkede samling af Sten Maltesens hærafdeling fandt sted i løbet af maj og begyndelsen af juni. Den 13. i førstnævnte måned var den oprindelige styrke — den hallandske fane og Moritz Galdes infanterikompagni — blevet forøget med samtlige indenlandske faner, der var tildelt hærafdelingen, nemlig den aalborgske, den aarhusianske og den ribeske fane samt den halve sjællandske fane under løjtnant Krister Hansen, samt med Georg Lunges infanterikompagni, tilsammen omkring 640 knægte og 580 ryttere.[3] Tropperne, som hidtil havde været forlagt i Halmstad, Falkenberg og Varberg, blev derefter samlet i sidstnævnte by og flyttet derfra den 16. maj til Kungsbacka. Det var truslen mod det nordlige Halland fra den svenske styrke ved Älvsborg, der fik Sten Maltesen til en fremrykning nordpå i direkte strid med hans instruks. Den tidligere omtalte mangel i den danske operationsplan — de utilstrækkelige foranstaltninger til sikring af vestkysten — havde allerede gjort sig gældende og tvang hærafdelingen ind i en ikke tilsigtet operationsretning. Efter at hoveddelen af Gert Rantzaus regiment (5 kompagnier) og hans, hertug Ernst Ludvigs og Markvard Pentz' rytterkompagnier samt Christian Friis', Peter von Heinemarks og Holger Rosenkrantz' kompagnier af kongens eget regiment i tiden 27.–30. maj var ankommet til Kungsbacka, steg styrken til 10 udenlandske infanterikompagnier, 4½ indenlandske faner og 3 udenlandske rytterkompagnier, i alt omkring 2.800 mand fodfolk og 1.320 ryttere.[4] Sten Maltesen blev derved i stand til den 31. maj, nøjagtig en måned efter den kongelige hærafdelings ankomst til Kalmar, at indlede operationerne mod Älvsborg,[5] hvortil han blev trukket af den svenske styrke dér.

Den danske spilåbning til lands var således præget af den forskellige operationsberedskab ved Christian IV's egen og Sten Maltesens hær-

[1] Jf. Bilagsbind I, kap. I.
[2] Smst.
[3] Jf. Bilag 6 og 7.
[4] Smst.
[5] Journal, s. 712.

afdeling samt af operationsplanens sammenbrud, idet feltmarskallen imod modtagen ordre gik mod Älvsborg i stedet for mod Jönköping. Disse forhold på dansk side neutraliserede i høj grad virkningerne af den strategiske bagudstilling, som Sverige til at begynde med befandt sig i, og gav desuden den svenske ledelse gode betingelser for at udføre operationer på de indre linjer mod de isolerede danske hærafdelinger.

3. SVERIGES FORSVARSRUSTNINGER OG DEN FØRSTE SVENSKE OPMARCH

Tofrontskrigsproblemet — Örebro-rigsdagens beslutning — Forholdsregler til at hæve forsvarsberedskabet — Planlægning af og forberedelser til opmarchen — Mobiliseringen og den første opmarch

Den sidste fase af det tidligere skildrede politiske forspil til krigen var på svensk side præget af Karl IX's og rigsrådets divergerende synspunkter på den danske krigstrussels betydning. Mens kongen til det sidste fastholdt sin tro på, at Danmark trods alt ikke ville gribe til våben, nærede rigsrådet en ligefrem modsat opfattelse. Denne forskellige indstilling svarede til et afvigende syn på situationens militære krav.

Allerede ved det tidligere omtalte rådsmøde i maj 1610[1] fandt rigsrådet på grund af Danmarks usikre holdning, at det burde fremhæve vigtigheden af, at tropper fra det egentlige Sverige ikke i alt for stort omfang blev engageret i den forestående operation mod Ivangorod.[2] Karl IX tog dog ikke egentlig hensyn til denne advarsel. Kongen begrænsede ganske vist brugen af det indenlandske fodfolk til dette formål til kun 5 fænniker, men af det indenlandske rytteri blev 5 af 7 landsfaner, der var hjemme, og 1 adelsfane taget i brug.[3] Af de udenlandske tropper, der desuden fandtes i det egentlige Sverige, blev så godt som samtlige anvendt til fæstningsbelejringen, nemlig 11 fænniker og 7 faner.[4] Imod hvad rigsrådet havde indstillet, blev forsvarsberedskabet således nedsat meget væsentligt, og dette gjaldt især kavaleriet. I den nye betænkning om udenrigspolitikken, som rigsrådet afgav i august,[5] blev

[1] Jf. s. 126 f.

[2] Udateret skrivelse fra rigsrådet til Karl IX, sandsynligvis fra slutningen af maj 1610 (MRa II [7], s. 52 f.).

[3] Den ottende landsfane, Göran Hansson Höök's (Lilliehöök) fra Västergötland, var allerede i januar 1610 sendt rundt om Den Botniske Bugt til Finland. Fanen befandt sig den 31/5 i Savolaks (Helsingfors, Finl. Sta, Handl. och räkenskaper, vol. nr 6746, s. 30).

[4] Jf. s. 338.

[5] Jf. s. 128.

kongen til af hensyn til truslen fra Danmark at lade tropperne kalde hjem fra Rusland. Rigsrådet gav dermed udtryk for den opfattelse, at det ville overstige Sveriges evne at føre krig på to fronter samtidig, hvorfor en koncentration i tide mod den farligste nabo var nødvendig. Gennem rigsrådets forslag blev Karl IX stillet over for en beslutning af særdeles alvorlig betydning. En afbrydelse af den russiske krig ville have betydet, at Sigismund fik øgede muligheder for at gennemføre sine planer over for Rusland, der i sidste ende var rettet mod Sverige. En frist var ganske vist under sådanne forhold at regne med, før den polske konge kunne blive klar til et nyt angreb. Men da rigsrådet ikke havde i sinde at bruge en sådan frist til et opgør med våben med Danmark, men tværtimod stræbte efter at bevare freden med det, ville risikoen for, at Sverige før eller senere blev indviklet i en tofrontskrig, og det oven i købet under strategisk betydeligt forringede betingelser i øst, stadig bestå med den politik, som rigsrådet foreslog. Karl IX overvejede heller ikke et øjeblik at opgive sin russiske politik, men forkastede straks tanken om at kalde tropperne hjem fra Rusland. Efter kongens opfattelse var faren fra Danmark, der var påberåbt som grund for en sådan forholdsregel, nemlig stærkt overdrevet. Der forelå således ingen som helst beviser for, at den danske konge havde ladet hvervninger sætte i gang i udlandet, hvorfor det danske spørgsmål burde kunne tages med ro, »thi har jyden, som før er sagt, intet fremmed folk, da skræmmer han ingen mange med sine egne«.[1]

Konstateringen af, at Danmark endnu ikke var i gang med at opruste, var utvivlsomt en garanti for, at der ikke eksisterede nogen umiddelbar krigsfare. Men på grund af Danmarks gunstige beliggenhed tæt ved de kontinentale hvervningsmarkeder var det muligt for dette land hurtigt at gennemføre en oprustning, hvorfor sikkerheden mod et dansk angreb ikke med sikkerhed kunne ventes at række længere end til begyndelsen af 1611. Under sådanne forhold betød det en betydelig risiko at binde stærke styrker i Rusland hen over vinteren, eftersom tropper ikke i større omfang kunne føres tilbage fra den russiske krigsskueplads til Sverige før efter islossningen i 1611.[2] Det var en beregning af denne art, der lå bag rigsrådets forslag om at skibe de svenske tropper hjem i efteråret 1610, hvorved de ville have stået til rådighed allerede i den vinterperiode, der blev betragtet som kritisk.

Karl IX's beslutning om ikke at lade den danske krigstrussel indvirke på disposi-

[1] Karl IX's svar på rigsrådets betænkning 25/8 1610 (Ra, RR).

[2] Forflytning af tropper ad landevejen rundt om Den Botniske Bugt fandt på grund af det store tidsforbrug kun sted i undtagelsestilfælde og da kun med enkelte enheder. Befordringen af blot et kurerbrev om vinteren fra Stockholm over Torneå til Viborg tog i gunstigste fald en måned, og brevets videre befordring til Novgorod krævede på grund af de usikre forhold i Rusland ofte lige så lang tid.

Side 147

Sveriges försvarsrustningar och uppmarschen

tionerne i Rusland var imidlertid truffet på et tidspunkt, da kongen næppe kan have haft kendskab til katastrofen ved Klusjino.[1] Gennem dette nederlag blev Sveriges ene hær i Rusland opløst, og den anden faldt i løbet af efteråret ligeledes bort ved mytteriet ved Ivangorod.[2] Dermed indtrådte en helt ny situation i forhold til den, der herskede under rådsmødet i august. Det med Sverige forbundne nationale tsardømme i Rusland var gået under, og den triumferende Sigismund syntes godt på vej til at virkeliggøre sine russiske planer. Risikoen for, at Sverige blev trukket ind i en tofrontskrig, øgedes derved, for de polske fremgange var i høj grad egnede til at virke stimulerende på krigslysten i Danmark, for hvilket der åbnede sig en enestående gunstig lejlighed til et overfald på vort land. En afventende holdning over for udviklingen i Rusland kunne imidlertid endnu mindre end før komme på tale, eftersom afværgelsen af en omklamring af det svenske herredømme i øst fra Polens side, som havde været ledemotivet for Karl IX's russiske forbundspolitik, gennem russernes afmagt var blevet en uafviselig sag for Sverige.[3] At holde fast ved den russiske politik under de ændrede strategiske forhold forudsatte dog en yderligere sænkning af forsvarsberedskabet over for Danmark, idet der til dannelsen af en ny hær under Jakob De la Gardie krævedes betydelige forstærkninger fra det egentlige Sverige, hvilket man ikke havde behøvet at regne med i august. Den ubøjelighed, hvormed Karl IX trods alle advarende stemmer holdt fast ved sit storstilede politiske program, skulle ganske vist i høj grad bidrage til, at Sverige blev indviklet i en farefuld krig på to fronter. Gennem kongens urokkelige fasthed og viljekraft blev dog, som allerede fremhævet, mulighederne for en uhæmmet svensk udvikling og dermed for skabelsen af Sveriges stormagtsstilling bevaret.

Den svækkelse af forsvarsberedskabet over for Danmark, som blev en følge af den nye kraftindsats i Rusland, gik først og fremmest ud over de udenlandske og altså mest kampdygtige tropper. Af den reserve af sådanne, som var skabt i det egentlige Sverige i sensommeren og efteråret 1610, blev 9 fænniker og 2 faner i november 1610 taget i brug til den russiske krigsskueplads. De tilbageværende udenlandske tropper kunne derefter formeres til kun

[1] Hvis nederlaget havde været kendt i Sverige før den 25/8, ville rigsrådet sikkert have brugt det som et yderligere argument for en afvikling af det russiske engagement. Jf. s. 336 f.

[2] Jf. s. 128 og s. 145 f.

[3] Larsen har (Kalmarkrigen, s. 82) fuldstændig fejlbedømt situationen og kravene til svensk politik i udtalelsen: »For Sverige var Tidspunktet til en Krig med Danmark-Norge for saa vidt ikke ubelejligt, som Rusland netop nu var hjemfalden til en saa hjælpeløs indre Forvirring, at det saa ud, som Riget gik sin Opløsning i Møde, og der altsaa ingen Grund var til Frygt for Angreb fra denne Nabo. Med Polen var krigen i Lifland 1610 blot bleven ført ved enkelte Strejftog fra begge Sider, og 1611 sluttedes en Vaabenhvile, der hafde til Følge, at den polske Feltherre Chodkiewitz med største Delen af sin Hær drog til Rusland, saaledes at Sverige ogsaa paa den Side for en Tid fik Ro.«

4 fænniker og 1 fane, hvis samlede styrke udgjorde omkring 600 mand. Udkommanderingen af indenlandsk fodfolk til Rusland blev begrænset til det norrlandske, hvoraf 3 ordinære og en del landeværnsfænniker blev anvendt til ishavsforetagenderne. Kun Gästrikland-fænniken blev ladt tilbage hjemme. Af det indenlandske rytteri blev 1 kombineret västgötafane (Bengt Kafles) udkommanderet, og yderligere 1 sådan (Göran Hansson Höök [Lilliehöök]) var allerede tidligere anvendt i Rusland.[1] På det tidspunkt, da disse forstærkninger blev sendt af sted, havde hoveddelen af de 5 landsfaner, der havde indgået i belejringshæren ved Ivangorod, imidlertid endnu ikke nået svensk grund.[2] Efter at disse rytterenheder var vendt tilbage i slutningen af 1610, fandtes der i det egentlige Sverige 7 landsfaner, hvortil kom Hoffanen samt hertug Gustav Adolfs og hertug Johans livfaner. Da den svenske adels rostjeneste beløb sig til højst 2 faner, stod der således 12 indenlandske og den tidligere nævnte udenlandske fane til rådighed for moderlandets forsvar. Antallet af indenlandske fænniker til samme formål — altså fraregnet de fleste norrlandske — udgjorde samtidig omkring 38 og antallet af udenlandske 4.[3] Det rigssvenske fodfolks styrke var dog meget lav, en følge af vanskelighederne ved at vedligeholde enhederne med den milde form for udskrivningerne, og udgjorde kun omkring 7.000 mand.[4] En så ringe styrke af fodfolk havde tidligere kun været tilfældet i begyndelsen af 1550'erne, før Gustav Vasas nationale organisation havde vundet fasthed, og ved visse lejligheder under Johan III's regering. Det unormalt lave forsvarsberedskab i det egentlige Sverige svarede på ingen måde til den kongelige politiks almindelige formål, men en forbedring af forsvarsberedskabet var dog helt udelukket med de metoder til udskrivning, der var anvendt siden 1604.[5] I samme grad som spændingen over for Danmark øgedes i slutningen af 1610, åbnede der sig imidlertid en lejlighed for Karl IX til at overtale de svenske

[1] Jf. Utredning rörande organisationen av Jakob De la Gardies nya armé hösten 1610 (Arbetsa B. 122).

[2] De enheder, der ikke var vendt tilbage i november, udgjordes af oberst Per Mikaelson Hammarskjölds og Måns Persson Stiernas smålandske faner samt Gödert Hanes södermanlandske fane, som var blevet forsinket i Finland under hjemtransporten; Hammarskjöld befandt sig ved Ingå præstegård i Nyland endnu den 6/12 (Helsingfors, Finl. Sta, Handl. och räkenskaper, vol. nr 1729, s. 29 og 76; 1742, s. 189; 3548, s. 161).

[3] Kortt Mantal opå Krigzfolket wthj effterscrefne Lander Åhr 611 (UUB, Westinska saml. nr 317). De norrlandske fænniker, der var reserveret til ishavsforetagenderne, er ikke medregnet i det ovenfor angivne antal.

[4] Jf. tabellen, s. 95.

[5] Angående den milde form for udskrivningerne se s. 00 [sic]. I slutningen af sommeren 1610 blev der foretaget udskrivninger i Uppland, Västmanland, Västergötland og Småland (fuldmagt om udskrivningen i Uppland og Västmanland 4/8, fuldmagt for Krister Some om udskrivningen i Småland 8/8 og fuldmagt for Hans von Rechenberger om udskrivningen i Västergötland 5/9 1610, Ra, RR), men forretningerne gav meget sølle resultat.

folk til en kraftig oprustning. Kongens grunde til en forstærkning af forsvaret var dog, som allerede fremhævet, andre end hans folks, for han troede stadig ikke på noget dansk angreb.

*

Stemningen på decemberrigsdagen i Örebro var som følge af Christian IV's patent og rygter om danske rustninger[1] allerede fra begyndelsen særlig gunstig for gennemførelsen af ekstraordinære militære forholdsregler, og den blev det endnu mere, efter at kongen havde gennemtvunget et skarpt svar til Danmark, som kunne ventes at vanskeliggøre en fredelig afvikling af konflikten. Rigsdagens positive resultat blev også en storslået manifestation af svensk forsvarsvilje. Hver for sig bevilgede de forskellige stænder store udskrivninger og desuden ekstra skatter til krigsmagtens underhold.[2] Adelen indrømmede udskrivning af én knægt fra hver tiende i stedet for tidligere hver tyvende gård[3] uden for frihedsmilen. Det var denne skærpelse af udskrivningen af adelens bønder, der gjorde det muligt at opstille særlige adelsfænniker ved siden af landsfænnikerne, og standen forpligtede sig desuden til at opretholde sin rostjeneste godt. Adelens løfte om at opfylde sin rostjeneste ordentligt skyldtes de berettigede anklager for »træghed« i denne henseende, som kongen gentagne gange i løbet af 1610 havde rettet mod standen.[4] Borgerstanden bevilgede udskrivning af hver tiende byboer

[1] Nils Bengtsson Silfverbielke, statholder på Älvsborg, m.fl. til Karl IX 30/11 1610 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613, Strödda handl., vol. VIII). Brevet er delvis urigtigt gengivet af Petrus Drivius Cuprimontanus (trykt i Stockholms Magazin II, s. 699 ff.), hvor det angives at være meddelt rigsdagen den 8/12. Dets indhold var i korthed, at Christian IV skulle have sendt penge til sin bror, hertug Ulrik, til anskaffelse af tropper fra Brandenburg, at den danske konge desuden skulle have udstedt trykte patenter til sit folk om at holde sig rede til krig, at en del kanoner skulle være flyttet fra Helsingør til Halland, og at Lübeck skulle have lovet at bistå Danmark med 14 skibe i en krig med Sverige. Kun den første og den næstsidste oplysning kan have været rigtige.

[2] Stiernman, s. 635 ff.

[3] I de tilfælde, hvor udskrivning efter mandtal tidligere havde fundet sted, var adelens bønder inddelt i roder på 20 mand, mens skatte- og kronbøndernes roder omfattede 10 mand. Da én knægt blev udtaget af hver sådan rode, indtog adelens bønder altså en meget begunstiget stilling med hensyn til udskrivning.

[4] Fra det våbensyn for adelen i Svealand, som var udskrevet til Västerås den 2/2, holdt så mange adelsmænd sig borte, at en ny mønstring blev nødvendig, som blev lagt til Strängnäs. Da også denne mønstring gav et meget sølle resultat, blev kongen tvunget til for tredje gang at udskrive våbensyn, som skulle finde sted for adelen i sin helhed i Stockholm den 1/5. I indkaldelsesbrevet udtaltes trusler om, at lovens bestemmelser om tab af adelskab ville blive anvendt på dem, der fremover udeblev. Den 13/5 måtte en fornyet ordre udstedes, da den nærmest foregående indkaldelse ikke var blevet efterkommet. Først den 11/6 var en adelsfane på kun 220 ryttere under Arvid Persson Stierna organiseret og blev sendt fra Gröneborg (ved Östanå i Uppland) til Narva. På grund af det store antal udeblevne udstedte kongen 7/7 forskrifter om opbuddet af adelens resterende rostjeneste fra både Svealand og Göta- [fortsættes s. 150]

til bådsmænd, og gejstligheden lovede at stille en knægt for hvert præstegæld, de såkaldte præsteknægte. Begge stænder forpligtede sig desuden til at betale visse ekstra skatter. Almuen bevilgede for sin del udskrivning i overensstemmelse med et forslag (»ordning«), som kongen havde udarbejdet, over den styrke, der skulle udtages fra de forskellige landskaber.[1] Udskrivningen skulle efter angivelsen ske først og fremmest fra de »mindste gårde« og altså ligesom adelens efter gårdtal. Den kongelige »ordning« er desværre ikke bevaret, men at almuen havde bevilget en meget stor udskrivning, fremgår både af resultatet og af den beregning, der blev gjort i rigsdagsbeslutningen: »så at de bliver i alt, som landet skal værge og forsvare, 25.000 mand …«.[2] Til dette tal regnede man efter alt at

---

[fortsat fra note 4 s. 149] land til Stockholm, hvilket dog ikke førte til noget resultat. Over for disse fiaskoer resignerede Karl IX og stillede adelen i Småland og Västergötland i udsigt at få nye forleninger, hvis den blot ville stille ryttere. I forbindelse dermed blev oprettelsen af to adelskornetter befalet, den ene i Småland under Krister Some og den anden i Västergötland under Johan Göransson Rosenhane. Disse enheder skulle imidlertid også rekrutteres gennem ikke-adelig skatterostjeneste, det vil sige også bestå af landsryttere. De to kornetter kom i stand (jf. s. 166, 170), men i hvilket omfang adelsryttere indgik i dem, vides ikke. Desuden blev Bengt Kafles såkaldte adelsfane fra Västergötland på 124 ryttere organiseret i efteråret 1610 (jf. s. 148), hvori indslaget fra adelen formentlig har været temmelig ringe. Af ovenstående fremstilling fremgår det, at Karl IX's anklager ved rådsforhandlingerne i august mod adelen for træghed ved opfyldelsen af rostjenesten var fuldt berettigede. (Fuldmagt for Olof Hård m.fl. til at mønstre ryttere og adel i Småland 17/1, for Lars Jönsson m.fl. til at holde våbensyn i Västerås ved kyndelmissetid (2/2) med ridderskabet fra Svealand 26/1, Karl IX til Johan Göransson om at optage visse fogedlængder af ridderskabet og adelen ved våbensynet i Västerås 29/1, til Magnus Brahe, Svante Sture m.fl. 21/2, memorial for hofkansleren, doktor Nils Chesnecopherus 22/2, Karl IX til adelen i Svealand om rostjenesten 26/3, til Olof Hård og Anders Olofsson m.fl. 26/3, til hertug Johan 4/4, til ridderskabet og adelen om rostjenesten 13/5, fuldmagt for hofjunker Göran Klasson om at … stille resten af adelens rostjeneste i Västergötland under Daniel Wagners ryttere (landsfane) 6/7, for Måns Kyle om at opfordre adelen i Västergötland 7/7, samme indhold for Erik Kyle i Småland og for Jöns Persson i Uppland og Västmanland, for Måns Kyle om at sige til dem af adelen i Västergötland, som ikke har opfyldt deres rostjeneste, at de skal holde sig rede 28/7, for Johan Göransson Rosenhane 6/8 og for Krister Some 8/8, Karl IX's svar på rigsrådets betænkning 25/8 1610 [Ra, RR]. »Dette efterskrevne krigsfolk havde Peder Nilsson med sig fra Gröneborg den 11/7 1610. Disse faner og fænniker drog fra Gröneborg« [Ka, Ordningar och undervisningar, Röda nr, vol. 187].)

[1] En lignende metode var anvendt ved udskrivningerne i 1600 (jf. s. 86).

[2] Almuens »forsikring« er af Stiernman gengivet i to udgaver, hvoraf den første må betragtes som et forlæg for den senere, den egentlige, hvis beslutning er citeret ovenfor. Den akt, der her betegnes som forlæg, er sandsynligvis udarbejdet i kancelliet, men på grund af hast ved sagens behandling — rigsdagen stod foran sin afslutning — har den fået en uklar formulering med hensyn til udskrivningens størrelse, hvilket gjorde en rettelse nødvendig. Det hedder således: »Må udtages i kronens tjeneste duelige karle til femogtyve tusind mand af Sverige alene, foruden hvad der skal udtages af Finland …«. Meningen kan aldrig have været, at 25.000 mand skulle udskrives alene fra det egentlige Sverige, for det ville have været et ganske urimeligt krav. Så vidt vides har ingen udskrivning i det egent- [fortsættes s. 151]

dømme, at stridskræfterne i det egentlige Sverige skulle stige gennem udskrivningerne.[1] Almuen bevilgede desuden kontante midler og kostydelser til hærens og flådens underhold.

Gennem rigsdagens bevilling af udskrivninger blev store ressourcer af fodfolk stillet til kongens rådighed, og desuden blev flådens behov for bådsmænd sikret. Da Karl IX imidlertid ikke for alvor regnede med krig mod Danmark, fandt han det ikke nødvendigt på forhånd at planlægge den kommende krigsorganisation hverken for infanteriet eller kavaleriet, hvorved der kom til at mangle et fast udgangspunkt for de organisatoriske forberedelser. Gode muligheder for en sådan planlægning havde dog budt sig under rigsdagsforhandlingerne, eftersom »krigsbefalingsmændene« var repræsenteret af 3 oberster, 28 knægtehøvedsmænd og 7 ritmestre.[2] Heller ikke blev der udført nogen beregninger af våbenbehovet og måden at dække det på ved infanteriet, hvis styrke skulle mindst fordobles. Denne forsømmelse skulle i høj grad bidrage til, at de store ressourcer af fodfolk ikke kunne udtages effektivt.[3]

Den forcering af de organisatoriske forberedelser mod et bestemt mål, som situationens krav ville have begrundet, kom af den tidligere angivne grund ikke i stand. Arbejdsformerne ved infanteriet blev i stedet de normale med først udskrivninger og efter et længere eller kortere ophold krigsorganisation i forbindelse med den almindelige mobilisering. Da nogen bestemt tid

---

[fortsat fra note 2 s. 150] lige Sverige givet tilnærmelsesvis 10.000 mand. I den egentlige forsikring er det pågældende sted præciseret således, at udskrivningens omfang skulle tilpasses efter den ordning, kongen havde udarbejdet, »så mange af hver landsende, som Hans Kongelige Majestæt har ladet os se af ordningen …«, hvis anvendelse burde tillade en forøgelse af stridskræfterne til 25.000 mand. Et yderligere bevis for rigtigheden af denne opfattelse foreligger i Karl IX's fuldmagt for Per Kafle om udskrivning 2/1 1611 (Ra, RR), hvori det angives, at han skal udtage så mange duelige karle i kronens tjeneste, som er anført på den ordning, han har med sig. Om nogen sådan »ordning« er der nemlig ikke tale i forlægget. Dettes formulering går imidlertid igen i »Almuen i Savolax' besegling af Örebro-beslutningen«. Forklaringen herpå kan kun være en utilsigtet eller også tilsigtet fejlekspedition af rigsdagsbeslutningen; i sidstnævnte fald for gennem vildledende oplysninger om den uhyre udskrivning, som den svenske almue skulle have bevilget, at stimulere finnernes forsvarsvilje. Den sidstnævnte forklaringsgrund forekommer temmelig sandsynlig, da Karl IX beviseligt i en anden henseende har tilladt sig at tumme på sandheden med hensyn til rigsdagsbeslutningen. I sin skrivelse til Botvid Larsson 9/3 1611 (Ra, RR) fremhæver Karl IX nemlig, at denne fejlagtigt har udskrevet efter gårdtal og ikke efter mandtal, skønt rigsdagsbeslutningen tydeligt forudsatte den første udtagningsform.

[1] Den egentlige »forsikrings« formulering af dette punkt er dog utydelig. Da imidlertid det rigssvenske fodfolk, der blev ført i ruller efter hele udskrivningen, udgjorde henved 19.000 mand, og det rigssvenske rytteri samtidig beløb sig til mellem 4.000 og 4.500 ryttere, tilsammen højst 23.500 mand, forekommer det, at tallet 25.000 mand nærmest må sigte til samtlige, altså også udenlandske, stridskræfter i det egentlige Sverige. Landstridskræfterne i deres helhed udgjorde nemlig et langt højere tal.

[2] Adelens og krigsbefalingsmændenes forsikring, Rigets stænders beslutning 1610. (Ra, Riksdagsakter.)

[3] Jf. s. 96, 166, 168 og 174.

for udskrivningernes fuldførelse ikke var fastsat, og kongen desuden på grund af utilfredsstillende resultater senere befalede nye forretninger efter skærpede bestemmelser,[1] bidrog dette til, at udskrivninger flere steder stadig pågik længe efter mobiliseringens ikrafttræden, hvorved krigsorganisationen blev vanskeliggjort. Den i dette krigstilfælde naturlige fremgangsmåde havde været, at udskrivningerne var tidsfastsat, og krigsorganisationen i tilknytning hertil gennemført landskabsvis, og at krigsfolket derefter blev holdt i beredskab i det mindste i grænselandskaberne. En sådan metode, skønt fuldført i en fuldstændig opmarch, blev senere brugt af Gustav Adolf i 1623 og 1624 over for Polens og Danmarks truende holdning. Men Karl IX's mobilisering i 1611 kom ikke, som Gustav Adolfs, til at blive udført i den hensigt at afskrække naboerne fra et angreb, men først efter at krigstruslen fra Danmark havde antaget en sådan styrke, at forholdsreglen af sikkerhedshensyn ikke længere kunne udsættes. Da mobiliseringen imidlertid automatisk skulle gå over i en første opmarch, blev der under de allerede antydede, i øvrigt ugunstige forhold heller ikke givet den nødvendige tid til en effektiv udnyttelse af fodfolksressourcerne.

Ifølge de almindelige bestemmelser for fodfolkets organisation, som dog nærmest sigtede på at lette kontrollen med udskrivningerne, skulle der af adels- og præsteknægtene oprettes særlige fænniker i visse landskaber eller flere landskaber i fællesskab. Den nye rekruttering beregnedes at give 5 adelsfænniker på tilsammen ca. 1.650 mand og lige så mange præstefænniker på 785 mand, i alt 2.435 mand.[2] De forholdsvis lavt satte krav skulle dog ikke tilnærmelsesvis blive indfriet. Resultatet blev ganske vist 4 adels- og 4 præstefænniker, men deres samlede styrke udgjorde højst 850 mand.[3]

---

[1] I RR findes kun nogle af udskrivningsfuldmagterne, nemlig for Per Kafle vedrørende visse herreder i Västergötland og for Nils Gjolsson vedrørende adelsknægtene i fyrstendømmet (Karl Filips) 2/11 1611 (Ra, RR). Umiddelbart efter den sidste fuldmagt er indført: »Samme mening til alle landsender over hele riget.« Uden for RR findes desuden en fuldmagt for statholderen på Stockholms slot Sven Månsson 9/1 1611 om udskrivningen i slotslenet og Uppland (Ra, Strödda hist. handl. Kon. Carls Reg. 1610—1611, Skr. t. ståthållarna på Stockholms slott). Af Karl IX's skrivelser til en række personer fremgår det dog, at disse har foretaget udskrivninger forskellige steder. Da kongen af rapporter erfarede, at udskrivningerne havde fundet sted efter gårdtal — i overensstemmelse med rigsdagsbeslutningen — befalede han, under påstand om at fremgangsmåden havde været forkert, fornyede udskrivninger efter mandtal (Karl IX til Sven Månsson 7/3, til Botvid Larsson 9/3, til Jesper Mattson 7/5, fuldmagt for Per Kafle 26/3, for Krister von Linden 4/4 og for Lars Tönnesson 22/4 1611 [Ra, RR]).

[2] Kort mandtal over krigsfolket i efterskrevne lande 1611 (UUB, Westinska saml., nr 317). Jf. også tabellen s. 95. Organisationsplanen omfattede: Norrland, Uppland, Västmanland og Dalarna 1 præstefænnike, Uppland og Västmanland 1 adelsfænnike, Södermanland, Närke og Värmland 1 adels- og 1 præstefænnike samt Östergötland, Västergötland og Småland hver 1 adels- og 1 præstefænnike.

[3] Adelsfænnikerne udgjordes af Sven Nilssons fra Uppland og Västmanland på 68 mand, Lars Brinks fra Södermanland m.m. af ukendt styrke, Bengt Perssons fra Västergötland [fortsættes s. 153]

[Anm.: Datoen »2/11 1611« i note 1 står således i trykket; sandsynligvis menes 2/1 1611.]

Side 153

Sveriges försvarsrustningar och uppmarschen

De knægte, der var udskrevet efter de sædvanlige regler, skulle bruges dels til en tiltrængt forstærkning af de allerede eksisterende fænniker og dels til oprettelsen af nye. Skønt de ældre knægte udgjorde 7.100 og de nyudskrevne 9.800, en styrke, der talmæssigt svarede til 56 fuldtallige fænniker på 300 mand, blev resultatet, medregnet nyorganisationerne, kun 52 landsfænniker af i almindelighed forholdsvis lav styrke.[1] Som tidligere fremhævet beløb gennemsnitsstyrken ved 30 af fænnikerne sig til 234 mand,[2] hvilket allerede betød et underskud på 1.980 mand. Det utilfredsstillende resultat skyldtes, som allerede nævnt, hasten ved mobiliseringen og opmarchen, forsinkelsen af udskrivningerne samt mangel på våben. På grund af disse samvirkende årsager blev fodfolkets styrke ved operationernes begyndelse væsentligt lavere end, hvad det ville have været muligt at opnå ved mere hensigtsmæssige forberedelser.

Til kavaleriets oprustning blev der, med en ubetydelig undtagelse, ikke truffet nogen særlige forholdsregler før mobiliseringen. Hoveddelen af landsfanerne havde dog i det foregående år været brugt i øst og var vendt hjem i svækket stand i senefteråret, hvorfor der burde have været gjort anstrengelser for især at erstatte hestetabene. Der blev ikke foretaget noget våbensyn med adelens rostjeneste, og det sandsynligvis fordi kongen på grund af de foregående og især det seneste års erfaringer fandt det håbløst at søge at få adelen til at opfylde sine lovlige forpligtelser. Fogedrostjenesten, som altid tidligere havde vist sig temmelig ineffektiv, blev med én undtagelse ikke forberedt til sin kommende opgave. Kun for den kommende fogedfane i Småland blev der den 8. marts udnævnt en ritmester,[3] men virkningen heraf udeblev, da organisationen blev udskudt. Det påhvilede fogeder, skrivere og lensmænd at stille ryttere og heste med bidsel — våben og sadler fik man af kronen — men da der ikke blev truffet nogen forberedende foranstaltninger i dette øjemed, blev fogedfanerne naturligvis ikke færdige til de indledende operationer. Den tilbageværende mulighed for at forstærke rytteriet, nemlig ved opstilling af rigssvenske besoldningsfaner, blev brugt i et vist omfang, men kun til opgaver uden for det egentlige Sverige. Den 23. januar blev således organisationen af en fane af denne type befalet,[4] som, skønt svag, straks blev overført til Finland til brug ved foretagendet mod Ishavs-

---

[fortsat fra note 3 s. 152] på 134 mand og Erik Persson Kocks fra Småland på 102 mand. Præstefænnikerne bestod af Olof Jonssons fra Norrland m.m. på 100 mand, Jöns Didrikssons fra Södermanland m.m. på 107 mand, Paul Wulfs fra Öster- og Västergötland af ukendt styrke samt af Per Jonssons fra Småland på 88 mand (Arbetsa U. 125 og 126).

[1] Jf. tabellen s. 95.

[2] Jf. s. 96.

[3] Fuldmagt for Anders Friis 8/3 1611 (Ra, RR).

[4] Fuldmagt for ritmester Knut Håkansson Hand 23/1 1611 (Ra, RR).

kysten.[1] I hele den periode, der gik forud for mobiliseringen, blev foranstaltninger til kavaleriets udvidelse således forsømt.

Manglerne i de rent organisatoriske forberedelser måtte naturligvis øve en skadelig indflydelse på de rigssvenske troppers kvalitet. Gennem de uundgåelige, kraftige tilskud af nye knægte til de ældre fænniker blev disses homogenitet svækket, og de nyopsatte enheder kunne naturligvis ikke, da de straks blev taget i brug, gives nogen egentlig kampduelighed. Indsigten herom fik ledelsen til i stort omfang at tildele flåden de nyorganiserede enheder, hvilket var at gøre en dyd af nødvendigheden. Mens kampværdien hos hoveddelen af kavaleriet forblev uændret, kunne de nye enheder ved dette teknisk vanskeligt rekrutterede våben i endnu mindre grad end de tilsvarende ved fodfolket besidde nogen virkelig kampduelighed.

De rigssvenske troppers utilfredsstillende kvalitet skyldtes imidlertid også dybere liggende årsager end de allerede antydede, hvoraf en del var af midlertidig natur. Med det omsving i svensk politik, der var indtrådt allerede under Johan III og under Karl IX havde ført til et stadigt og stærkt engagement i øst, var tanken om et opgør med Danmark blevet så svækket, at sidstnævnte konge ikke engang troede på muligheden af en våbendyst med den efter beliggenhed og militære ressourcer farligste nabo. De store krav, som en sådan krig først og fremmest i kvalitativ henseende stillede til den svenske hær, og som engang på glimrende vis var blevet indfriet af Erik XIV, var på grund af udviklingen tabt af syne. Den nedgang i den svenske hærs kvalitet, som var fremkaldt herved, men også på grund af de efterfølgende vasakongers manglende evne som militære organisatorer, havde fået sit endelige segl, da Karl IX i masseanskaffelse af udenlandske tropper fandt det eneste middel til at sikre hæren den nødvendige kraft til offensive operationer.[2] Den rigelige adgang til udenlandsk krigsfolk, som anvendelsen af denne metode forudsatte, var dog ikke til stede, efter at hoveddelen af den strategiske reserve havde måttet indsættes i Rusland. Den tilbageværende styrke udgjordes, som allerede fremhævet, kun af et par hundrede mand fodfolk og højst halvandet hundrede ryttere.[3]

På grund af Karl IX's optimistiske syn på situationen og af politiske hensyn — omsorgen for at undgå militære forholdsregler, der kunne vanskeliggøre en bilæggelse af konflikten med Danmark — blev kravene om forstærkning af de udenlandske tropper i moderlandet allerede i slutningen af 1610 ikke taget til følge. Herved gav ledelsen praktisk taget afkald på muligheden for at skaffe forstærkninger udefra til et sommerfelttog i 1611. Hvis Danmark virkelig gik til angreb, ville det også forstå i tide med sine sø-

[1] Fanen fik 21/3 1611 opbrudskost i Österbotten til kun 41 ryttere ved toget mod Sumskoj (Helsingfors, Finl. Sta, Handl. och räkenskaper, vol. nr 4868, s. 31).

[2] Jf. s. 91 f.

[3] Jf. s. 148.

stridskræfter at blokere transportvejene fra den tyske til den svenske østersøkyst og fra Atlanterhavet — for troppeskibe fra Generalstaterne og England — ind til den smalle svenske kyststrækning ved Göta älvs munding. Sådan gik det også, før Karl IX endelig fik taget sig sammen til at udstede hvervningspatenter, og gennem den effektive danske blokade blev Sverige under krigen i dens helhed berøvet muligheden for at føre tropper ind ad de sædvanlige transportveje.[1] Gennem den svenske ledelses forsømmelse af at skaffe udenlandske forstærkninger måtte den hær, som moderlandets forsvar kom til at hvile på, blive betydeligt ringere i kvalitet end alle tidligere opstillede under Karl IX's regering. Hæren var således på ingen måde skikket til med held at kunne optage en kamp med den i hovedsagen kontinentale fagmilitære hær, som Danmark formåede at sende i felten. Dette forhold skulle komme til at præge operationerne.

Også flådens udrustning foregik uden nogen hensyntagen til faren fra Danmark. Dispositionerne af søstridskræfter før den almindelige mobilisering gjaldt udelukkende formål, der havde forbindelse med krigen i øst, såsom forholdsregler til proviantering af de svenske byer i Baltikum og til optagelsen af blokaden af de polske kystbyer.[2] Trods erfaringerne om den meget lange tid, der gik med hovedflådens udrustning, eftersom det tekniske udstyr til hvert års søtogt altid i hovedsagen måtte nyanskaffes,[3] gjordes der dog intet for at sikre flådens operationsberedskab. I virkeligheden blev hovedflåden på grund af denne forsømmelse ikke i stand til at gå til søs før i midten af juli. Denne forsinkelse kom til at øve en uheldig indflydelse på operationerne til lands, som blev lammet af mangel på støtte fra søstridskræfterne.

Den manglende målbevidsthed i rustningerne i deres helhed, som Karl IX og hans fortrolige med hofkansler Chesnecopherus i spidsen bar ansvaret for, blev ikke desto mindre opfattet af de over for kongen oppositionelle elementer, men disse formåede endnu ikke at gøre sig gældende. En slående karak-

[1] Allerede i midten af marts 1611 var den danske blokade af kyststrækningen ved Göta älvs munding og af den sydlige Østersø begyndt. Da Jakob Spens blev fængslet af danskerne, kunne han først sætte sine hvervninger i gang i vinteren 1612. Ligeledes uden resultat blev de hvervninger i Tyskland, som Karl IX på mobiliseringsdagen, den 28/3, betroede til kaptajnerne Joakim Gruntze og Vilhelm von Saltzburg, to tyskere i svensk tjeneste (Ra, RR). Den danske flådes blokade af transportvejene direkte til Sverige nødte den svenske ledelse til forsøget på at lade tropper, hvervet i 1612 af Spens i England og af Mönnichhofen i Nederlandene, bane sig vej gennem Norge, hvilket dog kun delvis lykkedes (jf. s. 309).

[2] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[3] Jf. Bilagsbind I, kap. I. Her påtales den uskik, der havde indsneget sig hos flådens befalingsmænd, nemlig at de ved afrustningen efter et søtogt »tilegnede sig skibsinventar af de mest forskellige slags — fra køkkengrej til skydevåben — hvilket gjorde, at man ved den næstfølgende rustning manglede al kontrol over, hvilket inventar der i virkeligheden var til rådighed«.

teristik af det militære forberedelsesarbejde er således givet af Gabriel Gustavsson Oxenstierna i et brev fra slutningen af april 1611 til broderen, Axel Oxenstierna, hvori det udtales: Hvad derimod angår situationen i vort land, har den udseende af en talrig folkeforsamling, for man ruster sig ikke til denne krig, som om man skulle kunne modstå fjenderne, men snarere som om man ikke engang havde nogen tiltro til den pågældende krig. Og man tror ikke, at den danske konge vover at strides mod os, som er øvede i så mange krige; men for sent bliver frygerne kloge.[1] Udtalelsen faldt på et tidspunkt, da mobiliseringen havde stået på i en måned, hvilket yderligere understreger, hvor utilstrækkelige de forberedende forholdsregler var.

*

Ved at Karl IX efter rigsdagens afslutning blev i Örebro helt til operationernes begyndelse, fik kongen og hans kommende hovedkvarter en for virksomheden i stort set hensigtsmæssig placering. Samtidig med at forbindelserne med de to grænselandskaber, der var mest udsatte for et fjendtligt angreb, Västergötland og Småland, blev lettet, befandt kongen sig allerede fra begyndelsen på det sted, hvor stridskræfterne i Svealand og Norrland efter gammel skik plejede at samles før deres fælles afmarch til det sydlige Sverige.

Ifølge de forsvarsprincipper, der var udviklet på erfaringens grundlag, tilkom det grænselandskabernes stridskræfter, med støtte i de fæstninger, der lå i dem, at forsinke fjendens angreb, så stridskræfterne i det øvre Sverige fik tid til at samles. Hvor langt mod syd disses opmarch kunne tænkes lagt, afhang imidlertid af, om forsvarsforanstaltningerne var uafhængige af politiske hensyn, eller, hvis dette ikke var tilfældet, af det større eller mindre kendskab til fjendens operative hensigter og arten af forsvarsberedskabet. Vasatidens ældste offentliggjorte forsvarsplan, godkendt af rigsdagen i Västerås 1544, var på dette punkt, på grund af den endnu levende tradition om unionskampene og det daværende lave forsvarsberedskab, gået ud fra, at Sverige ved en krig med Danmark i begyndelsen ville befinde sig i en sådan bagudstilling, at der var givet to alternative samlingspunkter alt efter den allerede kendte retning for fjendens hovedangreb. Afhængigt af, om dette blev ført frem mod Västergötland eller Småland, skulle enten Vadstena eller Skara være samlingsstedet for de øvresvenske stridskræfter.[2] Ophavsmændene til denne forsvarsplan havde i overensstemmelse med deres opgave nøje holdt sig til de herskende realiteter og havde følgelig ikke indladt sig på at søge at tegne noget fremtidsprogram, hvorved strategisk bagudstilling på svensk side ved en krig med Danmark kunne undgås. Dette i virkeligheden ganske indviklede problem havde fundet sin løsning gennem Erik XIV, hvis indsats på det strate-

[1] Gabriel Gustavsson Oxenstierna til Axel Oxenstierna 27/4 1611 (AOB II: 3, s. 1).

[2] MKra IV, s. 17.

giske område, i modsætning til hans taktisk-organisatoriske værk, var blevet af varig betydning. Problemets kernepunkt havde været at søge at undgå den forsinkelse af opmarchen, der var opstået ved, at man havde måttet afvente efterretning om fjendens hovedangrebsretning, før opmarchen kunne iværksættes. Hertil krævedes på den ene side adgang til et opmarchområde af en sådan beskaffenhed, at hæren derfra havde handlefrihed til at gribe ind mod fjenden, hvad enten denne vendte sig mod Västergötland eller mod Småland, og på den anden side en stærk forhøjelse af det tidligere mangelfulde forsvarsberedskab. Det lå i sagens natur, at området måtte søges ved grænsen mellem Västergötland og Småland, men i den mest passende afstand fra det øvre Sverige lå Vättern, hvis eksistens således i denne strategiske sammenhæng var en alvorlig ulempe. Valget begrænsedes derved til Jönköping ved søens sydspids,[1] eftersom en opstilling nord for søen, ved det gamle samlingssted Örebro, netop var et udtryk for det ældre forsvarsprincip med dets krav om vished om fjendens hovedangrebsretning, før de svenske hovedkræfter kunne indsættes på samme side af Vättern. Det nye i Erik XIV's strategi var således at lægge hærens opmarch så langt mod syd, at forsvaret kunne optages med kraft allerede ved grænsen. Den hævelse af forsvarsberedskabet, der krævedes som et supplement hertil, blev også gennemført, hvorved de nye idéer for forsvaret kunne omsættes i praksis.[2] Gennem den åbenlyse smidighed og hensigtsmæssighed, hvormed kong Erik under den nordiske syvårskrig, alt efter forholdene ved de forskellige felttogsåbninger, anvendte såvel det nye som de ældre principper for opmarchen, skabtes der tillid til de moderne idéer, som ellers, drevet ensidigt, let ville kunne have fremkaldt reaktion. Også i Sverige udviklede der sig således, ligesom det skete i Danmark, først og fremmest på grundlag af den netop nævnte krig en ideologi om de strategiske metoder.

Karl IX var godt inde i Erik XIV's strategi, og han havde for øje i tilfælde af en krig med Danmark at lægge opmarchen til Jönköping.[3] Men kongen var bundet af politiske hensyn, som berøvede ham handlefriheden. Gennem den modsætning, som han ved sin danske politik var kommet i til hele sit folk, følte han en mærkbar uro for på nogen måde at fremstå som

[1] Jönköpings strategiske betydning ved en revision af forsvarsprincipperne blev nærmere udviklet af Erik allerede som tronfølger i en betænkning afgivet den 1/6 1559 i samråd med hertug Johan, Sten Eriksson Leijonhufvud og Svante Nilsson Sture på opdrag af Gustav I (GVR).

[2] Ved den nordiske syvårskrigs udbrud befandt Sverige sig ganske vist i strategisk bagudstilling, men dette skyldtes udelukkende hertug Johans oprør, som bandt stærke svenske kræfter i Finland. Som følge af den danske øverstkommanderendes dårlige strategi lykkedes det dog Erik XIV i tide at gennemføre hærens opmarch til Jönköping.

[3] Beviset herfor fremgår af den efterfølgende fremstilling.

krigsanstifter. Hans tro på, at Danmark trods alt ikke ville gribe til våben, gik under indflydelse af denne uro over i en selvsuggestion, der fik ham til at bagatellisere alle efterretninger om danske rustningsforanstaltninger og faktiske udslag af danske militære dispositioner. Af disse forskellige grunde lå det Karl IX fjernt, sådan som Gustav Adolf ifølge det tidligere fremhævede gjorde i 1623 og 1624, i afskrækkende øjemed at sætte hæren på krigsfod, hvorved en rettidig opmarch til Jönköping ville være blevet sikret. Ved at presset fra Danmark alene i stedet stadig blev bestemmende for de svenske forsvarsforanstaltninger, ville disse blive tvunget ind under de ældre metoder for opmarchen. Ganske vist regnede Karl IX med en heraf betinget samling af det øvre Sveriges stridskræfter i Örebro som kun en etape på vejen til Jönköping, men da ikke engang den danske krigserklæring, som det skulle vise sig, kunne få ham til at opgive sin afventende holdning, blev denne tanke ikke ført ud i livet i tide.

Den vigtige rolle, der tilfaldt de to sydlige grænselandskabers stridskræfter inden for rammerne af den traditionelle forsvarsplan, fik Karl IX til i god tid at ordne de højere kommandoforhold ved dem. Allerede under rigsdagsforhandlingerne udnævnte kongen Jesper Mattsson Cruus til feltoberst for krigsfolket i Västergötland og under ham Ulf Bonde til oberst for fodfolket — med Hans Otto som oberstløjtnant og høvedsmand Per Nilsson som medhjælper — og Johan Göransson Rosenhane til oberst for rytteriet.[1] Besættelsen af de tilsvarende stillinger i Småland, hvor feltmarskal Krister Some med Olof Hård som nærmeste mand siden slutningen af sommeren havde ført kommandoen,[2] måtte derimod vente til begyndelsen af januar 1611. Da fik førstnævnte stadfæstelse af sin stilling under betegnelsen generaloberst, og desuden blev sidstnævnte udnævnt til oberst for fodfolket og Per Mikaelsson Hammarskjöld til oberst for rytteriet.[3] De to befalingsmænd i Västergötland og Småland havde ved pludseligt opstået behov ret til at mobilisere de underlagte tropper.[4] Over fæstningerne i

[1] Fuldmagt for Jesper Mattsson Cruus 15/12 1610 (Ra, RR). Ifølge bestalling for Hans Otto som oberstløjtnant 2/11 1610 (Ra, RR) var Johan Göransson Rosenhane på tale som oberst for krigsfolket i Västergötland, sandsynligvis fordi Jesper Mattsson Cruus endnu ikke stod til rådighed. Han overværede rigsdagen. I stedet for Hans Otto blev høvedsmand Per Månsson udnævnt til oberstløjtnant ved fodfolket (Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 1/1610).

[2] Fuldmagt for Krister Some 8/8 1610 (Ra, RR).

[3] Fuldmagt for Krister Some 5/1 samt for Olof Hård og Per Mikaelsson 7/1 1611 (Ra, RR).

[4] Ifølge fuldmagterne. Da fuldmagten for Krister Some blev udstedt senere end for Jesper Mattsson, udstedte kongen samtidig med fuldmagten for sidstnævnte en bemyndigelse for førstnævnte til sammen med Olof Hård om nødvendigt at opbyde krigsfolket (fuldmagt for Krister Some og Olof Hård 15/12 1610. Ra, RR).

grænselandskaberne blev kommandoen derimod udelukkende ført af de personer, som kongen havde indsat i slotslovene, nemlig statholderne med rådgivere. Denne militære dualisme i grænselandskaberne, betinget af administrative forhold, nødte Karl IX til også efter de tidligere omtalte kommandoudnævnelser selv at behandle spørgsmål om besætningstropper til fæstningerne og forholdsregler til deres udrustning på sædvanlig måde.

Den fortifikatoriske udrustning af de sydsvenske fæstninger, på hvis modernisering arbejdet var fortsat gennem en række år,[1] var på grund af det spændte forhold til Danmark begyndt at blive forceret i løbet af 1610. I større omfang end tidligere var fodfolk og bønder fra de respektive landskaber taget i brug til befæstningsarbejder ved Älvsborg, Gullberg, Göteborg, Jönköping, Kalmar og Borgholm, og desuden var den tekniske ledelse af arbejderne blevet forstærket.[2] På grund af disses omfattende karakter stod der dog temmelig meget tilbage. Det nyanlagte Göteborgs befæstninger var kun påbegyndt, og et direkte forsvar af byen i tilfælde af krig var derfor udelukket. Beskyttelsen af Göteborg kom således til at hvile på Älvsborg og Gullberg. Ved Kalmar, hvor der var nedlagt meget arbejde, var den moderne ydre befæstningslinje omkring selve byen kun delvis fuldført. Jönköpings befæstning var heller ikke afsluttet,[3] men arbejdet var skredet så langt frem, at et forsvar af byen blev anset for muligt, og af den grund fik fæstningen i senefteråret 1610 sin artilleribestykning kompletteret.[4] Ved det øvre Sveriges fæstninger, såsom Stockholm, Vaxholm og Nyköping, var der i sommeren 1610 udført visse kompletteringsarbejder.[5] Den eneste kystfæstning i hertug

[1] Munthe, s. 139 ff.

[2] Det fodfolk, der var taget i brug til befæstningsarbejderne, havde været: ved Älvsborg Per og Sven Månssons västgötafænniker, ved Gullberg Hans Anderssons dalslandsfænnike, ved Jönköping Assar Arvidssons og Håkan Amundssons smålandsfænniker samt ved Kalmar Olof Ingemarssons og Hans von Akerns norrlandsfænniker, Frans Anderssons upplandsfænnike og Göran Olssons dalafænnike. Arbejderne ved Göteborg var udelukkende udført med »roteringsbønder« (Karl IX til Severin Jönsson 27/1, til Assar Arvidsson og Håkan Anundsson 29/1, samt til statholderen på Älvsborg 5/6 og 12/7, fuldmagt for Nils Bengtsson Silfverbielke 25/1, for Erik Månsson og Lars Kristersson 27/11, for Daniel Bouvet 22/3, for Hero Jans til Elfden 30/4 og for Johan Månsson Ulfsparre 1/6, tænkeseddel for Johan Klasson 13/4 og 14/7, memorial for Jakob Jakobsson og Bo Gustavsson 11/9 samt bimemorial for Jakob Jakobsson 11/9 1610. Ra, RR)

[3] Karl IX angav i et svarbrev til Erik Månsson og Krister Some 15/12 1610, at han havde til hensigt at sende Hans Mattssons og Göran Olssons dalafænniker til Jönköping for at fuldføre befæstningsarbejderne. Fuldmagt herom til de to høvedsmænd blev udstedt 26/12 1610 (Ra, RR), men fænnikerne kom ikke af sted.

[4] Karl IX til Sven Pjeske 13/12 samt til Erik Månsson og Krister Some 15/12 1610 (Ra, RR).

[5] Karl IX til Anders Nilsson og Magnus Månsson 30/5, til Henrik Comhusen 21/6, til almuen i Nyköpings len 13/8 og til Sven Pjeske 28/8 samt fuldmagt for Sven Månsson 4/8 og 25/8 1610 (Ra, RR).

Side 160

Sveriges krig 1611—1632

Johans fyrstendømme, Stegeborg, har derimod næppe haft nogen større fortifikatorisk styrke. Selv om der fandtes mangler ved det faste forsvar i det egentlige Sverige, var dette dog i det store og hele tilstrækkeligt.

De sydsvenske fæstningers forsyning med besætninger over vinteren 1610—1611 foregik på normal vis, skønt ordrerne herom blev udstedt senere end sædvanligt og først omkring midten af december 1610. Til Älvsborg og Gullberg blev der afgivet en västgötafænnike til hver (henholdsvis Per Månssons og Sven Svenssons),[1] men i den første fæstning lå der stadig en vagttrop på 50 mand fra dens særlige slotsfænnike (Sven Björnssons).[2] Bevogtningen af skibsværftet i Kalmar skulle varetages på skift af den halve Ölandsfænnike (Per Jönssons).[3] På Kalmar slot befandt sig desuden en afdeling af den kongelige drabantkorps under Jon Mårtensson[4] og et mindre antal knægte, der indgik i slotsstaten. Til bevogtningen af Jönköping skulle der om nødvendigt indkaldes en smålandsfænnike fra lenet (Assar Arvidssons).[5] Det lave forsvarsberedskab ved de sydsvenske fæstninger kunne imidlertid hæves temmelig hurtigt, for det påhvilede befalingsmændene i Västergötland og Småland ved fare på eget initiativ eller efter anmodning fra statholderne at forstærke besætningstropperne.

Med de tidligere beskrevne kommandoudnævnelser i det sydlige Sverige og udkommanderingen af ubetydelige besætningstropper samt foranstaltningen af kraftige udskrivninger havde Karl IX truffet de forholdsregler, som han anså for tilstrækkelige med hensyn til truslen fra Danmark. Almindelig mobilisering kunne af de tidligere angivne politiske hensyn ikke komme på tale, før Danmark på en tydelig måde havde afsløret sine krigeriske hensigter, og i virkeligheden blev den stærkt hemmeligholdte danske krigsbeslutning jo først truffet den 9. februar. Beslutning om svensk mobilisering måtte følgelig vente, til situationen var klaret.

Som følge af måden, hvorpå de danske rustninger blev udført, og de kraftige forholdsregler, som Christian IV havde truffet for at forhindre efterretninger herom,[6] fik den svenske ledelse imidlertid ikke nogen mulighed for i tide at få sådanne oplysninger om Danmarks militære forberedelser, at en beslutning om mobilisering kunne grundes herpå. Hoveddelen af de danske rustninger var jo henlagt til udlandet, og fra de tyske indskibningshavne afgik de hvervede tropper først i forbindelse med selve opmarchen i slutningen af april. Da Sverige i modsætning til senere på Gustav Adolfs tid ikke havde en ud-

[1] Karl IX til Nils Bengtsson (Silfverbielke) 9/12 samt fuldmagt for Jesper Mattsson Cruus 15/12 1610 (Ra, RR).

[2] Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 1/1610.

[3] Karl IX til statholderen på Kalmar 9/12 1610 (Ra, RR).

[4] Memorial for Jakob Jakobsson og Bo Gustavsson 11/9 1610 (Ra, RR).

[5] Karl IX til statholderen på Jönköping 9/12 1610 (Ra, RR).

[6] Christian IV udstedte den 3/3 forskrifter om arrestation af alle udlændinge og skibe, som ankom til de danske kystbyer (Brevbøger, s. 336).

landsk efterretningsvæsen, og danske orlogsskibe desuden havde afbrudt de svenske forbindelser med udlandet, var alt, hvad der i militær henseende skete vest for Øresund, for den svenske ledelse indhyllet i et uigennemtrængeligt slør. På ubestemte og overdrevne rygter om danske militære dispositioner øst for Øresund, som senere viste sig urigtige, kunne intet bygges. Det blev derfor egentlig kun den politiske krises udmunden i et forhandlingsbrud, der røbede den virkelige fare fra Danmark.

*

Kort før den 13. februar modtog Karl IX visse efterretninger fra statholderne på Kalmar, ifølge hvilke Christian IV med en stor krigsmagt skulle befinde sig i Kungsbacka. Kongen advarede statholderne mod at udsprede »almindelig bondesnak«[1] og fremhævede, at den danske konge ikke samtidig, som det var oplyst, kunne være både ved Kungsbacka, Jönköping og Kalmar. Upålideligheden i så løse og modsigende rygter burde de selv kunne begribe. Statholderne blev imidlertid opfordret til at lade Ölandsknægtene vogte godt på eskadren i Kalmar. I slutningen af februar fik Karl IX visse oplysninger om danske troppeforskydninger øst for Øresund,[2] hvilket fik ham til straks at befale, at Värmlandsfænniken (Sven Algotsson) skulle sendes til Nya Lödöse,[3] som manglede besætningstropper, og den 2. marts at pålægge befalingsmændene i Västergötland og Småland at være på vagt, hvis jyden foretog sig noget.[4] Oberst Per Mikaelsson Hammarskjöld blev desuden beordret til med sin egen fane at begive sig til Jönköping.[5] Oplysningerne om de danske troppeforskydninger blev senere bekræftet i en rapport fra statholderne i Kalmar, hvori styrken blev fastsat til 600 mand. Kongen tog sagen med ro, og i sit svarbrev af 8. marts til sine betroede mænd fremhævede han: »det kan ingen formene jyden, at sætte folket på sine egne befæstninger, ingen må derfor have hjertet i bukserne«.[6] Den samtidig udstedte forskrift om opstilling af en fælles fogedfane for Västergötland og Småland med Anders Friis som ritmester vidnede ligeledes om kongens sindsro, for enheden skulle ikke være organiseret før den 1. maj.[7] Forsigtigheden bød dog kongen at kontramandere

[1] Karl IX til Jakob Jakobsson 13/2 1611 (Ra, RR).

[2] Troppeforskydningerne har formentlig vedrørt organisationen af de indenlandske danske fænniker, hvoraf organisationen for to var henlagt øst for Øresund.

[3] Karl IX til Olof Kristofersson 20/2 1611 (Ra, RR).

[4] Karl IX til Jesper Mattsson samt til Krister Some m.fl. 2/3 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX til Per Mikaelsson 3/3 1611 (Ra, RR).

[6] Svar på Bo Gustavssons og Jakob Jakobssons skrivelse 8/3 1611 (Ra, RR).

[7] Jf. s. 153. Ritmesterfuldmagten var udstedt den 8/3, men allerede den 10/3 befandt Anders Friis sig på Läckö slot i færd med at udtage ryttere, og den 22/3 var han i samme ærinde i Svenljunga (Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 11, 13/1610).

ordren til Hammarskjöld, der blev pålagt selv at begive sig til Kalmar — åbenbart for at øve en beroligende indflydelse på statholderne — og at sende sin fane under løjtnanten til den blekingske grænse.[1] Den 17. marts var Karl IX nået af nye, vilde rygter, denne gang fra statholderen i Jönköping. Af kongens svar til ham på den netop nævnte dag fremgår meddelelsernes art og hans forståeligt ringe tiltro til dem. Det hedder således: — »så undrer det os, at I i frygt allerede har et sådant harehjerte; vi tror ikke, at jyden kan være overalt på én gang. Snart skriver I til Kalmar, at han er i Rottenby, snart til Elfsborg, at han er i Varberg, og det er alt løgn, alt hvad I skriver … og om det så var, at han var rykket fra Halmstad med de ryttere og det fodfolk, han havde, og til Varberg, hvad så? Intet tager han Sverige eller nogen befæstning ved grænsen ind med göingebønderne …«[2] Endnu i midten af marts var situationen således ud fra et militært synspunkt ikke undergået nogen forandring. Uanset at de danske spærringer rejste uoverstigelige hindringer for det svenske efterretningsvæsen, ville der dog næppe have været noget af større vigtighed at indberette, for virkningerne af de danske rustninger skulle først træde frem efter godt en måned, og selv da næsten tilslørede for den svenske ledelse. Karl IX havde følgelig ingen anledning til at træffe andre militære dispositioner end dem, der gjaldt overskibningen af proviant til Baltikum.[3] Først i de sidste dage af marts indtrådte en betydningsfuld ændring i den almindelige situation. På dette tidspunkt stod den svenske fredsaktion nemlig som mislykket på væsentlige punkter. Det danske rigsråd havde endegyldigt afvist forslaget om et grænsemøde til at rydde stridsspørgsmålene af vejen, og på den svenske konges direkte spørgsmål til den danske, om han agtede at holde Stettinfreden, var der indløbet et undvigende svar, hvori skylden for et fredsbrud blev lagt på Sverige. Overgrebet mod den engelske oberst Jakob Spens, som først nu blev kendt af den svenske ledelse, forstærkede indtrykket af Danmarks fjendtlige holdning.[4] Karl IX kunne ikke længere tøve med at befale omfattende militære forholdsregler, hvis ikke Sveriges sikkerhed skulle forsømmes helt. I løbet af nogle få dage blev der truffet militære dispositioner, som tilsammen betød almindelig mobilisering af landstridskræfterne.

Mobiliseringen gik efterhånden, som allerede fremhævet, over i en første opmarch. Herved blev tropperne fra det øvre Sverige af de tidligere angivne

[1] Karl IX til Per Mikaelsson 8/3 1611 (Ra, RR).

[2] Karl IX til Erik Månsson og Lars Kristersson 17/3 1611 (Ra, RR). Hentydningen til de skånske bønder fra Göinge herred viser, at kongen havde kendskab til Anders Sinclairs danske fænnike, som blev rekrutteret fra Skåne.

[3] Jf. s. 155.

[4] Jf. s. 131.

Side 163

Sveriges försvarsrustningar och uppmarschen

grunde samlet i Örebro, der lå centralt i forhold til de sydlige grænselandskaber.[1] Grupperingen af tropperne i Västergötland og Småland til forsvar af de respektive landskaber blev et udtryk for den svenske ledelses opfattelse af den mest sandsynlige retning for et dansk angreb. I overensstemmelse med den først fattede anskuelse, »hvis jyden vil foretage sig noget, da sker det først dér ved Elfsborg«,[2] og at »den nye stad Göteborg … stikker jyden mest i øjnene«,[3] blev egnen omkring Älvsborg og Nya Lödöse bestemt som samlingssted for västgötatropperne og Jönköping for smålandstropperne.[4] Placeringen af de sidstnævnte ved deres eget landskabs vestgrænse havde først og fremmest til formål, som Karl IX angav, at sætte dem i stand til hurtigt at undsætte västgötatropperne. Kongen fremhævede også til orientering for sine to underbefalingsmænd, Jesper Mattsson Cruus og Krister Some, sin hensigt om efter den strategiske reserves samling i Örebro at flytte den til Jönköping. Tyngdepunktet i hærens gruppering var således tænkt lagt mod vest af hensyn til et befrygtet dansk angreb mod Götaälv-området. Den påtænkte samling af hovedkræfterne i Jönköping havde dog til formål at bevare handlefriheden, hvis fjenden i stedet skulle gå mod Småland.

Det typiske træk ved den svenske forsvars- og den danske angrebsplan[5] var, at begge modstandere regnede med at sætte deres hovedkræfter ind i Jönköping-retningen. Disse ville således, hvis den danske plan virkelig var blevet fulgt, være kommet til at stå over for hinanden, hvorved den kvalitative underlegenhed på svensk side i høj grad ville være blevet neutraliseret af det smålandske terræns beskaffenhed. Den svenske ledelse havde også haft frihed til at disponere over Jesper Mattssons hærafdeling i det af det danske angreb uberørte Västergötland til samvirke med egne hovedkræfter eller til indfald i Halland mod Varberg. Over for et sådant operationsforløb ville Christian IV næppe have kunnet fuldføre sit angreb på Kalmar. Sådan som forholdene i virkeligheden kom til at udvikle sig, nemlig at de danske hovedkræfter gik mod Älvsborg i stedet for mod Jönköping, svarede den svenske forsvarsplan i sig selv endnu bedre til situationens krav. Jesper Mattssons hærafdeling var ved hånden til straks at møde det danske angreb mod Älvsborg, og hovedkræfterne, Krister Somes hærafdeling og den strategiske reserve, kunne derved dirigeres til Kalmar, hvor fjenden var kvantitativt betydeligt underlegen. Den eneste svaghed i de svenske forberedende strategiske dispositioner skyldtes den, som det

[1] Jf. s. 156 ff.

[2] Karl IX til Jesper Mattsson 2/4 1611 (Ra, RR).

[3] Memorial og tænkeseddel for Per Olsson 28/3 1611 (Ra, RR).

[4] Karl IX til Jesper Mattsson 28/3 og 2/4, til Erik Ribbing m.fl. 28/3 (om opbuddet af krigsfolket i Västergötland til Älvsborg), til Krister Some 30/3 samt memorial for Per Olsson 28/3 1611 (Ra, RR).

[5] Jf. s. 139 ff.

viste sig, for sent befalede mobilisering, hvorved en anden opmarch til Jönköping ikke ville nå at blive udført inden for tilstrækkelig tid.

Hærafdelingen i Västergötland var sandsynligvis i hovedsagen opbudt, da Karl IX den 28. marts udstedte ordren om dens mobilisering og forlægning til egnen omkring Älvsborg. Ifølge en rapport i begyndelsen af marts fra Jesper Mattsson Cruus til kongen havde feltobersten nemlig allerede i Skara len mønstret 3 fænniker og de to landsfaner (Tord Bengtssons og Daniel Wagners) og stod i begreb med at foretage mønstring af de øvrige enheder ved Älvsborg. Den anmeldte mangel på våben til knægtenes bevæbning stillede kongen i udsigt at afhjælpe.[1] Fæstningernes forsyning med øget besætning og udkommanderingen af fodfolk til eskadren ved Älvsborg var derimod spørgsmål, der af tidligere anførte grunde måtte henskydes til kongens afgørelse. Da Jesper Mattsson i slutningen af marts afsendte et brev i dette øjemed, havde Karl IX netop i forbindelse med udstedelsen af mobiliseringsordren givet visse direktiver i disse sager til andre personer end befalingsmanden i Västergötland, som dog skulle orienteres herom af dem. Ifølge de kongelige direktiver, som dog ikke berørte Älvsborgs garnison, skulle Sven Svenssons fænnike fortsat være besætning på Gullberg, og Anders Månssons västgötafænnike indkaldes i lignende ærinde til Göteborg, hvor rustningsarbejder skulle udføres af Jon Ambjörnssons og Anders Jonssons västgötafænniker og Bengt Perssons adelsfænnike fra Västergötland samt af hoveddelen af Hans Anderssons dalslandsfænnike. Af Anders Jonssons fænnike skulle dog 100 mand bruges på Älvsborg-eskadren.[2] For at styrke ledelsen ved Gullberg blev Nils Stiernsköld desuden udnævnt til statholder dér ved siden af Mårten Krakow.[3]

På grund af den antydede mangel i de kongelige dispositioner blev

[1] Karl IX til Jesper Mattsson 7/3 1611 (Ra, RR). De mønstrede fænniker var Jon Håkanssons, Anders Månssons og Sven Svenssons (i registraturet urigtigt kaldet Sven Jonssons). Kongen afslog samtidig den af Jesper Mattsson formidlede anmodning fra gejstligheden i Västergötland om at måtte betale penge i stedet for at stille knægte. Organisationen af Paul Wulfs præstefænnike skulle derfor fremskyndes, og desuden skulle adelens rostjeneste opbydes (Johan Göransson Rosenhanes kornet. Jf. s. 149, note 4). Fra Älvsborg udstedte Jesper Mattsson den 19/3 visse anvisninger om troppernes underhold (Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 1/1610).

[2] Fuldmagt og tænkeseddel for Per Kafle 26/3, memorial og tænkeseddel samt bilagsseddel for Per Olsson 28/3 1611 (Ra, RR). Ifølge tidligere bestemmelser af Karl IX i memorial for Hans bygmester 16/2 1611 (Ra, RR) skulle Anders Månssons og Nils Jonssons västgötafænniker arbejde mod løn ved Älvsborg og Anders Jakobssons (læs Jonssons) västgötafænnike ved Göteborg. Kongen forudsatte endnu i fuldmagten for Per Kafle, at Hans Anderssons og Anders Jonssons fænniker kunne hjemsendes efter fuldført arbejde, men i de instrukser for Per Olsson, der blev udstedt samtidig med mobiliseringsordren, var der naturligvis ikke længere tale herom.

[3] Karl IX til Nils Stiernsköld 29/3 samt fuldmagt for Nils Stiernsköld, Mårten Krakow og Sven Sonesson 29/3 1611 (Ra, RR).

Side 165

Sveriges försvarsrustningar och uppmarschen

Karl IX tvunget til i et svarbrev af 2. april[1] til Jesper Mattsson at bestemme, at Älvsborgs besætning[2] fremover skulle bestå af Sven Björnssons slotsfænnike i sin helhed og af en fænnike fra det nordlige Västergötland, hvormed der sigtedes til Anders Perssons fænnike fra Vadsbo og Valle herreder. Denne enhed, hvis rekrutteringsområde hørte til Karl Filips hertugdømme — endnu kun kaldet Fyrstendømmet — var til dette formål den 29. marts beordret til at begive sig til den pågældende fæstning.[3] Jesper Mattsson var dog kommet kongens tanke i forkøbet og havde på egen hånd indkaldt Anders Perssons fænnike til Älvsborg, hvortil den netop var ankommet den 29. marts.[4] Feltobersten forstærkede desuden garnisonen med endnu en västgötafænnike, Jon Håkanssons,[5] hvorved statholderen i fæstningen, Nils Bengtsson Silfverbielke, rådede over i alt 3 fænniker på tilsammen henved 500 mand.[6] Til betjening af fæstningens artilleri fandtes desuden 10 bøsseskytter.[7] Gennem forstærkningen af garnisonen blev Anders Jonssons fænnike frigjort fra opgaven med at stille besætning til Älvsborg-eskadrens 5 skibe,[8] og denne tjeneste blev i stedet varetaget på skift af Jon Håkanssons og Anders Perssons fænniker.[9] Jesper Mattsson foretog imidlertid også den ændring at løsgøre Anders Månssons fænnike fra besætningstjeneste ved Göteborg, som blev direkte beskyttet ved feltlejrens forlægning til egnen ved Älvsborg. Antallet af fænniker bundet i fæstningstjeneste blev derved reduceret til 4, heraf 3 ved Älvsborg og 1 ved Gullberg. Efter at behovet for fodfolk ved det faste forsvar var tilfredsstillet på den ovenfor angivne måde, fik Jesper Mattssons hærafdeling følgende faste inddeling til de kommende operationer:[10]

---

[1] Karl IX til Jesper Mattsson 2/4 1611 (Ra, RR).

[2] Ud over Per Månssons fænnike, der var beordret til Älvsborg over vinteren, befandt også Nils Jonssons västgötafænnike sig dér i januari ifølge oberstløjtnant Per Månssons kvittering for proviant 24/1 1611, og desuden udgjorde vagtmandskabet fra Sven Björnssons slotsfænnike samtidig 61 mand (Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 1/1610). (Jf. s. 160).

[3] Karl IX til Lars Jonsson og Jöns Persson 29/3 1611 (Ra, RR).

[4] Anders Persson kvitterede den 29/3 for 163 hager (geværer) til sin fænnike fra rustkammeret på Älvsborg (Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 1/1610).

[5] Ved en lejlighed afgav Jon Håkanssons fænnike 159 mand til Älvsborg-eskadren (smst.).

[6] Anders Perssons og Jon Håkanssons fænniker må efter de tidligere givne oplysninger om dem have udgjort mindst henholdsvis 170 og 160 mand. Styrken af Sven Björnssons slotsfænnike kendes ikke, men den må på grund af sin opgave have beløbet sig til mindst 150 mand.

[7] Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 1/1610.

[8] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[9] Ifølge en styrkemelding for Älvsborg-eskadren den 20/4 1611 (Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 1/1610) udgjorde infanteribemandingen 180 knægte. Fra samme kilde er det allerede anført, at Jon Håkanssons fænnike ved én lejlighed afgav 159 mand til eskadren, og ved en anden gik 66 mand fra Anders Perssons fænnike.

[10] Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 1/1610; Hans Törissons regnskaber 1611, Röda nr, vol. 41 og 190. De styrkeoplysninger, der er anført fra landskabshandlingen, vedrører [fortsættes s. 166]

Side 166

Sveriges krig 1611—1632

Med Jesper Mattssons og infanteri- og kavaleriobersternes stabe og Per Månssons ordonnanser steg fodfolkets styrke til 1.467 mand og rytteriets til 744 heste. Fodfolkets styrke var dog meget lav i forhold til ressourcerne. Ved fem af de fænniker, der indgik i hærafdelingen, udgjorde den styrke af ældre og nye knægte, som var ført i rullerne efter udskrivningernes fuldførelse, ikke mindre end 2.663 mand, mens den tilsvarende feltstyrke ifølge ovenstående kun udgjorde 1.175 mand.[1] Til det dårlige resultat bidrog, som tidligere fremhævet, manglen på våben, samt at udskrivninger pågik efter fænnikernes mobilisering, hvilket gav øgede muligheder for at unddrage sig krigstjeneste.[2] Rytteriets styrke synes derimod at have været

Fodfolk — Oberst: Ulf Bonde; oberstløjtnant Per Månsson.

Fænniker	
Jon Ambjörnssons fra Västergötland	140 mand
Anders Jonssons fra Västergötland	249 »
Nils Jönssons fra Västergötland	304 »
Anders Månssons fra Västergötland	138 »
Per Månssons fra Västergötland	320 »
Bengt Perssons fra Västergötland	124 »
Hans Anderssons fra Dalsland	164 »
I alt	**1.439 mand**
Rytteri — Oberst: Johan Göransson Rosenhane. Faner	
Oberstens (kornet) fra Västergötland	130 heste
Tord Bengtssons og Daniel Wagners fra Västergötland (tilsammen)	600 »
I alt	**730 heste**

[fortsat fra note 10 s. 165] proviantleverancen 4/5 1611, og styrketallene var uændrede ved den nye leverance den 2/6. Samtlige enheder findes i Hans Törissons regnskaber, men her i almindelighed med lavere antal, fordi disse regnskaber gælder juli måned.

[1] Kort mandtal over krigsfolket i efterskrevne lande år 1611 (UUB, Westinska saml. nr 317). Fænnikerne er i denne styrkemelding opført med følgende tal: Anders Jonssons 535, Nils Jönssons 678, Anders Månssons 510, Per Månssons 534 og Hans Anderssons 406 mand. Af den sidstnævnte fænnike skulle dog 200 mand blive tilbage i Dalsland som grænseværn.

[2] Jf. s. 152, note 1. Fuldmagten for Per Kafle af 26/3 befalede ham at foretage nye udskrivninger.

opgivet noget for højt, muligvis fordi trosknægte er medregnet i hesteantallet, hvorfor dets antal bør sættes til omkring 600 ryttere.[1]

Samlingen af Jesper Mattssons hærafdeling ved Älvsborg var i hovedsagen gennemført omkring midten af april,[2] hvorved den befandt sig betydeligt forud i forhold til Sten Maltesens danske hærafdeling. Denne skulle først i midten af maj nå en sådan styrke, at dens opmarch til Kungsbacka kunne indledes.[3]

Til sikring af grænselandskaberne Dalsland og Värmland befalede Karl IX i forbindelse med mobiliseringen, at der af landsfænniken i førstnævnte landskab (Hans Anderssons) skulle efterlades 200 mand[4] og af landsfænniken i sidstnævnte (Sven Algotssons) 180 mand,[5] hver af afdelingerne under løjtnantens kommando, til bevogtning af grænsen.

Mobiliseringen af Krister Somes hærafdeling i Småland blev først og fremmest vanskeliggjort af manglen på direktiver om besætning til Kalmar. Det fodfolk, som gennem Karl IX's dispositioner frem til udstedelsen af mobiliseringsordren (30. marts) blev unddraget generalobersten, var nemlig udelukkende bestemt til bemandingen af eskadren i Kalmar. Med ophævelse af ældre forskrifter[6] herom havde kongen den 26. marts givet statholderne i Kalmar direktiv om, at Jakob Jönsson Flensburgs, Olof Ingelssons, Erik Kocks og Per Jönssons fænniker skulle bruges på eskadren.[7] I forbindelse med udstedelsen af mobiliseringsordren blev statholderne imidlertid pålagt ikke at sende eskadren til Salis, som tidligere befalet, men lade den blive liggende indtil videre i afventning af, hvad danskerne kunne finde på.[8] Under sådanne forhold-

[1] Ifølge særlige proviantleverancer til Tord Bengtssons og Daniel Wagners faner udgjorde disse henholdsvis 203 og 279 ryttere (Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 1/1610). I kort mandtal over krigsfolket 1611 (UUB, Westinska saml. nr 317) er fanerne opført med hver kun 200 ryttere. Ifølge landskabshandlingernes redegørelse for ryttere med gårdfrihed udgjorde disse ved den første fane 186 og ved den sidste 330 ryttere (Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 3, 5, 6, 10, 15/1610).

[2] Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 1/1610.

[3] Jf. s. 144.

[4] Tænkeseddel for Per Kafle 26/3 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX til Olof Kristofersson 3/4 1611 (Ra, RR). En udkommandering af 200 mand fra fænniken til Göteborg til rustningsarbejder synes derimod ikke at være gået ud. Jf. i øvrigt om Sven Algotssons fænnike s. 175.

[6] Karl IX til statholderen i Kalmar 3/3 samt til Olof Ingelsson, Jakob Jönsson og Erik Kock 25/3 1611 (Ra, RR). Ifølge det førstnævnte brev skulle 300 mand fra Sven Håkanssons fænnike bruges på Kalmar-eskadren, men ifølge de sidstnævnte skulle Olof Ingelssons fænnike i stedet gå om bord på den netop nævnte eskadre, og Jakob Jönsson Flensburgs præstefænnike og Erik Kocks adelsfænnike på Nyköping-eskadren (ligeledes bestemt til at afgå til Salis).

[7] Karl IX til statholderne i Kalmar 26/3 1611 (Ra, RR). I memorial for Daniel Hansson 27/3 1611 (Ra, RR) befalede kongen imidlertid, at de skibe, der gik ud fra Kalmar, skulle bemandes med Per Jönssons fænnike (Ölandsknægtene).

[8] Karl IX til statholderne i Kalmar 29/3 1611 (Ra, RR).

hold ville det have forekommet hensigtsmæssigt, om Karl IX havde disponeret de fire fænniker, der var bestemt for eskadren, som besætning i Kalmar. Dette blev imidlertid med én undtagelse ikke tilfældet, men da kongen den 10. april — på grund af en rapport om danske søstridskræfters optræden ved den smålandske kyst[1] — fandt det nødvendigt at tænke på Kalmars forsvar, blev tre andre fænniker beordret til dette formål. Byen skulle således forsvares af Olof Svensson Hoffmans og Sven Håkanssons fænniker og slottet af Nils Bryntessons fænnike. Til Borgholm slot skulle der desuden sendes 100 knægte fra Börje Klemetssons fænnike, fordi Per Jönssons Ölandsfænnike var bundet ved Kalmar.[2] Gennem Karl IX's sidstnævnte dispositioner blev Krister Some stadig berøvet 4 fænniker, men det var desuden uvist, om den ældre forskrift om brugen af Jakob Flensburgs, Olof Ingelssons og Erik Kocks fænniker stadig gjaldt. Af det smålandske fodfolks 14 fænniker stod der således enten 10 eller kun 7 tilbage til hærafdelingen. Det var imidlertid klart, at en garnison på kun 4 fænniker i Kalmar ikke slog til som krigsbesætning for fæstningen og tillige for eskadren, hvorfor styrken måtte øges. Også i en anden henseende må kongens dispositioner have voldt Krister Some uro, nemlig mobiliseringsordrens bestemmelser om koncentrationen af det smålandske krigsfolk i Jönköping.[3] Hvis en sådan forholdsregel blev gennemført, ville vejen blive åbnet for et dansk angreb mod Kalmar, det naturlige operationsmål ved en dansk offensiv mod Småland. Desuden ville det nødvendige grænseforsvar blive umuliggjort. Some er formentlig også blevet styrket i sine betænkeligheder mod en sådan forholdsregel af folkestemningen i Småland, som i skarp modsætning til Karl IX's opfattelse anså en krig med Danmark for umiddelbart forestående.[4] Efter alt at dømme synes befalingsmanden i Småland også i forbindelse med mobiliseringen at have ladet sine tropper indtage visse beredskabsstillinger til landskabets forsvar. Mobiliseringen af det smålandske fodfolk blev, ligesom i Västergötland, kompliceret af mangel på våben, hvorfor Some måtte melde forholdet til Karl IX. Kongen lod i sit svar forstå, at knægtene kunne nøjes med bøndernes bøsser, som der burde være god adgang til, men bemyndigede samtidig Some til at indkræve 150 bøsser fra våbensmedene i Småland.[5]

Fordi koncentrationen af det smålandske krigsfolk i Jönköping var blevet forsinket, sendte Karl IX den 27. april et brev til Some, hvori han

[1] Denne rapport behandles i en senere sammenhæng, jf. s. 172.

[2] Karl IX til statholderne på Kalmar 10/4 1611 (Ra, RR).

[3] Jf. s. 163, note 4.

[4] Tham, s. 239, note 1. På herredstinget i Kinnevald i Småland den 19/3 1611 blev det besluttet at rette en henvendelse til kongen om amnesti for grovere forbrydere for at forhindre, at disse løb over til danskerne.

[5] Karl IX til Krister Some m.fl. 22/4 1611 (Ra, RR).

Side 169

Sveriges försvarsrustningar och uppmarschen

udtrykte sin stærke dadel over forsømmelsen. Ikke blot fodfolket, men også rytteriet i sin helhed, og således også Per Mikaelssons fane ved den blekingske grænse, skulle ufortøvet samles i Jönköping.[1] Some måtte give efter, men herved forstærkede han, formentlig på eget initiativ,[2] Kalmars garnison med 2 fænniker, Anders Håkanssons og Olof Ingelssons. Han lod desuden Per Mikaelssons fane blive ved grænsen,[3] da danskerne havde foretaget rekognosceringer med henblik på at føre større troppestyrker frem i terrænet ved siden af Brömsebro-vejen. En rapport[4] herom, indsendt af løjtnanten ved den nævnte fane, var nået frem til kongen, da han den 27. april, som ovenfor nævnt, beordrede enheden til Jönköping. Ved begyndelsen af maj måned har Krister Somes hærafdeling, der udelukkende bestod af smålandske tropper, formentlig i hovedsagen været samlet ved Jönköping. Dens sammensætning var i fuldstændig stand følgende.[5]

Fodfolk — Oberst: Ulf Bonde. Fænniker	
Erland Andersson	185 mand
Håkan Amundsson	150 »
Assar Arvidsson	296 »
Per Jönsson	88 »
Börje Klemetsson	300 »
Erik Kock	102 »
Sven Spinke	100 »
Sven Svensson	230 »
I alt	**1.451 mand**

[1] Karl IX til Krister Some m.fl. 27/4 1611 (Ra, RR). Af brevet fremgår det, at Some havde stillet sin anden landsfane, Måns Persson Stiernas, ved Värnamo — et velvalgt sted og i overensstemmelse med ældre traditioner.

[2] I RR findes ingen ordre om denne forstærkning.

[3] Per Mikaelsson var den 10/4 af kongen beordret til igen at overtage kommandoen over sin fane (Karl IX til Per Mikaelsson 10/4 1611, Ra, RR).

[4] Olof Salomonsson til Per Mikaelsson og Bo Gustavsson 6/4 1611 (UUB, E. 366: 2).

[5] Antallet ved de fleste fænniker og ved fanerne er angivet efter styrkemeldingen fra Långemåla 2/6 1611 (Kra, Mr 1/1611). Styrken af Håkan Amundssons fænnike er beregnet efter oplysninger i Karl IX's fuldmagt for høvedsmanden 21/5 1611 (Ra, RR) og af Sven Svenssons efter landskabshandlingernes redegørelse for knægte med gårdfrihed (Ka, Landskapshandl., Småland nr 12/1611). Per Jönssons fænnike udgjordes af den tidligere Jakob Jönsson Flensburgs præstefænnike. Sidstnævnte høvedsmand var blevet frataget kommandoen, fordi han var dansk af fødsel. Fuldmagt for Per Jönsson 20/5 1611 (Ra, RR). Ud over de angivne fænniker fandtes yderligere én, Anders Håkanssons, som synes at have gjort tjeneste ved flåden (Ra, RR 26/5 1611). Jf. s. 243, note 3.

[Anm.: Oberst for fodfolket i Småland var ifølge s. 158 Olof Hård; »Ulf Bonde« står således i trykket, sandsynligvis en trykfejl.]

Side 170

Sveriges krig 1611—1632

Kalmars garnison bestod samtidig af følgende smålandske tropper, for hvilke styrkeoplysninger først foreligger den 11. juli.[1]

Tidligere har styrken af den angivne grund formentlig været noget højere end den anførte. I slottets besætning indgik desuden 24 drabanter. Ledelsen blev udøvet af statholderne Jakob Jakobsson Snakenberg Bååt og Bo Gustavsson Bååt samt af oberst Per Mikaelsson Hammarskjöld. Heller ikke det smålandske fodfolks ressourcer havde tilnærmelsesvis kunnet udtages. Den styrke, der var ført i rullerne, udgjorde ikke mindre end 4.540 mand, mens feltstyrken for samtlige fænniker, med en afrunding opad af de anførte, dog i de fleste tilfælde faktiske, styrketal, udgjorde højst 2.600 à 2.700 mand. På tidspunktet for Christian IV's angreb på Kalmar (1. maj) havde fæstningen således fuld kampbesætning, men Krister Somes hærafdeling stod i landskabets nordvestlige del, i Jönköping. Opmarchen af hærafdelingerne i de to sydlige grænselandskaber var altså fuldført i tide, og i Västergötland, som tidligere påvist, i særlig god tid.

Til mobiliseringen og samlingen af tropperne fra det øvrige Sverige i Örebro udstedte Karl IX, som tidligere fremhævet, de nødvendige ordrer og anvisninger i de sidste dage af marts og de første dage af april. De enheder, der blev berørt heraf, var 1 fænnike fra Gästrikland, 11 fænniker fra Svealand, Upp-

Rytteri — Faner	
Krister Some (kornet)	125 heste
Måns Persson Stierna	240 »
I alt	**365 heste**
Fænniker	
Nils Bryngelsson	132 mand
Lars Bryngelsson	190 »
Olof Svensson Hoffman	159 »
Sven Håkansson	131 »
Olof Ingelsson	162 »
I alt fænniker	774 mand
Fane: Per Mikaelsson	106 heste
I alt	**880**

[1] Kra, Mr 27/1611. I forbindelse med Per Jönssons overflytning til præstefænniken blev Ölandsfænniken overtaget af Lars Bryngelsson.

[Anm.: Navnene Nils Bryntesson (s. 168) og Nils Bryngelsson (her) betegner sandsynligvis samme person; begge gengives som i trykket.]

Side 171

Sveriges försvarsrustningar och uppmarschen

lands fane og landsfanerne i hertugerne Karl Filips og Johans fyrstendømmer, i alt 4.[1] Hos kongen i Örebro befandt sig i forvejen drabantfænniken og livfanen og hos hertug Gustav Adolf dennes livfane. Den unge hertug ledede selv mobiliseringen af fænnikerne fra sit fyrstendømme (Västmanland og dele af Bergslagen[2]). Det udenlandske fodfolk, der var forlagt i borgleje i Mälardalen, udgjordes af 4 kompagnier, som hurtigt kunne samles i Örebro. Efter at ordren til en af södermanlandsfænnikerne (Sven Medelpesks) og östgötafænniken (Per Esbjörnssons) var kontramanderet, kom den strategiske reserve til at bestå af 12 fænniker og 4 kompagnier fodfolk (drabanterne medregnet) samt 5 faner ryttere.[3] I den strategiske reserve skulle naturligvis også feltartilleriet indgå, og til dets flytning fra Stockholm til Örebro blev de nødvendige anvisninger udstedt den 28. marts.[4] Med artilleriet fulgte et våbenforråd (feltrustkammer) til infanteriet og kavaleriet.[5] I forbindelse med mobiliseringen traf Karl IX også forholdsregler til nyopstilling af rytteri. Forskrifter for opstillingen af en anden fogedfane fra Norrland, Uppland og Västmanland under Jon Andersson blev således udstedt den 26. marts.[6] Den 9. april udsendtes anvisninger til organisationen af en tredje fogedfane[7] fra Karl Filips hertugdømme. Denne kom dog aldrig til at optræde som selvstændig enhed. Af tidligere angivne grunde[8] — den tidrøvende procedure med at skaffe ryttere og heste — kunne der ikke ventes noget resultat af disse nyopstillinger før efter adskillige måneder.

Dispositionerne vedrørende flåden på tidspunktet for hærens mobilisering blev dog ikke i nogen højere grad påvirket af krigstruslen fra Danmark. Karl IX udnævnte ganske vist den 31. marts Hans Klasson Bielkenstierna til admiral

[1] Karl IX til Sten Klasson, til Olof Ingemarsson, til Sven Medelpesk og Per Eriksson 28/3, fuldmagt for Olof Ingemarsson 28/3, til Gödert Hane 29/3, fuldmagter til at opbyde adelens rostjeneste 29/3, 30/3, til hertug Johan 1/4 og til Olof Kristofersson 3/4 1611; opbudsbrev til Nils Larsson 3/4 1611 (Ra, Strödda histhandl. Kon. Carls Reg. 1610, 1611, Skr. t. ståthållarna på Stockholms slott, fol. 17). Høvedsmanden for Närke-fænniken fik åbenbart kun mundtlig ordre, da han befandt sig i Örebro. Ordrerne til fænnikerne i Västmanland og Bergslagen blev besørget af Gustav Adolf.

[2] Gustav Adolf til Sven Månsson 9/4 1611 (Ra, Strödda histhandl., Skr. t. ståthållarna på Stockholms slott). Hertugen bad statholderne om at sende de knægte fra Västmanland, der befandt sig i Stockholm, til Örebro, da hertugen ville have »dem med vort andet krigsfolk ned til grænsen«.

[3] Nærmere oplysninger om enhederne gives senere. I en skrivelse til hertug Johan 10/4 1611 (Ra, RR) befalede Karl IX ganske vist, at hertugen skulle møde i Örebro med sin livfane, men denne befaling blev ikke efterkommet.

[4] Karl IX til Jakob Berfeld 28/3 1611 (Ra, RR). Bøsseskytternes antal udgjorde 20.

[5] Tænkeseddel for Bryngel Svensson 31/3 1611 (Ra, RR).

[6] Fuldmagt for Jon Andersson 26/3 1611 (Ra, Strödda histhandl. Kon. Carls Reg. 1610, 1611, Skr. t. ståthållarna på Stockholms slott).

[7] Fuldmagt for Mikael Jönsson og Olof Olofsson 26/3 1611 (Ra, RR).

[8] Jf. s. 153.

for hovedflåden og gav ham befaling til at lægge den ved Älvsnabben til eventuel brug ved Kalmarsund, men samtidig fastholdt kongen kravene om, at de eskadrer, der var under udrustning i Stockholm, Nyköping og Kalmar til proviantforsyning til Baltikum og til blokade af de polske havne, skulle løbe ud.[1] Hensynet til flådens behov for infanteribesætning måtte imidlertid, som tidligere fremhævet, tages ved hærens mobilisering. Til dette formål blev de senest udskrevne knægte i Norrland, hoveddelen af upplandsfænnikerne, adels- og præstefænnikerne fra Norrland og Svealand samt nogle finske fænniker, der var beordret til Sverige, reserveret. Fra disse enheder skulle der også tages besætning til Stockholm og Vaxholm (omkring 1½ fænnike), og desuden blev en södermanlandsfænnike, den tidligere omtalte Sven Medelpesks, holdt tilbage som besætningstrop ved Nyköping. Til disse forskellige formål blev der i alt anvendt 12 fænniker, heraf 5 finske, med en samlet styrke på omkring 2.000 mand, som med en ubetydelig undtagelse blev unddraget hæren.[2]

Mens mobiliseringen af hæren og flåden stod på, modtog Karl IX kort før den 10. april rapport fra Kalmar om, at ti danske orlogsskibe blokerede farvandene mellem Ölands sydspids og Avaskär.[3] Kongen havde også fået at vide, at Christian IV havde udstedt forbud til de tyske byer mod handel på Sverige.[4] Den danske konges tilbagefald til metoderne fra spilåbningerne i unionskrigene var en stærk advarsel for Karl IX, men kongen mente dog at kunne nære det håb, at Christian »ville rette sig selv i sagen eller lade sig rette«.[5] De urovækkende rapporter fremkaldte dog visse sikkerhedsforanstaltninger. Kalmar blev, som tidligere omtalt,[6] forsynet med besætning. Til Borgholm blev 100 mand fodfolk beordret, og statholderen blev pålagt at sætte fæstet i krigsberedskab.[7] Hertug Johan blev anmodet om at holde sit krigsfolk rede til at afgå til Jönköping. Johan havde imidlertid gjort

[1] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[2] Fænnikerne var: Olof Jönssons præstefænnike fra Norrland 169 mand (heraf 100 præsteknægte), Mats Pålsson Slumpares fra Norrland 209 mand (jf. s. 243, note 3), Frans Anderssons og Måns Jönsson Smålännings fra Uppland henholdsvis 157 og 230 mand, Sven Nilssons præsteknægte fra Uppland 47 mand, Per Medelpesks fra Södermanland 186 mand, Lars Brinks adels- (af ukendt styrke) og Jöns Didrikssons præsteknægte 107 mand fra Karl Filips hertugdømme samt Sten Jönssons 26, Erik Olssons 305, Lars Larsson Tackes 280, Bryngel Torstenssons 197 mand finske knægte og Nils Ruths finske præsteknægte (af ukendt styrke). Styrken udgjorde tilsammen 1.893 mand, men kan i betragtning af mindre kontingenter, der ikke er opført her, afrundes til 2.000 mand. (Ka, Rkb 1611; Röda nr, vol. 417; Proviantväk. Stockholm 1611). Med hensyn til detaljer henvises til Arbetsa, U. 125 og 126.

[3] Karl IX til statholderne på Kalmar 10/4 1611 (Ra, RR).

[4] Karl IX til hertug Johan 10/4 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX's svar 10/4 1611 til Kalmar by (Ra, RR).

[6] Jf. s. 168.

[7] Karl IX til statholderne på Borgholm 12/4 1611 (Ra, RR).

indvendinger mod at blotte Östergötland for tropper, hvorfor kongen blev tvunget til at gentage sine direktiver i mere bestemt form, men også sendte Johan Skytte til hertugen for at få ham til at tage imod fornuft.[1] Dispositionerne vedrørende flådens klargøring og forlægning blev herefter tilpasset med hensyn til en krig med Danmark. Detacheringer af søstridskræfter til Baltikum blev indskrænket til det absolut nødvendige, og der udstedtes ordrer om at forcere hovedflådens udrustning og dens forlægning til Älvsnabben i afventning af ordre om afgang til Kalmarsund. Dertil skulle desuden hele eskadren ved Nyköping fremskyndes.[2]

Den 13. april var Karl IX nået af en ny rapport fra Kalmar, ifølge hvilken fire danske skibe under Niels (læs Erik) Urne befandt sig ved Avaskär, og andre krydsede syd for Öland. Trods den blokade af Kalmar, som danskerne således strengt opretholdt, en direkte krigerisk handling, bagatelliserede kongen stadig den danske aktivitet og fremhævede: »men vi ved dog, at han ingen befæstning tager ind med sine skibe«.[3] Kongen stillede imidlertid statholderne i Kalmar i udsigt, at han den følgende uge skulle begive sig med tropperne i Örebro til Jönköping, hvorved han ville være nær ved hånden, hvis danskerne foretog sig noget mod enten Kalmar eller Älvsborg.[4] Løfter af denne art var givet tidligere, men det senest omtalte stemte overens med, at rigsrådets møde i Jönköping, som oprindelig var fastsat til den 11. april, var flyttet til den 20. i samme måned. Omkring den 15. april havde Karl IX fået kendskab til to danske herolders ankomst til Jönköping, hvoraf man kunne drage den slutning, at de medbragte den danske krigserklæring.[5] Fra Kalmar var der desuden indløbet en spionrapport om, at 40 danske skibe var samlet i Øresund.[6] Kongen kunne over for disse utvetydige nye tegn ikke længere skjule for sig selv, at krigen stod for døren. Hans nervøsitet afladede sig på statholderne i Kalmar, som fik skarpe bebrejdelser for at udsprede upålidelige rygter — »største delen en hob løgn«.[7] Kongen kritiserede oplysningen om antallet af danske skibe, hvilket dog var uden betydning, da det væsentlige i rapporten var, at stærke danske sørustninger pågik ved København. Statholderne blev imidlertid opfordret til at træffe forsigtighedsforanstaltninger mod forsøg på at overrumple Kalmar.

Situationen krævede den strategiske reserves øjeblikkelige opmarch ved Jönköping,

[1] Karl IX til hertug Johan 10/4, 11/4 1611 (Ra, RR); Tham, s. 239.
[2] Jf. Bilagsbind I, kap. I.
[3] Karl IX til statholderne på Kalmar 13/4 1611 (Ra, RR).
[4] Smst.
[5] Tham, s. 239.
[6] Karl IX til statholderne på Kalmar 16/4 1611 (Ra, RR).
[7] Smst.

men det lod sig ikke gøre, fordi troppesamlingen i Örebro endnu ikke var afsluttet. Kongen foretog dog kort efter den ændring, at östgötatropperne, med undtagelse af hertugens livfane, som skulle ledsage Johan til Örebro, og de nødvendige besætninger i Stegeborg og Vadstena, skulle afgå direkte til Jönköping.[1] Det var derfor indtil videre nærmest flåden, der krævede Karl IX's opmærksomhed. Den 16. april blev de højere kommandoforhold ordnet på ny, idet overadmiral Göran Gyllenstierna endelig blev beordret til Stockholm for som »rigets admiral ved skibsflåden« at overtage ledelsen af først og fremmest hovedflådens udrustning og med den afgå til Kalmarsund. Der blev også udstedt ordre om udsendelse af mindre eskadrer til farvandene uden for Danzig og Öland for gennem opbringelse af skibe at få efterretninger om den danske flåde. Disse ekspeditioner kunne dog ikke udføres som følge af mangler i udrustningen. Virksomheden ved Kalmar-eskadren blev desuden lammet af tendenser til mytteri blandt søfolkene, hvorfor kongen måtte gribe kraftigt ind herimod.[2]

Den utilfredsstillende bevæbning af tropperne i Västergötland og Småland fik kongen til i slutningen af april at søge at dække behovet. Ressourcerne var imidlertid begrænsede, for Krister Some fik, som tidligere fremhævet, anvisning på 150 bøsser, og til Jesper Mattsson Cruus blev der kun sendt 60 bøsser med snaplås samt 70 piker og 246 hellebarder.[3]

Over for de nært forestående fjendtligheder mente Karl IX at burde give Jesper Mattsson, hvis hærafdeling var operationsklar, handlefrihed. Han blev bemyndiget til at søge at »klappe op« to mindre danske styrker ved Marstrand og Varberg, den første på højst 300 og den sidste på 200 mand.[4] Noget forsøg herpå blev dog ikke gjort.

Den 26. april var endelig alle de tropper, der var bestemt til den strategiske reserve, undtagen hertug Johans livfane, ankommet til Örebro. Forberedelser til en fremrykning langs Vätterns vestbred til Jönköping var kort forinden truffet ved at sende Värmlandsfænniken og en södermanlandsfænnike frem gennem Tiveden til Vadsbo herred, og desuden var artilleriet på den netop nævnte dato sendt samme vej under dækning af Närke-fænniken. Det var desuden Karl IX's hensigt, som han tilkendegav over for Jesper Mattsson, den 29. i samme måned at følge efter med hovedkræfterne.[5] Medregnet de detacherede enheder bestod den strategiske reserve af følgende tropper.[6]

---

[1] Karl IX til hertug Johan 20/4 1611 (Ra, RR).

[2] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[3] Karl IX til Jesper Mattsson 20/4 samt seddel om våben, til Krister Some 22/4 1611 (Ra, RR).

[4] Karl IX til Jesper Mattsson 22/4 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX til Jesper Mattsson 26/4 1611 (Ra, RR).

[6] Kra, Mr 1/1611.

Side 175

Sveriges forsvarsrustninger og opmarchen

De anførte styrkeoplysninger vedrører dog den 2. juni, da den lange march til Kalmar var næsten fuldført, hvorfor styrken ved opbruddet, under hensyn til senere indtrådte marchtab, kan beregnes til omkring 3.000 mand for fodfolkets vedkommende og henved 900 for rytternes.

En anden reserve forelå imidlertid i hertug Johans tropper, som, med undtagelse af livfanen, der ikke havde mødt i Örebro, skulle møde direkte i Jönköping. Af disse havde den 2. juni mødt landsfanen på

Fodfolk — fænnike (oprindelse)	**Mand**
Drabanterne	127
Per Hansson (Gästrikland)	327
Nils Larsson (Uppland)	196
Hans Campbell (Västmanland)	137
Olof Olsson (Västmanland)	127
Krister von Linden (Bergslagen)	102
Hans Larsson (Dalarna)	252
Hans Mattsson (Dalarna)	245
Göran Olsson (Dalarna)	216
Per Eriksson (Södermanland)	227
Per Persson (Närke)	261
Sven Algotsson (Värmland)	189
I alt fænniker	2.406
Kompagnier fra England og Skotland: Bassart	110
Crafoord	130
Ellingius	112
Wacop	120
I alt kompagnier	472
I alt fodfolk	2.878
Rytteri — faner	Heste
Kongens livfane	147
Hertug Gustav Adolfs livfane	130
Bengt Sparres adelsfane	150
Sten Klasson, Uppland	160
Gödert Hane, Karl Filips hertugdømme	180
I alt	**767**

200 ryttere og Per Esbjörnssons fænnike på 312 mand. De resterende tropper blev anslået til 200 ryttere (livfanen og den östgötske adel) og 400 knægte (2 fænniker).[1] Medregnet samtlige östgötatropper udgjorde den strategiske reserve således 3.500 mand fodfolk og henved 1.300 ryttere.

Over for det beregnede senere opbrud fra Örebro fik Krister Some, som allerede omtalt, en skarp ordre om hurtigst muligt at fuldføre koncentrationen af sin hærafdeling i Jönköping. Efter foreningen med den, som udgjorde 1.450 mand fodfolk og 365 ryttere, kunne Karl IX altså, bortset fra ubestemmelige marchtab, beregnes at råde over 4.950 mand fodfolk og 1.665 ryttere. I det afgørende øjeblik svigtede Karl IX's ledelse imidlertid, og tropperne i Örebro blev ikke sat i march den 29. april, skønt kongen, for at gardere sig mod overraskelse fra danskerne, hurtigst muligt måtte nå Jönköping, ligegyldigt på hvilken side af Vättern. Det varede over en uge, før kongen satte tropperne i march. Denne forsinkelse blev skæbnesvanger. Da Christian IV den 3. maj angreb Kalmar, stod tropperne stadig ved Örebro. Östgötatroppernes koncentration til marchen til Kalmar var endnu ikke indledt. Også flåden befandt sig i en alvorlig strategisk bagudstilling og kunne tidligst ventes at være operationsklar efter godt en måned.

4. CHRISTIAN IV'S OPERATION MOD KALMAR OG KARL IX'S UNDSÆTNINGSTOG

Danskernes anmarch — Forsvarsforanstaltninger i Kalmar — Belejringsarbejderne og stormen — Den svenske undsætningshær

Christian IV's hærafdeling, som ved udgangen af april stod operationsklar ved Kristianopel, bestod, som tidligere omtalt, af femten fodfolkskompagnier og tre indenlandske faner, i alt omkring 3.900 knægte og 400 ryttere.[2] Med de tropper, der yderligere var bestemt for hærafdelingen, nemlig hertug Georg af Braunschweig-Lüneburgs infanteriregiment samt en indenlandsk fane og et udenlandsk rytterkompagni, var der ikke at regne ved en operation i begyndelsen af maj. Sten Maltesens hærafdeling, som ifølge felttogsplanen ved en fremrykning fra Halmstad mod Jönköping skulle samvirke med kongens hærafdeling, eksisterede indtil videre kun på papiret, for dens samling i den førstnævnte by var endnu ikke påbegyndt. Skønt angrebsberedskabet således ikke var sådan, at hovedoperationen mod

[1] Kra, Mr 1/1611.

[2] Jf. s. 142.

Side 177

Christian IV's operation mod Kalmar …

[Kort: Operationerne maj—juli 1611. Kortet viser de svenske operationer (enkelt pil) og de danske (dobbelt pil) mellem Örebro, Vadstena, Jönköping, Älvsborg, Halmstad, Kristianopel og Kalmar, med datoer for de enkelte bevægelser.]

Kalmar i betydelig tid kunne støttes ved det planlagte foretagende mod Jönköping, mente Christian dog at burde tage risikoen ved en isoleret iværksættelse af førstnævnte for ikke at forspilde den gunstige lejlighed til et overraskende angreb. Operationen mod Kalmar blev indledt allerede den 1. maj af en kavaleriforttrop,[1] som ifølge en oplysning efter passagen af grænsen skulle have kastet Per Mikaelssons fane tilbage.[2] Dagen efter blev

[1] To dagbøger, s. 291.

[2] Journal, s. 678. Kun denne kilde omtaler en rytterkamp den 1/5 og siger udtrykkeligt, at den svenske fane var Per Mikaelssons, og at svenskere, der var såret under kampen, blev ført tilbage til Kalmar. Oplysningen bærer yderligere troværdighedens præg ved, at den stilles [fortsættes s. 178]

hovedkræfterne flyttet fra Kristianopel til Hagby, hvor hærafdelingen om aftenen var samlet i sin helhed.[1] Ved middagstid den 3. maj ankom fortroppen under kongens personlige ledelse foran Kalmar, og ikke længe efter kom hovedkræfterne.[2]

*

Kalmar omfattede i 1611 kun den ubetydelige del af den nuværende by, som på grund af sin oprindelse kaldes den gamle by, det vil sige fastlandsområdet syd for jernbanen ved Slottsfjärden. På den større Kvarnholmen, som senere kom til at udgøre en væsentlig del af byen, fandtes kun nogle møller og fiskerhytter.[3] Uden for byens sydøstlige del lå Kalmar slot på en landtange, som var gennemgravet for at få befæstningen omgivet af vand på alle sider. Byen havde stadig sin ringmur fra middelalderen, som med udgangspunkt i stranden ved Slottsfjärden ud for slottets sydvestlige tårn strakte sig i en bue mod vest for igen at munde ud ved stranden i fjordens nordlige del. Den nordlige del af søsiden var beskyttet af en mindre mur, som sluttede lige ovenfor slottets nordvestlige tårn. Hovedringmuren, der var sat sammen af granitblokke, synes at have haft en bredde af omkring 2 meter og en højde af omtrent 8 meter. Tårnene i muren udgjorde 17, hvoraf de fleste var halvrunde og åbne indadtil, såkaldte barfrider. De helt lukkede og firkantede hovedtårne dannede beskyttelse for byens tre hovedporte i ringmuren, Söderport, Västerport og Norreport. Desuden fandtes en del mindre porte, såsom Södra vattuporten eller Munkporten, Lönnporten, Norra vattuporten og Sjöporten. Uden for ringmuren og nordvest for Söderport lå en befæstning fra 1100-tallet, det såkaldte Sankt Eriks fæste. Anlægget bestod af en firkantet kerne, omgivet af en egen ringmur, hvis mod byen grænsende del var kronet af to ligeledes firkantede porttårne. Den ældre vasatids bidrag til den middelalderlige bybefæstnings udvikling bestod af en ny befæstningslinje anlagt uden for ringmuren, foranlediget af bymurens ringe modstandskraft mod beskydning fra tungt artilleri. Anlægget af denne linje blev påbegyndt under Gustav Vasa. Den bestod af en

---

[fortsat fra note 2 s. 177] i forbindelse med Kalmars advarsel om det forestående danske angreb. Det forekommer også naturligt, at Per Mikaelssons fane, der var forlagt til den blekingske grænse, blev stående dér, indtil den danske fremrykning gjorde sig gældende. Mærkeligt nok giver To dagbøger (s. 291) ingen oplysning om kampen, skønt den er den eneste, der har givet en fremstilling af den danske fremmarch den 1/5 og 2/5. Nogen forveksling i Journal med rytterkampen den 3/5 foreligger næppe.

[1] To dagbøger, s. 291.

[2] Smst., s. 291; Journal, s. 678; Lauritzen, s. 11; Tygmästarens dagbok, s. 7; Lönberga Kyrko-Bok, s. 124.

[3] Beskrivelsen af Kalmar by og slot bygger i hovedsagen på følgende kilder: Bærendtz, Munthe, Rosman, Sylvander.

Side 179

Christian IV's operation mod Kalmar …

[Figur: Skematisk skitse af en befæstning. Skitsen viser to bastioner med fas og flanke, forbundet af en kurtine, foran dem en fausse-braie (lavere forvold) og grav, et ravelin foran kurtinen og yderst en feltvold. Nederst et profil A–B gennem fausse-braie og feltvold.]

grav og en bagvedliggende bred vold, som foran byens tre hovedporte blev brudt af såkaldte voldhoveder. Det sydligste af disse sluttede sig til det tidligere omtalte Sankt Eriks fæste. Voldhovederne blev under den nordiske syvårskrig udbygget til feltskanser — »runde pasteyværk« — og havde således i hovedsagen en provisorisk karakter. De omfattende arbejder på den nye befæstningslinje blev fortsat, om end uden større kraft, under Johan III, hvis store forkærlighed for byggevirksomhed overhovedet fik ham til også at søge at få gennemført en renovering, nærmest ud fra et æstetisk synspunkt, af de mere eller mindre forfaldne ringmursanlæg. Under denne konges tid blev der i 1585 udarbejdet et storslået forslag om at indramme såvel byen som slottet inden for den påbegyndte nye befæstningslinje, hvis kerneværk skulle udgøres af fem hjerteformede bastioner efter italiensk mønster, hvortil slottet skulle slutte sig så-

Side 180

Sveriges krig 1611—1632

ledes som en sjette. Byen og slottet skulle således forenes inden for en fælles hovedvold, som fuldt udbygget også mod søsiden dér skulle knyttes til slottets to vestlige tårne. To af de foreslåede bastioner skulle lægges på pladserne for skanserne uden for Söder- og Västerport, og af de tre nye skulle to udføres som strandværn, den ene sydvest for slottet og den anden ved Norra vattuporten, og den tredje anlægges foran Lönnporten. Da forslaget omfattede to bastioner på byens nordfront med det deraf følgende krav om en lige og flankerbar kurtine mellem dem, måtte man under sådanne forhold regne med en fjernelse af skansen (voldhovedet) foran Norreport. Befæstningsforslaget fra 1585 kom imidlertid ikke til at blive gennemført, men den bastion foran Lönnporten, som blandt andre indgik i det, havde dog allerede en forløber i det i 1579 påbegyndte »nye bastionsværk mellem Norre- og Vesterport«,[1] som der blev arbejdet på i seks år, uden at det blev helt færdigt. Under Johan III blev desuden i hovedsagen den byvold fuldført, som forgængerne havde påbegyndt, fra Norra vattuporten til og med Sankt Eriks fæste, og desuden blev den foranliggende grav noget uddybet. Gennem volden førte to portåbninger svarende til Väster- og Norreport i ringmuren. Under Karl IX's regering blev byvolden forsynet med brystværn,[2] og desuden blev de tre hovedbastioner, almindeligvis kaldet rundeler, foran Lönnporten og Västerport samt ved Sankt Eriks fæste moderniseret, og bygraven blev uddybet og forsynet med palisader. Graven anses for at have haft en gennemsnitlig dybde af 7 og en bredde af 18 m. Højdeforholdene ved Lönnports- og Västerports-bastionerne vanskeliggjorde dog en sådan uddybning af graven, at den overalt kunne vandfyldes. Her fandtes visse tørre partier, som lettede en overgang.

Efter moderniseringens fuldstændige gennemførelse var Kalmar, som Axel Oxenstierna har fremhævet i sin beskrivelse af Småland, »ikke blot Smålands, men hele Sveriges stærkest befæstede sted«.[3] Af den kommende rigskanslers beskrivelse må yderligere anføres følgende rammende karakteristik af byens ydre befæstningslinje: »Den (Kalmar) er befæstet med en grav og en vold, som imidlertid er adskilt fra slottet. Ved hver vinkel på volden findes en bred og tyk bastion opført, og disse står ikke længere fra hinanden, end at den ene kan nås fra den anden med et bombardskud.«

Bybefæstningernes almindelige udseende ved krigsudbruddet fremgår tydeligt af to fæstningsskitser, den ene fra 1610 og den anden fra belej-

---

[1] Sylvander IV, s. 337 f.

[2] Byvolden angives at have haft en højde af 17 m, heraf brystværnet 2,5, og en bredde af 9 m, brystværnet dog 3 m.

[3] Beskrivning över Småland, särdeles med avseende på Kalmar läns och Ölands tillstånd (AOB I: 1, s. 27 ff.). Citatet er oversat fra latin.

Side 181

Christian IV's operation mod Kalmar ...

ringen 1611,[1] som stemmer overens med hensyn til detaljerne. Af disse tegninger fremgår det, at rundelen i byvolden foran Norreport stadig var et forældet værk, hvorimod de tilsvarende anlæg foran Lönn- og Västerportene og ved Sankt Eriks fæste i formen havde den da moderne bastions præg.[2] Byvolden var imidlertid ufuldført på sydfronten, hvilket ved krigsrustningen havde fremtvunget anlægget af en kort tilslutningsvold — det sydlige voldhoved — til Söderport i ringmuren. Denne kom således på sydfronten til at udgøre den eneste forsvarslinje, men ulemperne herved blev neutraliseret ved, at området uden for og nærmest inden for den gamle mur var tilgængeligt for flankerende artilleriild fra slottet. Under sådanne forhold var et fjendtligt angreb mod sydfronten næppe at befrygte. En mærkbar svaghed i bybefæstningerne var den ubetydelige afstand mellem byvolden og ringmuren,[3] hvorved forsvareren manglede plads til effektive modangreb mod en fjende, der havde formået at forcere et brud i byvolden. De rent tekniske muligheder for fra ringmuren at skabe flankerende artilleriild mod eventuelle gennembrudssteder i den forreste forsvarslinje var desuden ringe, især da der ikke var truffet særlige fortifikatoriske foranstaltninger til dette formål. Lykkedes det derfor fjenden at trænge ind gennem byvolden, havde han store udsigter til hurtigt at betvinge forsvaret af ringmuren og derved tage byen.

Moderniseringen af Kalmar slots befæstninger var først for alvor begyndt under Karl IX's regering, hvorved slottet blev forsynet med en lukket ringmur med rundeler også på østfronten, svarende til de to ældre på vestfronten (landfronten). Midt på vestmuren var der desuden et højt porttårn til forsvar af slotsbroen. Gennem en såkaldt lønport ved nordsiden af den sydvestlige rundel og en hermed korresponderende bevaret del af den oprindelige landtange havde slottet desuden en anden forbindelse med byen. På grund af sin gunstige afsondrede beliggenhed og sine udmærkede befæstninger besad slottet en forholdsvis stor fortifikatorisk styrke og var kun

[1] Calmare Slott och Stadh Anno 1610 (Kra, Svensche Plante Booken 1637, fol. 8) og Calmars belägring 1611 (Kra, Sveriges Krig, Kalmar 1611. Maj—aug., nr 1), se s. 188. På bagsiden af sidstnævnte tegning er anført: »Afritningh på Calmare belägringh ... Långemåle dehn 3 junij åhr 1611«. Angående gengivelse af den førstnævnte tegning se Festskrift til Martin Olsson. Belejringsskitsen fra 1611 indeholder påtegninger på hollandsk og er derfor muligvis udført af nederlænderen Johan Mönnichhofen, oberst og fortifikationsofficer i svensk tjeneste under Karl IX. M. hørte til kongens hovedkvarter.

[2] Disse befæstninger benævnes i det følgende den nordlige rundel, Lönnports-bastionen, Västerports-bastionen og Sankt Eriks-bastionen.

[3] Til grund for placeringen af byvolden tæt ved ringmuren lå en bestræbelse på at forkorte fronten og dermed begrænse de i forvejen meget omfattende gravearbejder. Ringmuren alene anses at have haft en længde af omkring 1.500 meter.

følsomt for angreb fra landsiden. En mangel i landfrontens forsvar var dog, at de vestlige rundeler og ringmuren mellem dem ikke var beskyttet af nogen udenværker. Slottet udfyldte også rollen som beskyttelse for den eskadre, der var forlagt til Kalmar, hvis denne i tilfælde af byens fald blev tvunget til at forlade den indre del af Slottsfjärden. Øerne lige uden for slottet blev beherskede af dets artilleri og synes af denne grund ikke at have været befæstede. På Grimskär, der ligger 1 km sydøst for slottet, fandtes fra ældre tid et blokhus, og denne ø blev senere under belejringens gang forsynet med en skanse.

Det artilleri, der stod til rådighed for forsvaret af Kalmar by og slot, udgjordes af mindst 98 kobberstykker, de mest effektive, og 188 jernstykker af en mangfoldighed af typer og kalibre.[1] Ammunitionsudrustningen omfattede et ganske betydeligt antal projektiler af forskellig slags, dog et ringe antal blykugler til kartæskskud,[2] samt en begrænset mængde krudt, nemlig 1½ tønde kornkrudt og 40½ tønder slangekrudt. Af en reserve af svovl og salpeter blev der imidlertid efter den 14. maj fremstillet yderligere 2½ tønde kornkrudt og 13¼ tønder slangekrudt, hvorved krudtmængderne øgedes til henholdsvis 4 og 53¾ tønder.[3] Den begrænsede adgang til krudt[4] og usikkerheden om den svenske flådes evne til at holde forbindelserne til søs åbne for tilførsel fik en uheldig indflydelse på fordelingen af artilleriet mellem byen og slottet. Statholderne var først og fremmest ansvarlige for sikringen af slottet, som ud fra et militært synspunkt var vigtigst, og da artilleriets ressourcer i mangel af tilstrækkelig ammunition ikke kunne udnyttes effektivt, reserverede de hoveddelen af bestykningen og herved først og fremmest de værdifulde kobberstykker til slottets forsvar. På byens lod faldt kun 5 kobberstykker, heraf 2 taget fra Kalmar-eskadren, og 43 mere eller mindre forældede jernstykker. Ledelsen havde dermed givet udtryk for tvivl om i længden at kunne forsvare byen. Fordelingen af artilleriet på bybefæstningerne var følgende.[5]

---

[1] Jf. oversigten på modstående side. Tøjmesteren i Kalmar angav dog i sin dagbog kobberstykkerne til 104 stk. (Nordin, s. 14 f.).

[2] Hvorvidt blykuglerne var bestemt til infanteriet, lader sig ikke afgøre. Skønt det i note 3 angivne forrådsinventarium er meget udtømmende, mangler der dog oplysning om jernkugler til kartæskskud.

[3] War i Förrådh widh Calmerne Slott den tedh Slottedh och Staden Blef belagd Af de danske Den 3 Maij Åhr 1611 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613, Strödda handl. VIII). Kornkrudtet blev brugt til håndskydevåben og finkalibrede artilleristykker, og slangekrudtet til artilleriet i almindelighed.

[4] Jf. oplysningen i oversigten over artilleriparken i Kalmar 1611.

[5] Efter:ne Archelijs pertzeler ähr blifwit opå Stadz Wallen uthij stormningen Denn 27. maj Åhr 1611 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613, Strödda handlingar VIII); Tygmästarens dagbok, s. 17).

Side 183

Christian IV's operation mod Kalmar …

I byens forreste forsvarslinje manglede der således, med undtagelse af Sankt Eriks-bastionen, som rådede over 4 skærbrækkere, tunge stykker til bekæmpelse af modstanderens artilleri — en åbenlys mangel. De fleste stykker i denne linje var udelukkende bestemt til flankering af graven. Bestykningen i den bageste for-

FORRESTE FORSVARSLINJE — byvoldens bastioner og voldhoveder	**Stykker**
Det sydlige voldhoved: 1 engelsk göttling, 2 potthunde	3
Sankt Eriks-bastionen: 4 skærbrækkere, 2 halvslanger af kobber, 7 jernkammerstykker	13
Västerports-bastionen: 4 jernkammerstykker, 2 jernstormstykker	6
Lönnports-bastionen: 1 kobberstykke, 2 engelske göttlinger, 2 jernstormstykker	5
Den nordlige rundel: 5 jerngöttlinger, 2 jernstormstykker	7
Det nordlige voldhoved: 1 jerngöttling, 1 jernstormstykke	2
BAGESTE FORSVARSLINJE — ringmurens tårne	
Söderports-tårnet: 1 skærbrækker	1
Västerports-tårnet: 5 falkonbasser, 2 kobberfalkoner	7
Norreports-tårnet: 4 falkonbasser med kamre, 2 jernfalkoner	6

Side 184

Oversigt over artilleriparken i Kalmar 1611[1] [siden er trykt på tværs]

Kobberstykker	**Antal ved årets begyndelse**	**3/5**
Tungt artilleri: hele kartover	1	1
¾ kartover	2	2
½ kartover	8	8
Middeltungt og let artilleri: feltslanger	36	36
¾ feltslanger	3	3
Kammerstykker	3	3
Dobbeltfalkonetter	4	4
Falkoner	16	14
Stormstykker	26	24
Mikhager	3	3
I alt kobberstykker	102	98
Jernstykker		
Tungt artilleri: apostle	11	11
Skærbrækkere	21	21
Middeltungt og let artilleri: göttlinger	26	26
Enkeltfalkonetter med kamre	14	14
Enkeltfalkonetter uden kamre	9	9
Falkoner	2	2
Stormstykker	13	13
Mikhager	82	82
Firhager	5	8
I alt jernstykker	183	185
Projektiludrustning (3/5), antal lod[2] — stykkeslag	Runde kugler	Øvrige projektiler
Hele kartover	450	slange 53, pike 5, kæde 9
¾ kartover	390	
½ kartover	435	pike 23, saks 25, kæde 8
Feltslanger	1.674	slange 19, pike 54, kæde 87
¾ feltslanger	794	
½ feltslanger	1.100	pike 34, kæde 9
Dobbeltfalkonetter	1.520	bly 240
Enkeltfalkonetter	530	bly 260
Stormstykker og hager		bly 8
Forråd af krudt: slangekrudt 53¾ tønder = 13.437,5 skålpund; kornkrudt 4 tønder = 1.000 skålpund		
Forbrug af krudt ved affyring af nedenfor angivne antal projektiler: ½ kartover 432 skud		5.400 skålpund
Feltslanger 1.828 skud		5.022 »
Dobbeltfalkonetter 1.520 skud		1.875 »
Enkeltfalkonetter 518 skud		647,5 »
Reserve til finkalibrede		493 »
I alt		**13.437,5 »**

[1] Inventarium i Kalmar slotsarkiv 1610 og År i forråd i arkivet den 11. juli 1611 (Kra, Mr 41/1610 og 27/1611); Kalmar slotsregnskaber 1610 (Ka, Slott och gårdar), trykt Sylvander IV, s. 87; Krut att skiuta medh efter:ne Stycken (Ka, Ordningar och undervisningar).

[2] Tallet blylod for stormstykker og hager angiver vægt i lispund. I projektiludrustningen indgik desuden 27 stk. sprængkugler (granater) og 8 stk. »Skroff loodh«.

[Anm.: Tabellens opstilling er forenklet; i bogen står projektiltyperne i separate kolonner (runde, slange, pike, saks, kæde, bly).]

Side 185

Christian IV's operation mod Kalmar …

svarslinje bestod i almindelighed af feltstykker, som dog ikke var kraftige nok til en virkningsfuld artilleribekæmpelse. De finkalibrede mikhager af jern, som ikke findes i bestykningsplanen, blev formentlig brugt i et vist omfang både på byvolden og ringmuren. Manglen på egnede flankeringsstykker, først og fremmest stormstykker, i ringmuren udelukkede en effektiv indgriben herfra mod en modstander, der havde formået at forcere byvolden. Den artilleristøtte, som slottet kunne give forsvaret af den forreste linje (byvolden med bastioner), indskrænkedes i hovedsagen til den sydlige, en del af den sydvestlige og den nordlige front. Sandåsen-plateauet og Malmbacken har formentlig ligget på grænsen for slotsartilleriets rækkevidde. Mod terrænet umiddelbart foran Västerports- og Lönnports-bastionerne har det pågældende artilleri sikkert ikke kunnet virke på grund af den hindrende maske, som ringmuren og byvolden dannede. Dette var så meget mere betænkeligt, som de pågældende bastioner helt manglede artilleri til bekæmpelse af modstanderens, og Västerports-tårnets stykker i deres sårbare stilling allerede teknisk ikke kunne dække denne mangel.[1] En anden skæbnesvanger svaghed var de spinkle fortifikatoriske og artilleristiske forsvarsindretninger i ringmuren bag Lönnports-bastionen, som sammen med bastionens allerede antydede manglende styrke gjorde disse partier af byvolden og ringmuren til bybefæstningens svageste punkter. Det var også mod dem, fjenden satte sit vellykkede angreb ind.

Fæstningsbesætningen i øvrigt, som ifølge det tidligere fremhævede omfattede fem à seks fænniker og en fane,[2] var fuldt tilstrækkelig — hvad den angik — til et effektivt forsvar af både byen og slottet. Borgerbevæbningen, højst et par hundrede mand, blev kun anvendt til ringmurens forsvar og kom derved næppe til at spille nogen praktisk rolle, da byens skæbne blev afgjort i den forreste forsvarslinje.

Slottets proviantforråd, beregnet til tropperne og eskadren samt slotsbetjeningen, var ved belejringens begyndelse temmelig rigeligt, hvilket fremgår af, at beholdningen af forskellige varesorter den 11. juli udgjorde: korn 2.030, brød 400 og gryn 20 tønder, kød 8 og flæsk 2 skippund samt sild 3 og smør 8 tønder.[3] Borgerskabets proviantforråd unddrager sig derimod en bedømmelse, men sikkert havde det forsynet sin by med proviant til en længere belejring. Derpå tyder, at borgerne ikke har leveret mere end 120 tønder korn til slottet.[4]

*

[1] Som det senere skal påvises, blev 3 af Västerports-tårnets falkonbasser ødelagt af belejringsartilleriet.

[2] Jf. s. 170. Danskerne anslog ved belejringens begyndelse forsvarsstyrken til 4 fænniker og 300 ryttere. Jf. Breide Rantzaus brev til rigskansler Christian Friis 9/5 1611 (Aarsberetninger, s. 202).

[3] Kra, Mr 27/1611.

[4] Smst.

Side 186

Sveriges krig 1611—1632

Den danske hærafdelings optræden ved Kalmar den 3. maj fremkaldte, skønt ventet, en forståelig uro hos byens befolkning — der tales i de danske krigsskildringer om, at der blev »en stor tumult i staden, så de danske tydeligt kunne høre uden for byen gråd og skrig af kvinder og børn.«[1] Kalmar var imidlertid for godt forsvaret til at falde for rene basunstød, hvorfor kong Christians demonstration af de danske våben og opfordring til byen om at kapitulere helt forfejlede sin virkning.[2]

På grund af vejnettets beskaffenhed skete den danske fremrykning mod Kalmar langs den forbindelse, der fører til byen fra vest. Denne løb hen over højdeplateauet ved Sandåsen, som lå under indsigt fra slottets porttårn, og krydsede derefter den dalgang, der gik øst for højdepartiet i omtrent nord-sydlig retning, for endelig efter en stigning at munde ud i byvolden lige nord for Västerports-bastionen.

Bevægelserne på dansk side frem til tidspunktet for demonstrationens afbrydelse kan ikke med fuld sikkerhed skelnes, da kildernes oplysninger er ubestemte og indbyrdes delvis afvigende. Det er således uvist, om Christian IV foretog et isoleret fremstød med fortroppen, eller om han først efter hovedkræfternes ankomst førte sin hærafdeling frem i fuld slagorden og derved virkelig med nogen større styrke nåede den stilling tæt ved byvolden, som krigsskildringerne taler om.[3] Under en af disse handlinger blev

---

[1] Journal, s. 678. Hos Lauritzen (s. 11) forekommer en lignende skildring, om end på tysk.

[2] Smst.

[3] I To dagbøger (s. 291) angiver Hesselberg, at Christian den 3/5 ved 12-tiden »berendte« Kalmar med kun 100 ryttere og herved drev en svensk kornet (Per Mikaelssons fane) tilbage, og at hovedkræfterne kom »straks« derefter og slog lejr. Demonstrationen tæt ved byvolden berøres slet ikke i denne beretning, hvis forfatter som kavalerist kun hæftede sig ved rytterkampen. Mellem beretningerne hos Lauritzen (s. 11) og i Journal (s. 678) er der den lighed, at begge angiver, at kongen ved middagstid den 3/5 ankom med hele sin styrke til Kalmar. Denne formindskes stærkt i den førstnævnte kilde til kun 1.000 mand som baggrund for refleksionen over foretagendets dristighed, hvorimod den sidstnævnte kilde ikke nævner noget styrketal, men i stedet angiver, at styrken var svag. Begge disse kilder omtaler også udfald af svensk rytteri og den førstnævnte også af fodfolk i en sammenhæng, der drejer sig om den 3/5. Det er imidlertid klart, at hærafdelingen i overensstemmelse med Hesselbergs fremstilling er blevet ledsaget af en fortrop eller en avantgarde, formentlig også indeholdende fodfolk, og at det var marchdækningen, der ankom ved middagstid.

Demonstrationens karakter af en selvstændig handling i forhold til lejrens indretning og befæstning træder kun frem i beretningen hos Lauritzen, hvor det hedder: »... efterdi krigsfolket var kommet så nær under byen, at de (svenskerne) overskød dem, derfor begyndte de at skyde ud af det store tårn på slottet, og dermed gjorde nogen føje skade iblandt krigsfolket, derfor begav kongen sig med krigsfolket ud i en dal derudenfor byen, hvor de på slottet og udi byen kunne dem ingen skade tilføje«. Først derefter redegøres der i kilden for lejrbefæstningen.

Journal har derimod følgende skildring: »Derpå begav Hans Kongelige Majestæt sig den 3. maj ... ved høj middag i fuld slagorden foran Calmar, lod staden tilblæse, rykkede [fortsættes s. 187]

Side 187

Christian IV's operation mod Kalmar …

ifølge samstemmende kilder et udfald af en svensk fane (Per Mikaelssons) afvist.[1] Ifølge én version skal også svensk fodfolk have foretaget et udfald, om end muligvis på et senere tidspunkt. Danskerne blev naturligvis mødt af infanteriild fra byvolden og af artilleriild fra den og ringmuren samt senere også fra slottet. De svenske artilleristykker skød imidlertid i almindelighed over fjenden på grund af den maske, som de forskellige volde dannede. Gennem den svenske ildgivning stod formålet med demonstrationen straks som forfejlet, og dens afbrydelse blev ifølge en kampskildring fremskyndet af de tab, danskerne fik påført af artilleriilden fra slottets porttårn.[2] Den danske konge blev derfor nødt til at føre sine tropper tilbage til »en dal uden for byen«, som gav dækning.[3] Hermed sigtedes til dalgangen nordvest og vest for højdepartiet mellem Sandåsen og Stensberg (V. Malmen).[4]

Efter demonstrationens afbrydelse traf Christian IV straks forholdsregler til at indlede en regelret belejring af Kalmar. Fodfolket blev herved delt i tre større grupper, hvoraf to blev lagt over for vest- og én over for nordfronten. Den sydligste af fodfolksgrupperne bestod af 4 indenlandske kompagnier af kongens eget regiment, hvis lejr lå over for Västerports-bastionen. Gruppen nord derfor, Godske von Alefelds regiment på 8 kompagnier, var fordelt på to lejre over for byvolden mellem Lönnports-bastionen og den nordlige rundel. Gruppen længst mod nord, 3 kompagnier af Gert Rantzaus regiment under kommando af oberstløjtnant Blasius Belisarius, var forlagt over for byvolden mellem den nordlige rundel og stranden. På sydfronten blev der reserveret plads til hertug Georg af Braunschweig-Lüneburgs endnu ikke ankomne regiment. Til sikring af denne front blev rytteriet forlagt i en større og en mindre lejr over for byvolden mellem Västerports-

---

[fortsat fra note 3 s. 186] helt hen under stadsvolden og besigtigede hele lejren deromkring …«. Ved udeladelsen af den tilbagegående bevægelse, demonstrationens afbrydelse, giver skildringen det indtryk, at danskerne forskansede sig nær byvolden. I en senere præciserende redegørelse for indretningen af lejrene siges det imidlertid rigtigt, at disse befandt sig »bag Radeberg«, det vil sige på vestfronten på bagsiden af højdepartiet mellem Sandåsen og Stensberg. Kilden angiver desuden, at også slotsartilleriet i almindelighed skød over, hvorfor ildvirkningen var ringe.

[1] Jf. også Breide Rantzaus brev til rigskansler Christian Friis 3/5 1611 (Aarsberetninger, s. 202).

[2] Tabene angives i Breide Rantzaus anførte skrivelse til Christian Friis 3/5 1611 til kun 2 faldne og 3 sårede, hvilket forekommer for ringe.

[3] Lauritzen, s. 11. Ifølge det tidligere fremhævede har slotsartilleriet ikke kunnet virke mod terrænet umiddelbart ved byvolden (jf. s. 185). Det kan imidlertid tænkes, at den danske slagorden af en eller anden grund har haft en så betydelig dybde, at slotsartilleriet har kunnet beskyde de bagest stående tropper. På den anden side burde slotsartilleriet, hvis det havde været opmærksomt, have kunnet beskyde danskerne allerede, da de gik frem over højderne ned i dalgangen foran byvolden.

[4] Sylvander VIII, s. 80.

Side 188

[Helsideplanche, uden sidetal i trykket]

[Billede: Kalmars belejring. Tuschtegning. Kra, Kartsaml., Sveriges krig, Kalmar 1611. Maj–aug., nr 1. Tegningen viser byen med ringmur og bastioner, slottet ved stranden, de danske lejre og skanser foran byen samt skibe i Kalmarsund.]

Side 189

Christian IV's operation mod Kalmar …

og Sankt Eriks-bastionerne. Rytteriet blev sandsynligvis tildelt noget fodfolk.[1] Feltartilleriet har formentlig fået en første opstilling i tilknytning til de forskellige fodfolkslejre. De forskellige lejres placering i terrænet fremgår ikke af kilderne. Afgørende for deres placering har imidlertid været skudvidden for forsvarsartilleriet, som for de fåtallige bedre stykker i bybefæstningerne udgjorde højst 500 meter og for slottets stykker noget over 800 meter.[1] Da allerede gennemsnitsafstanden fra byvolden til midterlinjen af højdepartiet mellem Sandåsen og Stensberg udgjorde omkring 500 meter og den tilsvarende afstand fra slottet mindst det dobbelte, har lejrene for de to fodfolksgrupper på vestfronten kunnet lægges på den bageste del af det netop nævnte højdeparti. Dette var ikke blot godt beliggende i forhold til byen, men frembød samtidig den eneste egnede forsvarsstilling over for en svensk undsætningshær, der angreb fra nordvest. Med temmelig stor sikkerhed kan det derfor antages, at Christian IV's lejr befandt sig på Malmbacken lige over for Västerports-bastionen og Godske von Alefelds to lejre længere mod nord, den nordligste på nordvestsiden af selve Sandåsen-plateauet. For rigtigheden af denne antagelse taler desuden, at der på fortifikationskortene over Kalmar fra 1653 og 1674 er indtegnet et brudstykke af den danske circumvallationslinje fra 1611, nemlig den del af den, der begyndte ved Sandåsen-plateauets nordligste punkt eller med andre ord netop ved det formodede sted for Godske von Alefelds nordligste lejr. Stedet for Blasius Belisarius' lejr på nordfronten skal sandsynligvis søges inden for området omkring N. Malmen. Fra denne gruppes befæstningsanlæg findes på fortifikationskortet fra 1653 indtegnet brudstykker af »Aprocher och Batterie« i nærheden af stranden.[2] Rytteriets større lejr har formentlig befundet sig ved Stensberg, det vil sige centralt i forhold til hele fæstningsfronten, og den mindre antagelig ved Stensvik. Fra de forskellige forlægningsgrupper har der desuden været skudt vagtafdelinger frem mod byvolden.

Til Stensön blev de søstridskræfter, der var afgivet til samvirke med den danske hær, til at begynde med forlagt: hovedflådens første eskadre under Erik Urne

---

[1] Grupperingen er angivet i overensstemmelse med belejringsskitsen fra 1611. Journal (s. 678) er den eneste, der har udtalt sig herom, men kun i følgende almindelige vendinger: »Die Dänischen hatten hintern Radeberg gegen die Wester- und Norder-Pforten an unterschiedlichen Örthern und Thälen sich verwehret« [Danskerne havde bag Radeberg over for Vester- og Nørreporten forskanset sig på forskellige steder og i dale]. Forf. har efter tidens skik villet fremhæve, at danskerne forstod at udnytte terrænets muligheder til dækket forlægning. På den nævnte belejringsskitse fra 1611 er de forskellige lejre ganske vist afsat, men da tegneren enten har haft et for lille stykke tegnepapir eller ikke har bekymret sig om at tegne i skala, er proportionerne forrykkede. Derfor befinder lejrene sig på skitsen i en urimelig kort afstand fra byvolden, og desuden er terrænet ikke gengivet.

[2] Plan af Nya och Gambla Calmare A:o 1653 samt Plan af nya och gamble Callmare 1674 (Kra, Sverige, Stads- och fästningsplaner, Kalmar nr 26 og 50). Citatet er gengivet efter nr 26, hvorimod det i nr 50 hedder: »Kong Christians Trenchée värck.«

[Anm.: Fodnotemærket [1] står to gange i teksten på denne side.]

og galejflotillen under Peder Nielsen samt også provianteskibene.[1] Da Christian IV manglede tropper til at sikre en landevejsetappelinje mellem lejren og Kristianopel, skete tilførslen ad søvejen til Stensön, der således udgjorde oplagsstedet for forråd af forskellig slags til de danske stridskræfter. Peder Nielsens flotille blev senere på et ukendt tidspunkt, men senest i slutningen af maj, skudt frem til Kvarnholmen for at blokere Kalmars søforbindelser nordpå gennem skærgården.[2] Da Erik Urnes eskadre desuden til tider foretog krydstogter i Kalmarsund, var Stensön ikke altid effektivt sikret mod søsiden. En mindre afdeling fra hæren har formentlig udgjort beskyttelsen til lands.

Allerede natten til den 4. maj udførte den danske hærafdeling omfattende gravearbejder, hvori samtlige tropper måtte deltage som følge af den ringe styrke af medbragte arbejdstropper, kun 108 skansegravere.[3] Det lykkedes vel ikke, som en del danske kilder fortæller, at bygge en mægtig grav med vold rundt om hele den danske lejr på en enkelt nat,[4] men forlægningsgrupperne på de enkelte fronter har formentlig nået nødtørftigt at befæste deres lejre, og de på vestfronten at forene dem med en primitiv grav. Derefter stod der betydelige arbejder tilbage med at forbinde vest- og nordfronten med en circumvallationslinje[5] samt med approcher og batteristillinger til fæstningsangrebet.

De nærmeste dage efter belejringens indledning bød forsvareren de gunstigste lejligheder til kompletterende rustningsforanstaltninger og til udfald, da modstanderen da var optaget af gravearbejder. Umiddelbart efter demonstrationens afbrydelse den 3. maj havde besætningen i Kalmar revet broerne over bygraven ned og med jord og sten tilstoppet vejåbningerne i byvolden, hvorved denne front blev lukket. Husene i byens forstæder blev desuden brændt, for at de ikke skulle hindre ildgivningen og give fjenden dækning. Den 4. maj blev der foretaget dels et udfald fra slottet med to både, formodentlig rettet mod Stensön, og dels tre lignende fra byen uden noget egentligt resultat. Slotsartilleriet greb ind mod fjendens befæstningsarbejder

[1] Journal, s. 678 og Lauritzen, s. 12.

[2] Journal, s. 678. På den tidligere omtalte skitse over Kalmars belejring 1611 (Kra, Sveriges krig, Kalmar 1611, nr 1) er en dansk flotille (Peder Nielsens) placeret ved Kvarnholmen.

[3] Journal, s. 678 og Lauritzen, s. 12 samt Jens Juels krigsregnskaber nr 274 (København Ra, Jens Juels Regnskab). Kongen havde regnet med at skaffe et kompagni skansegravere på 325 til 400 mand under Kasper Miltnitz (jf. København Ra, Tyske Kancellis indenrigske Afdeling — 1670. Registrant over militære Forordninger og Bestallinger 1611—12, hvervningsfuldmagt for Kasper Miltnitz 1/3 1611; Brevbøger, s. 333).

[4] Journal, s. 678 og Lauritzen, s. 12. Sidstnævnte kilde angiver gravens bredde og voldens højde til hver 4 alen, omkring 2 meter.

[5] Circumvallationslinje: de sammenhængende forskansninger, hvormed en belejrer eller blokerende fordum omgav sin lejr og sine forråd på den side, der vendte bort fra fæstningen, ud mod det åbne felt.

Side 191

Christian IV's operation mod Kalmar …

og dets på grund af den begrænsede ammunition økonomiske ildgivning fortsatte senere under belejringens gang. Den 5. maj blev der udført et større udfald fra Sankt Eriks-bastionen, som blev sekunderet af Per Mikaelssons fane. Herunder opstod der kamp på Hästängen, hvor de svenske og danske ryttere kom i håndgemæng. Udfaldet blev ifølge de danske kilder afvist med nogle mands tab for den svenske fane.[1] Samme dag dræbte en svensk falkonetkugle hofjunker Sigismund von Lowitz, som befandt sig ved Christian IV's side, og kongen blev overstænket af sin tjeners blod.[2]

Allerede den 6. maj var de danske befæstningsarbejder skredet så langt frem, at det tunge artilleri, hele og halve kartover, kunne landsættes fra skibene for at bringes i stilling.[3] En del af belejringsparken skal dog ved en »fejltagelse« være sendt til Bohus i stedet for til Kalmar,[4] hvorfor de stykker, der stod til rådighed, næppe har udgjort mere end syv kartover.[5] Disse blev opstillet i løbet af den 7. maj på de forberedte batteripladser over for byens tre landfronter. Batterierne på syd- og nordfronten, hvert med to stykker, var placeret i nærheden af stranden ved henholdsvis Stensvik og egnen ved Sankt Gertruds kapel. Hovedbatteriet, der omfattede tre stykker, har formentlig stået på Sandåsen-plateauets østligste del. Ved at placere batterier med tunge stykker i nærheden af stranden kunne disse ikke blot beskyde de respektive fæstningsfronter i syd og nord, men også den svenske eskadre, der til at begynde med var forlagt i den indre del af byhavnen. Hovedbatteriet på Sandåsen-plateauet var bestemt til at nedkæmpe forsvarsartilleriet på bybefæstningernes vestfront og udføre breskskydning mod en udvalgt del af volden og den bagvedliggende ringmur. Slottet lå uden for dette batteris effektive virkeafstand. Oplysninger om det danske feltartilleris styrke og virksomhed mangler derimod under hele belejringen. Det blev imidlertid først og fremmest brugt til at

---

[1] Journal, s. 679; Lauritzen, s. 12.

[2] Journal, s. 679; Breide Rantzau til Christian Friis 9/5 1611 (Aarsberetninger, s. 202).

[3] To dagbøger, s. 291; Journal, s. 679.

[4] Larsen, s. 97.

[5] Skitse over Kalmars belejring, s. 188; Tøjmesterens dagbog, s. 7; Journal, s. 681 f.; Lauritzen, s. 13. På belejringsskitsen er der afmærket 2 stykker for hvert strandbatteri og 3 stykker for hovedbatteriet. Den forklarende tekst oplyser videre, at det sydlige batteris stykker er flyttet, og de findes i deres nye stilling lige over for Västerports-bastionen. Journal angiver det sydlige strandbatteri til 2 stykker og meddeler for den 25/5, at kongen lod disse hente fra Hästhagen til ny opstilling mod Västerport. Oplysningerne om det sydlige batteri på den samtidige svenske belejringsskitse og den danske Journal svarer således til hinanden. Hos Lauritzen siges det, at 5 stykker deltog i den senere udførte breskskydning. Dette synes at være en bekræftelse af, at belejringsskitsens oplysning om 3 stykker i hovedbatteriet skulle være rigtig. Over for Lauritzens oplysning står imidlertid tøjmesterens i Kalmar påstand om, at breskskydningen blev udført »med syv og otte skud tillige af hele og halve kartover«, det vil sige salver fra 7 à 8 stykker. Belejringsskitsens og Lauritzens oplysninger bør dog formentlig tillægges fortrinnet.

holde det svenske fodfolk nede fra byvolden, men også mod åbent opstillet artilleri.

Efter at Christian IV havde bragt hele sit artilleri i virksomhed, kunne løbegravene på fronterne i vest og nord hurtigt føres frem mod byvolden. Med den øgede styrke i danskernes befæstningsindretninger blev svenske udfald helt udsigtsløse. Nogen sådanne blev heller ikke foretaget i det følgende på de fronter, som fjenden angreb. Da det imidlertid var af største betydning for Christian hurtigt at betvinge Kalmar, før svensk undsætning gjorde sig gældende, og da beskydningen af byvolden med tungt artilleri ikke medførte nogen større virkning, greb kongen omkring den 13. maj til minekrig.[1] Heraf kan man drage den slutning, at løbegravene var ført frem nær byvolden, dog næppe allerede på den ringe afstand af kun tolv favne, som en dansk kilde taler om allerede på et tidligere tidspunkt.[2]

Den danske hærafdeling havde den 11. maj fået tilført den fynske fane, og tre dage senere ankom Joakim Bülows tyske rytterkompagni.[3] Det danske rytteris styrke steg gennem disse forstærkninger til omkring 650 heste.[4]

Mens de tidkrævende mineringer stod på, kunne danskerne høste visse fremgange ved beskydningen af Kalmar-eskadren. Det ser ud, som om i det mindste en del af de svenske skibe på grund af den besværlige ild tidligt er blevet lagt i en beskyttet stilling ved slottet. Da resten af eskadren den 16. maj skulle flyttes til den nye ankerplads, kom Scepter på grund ved L. Kvarnholmen, men blev i sidste øjeblik bragt flot. Den følgende dag blev dog et andet skib, Obekant, sænket af danskernes ild, og den 22. led Sankt Per samme skæbne. Allerede den 13. maj var danskerne begyndt at gøre såkaldte brandere klar for at ødelægge den svenske eskadre med ild.[5] Forsøgene den 19. og 25. maj på at bugsere en brander ind blandt de svenske skibe mislykkedes dog på grund af svenske modforholdsregler.[6] Det synes først og fremmest at have været det sydlige strandbatteris ild, der havde den største virkning mod Kalmar-eskadren. For at ødelægge dette batteris stykker havde Per Mikaelssons fane den 18. maj foretaget et udfald gennem Munkporten mod Hästhagen. Da dette mislykkedes, blev forsøget gentaget den 23. maj ved mørkets frembrud, men stadig uden resultat. Eskadren kom derfor fremover til at blive generet af ilden fra batterierne, lige indtil disse i forbindelse med det afgørende angreb mod byen blev flyttet fra stranden. Det er imidlertid mærkeligt, at slotsartilleriet ikke formåede at nedkæmpe de danske stykker.

---

[1] Breide Rantzau til Christian Friis 13/5 1611 (Aarsberetninger, s. 202 f.).

[2] Lauritzen, s. 12.

[3] To dagbøger s. 291; Journal, s. 680.

[4] Jf. Bilag 7.

[5] Jf. Breide Rantzaus anf. skrivelse til Christian Friis den 13/5 1611.

[6] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

Side 193

Christian IV's operation mod Kalmar ...

De danske forsøg på at sprænge byvolden på vestfronten med miner måtte imidlertid opgives lige før den 23. maj, fordi begge minørerne var faldet, og der derefter manglede fagkyndigt personale til at fuldføre arbejdet.[1] Stemningen i den danske lejr var på grund af det sølle resultat ved fæstningsbelejringen og over for muligheden af en svensk undsætning temmelig nervøs. Allerede den 18. maj var Breide Rantzau, der gjorde tjeneste som stabschef, sendt ud med den fynske fane og tre kompagnier fodfolk for at udforske, om et svensk undsætningskorps var under fremmarch.[2] Danskerne begyndte også at lide mangel på proviant. Egnen omkring Kalmar var i en afstand af 3 mil udplyndret, og fourageringsdetachementer blev angrebet af svenske landeværnsflokke, som tilføjede dem ikke uvæsentlige tab.[3] Situationen blev dog reddet for danskerne, ifølge en dansk kilde, gennem oplysninger om byvoldens svageste punkt, som skal være givet af en svensk bonde.[4] Hvad enten oplysningen om forræderiet er rigtig, eller danskerne havde vundet deres indsigt gennem egen rekognoscering, blev det på et sent tidspunkt bestemt, at breskskydning skulle forsøges mod kurtinen umiddelbart syd for Lönnports-bastionen.[5] For at muliggøre ildkoncentration mod det udsete angrebspunkt blev de to kartover i det sydlige strandbatteri i løbet af den 25. maj flyttet til vestfronten, lige over for Västerports-bastionen. De fik sandsynligvis opstilling foran det tilsigtede breskeringspunkt.[6] Samtidig synes også det nordlige strandbatteri at være ført i ny stilling, lige over for den nordlige rundel, for at medvirke ved gruppen Belisarius' bindende angreb mod den nordlige del af byvolden. En del af feltartilleriets stykker er formentlig skudt yderligere frem for efter en vellykket breskskydning ved ild at hindre forsvareren i at fylde hullet i volden igen. Løbegravene er formodentlig blevet udvidet for at give stormkolonnerne dækning. Som en direkte forberedelse til stormen blev der natten til den 26. maj fjernet en del palisader ved voldgraven foran det udsete angrebspunkt.[7] Dette synes at være sket uden nogen større modstand fra svenskerne. På tidspunktet for afslutningen af angrebsforberedelserne har de forreste løbegrave befundet sig umiddelbart foran byvolden og nu på den tidligere anførte afstand af tolv favne.[8] Om der eksisterede en sammenhængende kontravallationslinje[9] mellem vest- og nordfronten,

---

[1] Breide Rantzau til Christian Friis 23/5 1611 (Aarsberetninger, s. 203 f.).

[2] Journal, s. 680.

[3] Jf. Breide Rantzaus anf. skrivelse til Christian Friis 23/5 1611.

[4] Lauritzen, s. 13.

[5] Gennembrudspunktet fremgår af skitsen, s. 188.

[6] Jf. s. 191, note 5.

[7] Journal, s. 681.

[8] Jf. s. 192.

[9] Kontravallationslinje: en forskanset linje, som blev anlagt på fæstningssiden af belejrings- eller indeslutningshærens lejr for at beskytte mod udfald fra fæstningen.

vides ikke. De omfattende arbejder, som dette forudsatte, er næppe nået. Det synes derfor sandsynligt, at circumvallationslinjen har måttet spille rollen som beskyttet forbindelsesvej mellem styrkerne på de to fronter.[1]

Søndag den 26. maj åbnede det danske tunge artilleri, sandsynligvis med 5 kartover, demolerende ild mod kurtinen ved Lönnports-bastionens sydlige flanke. Det samlede antal skud angives til 376 à 400, hvilket tyder på, at ildgivningen må have fortsat det meste af dagen. Gennem beskydningen opstod der en breske i byvolden, og desuden synes den bagvedliggende del af ringmuren at være beskadiget.[2] Efter alt at dømme blev i forbindelse hermed i det mindste de fleste af de fåtallige og mindreværdige svenske artilleristykker på Lönnports- og Västerports-bastionerne demoleret, hvorved gravflankeringen for største delen blev sat ud af funktion.[3] Af de 5 falkonbasser i Västerports-tårnet i ringmuren var 3 allerede tidligere blevet beskadiget og derfor ført tilbage til slottet. I det nævnte tårn fandtes følgelig kun 2 falkonbasser og 2 kobberfalkoner, som var magtesløse over for belejringsartilleriet og desuden ikke kunne nå fjendens fodfolk i løbegravene på grund af den maske, som byvolden dannede. Slotsartilleriet havde heller ikke mulighed for at gribe ind i en kamp om selve byvolden. Nogen kraftigere artilleristisk modstand var derfor ikke at vente ved det danske fodfolks forsøg på at forcere bresken. Det afsnit på vestfronten, inden for hvilket stormen skulle udføres, tilhørte Godske von Alefelds tyske regiment. De stormkolonner, der var afgivet fra dette til indbrud i bresken, indtog i ly af nattemørket udgangsstillingerne for angrebet.[4] Hvad angår tidspunktet for dets iværksættelse, indeholder kilderne

[1] På skitsen over Kalmars belejring er kun lejrene med circumvallationslinjen og de tunge batterier angivet. Ud over denne skitse foreligger to tegninger af Kalmars belejring 1611, gengivet hos Wadén, Samtida bilder över belägringen av Kalmar stad och slott 1611 (Festskrift till Martin Olsson), nemlig »Das Schlos vndt Festung Calmer«, gengivet på s. 195, og »Eijgentlijke afbeeldinge van de belegeringe der stat Calmer … Anno 1611 in maij« (Herzog August-Bibliothek, Wolfenbüttel, Codex Augusteus 36. 13,2, fol. 50 og 90; kopi: Kra, Sveriges krig, Kalmar nr 4 og 3). På den førstnævnte af disse to billeder har tegneren stræbt efter at eksemplificere militære foreteelser, der forekommer under en belejring. Således er circumvallationslinjen antydet gennem en løbegrav. Uden for denne synes der også fejlagtigt at være placeret batterier i tilslutning til den markerede circumvallationslinje. På det andet billede, kobberstikket, fremstilles belejringen af byen som stadig pågående, efter at den svenske undsætningshær var ankommet.

[2] Tøjmesterens dagbog, s. 7; To dagbøger, s. 291; Journal, s. 682; Lauritzen, s. 13. Journal angiver tidspunktet for artilleriildens åbning til »gar frühe« [meget tidligt], hvorimod Lauritzen siger »om eftermiddagen«. Sylvander (Kalmar slotts och stads historia VIII, s. 104) har fejlagtigt opfattet tøjmesterens oplysning og troet, at hvert stykke afgav 7 à 8 skud, hvorved han har beregnet antallet af stykker til det fuldstændig usandsynlige tal 40 à 50.

[3] Havde gravflankeringen fungeret, ville stormen næppe være lykkedes.

[4] Peleus (Histoire de la dernière guerre de Suède, s. 213) lader Christian IV efter en ildfuld tale til tropperne selv føre dem til stormstedet og senere lede angrebet. Hvis dette virkelig havde været tilfældet, ville de danske kilder naturligvis ikke have forsømt [fortsættes s. 196]

Side 195

[Helsideplanche, uden sidetal i trykket]

[Billede: Belejringen af Kalmar by og slot. Laveret tegning. Wolfenbüttel, Herzog August-Bibliothek, Codex Augusteus 36, 13, 2. Tegningen viser slottet og byen inden for ringmuren, de danske lejre og telte foran byen og skibe i sundet.]

modstridende oplysninger, men det forekommer sandsynligt, at fremrykningen begyndte umiddelbart før eller ved selve daggry.[1]

Gennem breskskydningen var svenskerne imidlertid varslet om, hvad der skulle komme. De skal desuden allerede den 24. maj være blevet advaret om angrebet af en dansk overløber.[2] På de danske trommesignaler til angrebets iværksættelse svarede den svenske alarmklokke hurtigt, og efterhånden faldt alle byens kirkeklokker ind. De svenske fænniker befandt sig på deres bestemte pladser, mens borgerne og også en del kvinder skyndte sig til ringmuren for at forsvare den. Dér fandtes også tjæredyppede halmkranse klar til at sætte ild til angriberen med.

Kampen om bresken, som ikke tillod angriberen at udfolde sin talmæssige overlegenhed, blev under sådanne forhold voldsom. Oplysninger mangler dog om, hvor mange kræfter der samtidig blev sat ind til indbruddet. De unddrager sig også en vurdering, da breskens bredde ikke kendes. En udtalelse af øjenvidnet Breide Rantzau kan imidlertid tolkes, som om i alt tre kompagnier skulle have været engageret i kampen om selve bresken.[3] Da fjenden ifølge den svenske tøjmesters dagbog[4] to gange blev kastet tilbage, og først ved det tredje angreb lykkedes at trænge igennem, kunne man tænke sig, at de forskellige indbrudsforsøg blev udført af hvert sit kompagni, men sikkert er det ingenlunde.

I kampens første fase faldt kompagnicheferne Melchior Rantzau ved Godske von Alefelds og Kasper Miltnitz ved kongens eget regiment i voldgraven.[5] Det er dog næppe sandsynligt, at den sidstnævntes kompagni, et rent dansk og derfor af ringe kampværdi, indgik i stormkolonnerne.[6]

[fortsat fra note 4 s. 194] at fremhæve kongens rolle, men i dem forekommer hverken nogen antydning af talen eller af kongens personlige ledelse af kampen. Det hele virker i betragtning af, at det var et angreb i mørke, meget urimeligt. Peleus' oplysninger er imidlertid uden kritik godtaget af Sylvander (Kalmar slotts och stads historia VIII, s. 105) og af Larsen (Kalmarkrigen, s. 101).

[1] I Tøjmesterens dagbog (s. 7) angives angrebet at have begyndt ved daggry, det vil sige omkring kl. 3,15 fm. To dagbøger (s. 291) angiver tidspunktet til kl. 2 fm. og Journal (s. 682) til mellem 1 og 2 fm.

[2] Journal, s. 681.

[3] Breide Rantzau til Christian Friis 31/5 1611 (Aarsberetninger, s. 205 f.). I et postscriptum til dette brev siges det: »Der er vel bleven udaf vore tre kompagnier, den tid de løb til storm, …«.

[4] Tøjmesterens dagbog, s. 7.

[5] To dagbøger, s. 291; Journal, s. 682; Lauritzen, s. 13. I Journal angives det, at de to kaptajner faldt i graven, det vil sige i voldgraven. Foran ringmuren fandtes der nemlig ingen grav.

[6] Larsen (Kalmarkrigen, s. 101) har åbenbart, med udgangspunkt i at Hoffanen gik forrest ved indrykningen i selve byen, antaget, at den sidste storm blev udført af de nationale danske kompagnier, som derefter var forrest. Med hans svævende udtryksmåde er det desuden uklart, om han sigter til fodfolkskompagnierne eller rytterfanerne. Det er selvfølgeligt, at ledelsen ikke, efter at to storme var slået tilbage, indsatte det mindst [fortsættes s. 197]

Side 197

Christian IV's operation mod Kalmar …

Om Blasius Belisarius' gruppe på tre kompagnier på nordfronten lykkedes at forcere byvolden, vides ikke. Da også disse kompagnier sammen med hele Godske von Alefelds regiment fik stormpenge,[1] som plejede kun at blive uddelt for en virkelig indsats i kamp, må de have spillet en vis aktiv rolle.

Efter det vellykkede danske gennembrud af byvolden kunne dens bastioner ikke længere holdes af svenskerne, men blev rømmet. Noget modangreb mod de fjendtlige tropper mellem volden og ringmuren kunne på grund af den manglende plads ikke finde sted. Det svenske tilbagetog fortsattes derfor bag ringmuren. At denne bevægelse kunne ske uden tab af fanger,[2] forklares af den forholdsvis lange tid, det tog fjenden at føre sine tropper frem gennem bresken og efterhånden også gennem de indefra ryddede portgange i byvolden. Det vil synes, som om den svenske ledelse efter byvoldens fald har anset det for håbløst at søge at forsvare byen og derfor kun med arrieregarden har holdt ringmuren for at sikre tilbagetoget til slottet.[3] Kampen om ringmuren fik under de ovenfor angivne forhold ikke nogen langvarig karakter, skønt byens borgere naturligvis for deres del forsvarede sig fortvivlet over for den truende skæbne. Til kampens korthed bidrog også, at en del porte måtte holdes åbne for de tilbagegående tropper, og derfor nåede man ikke en effektiv spærring af dem. Traditionen fortæller om et heltemodigt forsøg af høvedsmand Sven Håkansson på selv i det længste at forsvare en sådan halvspærret portåbning.[4] Den franske krigsskildrer har på sin medrivende måde karakteriseret den svenske kamp med følgende klassiske ord: »De forsvarede murene med mænd og ikke mændene med mure«.[5] Klokken 5 havde danskerne ifølge samstemmende danske kilder sat sig i besiddelse af ringmuren. Indrykningen i byen blev indledt af Hoffanen.[6] Kalmar undgik ikke en stormet bys skæbne, men befolkningen blev udsat for en formelig massakre, hvorved de fleste blev dræbt.

[fortsat fra note 6 s. 196] kampdygtige fodfolk, nemlig de indenlandske kompagnier i kongens eget regiment, til et sidste angreb. At fændrik Palle Rosenkrans ved Hoffanen, som Larsen har anført (jf. også Sylvander VIII, s. 109), deltog i stormen, kan ikke opfattes således, at fanen og derved til fods deltog i angrebet. Den blev holdt opsiddet i beredskab bag fodfolket for, når portene var frilagt, at ride ind i byen. Ved svenskernes storm på Varberg 1565 indgik mindre kontingenter af rytteriet i angrebskolonnerne.

[1] København, Ra, Militære Regnskaber, Jens Juels Regnskab 10/4 1611—28/3 1615, fol. 524.

[2] Ingen af de danske kilder omtaler, at der blev taget fanger.

[3] For denne antagelse taler, at danskerne, som tidligere anført, ikke lykkedes at tage nogen fanger. Dette ville utvivlsomt være blevet tilfældet, hvis de svenske tropper havde optaget et afværgende forsvar af ringmuren, hvorved de ikke i tide ville være kommet væk.

[4] Cronholm, s. 162.

[5] Peleus, s. 214.

[6] To dagbøger, s. 291 f.

Den danske Hoffane red straks ned til slottet og opfordrede det på sin konges vegne til at overgive sig. Statholderne bad efter sædvane om betænkningstid, men anmodningen blev afslået af Christian, som mod øjeblikkelig kapitulation tilbød besætningen frit aftog med ejendele. På dette tilbud blev det svenske løsen skudt fra slottet — to skud — som tegn på, at besætningen ikke agtede at overgive sig.[1]

De to modstanderes tab ved stormen på byen unddrager sig en sikker bedømmelse, fordi oplysningerne herom i en del tilfælde er åbenlyst overdrevne og i andre modstridende. Fra svensk side, hvor man jo manglede mulighed for at kontrollere de danske tab, angives de til det urimelige tal 1.500.[2] I de samtidige danske kilder angives de egne tab varierende til 52 faldne og noget flere sårede, 100 faldne og forkomne samt 200 faldne.[3] Den franske krigsskildrer anslår danskernes tab til 110 à 112 faldne menige og nogle få officerer og de svenske til kun 50 mand.[4] Mærkeligt nok angiver de samtidige danske kilder ingen bestemte tal for de svenske tab. Dette synes at tyde på, at disse var lavere end sejrherrens.[5]

Ved Kalmar bys fald mistede svenskerne det artilleri, der var opstillet inden for befæstningerne, som ifølge de tidligere givne oplysninger udgjorde 43 stykker af i almindelighed ringe værdi. Ikke ubetydelige levnedsmiddelforråd og noget kvæg, der ikke var bragt ind på slottet, faldt også i danskernes hænder.[6]

Erobringen af Kalmar by betød en betydelig fremgang for Christian

---

[1] To dagbøger, s. 291 f.; Journal, s. 682 f.; Lauritzen, s. 13.

[2] UUB, Codex Upsaliensis E 375 (Diarium öfver K. Gustaf Adolfs resor jämte några af de viktigaste händelserna 1611—13, ...) og efter denne kilde Werwing, s. 224. Sylvander (Kalmar slotts och stads historia VIII, s. 113) har godtaget tallet. Han har imidlertid troet, at den danske hærafdeling udgjorde 13 à 14.000 mand mod i virkeligheden mellem 4.500 og 5.000 mand (jf. bilag 6 og 7).

[3] Lauritzen, s. 13, 28; Breide Rantzau til Christian Friis 27/5 1611 (Aarsberetninger, s. 204 f.). Rantzau, som har angivet tallet 100, nævner i et senere brev til Friis af 31/6 (a. st., s. 205 f.), at alene de sårede ved 3 kompagnier, som stormede, udgjorde 83 mand.

[4] Peleus, s. 215 f.

[5] Journal (s. 682) siger fordomsfrit, at der faldt meget folk på begge sider, men påstår desuden, at slotsartilleriet skulle have skudt med forgiftede kugler. Det tabstal på 200 mand for danskerne, der er anført efter Lauritzen, ledsages af oplysningen om, at svenskernes tab udgjorde nogle hundrede mand. Slange (Geschichte Christian des Vierten Königs in Dannemark I, s. 501) angiver de danske tab under belejringen i dens helhed til 400 og svenskernes under alene stormen til lige så meget. Af borgerne skulle desuden være faldet 600, heraf halvdelen under stormen. Uholdbarheden af Slanges danske tabstal fremgår imidlertid af en oplysning i et brev fra Breide Rantzau til Christian Friis den 3/6 1611 (Aarsberetninger, s. 206 f.). Ifølge den udgjorde Kasper Miltnitz' kompagni, hvis chef faldt under stormen, ved belejringens begyndelse 400 og nogle dage efter stormen 270 mand. Alene dette kompagni havde således haft en afgang på 130 mand.

[6] Journal (s. 682) angiver, at svenskerne skulle have udlagt forgiftet brød i byen.

[Anm.: Datoen »31/6« i note 3 står således i trykket.]

Side 199

Christian IV's operation mod Kalmar …

IV, men herved mistede den kongelige hærafdeling sin operationsfrihed og blev bundet til byens forsvar. Nogen undsætning kunne ikke inden for en betydelig tid ventes fra Sten Maltesens hærafdeling, som på sin befalingsmands initiativ i strid med felttogsplanen netop havde indledt en operation mod Älvsborg. Situationen på dansk side over for den svenske undsætningshærs snart ventede ankomst rummede under sådanne forhold betydelige risici, så længe slottet var i svenske hænder og kunne tjene som udfaldsport for foretagender i danskernes ryg. Fra slottet beherskedes desuden indsejlingen til Kalmar, og danskerne var derved stadig henvist til tilførsel alene over Stensön. Denne forbindelse kunne dog blive afskåret, hvis svenskerne formåede at indeslutte Kalmar. En hurtig erobring af Kalmar slot var derfor en uundværlig betingelse for konsolideringen af den danske stilling. Allerede den 28. maj, dagen efter stormen, traf Christian IV forholdsregler til at spærre slottets landforbindelser. Danskerne begyndte anlægget af en løbegrav »igennem begge trædgårdene ud igennem Munkeporten til Kalkugnen, og slog dér sin skanse, indførtes sine stykker«.[1] Med skansen blev den farligste udfaldsretning fra slottet dækket, langs den landtange, der gik ud fra det sydvestlige slotstårn. Under arbejderne på skansen, som på grund af dens åbne og nære beliggenhed ved slottet måtte udføres om natten, blev oberst Otto Brahe den 1. juni dræbt ved den danske konges side af en falkonetkugle.[2] Mangel på krudt lammede imidlertid til at begynde med virksomheden — »ellers havde man begyndt at beskyde slottet«.[3] Krudtforrådet, som umiddelbart efter stormen udgjorde kun tre tønder,[4] måtte i afventning af tilførsel spares til de ventede kampe med den svenske undsætningshær. Inden længe ankom dog fem læs krudt, hvorved belejringsartilleriet kunne begynde beskydningen af slottet, men allerede den 4. juni var over halvdelen af forrådet brugt, for »der brændes og skydes både dag og nat«.[5] En økonomisering med ammunitionen blev derfor igen nødvendig, og efter et i hovedsagen mislykket forsøg den 6. juni på med sprængkugler at slå breske i slotsvolden[6] synes artilleriilden at være indstillet.

Christian IV havde umiddelbart efter byens erobring måttet dele sin opmærksomhed mellem slottet og forsvarsforberedelser over for den anrykkende svenske hær.[7] Efterhånden som denne kom nærmere, blev naturligvis

---

[1] Tøjmesterens dagbog, s. 7. Jf. også Sylvander VIII, s. 125 f.

[2] To dagbøger, s. 292; Journal, s. 684; Lauritzen, s. 13. Otto Brahe havde været kaptajn i nederlandsk og oberst i brandenburgsk tjeneste (jf. også Ten Raa och de Bas III, s. 211).

[3] Breide Rantzau til Christian Friis 31/5 1611 (Aarsberetninger, s. 205).

[4] Breide Rantzaus anf. skrivelse til Christian Friis 27/5 1611.

[5] Breide Rantzau til Christian Friis 4/6 1611 (Aarsberetninger, s. 207).

[6] Journal, s. 685. I Tøjmesterens dagbog nævnes denne beskydning ikke, hvorfor den næppe kan have haft nogen større virkning.

[7] Jf. s. 208.

tyngdepunktet i kongens virksomhed flyttet i den retning, og slottet blev ladt i fred. Allerede den 31. maj var arbejderne på forstærkningen af circumvallationslinjen i nord og nordvest i fuld gang — »og beskanser os og så her i marken udenfor«.[1] Den danske hærafdeling havde desuden fået en velkommen forstærkning, idet hertug Georg af Braunschweig-Lüneburgs regiment — hertugen var kommet uden folk omkring den 23. maj — endelig ankom den 29. maj. Dets antal udgjorde dog kun 700 mod foreskrevne 1.100 mand.[2] Fodfolkets styrke øgedes derved til omtrent 4.600 mand,[3] mens rytteriet udgjorde omkring 650 ryttere.[4]

*

Karl IX havde, som tidligere omtalt, ikke virkeliggjort sin hensigt om den 29. april at bryde op med tropperne i Örebro for at begive sig til Jönköping. Hvis dette imidlertid havde været tilfældet, ville kongen med den marchhastighed, som senere blev præsteret under forflytningen mellem de to byer, uden anstrengelse have kunnet være ved Kalmar omkring den 22. maj. Undsætningen ville da være indtrådt i god tid til at hindre Christian IV i at foretage en storm på Kalmar, og sandsynligvis ville de to modstandere have undgået et afgørende slag i afventning af forstærkninger. Til den ulykkelige udsættelse af afmarchen bidrog en del grunde, som alle havde deres rod i Karl IX's modvilje mod at se sandheden i øjnene. Skønt der efter den danske krigsherolds ankomst til Sverige i mere end en måned intet var sket, som kunne tyde på muligheden af at standse Christian IV i hans krigeriske forsæt, lod Karl den 1. maj de tidligere omtalte breve til den danske konge og hans rigsråd gøre klar.[5] Deres afsendelse blev dog gjort afhængig af en forbedring af konjunkturerne, men på grund af kongens inderst inde ringe tro på en sådan blev der den 5. maj opsat nye breve, som skulle erstatte de første, og som indeholdt den svenske krigserklæring.[6] Denne manøvre med papirer i det svenske kancelli var et sidste udtryk for kongens bestræbelse på over for sit folk at vælte et tungt følt ansvar for krigen fra sig. Om den manglende ligevægt, som Karl IX befandt sig i, vidner desuden stærkt hans mærkelige befaling om, at den danske herold på den ene eller den anden måde skulle berøves brevet med krigserklæringen og derved hindres i at fuldføre sin mission.[7]

---

[1] Breide Rantzaus anf. skrivelse til Christian Friis 31/5 1611.

[2] Breide Rantzau til Christian Friis 23/5, 31/5 og 29/6 1611 (Aarsberetninger, s. 203 f., 205 f., 211 f.). Styrken angives i brevet af 31/5 til 600, men blev rettet i det sidstnævnte brev til 700 mand. To dagbøger (s. 292) opfører forstærkningen den 29/5 til 850 mand.

[3] Jf. Bilag 6.

[4] Jf. s. 192.

[5] Jf. s. 131.

[6] Ra, RR 5/5 1611.

[7] Karl IX til Per Andersson 2/5 1611 (Ra, RR).

[Anm.: I trykket står »Karl XI« i stedet for Karl IX — en trykfejl, rettet i oversættelsen.]

Side 201

Christian IV's operation mod Kalmar …

Den afventende holdning over for Danmark, som Karl IX indtog i politisk henseende, bandt ham fortsat også i de militære dispositioner. Hans tidligere rigtige opfattelse af vigtigheden af hurtigt at få hæren samlet ved Jönköping, hvorfra den alt efter situationens udvikling kunne sættes ind enten mod Älvsborg eller Kalmar, blev sløvet under den sjælelige krise. I sin vankelmodighed gjorde kongen i stedet sin handlemåde afhængig af efterretninger om danskernes optræden og faldt derved frivilligt tilbage til metoder, der i middelalderen var anvendt af tvang.[1] Manglen på sådanne efterretninger fik ham den 5. maj til at beordre visse personer til at begive sig til Kronoberg slot for derfra at lede rekognosceringer for at udforske, hvor kongen af Danmark befandt sig: »enten ved Avaskär eller hvor han er, og hvor meget folk han har, hvad slags folk det er, enten ryttere eller knægte, eller hvor han ellers agter at slå sine sager an«.[2] På dette tidspunkt havde Christian IV's hærafdeling stået ved Kalmar i to dage. Dette viser, hvor dårligt det svenske efterretningsvæsen fungerede, da det ikke engang havde formået at give nogen advarsel om den danske troppekoncentration ved Kristianopel.

Mens det væsentlige, beslutningen om opbrud fra Örebro, måtte vente, traf kongen visse foranstaltninger til at forstærke stridskræfterne i grænselandskaberne med landeværn. Allerede den 29. april var der givet befaling om landeværnsopbud i det vestlige Småland til forsvar af en planlagt skanse ved Rumlaborg og af Jönköping.[3] Den 4. maj kom turen til Västergötland, hvorfra der skulle udtages 2.250 mand til landskabets forsvar.[4] Statholderne i Kalmar blev den 6. maj tilskyndet til at være på vagt ikke blot mod danskerne, men også mod de upålidelige skibskaptajner på Kalmar-eskadren.[5] En tidligere bemyndigelse til Jesper Mattsson Cruus om at åbne fjendtlighederne blev samme dag trukket tilbage gennem et forbud mod, at han gennemførte et af ham foreslået indfald i Halland. Kongen tilkendegav samtidig sin hensigt om den 7. maj at bryde op fra Örebro for at begive sig til Älvsborg.[6] Om der virkelig lå noget større alvor bag denne beslutning, er uvist, især da der ikke eksisterede grunde til en flytning af den strategiske reserve til Älvsborg. Kongen havde således stadig sin opmærksomhed først og fremmest rettet mod Götaälv-fæstningen.

Den 7. maj, dagen før det senest besluttede opbrud fra Örebro, modtog Karl IX rapport fra Kalmar om, at danske stridskræfter havde overskredet grænsen ved

---

[1] Jf. s. 157.

[2] Fuldmagt for Hans Hopman og Sigfrid Larsson 5/5 1611 (Ra, RR).

[3] Karl IX til undersåtterne i nogle herreder i Småland om at begive sig til Rumlaborg 29/4 1611. Samme indhold til Mo, Östbo og Östra herreder om, at de med deres bøsser og værger skulle begive sig til Jönköping … (Ra, RR).

[4] Fuldmagt for Per Svensson og Erik Jönsson 4/5 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX til statholderne i Kalmar 6/5 1611 (Ra, RR).

[6] Karl IX til Jesper Mattsson 6/5 1611 (Ra, RR).

Brömsebro og var under fremrykning mod byen.[1] Den følgende dag kom en ny rapport fra samme sted, som angav, at Kalmar blev belejret af fjenden.[2] Allerede på grundlag af den første rapport traf kongen straks beslutning om at undsætte Kalmar. Til dette formål skulle hæren i sin helhed efter den oprindelige plan dog først samles i Jönköping, hvor Krister Somes hærafdeling allerede befandt sig. Flytningen af den strategiske reserve fra Örebro til Jönköping skulle ske i to marchgrupper, hvoraf den uden sammenligning største under den unge hertug Gustav Adolfs kommando skulle rykke frem langs vestsiden og kongens egen gruppe langs østbredden af Vättern. Den styrke, der direkte blev underlagt Gustav Adolf til hans første selvstændige opgave, bestod af 8 fænniker, 2 udenlandske kompagnier og 4 faner,[3] hvortil kom artilleriet med 1 fænnike som dækningstrop,[4] tilsammen mindst 1.996 knægte og 617 ryttere. I kongens gruppe indgik kun drabantfænniken og de 2 fænniker, der tidligere var sendt til Östergötland,[5] 2 udenlandske kompagnier[6] samt adelsfanen fra Svealand, i alt 882 knægte og 150 ryttere. Gennem hertugens foranstaltning skulle desuden Jesper Mattsson Cruus beordres til at marchere til Jönköping gennem Halland, hvilket landskab skulle hærges grundigt for at berøve fjenden muligheden for at bruge det som base for et angreb mod Västergötland.

Karl IX nærede imidlertid også en vis uro for, at de danske søstridskræfter ved Kalmar skulle udstrække deres virksomhed længere mod nord. Da det tilkom hertug Johan at sikre sit fyrstendømmes kyst, rettedes kongens opmærksomhed først og fremmest mod beskyttelsen af den södermanlandske kyst. For at fremme en ensartet ledelse af forsvaret af den blev Axel Ryning den 7. maj udnævnt til statholder over Karl Filips fyrstendømme. Til hans rådighed blev stillet de galejer og en del lodjer, der fandtes i Stockholm, og som under Anders Cordels kommando straks skulle afgå til Nyköpings skærgård.[7]

De efterretninger, der indløb i løbet af den 8. maj om, at Kalmar virkelig blev belejret af Christian IV, stillede Karl IX over for valget mellem at lade den foregående dags dispositioner bestå eller at gennemføre en radikal omlægning af dem for hurtigst muligt at kunne bringe den truede by undsætning. En optræden efter sidstnævnte alternativ havde forudsat, at omvejen over Jönköping blev undgået, og at den strategiske reserve i stedet blev ført frem samlet på Vätterns østbred for fra Östergötland over Linköping og Vimmerby

---

1 Karl IX til statholderne i Kalmar og til Krister Some 7/5 1611 (Ra, RR).

2 Karl IX til Jesper Mattsson 8/5 1611 (Ra, RR).

3 Undervisning om, hvad Karl IX vil, at hertug Gustav Adolf skal udrette, 7/5 1611 (Ra, RR). Jf. også sammensætningen af den strategiske reserve, s. 175.

4 Per Perssons fænnike. Jf. s. 174.

5 Per Hanssons og Nils Larssons fænniker (Ra, RR 5/5 1611).

6 Ellingius' og Wacops kompagnier.

7 Karl IX til Axel Ryning 7/5 1611 (Ra, RR).

Side 203

Christian IV's operation mod Kalmar ...

at blive ført den korteste vej til Kalmar. Et mindre tidstab ville ganske vist være opstået ved tilbagekaldelsen til Örebro af Gustav Adolfs marchgruppe, som var brudt op tidligt den 8.,[1] men denne forsinkelse ville dog i betragtning af den stærkt forkortede vej have betydet mindre. Over for dette alternativ ville desuden en flytning af Krister Somes hærafdeling over Eksjö til Målilla have svaret, hvor dens forening med den strategiske reserve burde have fundet sted. Sikringen af Västergötland og retningen fra Halmstad mod Jönköping ville under sådanne forhold være tilfaldet Jesper Mattsson Cruus' hærafdeling. En kraftfordeling af denne art indtrådte også i virkeligheden.

Ved en optræden i overensstemmelse med de ovenfor tegnede retningslinjer ville den svenske undsætningshær have kunnet nå Kalmar omkring den 24. maj, hvorved Christian IV kunne være blevet hindret i at udføre sit angreb mod byen. For den svenske ledelse tog situationen sig imidlertid den 8. maj alt for uvis ud til, at den skulle vove at tage de risici, som en undsætning af Kalmar ad den korteste vej ville have indebåret. Fjenden havde endnu kun røbet en del af sine kræfter, og det kunne derfor tænkes, at det danske foretagende mod Kalmar alene var en demonstration og som sådan havde til formål at aflede svenskernes opmærksomhed fra den kommende hovedangrebsretning. Om denne havde Karl IX den forudfattede opfattelse, at den gjaldt Älvsborg. Denne opfattelse havde fået et fornyet udtryk i dispositionerne af 7. maj, som henviste hoveddelen af den strategiske reserve til fremrykning på västgötasiden af Vättern. Kongen kan næppe heller have set bort fra muligheden af en fjendtlig fremrykning mod Jönköping,[2] som jo i virkeligheden indgik i den danske konges felttogsplan. Der var således temmelig vægtige grunde til ikke at ændre dispositionerne af 7. maj, hvorfor Karl IX lod dem bestå. De indledende svenske operationer fik derved præg af et kompromis mellem kravene om at undsætte Kalmar og at skabe sikkerhed i andre retninger. Forholdene krævede imidlertid, at Jesper Mattsson Cruus fik nærmere direktiver for sin optræden, og af den grund blev der udstedt en særlig ordre til ham den 8. maj. Ifølge den skulle hærafdelingen kun udføre hærgningstoget i Halland, hvis den ikke fandt »noget stort antal krigsfolk i vejen«.[3] I modsat fald skulle den uden forsinkelse afgå til Jönköping, hvor kongen agtede at afvente dens ankomst. Ordren indeholdt samtidig forskrifter for forsvaret af befæstningerne ved Göta älv. Hertil skulle efterlades: på Älvsborg Sven Björnssons slotsfænnike og 400 mand af Anders Jönssons fænnike, på Gullberg resten af sidstnævnte fænnike samt i

[1] UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[2] Jf. den efterfølgende skildring, hvori det påvises, at Karl IX efter ankomsten til Jönköping udsatte afmarchen til Kalmar, da han frygtede en dansk fremrykning mod førstnævnte by.

[3] Karl IX til Jesper Mattsson 8/5 1611 (Ra, RR).

Side 204

Sveriges krig 1611—1632

Nya Lödöse 100 knægte, 300 à 400 landeværnsmænd og 40 ryttere.[1] Den 9. maj afgik desuden en ny ordre til hertug Johan om straks at sende sine tropper til Jönköping, hvis det ikke allerede var sket.[2] Samtidig blev der udstedt en ny befaling til Olof Ingemarsson om flytning af de nyudskrevne knægte i Norrland til Stockholm.[3] Karl IX traf desuden i løbet af den 8. maj nye dispositioner for landeværnets anvendelse. For at hindre fjenden i at rykke frem fra Kalmar nordpå langs kysten skulle der anlægges bråter [træspærringer] ved Ålem, hvor forsvaret skulle ledes af Ivar Kristersson og fændriken ved Per Mikaelssons fane, Per Nilsson Svenske.[4] For at berøve danskerne muligheden for under Jesper Mattsson Cruus' fravær at trænge frem fra Västergötland nordpå mod Mälardalen skulle også forbindelserne over Tiveden spærres med bråter, ved hvis forsvar 1.000 dalkarle, opbudt af oberst Jakob Tomasson, skulle medvirke.[5]

Karl IX brød personligt op fra Örebro den 9. maj,[6] sandsynligvis kun ledsaget af adelsfanen — drabantfænniken og de to udenlandske kompagnier var åbenbart sendt i forvejen — og nåede allerede den 11. Vadstena. Under marchen havde kongen fra Tjällmo[7] i det nordlige Östergötland orienteret statholderne i Kalmar om, at undsætning var på vej, og fra Norrby[8] nordvest for Linköping havde han rettet en opfordring til almuen i Småland om at møde fuldt bevæbnet ved hans ankomst. Fra Vadstena indkrævede kongen straks rapport fra Krister Some om styrken af hans hærafdeling. Östgötatropperne var endnu ikke begivet sig til Jönköping og var heller ikke inden for rækkevidde, hvilket sandsynligvis forklarer hertug Johans fravær fra Vadstena. Karl IX fik imidlertid her kendskab til hertugens afvisende og værdige svar på Christian IV's forsøg på at få ham til forræderi mod kongen.[9] Efter forgæves at have ventet på östgötatropperne fortsatte Karl IX den 15. maj marchen, nærmest til Åby, hvor endelig en af fænnikerne, Per Esbjörnssons, stødte til. Ilbud blev i den anledning sendt til hertugen om, at i det mindste östgötarytterne måtte forene sig med de kongelige tropper den følgende dag.[10] Til Jesper Mattsson Cruus blev der sendt ordre om at fremskynde marchen til Jönköping, som i tilfælde af, at stærke fjendtlige kræfter mødte i Halland, burde føres gennem

[1] Karl IX til Jesper Mattsson 8/5 1611 (Ra, RR). Jf. de foregående dispositioner, s. 165.

[2] Karl IX til hertug Johan 9/5 1611 (Ra, RR).

[3] Karl IX til Olof Ingemarsson 9/5 1611 (Ra, RR).

[4] Karl IX til Ivar Kristersson og Per Nilsson 8/5 1611 (Ra, RR).

[5] Fuldmagt for Jakob Tomasson 8/5 1611 (Ra, RR). Jf. også de tidligere omtalte landeværnsindkaldelser i Västergötland, s. 201.

[6] UUB, Codex Upsaliensis E 375. I Karl IX's anf. skrivelse til Jesper Mattsson 8/5 1611 angives den 9/5 som opbrudsdag.

[7] Karl IX til statholderne i Kalmar 10/5 1611 (Ra, RR).

[8] Karl IX til almuen i Småland 11/5 1611 (Ra, RR).

[9] Fyrstelige nåde hertug Johans svar på jydens brev 14/5 1611 (Ra, RR).

[10] Karl IX til Krister Some 11/5 1611 (Ra, RR).

Side 205

Christian IV's operation mod Kalmar …

Kinds og Marks herreder i Västergötland for at undgå sammenstød med fjenden.[1] Statholderne i Stockholm blev desuden pålagt straks at lade alle færdigudrustede skibe under admiral Bielkenstiernas kommando løbe ud til Älvsnabben for på yderligere ordre at afgå til Kalmarsund.[2] Under den fortsatte march til Jönköping sendte Karl IX fra Gränna en ny opfordring til Jesper Mattsson Cruus om at forcere marchen, men billigede samtidig dennes hensigt om først at gå mod Halland for at opsøge »de skotter og andre, der ligger dér, førend de styrker sig«.[3] Umiddelbart efter ankomsten til Jönköping den 18. maj blev der udstedt en ny ordre til befalingsmanden i Västergötland om at fremskynde marchen.[4]

Gustav Adolf er formentlig ankommet med sin styrke til Jönköping omtrent samtidig med Karl IX.[5] Til kongens rådighed stod således hele den strategiske reserve og Krister Somes hærafdeling, men af östgötatropperne kun 1 fænnike og 1 fane, i alt 21 fænniker og 4 udenlandske kompagnier samt 8 faner på tilsammen omkring 4.640 knægte og 1.330 ryttere.[6] Christian IV's styrke blev samtidig, ifølge rapporter indløbet fra Kalmar, anset for at udgøre højst 6.000 mand.[7] I virkeligheden var den adskilligt lavere og beløb sig til omkring 4.000 knægte og 650 ryttere.[8]

Efter sin ankomst til Jönköping var Karl IX til at begynde med fuldstændig behersket af tanken om hurtigst muligt at undsætte Kalmar. Hans første beslutning gik også ud på ikke at spilde nogen tid i afventning af ankomsten af Jesper Mattssons hærafdeling og de resterende östgötatropper, men i stedet at tiltræde marchen allerede efter en hviledag den 20. maj. Hertug Johan blev på grund heraf pålagt at lade sine tropper støde til hæren under dens march mod Kalmar.[9] Over for undsætningen af Kalmar steg imidlertid også vig-

---

[1] Karl IX til Jesper Mattsson 15/5 1611 (Ra, RR).

[2] Karl IX til statholderne i Stockholm 15/5 1611 (Ra, RR).

[3] Karl IX til Jesper Mattsson 17/5 1611 (Ra, RR).

[4] Karl IX til Jesper Mattsson 18/5 1611 (Ra, RR).

[5] For Gustav Adolfs »hof« blev der den 14/5 kvitteret i Höjentorp for fortæring i fire døgn (Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 3/1610), og derfra var der omtrent fire dagsmarcher til Jönköping. Muligvis var der en sammenhæng mellem Gustav Adolfs firedagesrast i Höjentorp og kongens tidsmæssigt tilsvarende ophold i Vadstena.

[6] Jf. tidligere givne oplysninger om styrken af Krister Somes hærafdeling (jf. s. 169 f.) og af den strategiske reserve med östgötatropperne (jf. s. 175 f.). Per Hanssons gästrike- og Nils Larssons upplandsfænnike, som en kortere tid stod til hertug Johans rådighed, har med sikkerhed sluttet sig til Karl IX's marchgruppe, da denne passerede Östergötland. Fænnikerne findes nemlig kort efter opbruddet fra Jönköping blandt de enheder, for hvilke Bo Wernersson den 26/5 i Vetlanda rekvirerede proviant (Ka, Landskapshandl., Småland nr 6/1611).

[7] Karl IX til dronningen, til hertug Johan samt til statholderne og borgerne i Kalmar 19/5 1611 (Ra, RR).

[8] Jf. s. 142.

[9] Karl IX's anf. skrivelse til hertug Johan den 19/5 1611.

[Anm.: Henvisningen »jfr s. 160 f.« i note 6 er i oversættelsen rettet til s. 169 f., hvor Krister Somes styrke er opgjort.]

tigheden af flådens medvirken i operationerne. Admiral Hans Bielkenstierna fik derfor den 19. maj befaling om straks at afgå til Jungfrun i det nordlige Kalmarsund »eller hvor I kan finde de danske skibe og forsøge eders lykke«. I en ny ordre den følgende dag kompletterede kongen forskrifterne for flådens optræden. Bielkenstiernas styrke skulle efter foreningen med Nyköping-eskadren, der nu var beordret til Älvsnabben, løbe ud for at angribe én af de danske søstyrker, som angaves at opholde sig under Borgholm samt mellem Öland og Gotland.[1]

Karl IX traf imidlertid samtidig forholdsregler til at forstærke sine stridskræfter med nyorganiserede tropper. En fænnike skulle udskrives fra grev Magnus Brahes grevskab,[2] og desuden skulle Anders Friis' tidligere omtalte fogedfane fra Västergötland og Småland mobiliseres.[3] Landeværnsstyrken i Västergötland, om hvis opbud der var udstedt befaling den 4. maj, skulle straks føres til Jönköping,[4] sandsynligvis for at blive tilbage til byens forsvar. Fra Småland blev landeværn fra Handbörds og Stranda herreder i det østlige Småland beordret til at slutte sig til ved hærens gennemmarch,[5] og landeværnet fra Norra og Södra Möre herreder i det østlige Småland til at møde kongen ved Högsby.[6]

Den 20. maj gik imidlertid, uden at hæren blev sat i bevægelse. Udsættelsen skyldtes, at Karl IX ville have fuld sikkerhed for, at en dansk fremrykning ad Lagastien mod Jönköping ikke var at befrygte, og derfor besluttede at afvente rapporter fra den grænsebevogtning i Sunnerbo herred i det sydvestlige Småland, som Krister Some havde ordnet.[7] I virkeligheden indgik det jo i Christian IV's felttogsplan, at Sten Maltesens hærafdeling skulle gå frem fra Halmstad mod Jönköping for at binde de størst mulige svenske kræfter og derved skabe sikkerhed for operationerne mod Kalmar.

Det har derfor en vis interesse at undersøge, hvordan situationen i store træk ville have formet sig, hvis en dansk operation mod Jönköping var blevet gennemført med den dertil beregnede styrke, og den svenske hær herved enten i overensstemmelse med Karl IX's plan efter en samling ved Jönköping i sin helhed var ankommet til Kalmar eller også havde befundet sig i den gruppering, der herskede den 20. maj. I førstnævnte alternativ burde Sten Maltesens hærafdeling

[1] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[2] Fuldmagt for Gulik Larsson 18/5 1611 (Ra, RR).

[3] Fuldmagt for Anders Friis 18/5 1611 (Ra, RR).

[4] Karl IX til Erik Jönsson og Per Svensson 18/5 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX til Nils Bryntesson 19/5 1611 (Ra, RR).

[6] Karl IX til Olof Svensson og Lars Nilsson samt til menige mand i Norra og Södra Möre 19/5 1611 (Ra, RR).

[7] Karl IX siger i en skrivelse til Nils Siöblad 22/5 1611 (Ra, RR), at han af dennes rapport til Krister Some kunne forstå, at han ikke længere behøvede at frygte et dansk indfald langs Lagans dalgang, hvilket var den trussel, der havde fået ham til at begive sig til Jönköping. Kongen agtede på grund af, »at her ingen fare er«, at fortsætte til Kalmar.

Side 207

Christian IV's operation mod Kalmar ...

efter en hurtig betvingelse af Jönköping uden videre have kunnet — ligesom Daniel Rantzau i 1567 — rykke frem langs Vättern og ind i Östergötland. Hvad enten den svenske hær ved Kalmar samtidig havde formået at tilkæmpe sig nogen fremgang mod Christian IV's hærafdeling eller ej, ville den på grund af Sten Maltesens fremstød være tvunget tilbage til Östergötland, hvor dens vej nordpå ville have været lukket, og fjenden fra Kalmar desuden i hælene på den. En gentagelse af katastrofen ved Kirchholm ville under sådanne forhold, og også i betragtning af danskernes både kvantitative og kvalitative overlegenhed, have været sandsynlig.[1] I det sidstnævnte alternativ havde Karl IX haft mulighed for med hovedkræfterne i Jönköping at forene Jesper Mattssons hærafdeling, hvorefter hans styrke ville have udgjort 6.100 knægte og 1.950 ryttere[2] mod 4.240 og 2.020 på Sten Maltesens side.[3] Som de indbyrdes styrkeforhold formede sig, ville en fremgang for svenskerne formentlig have været udelukket, hvorfor Christian ville have nået sit formål at binde dem ved Jönköping, mens han selv erobrede Kalmar. Disse som diskussion fremførte operationstilfælde ville således begge være faldet ud til svenskernes større eller mindre skade. Den lægning af operationerne på dansk side, som blev en følge af, at Sten Maltesens hærafdeling gik mod Älvsborg og dér lod sig binde af Jesper Mattsson Cruus' meget underlegne hærafdeling, kom derfor i høj grad til at begunstige svenskerne.

Hvis Karl IX tidligere havde næret forhåbninger om at kunne trække Cruus' hærafdeling til sig, syntes dette på grund af en rapport fra ham, indkommet senest den 20. maj, udelukket. Befalingsmanden i Västergötland erklærede heri, at han ikke kunne tænke på at fjerne sig fra Älvsborg, fordi danskerne stod med stærke kræfter ved Varberg. Kongen gav på grund heraf Jesper Mattsson handlefrihed, men advarede ham samtidig mod at fæste lid til overdrevne rygter, som danskerne udbredte om deres styrkeforhold, og som havde til formål at forhindre hans afmarch.[4] Situationen skulle imidlertid inden længe udvikle sig således, at hærafdelingen i Västergötland blev bundet til Älvsborgs forsvar.

Allerede den 21. maj var der indkommet en gunstig rapport[5] fra Sunnerbo, for Karl IX tilkendegav denne dag i et brev til hertug Johan[6] sin hensigt om at bryde op fra Jönköping den 23. maj. Hertugen blev samtidig anmodet om senest den 22. at have sine tropper til stede i Jönköping. Da disse imidlertid ikke ind-

[1] Den svenske hærs styrke udgjorde 6.120 knægte og omkring 2.150 ryttere og den danske hærs 8.800 knægte og omkring 2.640 ryttere.

[2] Jf. s. 166 og 175.

[3] Jf. s. 225.

[4] Karl IX til Jesper Mattsson 20/5 1611 (Ra, RR).

[5] Jf. s. 208, note 3.

[6] Karl IX til hertug Johan 21/5 1611 (Ra, RR).

fandt sig på det foreskrevne tidspunkt, fik hertugen en ny påmindelse.[1] Før opbruddet lod Karl to fænniker (Håkan Amundssons og Sven Svenssons) af Krister Somes hærafdeling afgive som besætning i Jönköping[2] og ordnede desuden kommandoforholdene ved grænsebevogtningen i Sunnerbo herred, hvorigennem vejene fra Ulvsbäck og Halmstad løb frem. Ifølge kongens forskrifter skulle den landeværnsstyrke, der varetog bevogtningen, forlægges centralt mellem disse veje, forslagsvis ved Lidhult 5 mil østnordøst for Halmstad. For at varetage en effektiv rekognoscering skulle desuden Jöns Rasks kvarter på 40 ryttere af Måns Persson Stiernas fane fortsat blive ved grænsevagten.[3]

Den 23. maj brød hæren op fra Jönköping og nåede over Älgaryd (3 mil sydøst for Jönköping) og N. Sandsjö senest den 26. — dagen for den danske breskskydning ved Kalmar — Vetlanda.[4] Her traf Karl IX forholdsregler til at forstærke sit fodfolk. Til dette formål skulle hver tredje mand i Östbo og Västra herreder i det nordlige Småland udtages.[5] Det tilskud, der kunne vindes på denne måde, kunne dog ikke påregnes før efter længere tid. Samtidig afslog kongen et tilbud fra almuen i de netop nævnte herreder om at gå »mand af huse« mod fjenden. Admiral Bielkenstierna fik en ny påmindelse om at afgå med Stockholms- og Nyköping-eskadrerne til Jungfrun for at angribe den danske flåde i Kalmarsund. Videre blev kaptajn Isak Behm pålagt, for så vidt det ikke allerede var sket, snarest at afgå med alle galejer og lodjer til Nyköpings og Västerviks skær og derfra videre til Mönsterås.[6]

Den 28. maj befandt hæren sig ved Högsby,[7] hvor Karl IX den følgende dag modtog efterretning om Kalmars fald.[8] Dermed bortfaldt kravene om en forceret march. I stedet gjaldt det om at kunne optræde med de stærkest mulige kræfter ved et uafvendeligt forsøg på at generobre byen. Kongen genoptog på grund

---

[1] Karl IX til hertug Johan 22/5 1611 (Ra, RR).

[2] Karl IX til statholderne i Stockholm 23/5 1611 (Ra, RR). Gennem deres foranstaltning skulle de pågældende fænniker få uniformsklæde.

[3] Fuldmagt for Nils Siöblad, Olof Jönsson og Jöns Bengtsson 23/5 1611 (Ra, RR). Disse skulle føre kommandoen over grænsebevogtningen. At kvarteret af Måns Stiernas fane virkelig blev tilbage, fremgår af en proviantkvittering for den 19/7 1611 (Ka, Landskapshandl., Småland nr 12/1611).

[4] Ifølge kancellidiariet (UUB, Codex Upsalienses E 375) overnattede hæren under sin march til Kalmar på følgende otte steder: »første natteleje i Elgerødh, 2. i Sandsiö, 3. Hwetlanda, 4. Meresiö, 5. Högsby, 6. Ålhem, 7. Långmåla, 8. Ryssby«. Stederne for 6. og 7. natteleje er ombyttede.

[5] Fuldmagt for Lars Kristersson 26/5 1611 (Ra, RR).

[6] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[7] En række kongelige skrivelser til forskellige befalingsmænd i Rusland er dateret Högsby den 28/5 1611 (Ra, RR).

[8] Karl IX til hertug Johan 29/5 1611 (Ra, RR).

Side 209

Christian IV's operation mod Kalmar ...

heraf tanken om at trække Jesper Mattsson Cruus' hærafdeling til sig, og for at muliggøre dette blev den pålagt at søge en afgørelse mod fjendens styrke i Kungsbacka. Denne anså kongen for sin del for at være svagere, end befalingsmændene i Västergötland havde vurderet den, nemlig tre danske faner og syv udenlandske kompagnier, hvorfor der burde foreligge udsigt til fremgang.[1] I virkeligheden rådede Sten Maltesen på det tidspunkt (omkring 2. juni), da den svenske offensiv mod Kungsbacka kunne være sat i gang, over ti fodfolkskompagnier og ni faner,[2] mens den svenske hærafdeling ikke havde formået at stille med mere end otte fænniker og tre faner.[3] Et kraftigt tilbageslag ville sikkert være blevet følgen af en forhastet svensk offensiv i vest. Jesper Mattsson afstod også klogt herfra og blev derved i stand til at binde væsentligt overlegne danske kræfter mod sig, hvorved der indtrådte et ligefrem modsat forhold af det, Christian IV havde regnet med i sin felttogsplan.

Hertug Johan fik naturligvis en ny opfordring[4] til ufortøvet at forene sine tropper med hæren. Fra Kronobergs len blev der befalet et tilsvarende opbud af hver tredje mand[5] som tidligere i Östbo og Västra herreder, bestemt til forstærkning af det regulære fodfolk. Der blev desuden udstedt forskrifter om udtagelse af en landeværnsstyrke fra Konga og Uppvidinge herreder i det sydlige Småland, som skulle føres efter hæren til Kalmar. Forsigtigheden bød kongen samtidig at lade fremhæve over for almuen, at det ikke var hans hensigt at indsætte landeværnet i et slag »i noget åbent felt«, men i stedet at bruge det efter den ældgamle metode »med bråter i skoven«.[6] Den landeværnsstyrke, der tidligere var opbudt i Norra og Södra Möre herreder,[7] blev dirigeret til at møde hæren ved Ålem den 2. juni.[8]

For at opmuntre besætningen på Kalmar slot til standhaftighed skulle statholderen på Öland ved vårdkaser [signalbål] på Algutsrums bjerg signalere, at

---

[1] Karl IX til Jesper Mattsson 29/5 1611 (Ra, RR). Kongen mente på grund af rapporter fra egne spioner at kunne sætte den danske styrke til kun 1.400 mand, heraf 600 skånske og hallandske bønder. I virkeligheden udgjorde alene Sten Maltesens rytteri den 29/5 6 faner på 1.029 ryttere (jf. s. 144, note 3).

[2] Jf. s. 144 og 223.

[3] Jf. s. 166. Herved er der regnet med, at Jesper Mattsson kunne forstærke sit mobile fodfolk, 7 fænniker, med 1 fænnike fra Älvsborgs besætning.

[4] Karl IX's anf. skrivelse til hertug Johan 29/5 1611.

[5] Karl IX til Hans Hopman i Kronobergs len, Stensryd 28/5 1611 (Ra, RR). Dette brev fulgte umiddelbart efter den tidligere påberåbte fuldmagt af 26/5 for Lars Kristersson, deraf formuleringen.

[6] Karl IX til almuen i Konga og Uppvidinge herred 29/5 1611 (Ra, RR).

[7] Det var åbenbart denne landeværnsstyrke, der bekæmpede de danske fourageringsdetachementer ved Kalmar (jf. s. 193).

[8] Åbent brev til almuen i Norra og Södra Möre 31/5 1611 (Ra, RR).

undsætning nærmede sig.[1] Desuden sendte kongen den 30. maj fra Högsby et opmuntrende brev til statholderne i Kalmar.[2]

Efter forgæves at have ventet på hertug Johans tropper blev hæren flyttet til Långemåla, der ligger omtrent 1,5 mil syd for Högsby, hvor den ankom senest den 2. juni. Hærens styrke var uændret siden afmarchen fra Jönköping og udgjordes således af 19 fænniker og 4 kompagnier samt 8 faner, tilsammen 4.261 knægte og 1.332 ryttere. Fodfolket var inddelt i fem regimenter af følgende sammensætning.[3]

Hertug Johans udeblevne tropper blev samtidig, som tidligere fremhævet,[4] anslået til 400 knægte og 200 ryttere. Af de landeværnsstyrker, om hvis opbud Karl IX havde givet befaling i Jönköping og under marchen, havde ingen mødt, hvorfor der blev udstedt ordrer om at fremskynde dem til Kalmar.[5]

I løbet af den 3. juni blev hæren skudt frem til Ålem, hvor den indtil videre blev holdt tilbage i afventning af hertug Johans tropper. Karl IX traf straks forholdsregler til at forstærke hæren med den reserve, der var dannet i Stockholm af de nyudskrevne knægte fra Norrland og visse finske fænniker.[6] Disse tropper skulle føres til Kalmar enten ad kystlandevejen eller også ad søvejen.[7] Med dem var der således ikke at regne før efter temmelig lang tid. Forbindelse var samtidig opnået med landeværnsstyrken fra Norra og Södra Möre, som havde erklæret sig rede til at slutte sig til hæren, når den kom nærmere Kalmar.[8] Omkring den 7. juni ankom hertug Johans tropper til Ålem, hvorpå hæren

Regiment	Fænniker	Mand
Anders Gosen von der Maa	5	1.129
Reinhold Taubes	5	1.129
Olof Hårds	4	881
Patrik Rutherfords	4	514
Ellingius'	5	608

[1] Karl IX til Johan Månsson 29/5 1611 (Ra, RR).

[2] Karl IX til statholderne i Kalmar 30/5 1611 (Ra, RR).

[3] Kort mandtal over krigsfolket, som er til stede hos Hans Kongelige Majestæt den 2/6 1611 (Kra, Mr 1/1611). Den eneste svenske regimentschef, Olof Hård, havde fået en tysker, Joakim Gruntze, til rådgiver.

[4] Jf. s. 176.

[5] Karl IX til Hans Hopman (Kronobergs len), til Nils Jönsson (Östra, Norra og Södra Vedbo herred) samt til Anders Rikardsson og Sven Ruth (Östbo og Västbo herred) 2/6 1611 (Ra, RR).

[6] Jf. s. 172, note 2.

[7] Karl IX til statholderne i Stockholm 4/6 1611 (Ra, RR).

[8] Karl IX til almuen i Södra Möre 6/6 1611 (Ra, RR).

Side 211

Christian IV's operation mod Kalmar …

fortsatte marchen til Ryssby, hvor den befandt sig senest den 9. juni.[1] Dens styrke var nu øget til 21 fænniker og 4 kompagnier samt 9 faner på højst 4.660 knægte og 1.400 ryttere, tilsammen 6.060 mand.[2] Størrelsen af de landeværnsstyrker, som kongen efterhånden lykkedes at samle i egnen omkring Kalmar, kendes slet ikke. Landeværnet blev imidlertid kun brugt til at spærre danskernes forbindelser og indgik ikke som kæmpende gruppe i selve hæren. Den svenske hærs antal ved ankomsten til byen blev på dansk side vurderet meget overdrevet. Den danske stabschef ved Kalmar, Breide Rantzau, angav således den svenske hær, dog efter oplysninger fra fanger og altså en yderst usikker kilde, til 10.000 mand.[3] I samtidige danske beretninger blev den i ét tilfælde anslået til 12.000 à 14.000 mand og i et andet til 20.000 mand.[4] De værste overdrivelser er siden gået igen i historieskrivningen.[5] I virkeligheden var de gensidige styrkeforhold kun med hensyn til rytteriet i stærk svensk favør, idet det danske rytteri beløb sig til 650 à højst 700 mod noget over 1.400 svenske ryttere. Fodfolket på begge sider udgjorde derimod mellem 4.600 og 4.700 mand,[6] men det danske besad, da det i hovedsagen bestod af tyske knægte, en overlegen kvalitet i forhold til det svenske, hvis fremmede indslag var yderst ubetydeligt — kun 482 mand.[7]

Fra Ryssby udstedte Karl IX den 9. juni befaling til statholderen på Öland om at sætte et overraskende kup i gang mod tre lodjer, som danskerne

---

[1] Ifølge kancellidiariet (UUB, Codex Upsaliensis E 375) skulle hertug Johan den 10/6 have forenet sig med hæren i dens sjette natteleje ved Ålem, men hæren lå den angivne dag, hvis dato sikkert er fejlagtig, ved Ryssby. Ifølge Brahe (Tidebok, s. 83) ankom hertugen den 7., og hærens opbrud fra Ålem skete den 8/6. Disse oplysninger forekommer derimod pålidelige (Wadén, s. 15, note 3). En udanordning fra krigsgården, nemlig »Er anammet til F. N:des Hertig Johans ankomst till Wimmerby medh östgiötha Krigsfållk af Gerden …« den 30. maj 1611 (Ka, Landskapshandl., Småland nr 13/1611), tyder på, at hertugen næppe kan være kommet senere. Sammenhængen mellem hans ankomst og opbruddet er desuden påfaldende.

[2] Før ankomsten af hertug Johans livfane havde rytteriet udgjort 1.332 heste. Kongen anslog imidlertid hertug Johans livfane, medregnet östgötaadelens ryttere, til 200 heste, men da östgötaadelen i hovedsagen udeblev, kan livfanen næppe have udgjort mere end omkring 100 ryttere. Rytteriets samlede styrke har derfor formentlig beløbet sig til omkring 1.430 heste.

[3] Breide Rantzau til Christian Friis 4/6 1611 (Aarsberetninger, s. 206).

[4] Lauritzen, s. 13; Journal, s. 686.

[5] Sylvander (Kalmar slotts och stads historia VIII, s. 146 ff.) har lavet en sammenstilling af forskellige kildeoplysninger, som har interesse, men dette er derimod kun undtagelsesvis tilfældet med de dertil knyttede refleksioner. Af udredningen må som eksempel på påtalte overdrivelser anføres, at Peleus og Holberg samt efter dem Dalin og John angav den svenske hær til 18.000 mand fodfolk og 3.000 ryttere, mens Slange har totaltallet 28.000 mand.

[6] Jf. s. 200 og 210.

[7] Kra, Mr 1/1611.

plejede at have liggende ved Grimskär.[1] Til hans rådighed til bestykning af Ölandsbådene skulle kongen stille nogle mindre artilleristykker. Foretagendet burde desuden udføres i samvirke med Kalmar-eskadrens espinger og de lodjer, der indgik i den.[2] Kongen ville på denne måde vise, at ledelsen af Kalmar-eskadren ikke var handlekraftig nok, og at han derfor selv agtede at sætte fart i virksomheden til søs. Foretagendet kom ikke i stand, da forudsætningerne herfor manglede. Det hele vidnede imidlertid om kongens forkærlighed for at befatte sig med detaljer. Efter den lille udflugt på småkrigens område blev Karl IX's opmærksomhed den følgende dag taget i brug for en langt vigtigere sag. Flåden havde endnu ikke ladet høre fra sig, og dens medvirken ved operationerne mod Kalmar var uundværlig, hvis disse skulle kunne føre til et virkeligt resultat. Gennem de foregående års delvis unødige anstrengelser af flåden — de langvarige blokadetjenester til søs — havde den for største delen opbrugt sine reserver af søudstyr, hvorved den befandt sig i lidet sødygtig stand, da den virkelig blev behøvet. Kongen fornyede sine ordrer om, at Nyköping-eskadrens fem skibe og hovedflådens første eskadres syv skibe, som var blevet liggende i Stockholm, skulle forenes ved Älvsnabben for derfra stadig under Hans Bielkenstierna at afgå dog først på yderligere befaling — en uheldig bestemmelse, hvis skibene virkelig havde været sejlklare. Dernæst skulle hovedflådens anden eskadre på seks skibe hurtigt gøres klar til at slutte sig til den første eskadre ved Älvsnabben. I et tredje hold skulle desuden fire pinasser og tre større skibe udrustes. Den tidligere ordre til Isak Behm om at føre småskibene (galejer og lodjer) fra Stockholm gennem Nyköpings og Västerviks skær ned mod Kalmarsund blev fornyet.[3] Det var således tydeligt, at den egentlige flåde først efter længere tid kunne ventes at ankomme til Kalmarsund. Kongen gav desuden ændrede dispositioner for den landeværnsstyrke på 1.000 dalkarle, som efter hans oprindelige forskrifter skulle medvirke ved forsvaret af bråterne i Tiveden. Også den skulle nu føres til Kalmar, og for at hente den blev fændrik Jöns Tomasson ved Hans Larssons dalafænnike sendt af sted.[4] Dalalandeværnet var imidlertid endnu hjemme i sit landskab, og det skulle vare til slutningen af august, før en del af styrken kom til egnen omkring Kalmar.

På grund af nærheden til Kalmar og de dermed øgede krav til kampberedskab havde Karl IX i Ryssby besluttet at føre hæren frem i korte etaper, hvorved Åby skulle nås i løbet af den 10. og Kläckeberga den 11. juni.[5] Allerede natten til den 10. juni fik hæren en første føling med dansk

[1] Jf. s. 182.

[2] Karl IX til Johan Månsson 9/6 1611 (Ra, RR).

[3] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[4] Karl IX til dalkarlene 10/6 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX's anf. skrivelse til Johan Månsson 9/6 1611.

Side 213

Christian IV's operation mod Kalmar …

rytteri, som dog på grund af dets ringe styrke let blev afvist.[1] Om den tidsplan, Karl IX havde lagt for hærens endelige fremrykning mod Kalmar, blev fulgt, vides ikke med sikkerhed. I løbet af den 11. juni befandt hæren sig imidlertid i fremmarch. Herunder opstod der kamp mellem den svenske fortrav, bestående af Bengt Sparres adelsfane og östgötafanen (Nils Assersson Mannersköld), og en dansk rytterforpost ved Skälby afbrændte ladegård. Fjendens underlegne rytterstyrke blev kastet tilbage og led adskillige tab. Ifølge den svenske kampberetning skulle danskerne have sendt fodfolk frem for at lette deres egne rytteres tilbagetog.[2] Om hæren blev forlagt om eftermiddagen den 11. juni, vides ikke, men lejren har sikkert befundet sig temmelig nær Kalmar på grund af den omfattende virksomhed, der forekom næste dag. I løbet af den 11. juni havde kongen fra »Åbebro« (sandsynligvis broen ved Åby) sendt fornyet befaling til statholderne i Stockholm om at sende den reserve, der var dér, til Kalmar med undtagelse af 200 à 300 mand, hvilken styrke blev anset for tilstrækkelig til hovedstadens sikring.[3]

De svenske dispositioner for den 12. juni blev bestemt af, at modstanderen havde udbygget en feltbefæstet stilling ved Kalmars nord- og vestfronter. Byens befæstninger udgjorde herved hovedforsvarslinjen. Et øjeblikkeligt angreb mod den stærke danske stilling var under sådanne forhold udelukket, og det gjaldt derfor nærmest om at lade hæren indtage en stilling foran fjenden og befæste den. I dette øjemed blev hæren i løbet af den 12. juni ført frem i fuld slagorden mod Kalmar,[4] hvorved danskerne for at hindre den svenske hær[5] angreb med hoveddelen af rytteriet, nemlig Hoffanen, den sjællandske og den fynske fane samt Joakim Bülows kompagni.[6] Det underlegne danske ryt-

[1] Breide Rantzau til Christian Friis 10/6 1611 (Aarsberetninger, s. 208 f.).

[2] Hist. arch., s. 63 ff. (Henrik Flemings egenhændige optegnelser om sit levnedsløb); To dagbøger, s. 292; Journal, s. 686. Henrik Fleming var i juni 1611 fændrik ved Bengt Sparres adelsfane.

[3] Karl IX til statholderne i Stockholm 11/6 1611 (Ra, RR).

[4] Karl IX til dronning Kristina 13/6 1611 (Ra, RR); UUB, Codex Upsaliensis E 375; To dagbøger, s. 292; Lauritzen, s. 13; Journal, s. 686. Forkert dato forekommer i en del kilder, af hvilke kun de nedenfor påtalte fortjener opmærksomhed. I Tøjmesterens dagbog (s. 8) siges det således, at den svenske hær ankom og lejrede sig på »Perstorpsäng« allerede den 11/6, men forf. skelner ikke nærmere mellem den første svenske optræden ved Kalmar (fortravskampen ved »ladegården«) og hærens opmarch foran byen. Breide Rantzaus postscriptum den 11/6 i et brev af foregående dag til Christian Friis (Aarsberetninger, s. 208 f.) er til at begynde med feildateret, bør være 12/6, og indeholder desuden oplysninger om forskellige begivenheder i urigtig tidssammenhæng. Hans med hensyn til dagen forkerte oplysning om Karl IX's ankomst stemmer dog med hensyn til klokkeslættet, kl. 12 middag, med kancellidiariets tilsvarende (UUB, Codex Upsaliensis E 375).

[5] Breide Rantzaus i note 4 påberåbte postscriptum.

[6] Breide Rantzau til Christian Friis 14/6 1611 (Aarsberetninger, s. 209 f.); To dagbøger, s. 292; Journal, s. 686; Lauritzen, s. 13. To dagbøger angiver, at kun Hoffanen og Joakim Bülows kompagni deltog i udfaldet, men da den tilfangetagne Johan Friis tilhørte den fynske [fortsættes s. 214]

teri blev imidlertid kastet tilbage, men under forfølgelsen synes svenskerne at være kommet inden for skudvidde af fjendens artilleri og af dette at være påført en del tab.[1] På svensk side blev de danske tab anslået uhyre overdrevet til 700 mand.[2] Danskerne indrømmede for deres del af officerer to døde, nogle sårede og en taget til fange, men angav ikke deres tab af menige. Om svenskernes tab udtaler en dansk kilde: »så menes over 1.000 svenske vist at være blevet«.[3] Tabene kan næppe på nogen af siderne have været store. Det tyder på, at Karl IX i sit brev til dronningen ikke gjorde nogen større affære ud af selve kampen.[4]

Efter at danskernes udfald var afvist, gik den svenske hær i lejr. Ifølge to samstemmende oplysninger skulle hovedlejren herved være forlagt til »Perstorps äng«.[5] Skønt nærmere oplysninger om grupperingen mangler, er det dog tydeligt, at hæren blev delt i særlige forlægningsgrupper i tilslutning til højdepartierne foran den danske nord- og vestfront, eller med andre ord, at den svenske linje strakte sig i en bue gennem Hagen — Perstorp-terrænet over til Svaneberg og ned til Hagbynäs.[6] Terrænpartiet nærmest stranden synes at have været skovklædt, og det er formodentlig kun blevet spærret med forhugninger og en mindre bevogtningsstyrke. Afstanden mellem de senere udbyggede forreste løbegrave og de danske angives i en svensk kilde til skudvidden ved »et musketskud« og i den franske krigsskildring til 400 à 500 fod.[7] I den sidstnævnte forekommer desuden visse oplysninger om skanser og andre feltværker, der indgik i den svenske befæstningslinje, men deres beliggenhed kan ikke afgøres med sikkerhed.[8] Den omstændighed, at den nederlandske oberst Johan Mönnichhofen, som var specialist i fæstningskrig og senere af Gustav Adolf blev anset for en ene-

[fortsat fra note 6 s. 213] fane, og den sårede Peder Basse (eneste oplysning om ham hos Breide Rantzau) var ritmester for den sjællandske fane, må også de to sidstnævnte enheder have deltaget i kampen. Forklaringen på, at Hesselberg ikke har nævnt disse enheder, er formentlig, at han i almindelighed kun indgående behandler begivenheder, som hans egen fane (Hoffanen) deltog i. Den sjællandske og den fynske fane kan derfor have optrådt et andet sted.

[1] Journal, s. 686. Ifølge denne kilde, den eneste, der særligt nævner forfølgelsen, skulle svenskerne være lokket ind i den danske artilleriild. Det er jo ikke utænkeligt, at udfaldet også havde dette formål.

[2] UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[3] Lauritzen, s. 14. Journal (s. 686) siger blot, at svenskernes tab var store.

[4] Karl IX's anf. skrivelse til dronning Kristina 13/6 1611.

[5] Tøjmesterens dagbog, s. 8; Peleus, s. 228.

[6] Sylvander VIII, s. 157.

[7] Tøjmesterens dagbog, s. 8; Peleus, s. 223. Ifølge Odenrick, s. 25 og Bil. 1 b blev der skudt med infanterimusketten på højst 225 meters afstand, skønt dens højeste skudvidde udgjorde 510 m. Peleus' afstandsangivelse svarede kun til 130 à 160 m.

[8] Peleus, s. 223 f.

stående dygtig fortifikationsofficer, indgik i Karl IX's hovedkvarter, taler imidlertid for hensigtsmæssigheden af de svenske befæstningsforanstaltninger.

I løbet af den 12. juni fik Karl IX kendskab til, at Christian IV allerede to dage tidligere havde forladt Kalmar.[1] Selv om kongen i sit brev til dronningen tillod sig at fremhæve, at »jydekongen … pakkede sig herfra til Avaskär, da han mærkede, at vi var forhånden«,[2] var han dog fuldt bevidst om, at den danske konges afrejse måtte sættes i forbindelse med organiseringen af forstærkninger. Karl IX udstedte også allerede den 12. juni en ny ordre til Jesper Mattsson Cruus, ifølge hvilken denne med sin hærafdeling straks skulle marchere til Kalmar, men herved dog fuldføre de ældre forskrifter om at hærge Halland.[3] På dette tidspunkt var hærafdelingen dog bundet til Älvsborgs forsvar på grund af Sten Maltesens operation med overlegne kræfter mod fæstningen og kunne følgelig ikke uden store risici løsrive sig fra fjenden for at afgå til Kalmar. Jesper Mattsson Cruus så sig derfor ikke i stand til at efterkomme kongens befaling.[4]

Det givne mål for Karl IX var at søge at generobre Kalmar. Han blev herved stillet over for valget mellem enten uden tidsspilde at sætte angrebet mod den danske stilling i gang eller også at udsætte det i afventning først og fremmest af flåden, men muligvis også af Jesper Mattsson Cruus' ankomst og medvirken. For en optræden efter det førstnævnte alternativ talte, at fristen, før fjenden lykkedes at trække forstærkninger til sig, burde udnyttes, da styrkeforholdene ellers kunne forskydes til svenskernes skade. Christians afrejse kunne også ventes at have virket ugunstigt tilbage på de danske troppers moral, hvilket i virkeligheden var tilfældet.[5] Danskerne rådede desuden endnu ikke over tilstrækkeligt stærke søstridskræfter til at hindre svenskerne i al forbindelse med slottet, som endnu rådede over en del mindre skibe. De større skibe i Kalmar-eskadren havde statholderne derimod på et ukendt tidspunkt, sandsynligvis lige efter byens fald, ladet sænke.[6] En del mindre fartøjer kunne desuden skaffes fra Öland, hvorfra man virkelig fik fem lodjer,[7] samt fra den smålandske skærgård. Ved Kalmar fandtes

[1] Breide Rantzau til Christian Friis 10/6 med postscriptum 11/6 1611 (Aarsberetninger, s. 208 f.); To dagbøger, s. 292; Journal, s. 685; Lauritzen, s. 14. To dagbøgers tidsangivelse for Christians afrejse, 10/6 kl. 3 eftermiddag, er sikkert rigtig. Rantzaus med hensyn til tidssammenhængen forvirrede oplysninger er allerede påtalt, og en indgående behandling af dem er ud fra et militært synspunkt unødvendig.

[2] Karl IX's anf. skrivelse til dronning Kristina 13/6 1611 (Ra, RR).

[3] Karl IX til Jesper Mattsson 12/6 1611 (Ra, RR).

[4] Jf. s. 226.

[5] Jf. s. 217.

[6] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[7] Smst.

af danske søstridskræfter kun Peder Nielsens flotille ved Kvarnholmen og Erik Urnes svage eskadre, som var bundet til sikringen af forrådspladsen ved Stensö. Den danske hovedflådes anden og kraftigste eskadre under Mogens Ulfeldt krydsede i farvandene omkring Gotland, hvor den kom til at blive til midten af juli, og den tredje eskadre under Godske Lindenow, som omkring den 10. juni var løbet ud fra København for at forene sig med den første, skulle, efter forgæves at have søgt at få kontakt med hovedstyrken, først nå Kalmar den 25. juni.[1] Som den maritime situation formede sig ved den svenske hærs ankomst til Kalmar, gaves der altså visse muligheder for ad søvejen at tilføre Kalmar slot den nødvendige forstærkning, især af angrebsdygtigt udenlandsk fodfolk, til det udfald fra slottet i danskernes ryg, som enhver angrebsplan måtte regne med. For en optræden efter alternativ to, det vil sige en afventning først og fremmest af flådens ankomst, talte det, at angrebet under sådanne omstændigheder ville kunne udføres under betryggende samvirke mellem land- og søstridskræfterne. Kraften i foretagendet ville dermed blive øget. En udvidelse af angrebet til også at omfatte Kalmar bys søfront ville nemlig under sådanne forhold være mulig, hvorved fjenden ville blive tvunget til yderligere at splitte sine landstridskræfter. Karl IX's valg faldt ud til fordel for det sidste af de to alternativer, og han har selv fremhævet grunden hertil i følgende udtalelse af 18. juni: »Havde vi nu haft vore skibe, galejer og lodjer hos os, da havde vi længe siden kunnet udrette noget. Men nu må vi befale Gud og tiden.«[2]

Ifølge en dansk kilde skulle en af statholderne på Kalmar slot, Jakob Jakobsson Snakenberg, have spillet en afgørende rolle ved beslutningens træffen. Han skulle den 14. juni være lykkedes at komme fra slottet til den kongelige lejr og dér have fundet Karl IX i færd med at lade stormpenge[3] uddele til tropperne til et angreb på den danske stilling, der skulle finde sted den følgende nat. På Jakob Jakobssons indrådning skulle kongen dog have afstået fra foretagendet.[4] Begivenheden omtales imidlertid ikke i nogen svensk eller i øvrige danske fremstillinger af krigen og heller ikke i den franske krigsskildring. Hvis beretningen havde nogen sandhedskerne, havde det ligget nær, at kongen efter det senere mislykkede angreb, med det for ham betegnende træk at søge efter undskyldninger, i Jakob Jakobssons påståede indgriben skulle have set et uheldigt mellemkommende, for

[1] Bilagsbind I, kap. I.

[2] Karl IX til Seved Ribbing og statholderne i Stockholm 18/6 1611 (Ra, RR).

[3] Stormpenge blev af letforståelige grunde først uddelt efter et angreb, hvorfor oplysningen formentlig er fejlagtig.

[4] Journal, s. 686. Dens forf. har bl.a. brugt en senere forkommet dagbog, ført af en tysk officer i svensk tjeneste på Kalmar slot. Det kan tænkes, at oplysningen stammer fra den. Jf. Wadén, s. 187, 207 f.

hvilket admiralen med sikkerhed ikke ville være undgået at få dadel for. Men Karl IX har mod sædvane ikke søgt at bortforklare modgangen.[1]

For danskerne var udeblivelsen af det ventede svenske angreb en kilde til lettelse. Allerede ved indledningen af den danske operation mod Kalmar synes der at have hersket forskellige meninger om hensigtsmæssigheden af dette foretagende, som visse steder blev betragtet som alt for risikabelt.[2] Frygten for, at den danske belejringsstyrke kunne blive indesluttet, som var blevet udtalt dengang, var gået i opfyldelse. Christian IV's afrejse, hvor berettiget den end var, understregede på iøjnefaldende måde situationens alvor. Om den trykkede stemning i den danske lejr vidnede stabschefen Breide Rantzau i et brev af 14. juni til den danske rigskansler, hvori det hedder: »Gud almægtigste være lovet, at Hans Majestæt er i hans behold. I byen er vi ikke provianteret, så vi kan holde os otte dage. Vi holder lejren og sætter det på Gud og lykken. Alle fremmede skibe er løbet fra os, og ingen igen med, den belejring at forvente ... Hans Majestæt er krigsfolket en mønt skyldig, og jeg tvivler ikke ... om at vi får jo penge, krudt, bly og lunter inden to eller tre dage, ellers er det at befrygte, at vi er om halsen.«[3] Klart røber denne udtalelse de muligheder på svensk side, der blev forsømt gennem forsinkelsen med flådens ankomst og ringens fuldstændige slutning om Kalmar. Gennem den danske flådeledelses og Sten Maltesens misgreb havde situationen ellers været tilrettelagt for en for krigen afgørende svensk fremgang. Skønt den danske hærafdeling indtil videre blev ladt i fred, blev dens tropper stærkt anstrengt af det høje forsvarsberedskab, som måtte holdes, og desuden virkede tilførselsvanskelighederne enerverende.[4]

Mens Karl IX stræbte efter at samle hele den svenske hær og flåden ved Kalmar til den afgørende kamp om byen, fastholdt Christian IV til at begynde med sin oprindelige tanke om gennem en offensiv mod Småland, udført af Sten Maltesens hærafdeling, at tvinge svenskerne til at svække deres kræfter ved Kalmar og på denne måde lette presset mod den dér indesluttede danske hærafdeling. I dette øjemed udstedte den danske konge den 12. juni fra Sølvesborg direktiv til Sten Maltesen om, at han, hvis der ikke var noget hurtigt afgørende resultat at vente ved Älvsborg, straks skulle bryde op

[1] Tidligere fiaskoer, som f.eks. ved Kirchholm, havde Karl IX søgt at bortforklare med henvisning til fejhed fra de svenske troppers side, men en sådan undskyldning var i dette tilfælde udelukket.

[2] Peleus, s. 209 f. Ifølge denne skulle en del af de danske officerer have rådet kongen til ikke at forsinke felttoget gennem en fæstningsbelejring, som kun ville give svenskerne tid til modforholdsregler, hvorved den belejrende styrke kunne trues med at blive indesluttet. Deres forslag om, at Christian IV med sin isolerede hærafdeling skulle indlade sig på afgørende bevægelige operationer, må dog betegnes som endnu mere risikabelt.

[3] Breide Rantzau til Christian Friis 14/6 1611 (Aarsberetninger, s. 209 f.).

[4] Breide Rantzau til Christian Friis 18/6 1611 (Aarsberetninger, s. 210).

derfra og marchere mod Växjö.[1] Christian IV udtalte samtidig en stærk dadel over, at feltmarskallen havde opereret i strid med den aftalte felttogsplan og den særlige instruks, der var udformet for ham i overensstemmelse hermed. Ordren om en afledningsoffensiv mod Småland, hvorved Sten Maltesens hærafdeling også ville være nærmere ved hånden til en direkte undsætning af Kalmar by, blev imidlertid af ukendt grund forsinket undervejs så længe, at den først nåede feltmarskallen den 22. juni.[2] På dette tidspunkt havde Christian imidlertid fuldstændig ændret opfattelse og besluttet sig for en helt anden operationsplan. Den betød et kompromis mellem en direkte undsætning af Kalmar og en fortsat offensiv mod Götaälv-fæstningerne.[3] Omlægningen af operationerne efter den nye plan var dog næppe nået at blive indledt, før en betydningsfuld ændring i situationen på den østlige krigsskueplads tvang Christian til at opgive enhver tanke om en fuldførelse af offensiven i vest. Omslaget blev fremkaldt af Gustav Adolfs ødelæggelse af Kristianopel. Dette foretagende betegnede dog ikke, som den danske konge frygtede, et varsel om en svensk modoffensiv mod Blekinge og Skåne, men udgjorde alene et led i Karl IX's blokadetaktik over for den danske hærafdeling ved Kalmar. Skildringen af foretagendet mod Kristianopel er af denne grund passet ind i sin sammenhæng med den svenske konges virksomhed foran Kalmar.

Over for den nødtvungne udsættelse af angrebet på Kalmar udfoldede Karl IX en livlig virksomhed for at få flåden ned til Kalmarsund, for at forstærke hæren og forbedre dens stilling, især med hensyn til forbindelserne med slottet, og for at gøre blokaden af den danske hærafdeling så effektiv som muligt. Hertug Johan blev sendt til Stockholm i en særlig mission, som først og fremmest drejede sig om at fremskynde flåden og forstærkningerne fra reserven i hovedstaden. Med disse skulle Pierre De la Villes og Viktor Sims rytterkompagnier følge.[4] I samme øjemed blev der udstedt befalinger til forskellige personer og til statholderne i Stockholm.[5] Fordi Jönköping ikke længere blev anset for truet, skulle de to fænniker, der var efterladt dér, med undtagelse af 150 knægte, og Anders Friis' fogedfane afgå til Kalmar.[6] Grænsebevog-

[1] Christian IV's missiv til Sten Maltesen m.fl. 12/6 1611 (Brevbøger, s. 385).

[2] Jf. s. 225.

[3] Smst.

[4] Memorial for hertug Johan 16/6 1611 (Ra, RR). Angående De la Ville se s. 00 [sic]. Viktor Sims kompagni var organiseret af hvervede indenlandske ryttere ifølge fuldmagt for ritmesteren 19/4 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX til oberst Olof Ingemarsson 14/6 1611 (Ra, Strödda histhandl. Kon. Carls Reg. 1610, 1611. Skr. t. ståthållarna på Stockholms slott); Karl IX til Seved Ribbing og statholderne i Stockholm 18/6 og 22/6 samt memorial for Karl Olofsson 20/6 1611 (Ra, RR).

[6] Karl IX til statholderne i Jönköping og til Lars Larsson 15/6 1611 (Ra, RR). Hvis Sven Svenssons fænnike efter en tidligere forskrift fra kongen til Lars Kristersson af den [fortsættes s. 219]

Side 219

Christian IV's operation mod Kalmar ...

tningen i Sunnerbo skulle derimod blive.[1] Fra Öland skulle den del af Ölandsfænniken, der var dér, anslået til 300 knægte, sendes, alle lodjer og pramme samt de artilleristykker, som statholderen på Borgholm havde fået til låns fra hæren og Kalmar slot.[2] Der blev desuden udstedt ny befaling om at fremskynde de 1.000 dalkarles march til hæren.[3] Endelig skulle Patrik Lermunds engelske og skotske soldater overskibes fra Estland til Kalmar.[4]

For at sikre forbindelserne mellem hæren og Kalmar slot søgte Karl IX at fordrive danskerne fra Kvarnholmen, ved hvilken den danske roflotille lå til ankers, og hvorfra fjenden beskød slottet med artilleri. Til dette formål var der sammensat en flotille, hvori der bl.a. indgik fem lodjer, man havde fået fra Öland.[5] Den 18. juni blev der foretaget et angreb, hvorved et af fjendens artilleristykker blev erobret og senere ført til slottet.[6] Da foretagendet om aftenen den 21. blev genoptaget i den hensigt at tage holmen varigt i besiddelse, var det lykkedes danskerne at forbinde den med fastlandet med en bro og kunne derved hurtigt indsætte forstærkninger. Gennem modangreb fra den danske Hoffane og Blasius Belisarius' eget kompagni blev svenskerne kastet tilbage, og de, der ikke nåede bådene, gik tabt. En stor del af de svenske tab skal være forårsaget af, at slotsartilleriet ved en misforståelse åbnede ild mod bådene i den tro, at de tilhørte fjenden. Skønt Kvarnholmen forblev i danskernes hænder, formåede svenskerne den 23. juni at føre 500 mand over til slottet.[7] Noget tvingende behov for at afvente den svenske flådes ankomst til angrebet på Kalmar har der således næppe foreligget. Det var uden tvivl et stort misgreb ikke at udføre det på dette tidspunkt, da udsigterne til fremgang i betragtning af de gensidige styrkeforhold var størst. Den 24. juni lykkedes det svenskerne at erobre en stralsundsk bojert ved Stensö,[8] men dagen efter ankom, som tidligere omtalt, Godske Lindenow med den danske hovedflådes tredje eskadre til forstærkning af Erik Urnes, hvorved et stærkt

---

[fortsat fra note 6 s. 218] 3/6 (Ra, RR) allerede var afgået fra Jönköping, skulle der af Håkan Amundssons fænnike dér efterlades 150 mand. I modsat fald skulle den første fænnike efterlades og den sidste sendes af sted i sin helhed.

[1] Karl IX til Nils Siöblad 22/6 1611 (Ra, RR).

[2] Karl IX til statholderen på Öland (Johan Månsson) 15/6 og 20/6 1611 (Ra, RR).

[3] Karl IX til dalkarlene 21/6 1611 (Ra, RR).

[4] Karl IX til Anders Larsson 15/6 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX's anf. skrivelse til Johan Månsson 20/6 1611.

[6] Journal, s. 687. Ifølge denne kilde skulle den senere viceadmiral over Kalmar-eskadren, Kristofer Olsson, ved en prøveskydning med det erobrede stykke på grund af »drukkenskab« have ladet det lade for stærkt, så at det sprang.

[7] Smst., s. 688. Det er sandsynligt, at Börje Klemetssons fænnike indgik i denne forstærkning, da den sammen med de 5 oprindelige er opført som til stede på slottet den 11. juli (Kra, Mr 27/1611).

[8] Journal, s. 686. Denne kapring bekræftes i Karl IX's skrivelse til statholderne i Kalmar 26/6 1611 (Ra, RR), hvori kongen befaler dem at godtgøre bådsmændene ved Kalmar-eskadren for udebleven sold med ladningen fra den tagne stralsundske bojert.

lås blev sat for forrådspladsen ved Stensö. Svenskerne måtte derfor i afventning af flåden afbryde kampen om øerne ved Kalmar. Blokaden af den danske hærafdeling måtte i mangel af søstridskræfter indtil videre indskrænkes til landfronten. Ved at fjendens forbindelser over land blev afskåret, blev han tvunget til at basere hele sin tilførsel på søtransporter. Disse var ganske vist uangribelige for svenskerne, men dette var derimod ikke tilfældet med udgangspunktet for transporterne, nemlig Kristianopel. I denne befæstede by var der etappeanstalter for de danske tropper og søstridskræfterne ved Kalmar med store forråd af proviant og krigsmateriel. Karl IX besluttede konsekvent at udføre et angreb på forrådsfæstningen for gennem dens ødelæggelse at skabe et mærkbart afbræk i fjendens tilførsel.

Foretagendet mod Kristianopel blev betroet til hertug Gustav Adolf, som til dette formål synes kun at have fået tildelt to faner samt en afdeling forsynet med sprængmidler.[1] Til grund for tildelingen af våbenarter lå, at foretagendet måtte udføres som et overraskende kup, hvis det skulle have udsigt til at lykkes. En betvingelse af fæstningen på sædvanlig måde med infanteri og artilleri kunne nemlig ikke ventes at give noget resultat, før de forstærkninger fra Sten Maltesens hærafdeling, der var på vej — et helt infanteriregiment og et stærkt rytterkompagni[2] — nåede frem. Den 26. juni kl. 1 om natten, altså før daggry, viste Gustav Adolfs rytterstyrke sig foran Kristianopel. Den blev i hast taget for den ventede danske forstærkning, og hvad enten den forhøjede indtrykket heraf ved selv at give sig ud for en sådan eller ej,[3] blev de svenske ryttere lukket ind uden kontrol frem til byporten. Den blev straks sprængt med en petard, og dermed var vejen åben. Med én fane ilede den unge hertug straks frem til torvet og besatte det for at hindre besætningen, Jens Bjørnsens kompagni, i at samles. Den anden fane nedhuggede de søvndrukne knægte, når disse kom ud af deres kvarterer og ud på gaderne. Derefter fulgte en regelret plyndring og ødelæggelse af byen, hvorved store forråd tillige med en vel-

[1] Det svenske kancellidiarium (UUB, Codex Upsaliensis E 375) og efter det Werwing, s. 226; Lönberga Kyrko-Bok, s. 125; Breide Rantzau til Christian Friis 13/10 1611 (Aarsberetninger, s. 223 f.); Journal, s. 689; Lauritzen, s. 23 ff. De danske kilder (den enes version bygget på et øjenvidne) angiver samstemmende Gustav Adolfs styrke til 2 faner. Kancellidiariet har to beviseligt fejlagtige oplysninger, den ene at Jesper Mattsson udvalgte tropperne, og den anden at denne udgjorde 1.500 ryttere, til hvilken styrke samtlige faner skulle have bidraget med særlige kontingenter. I virkeligheden udgjorde hele rytteriet ved Kalmar ikke dette styrketal. Wadén, s. 15, note 2.

[2] Jf. s. 225. Karl IX ventede danske forstærkninger til Kalmar og Kristianopel (jf. s. 221, note 2).

[3] Journal, s. 689; Lauritzen, s. 23. Den første kilde gør gældende, at svenskerne skulle have besvaret anråbet med »Freunde und des Königs eigene Diener« [venner og kongens egne tjenere], mens den sidste tillægger Gustav Adolf, at han »havde gjort sig danske faner«. Den sidstnævnte påstand virker noget søgt — en bortforklaring af vagtens manglende årvågenhed — for i mørket kan standarterne vel næppe have været til at skelne i detaljer.

kommen krigskasse på henved 20.000 daler faldt i svenskernes hænder.[1] Til byttet hørte også omkring 28 ubrugte faner, som senere blev ophængt i Storkyrkan i Stockholm, men allerede det følgende år blev taget ud til brug ved svenske tropper. Gennem det dygtigt gennemførte kup blev ikke blot det tilsigtede mål nået, men fjenden blev også, som allerede antydet, tvunget over i defensiven. Virkningerne blev derfor betydeligt større, end den svenske ledelse havde kunnet forestille sig, og Gustav Adolf har sikkert bevaret et stærkt indtryk heraf.

I de svenske blokadeforanstaltninger indgik også en spærring af kystlandevejen for så vidt muligt at hindre fjenden i at føre forstærkninger frem fra Kristianopel. I dette øjemed blev der anlagt en større skanse ved Ljungby 1,5 mil sydvest for Kalmar, til hvis forsvar Olof Hårds smålandsregiment på fire fænniker og tre faner blev afgivet. Kommandoen over styrken blev ført af Johan Mönnichhofen.[2] Skansen viste sig også at opfylde sit formål, for danskerne sendte deres forstærkninger til Kalmar ad søvejen, så længe den svenske hær stod foran byen.

På landfronten ved Kalmar forholdt svenskerne sig i overensstemmelse med den valgte blokadetaktik i det store og hele passive. Danskerne foretog derimod den 26. juni et udfald med Hoffanen og Joakim Bülows rytterkompagni, og ved afvisningen heraf skal svenskerne til at begynde med have indsat to og derpå yderligere en fane samt fodfolk.[3] Den svenske taktik synes at have gået ud på at lokke de angribende i et baghold — »et stort hinderhold bag et bjerg i buskene«[4] — men fjendens ryttere trak sig i tide ud af grebet.

5. OPERATIONERNE PÅ DEN VESTLIGE KRIGSSKUEPLADS I MAJ—JUNI

Den svenske passivitet — Den danske operation mod Älvsborg — Kraftkoncentrationen ved Kalmar

På den vestlige krigsskueplads befandt svenskerne sig til at begynde med i strategisk forspring, i modsætning til på den østlige. Som tidligere fremhævet stod Jesper Mattsson Cruus' hærafdeling i midten af april 1611 operationsklar ved Älvsborg med en styrke af syv fænniker og tre faner på i alt 1.470 knægte og omkring 600 ryttere.[5] På det tilsvarende tidspunkt eksisterede Sten Maltesens hærafdeling endnu kun på papiret, og dens samling i Halland

[1] Journal, s. 689; Lauritzen, s. 23.

[2] Fuldmagt for Johan Mönnichhofen om at blive i skansen ved Ljungby 26/6 1611 (Ra, RR). Jf. også Wadén, s. 16, note 1.

[3] Journal, s. 690; Lauritzen, s. 28. Ifølge den sidstnævnte kilde skulle svenskerne have demonstreret og derved lokket danskerne til udfald.

[4] To dagbøger, s. 293.

[5] Jf. s. 166 f.

var ikke engang indledt. Gennem Karl IX's tøven, efter at den danske krigserklæring dog var et fuldbyrdet faktum, blev den allergunstigste lejlighed til en offensiv mod Halland imidlertid forsømt. Kongen havde ganske vist den 22. april bemyndiget Cruus til på egen hånd at foretage overfald på visse mindre danske styrker ved Marstrand og Varberg,[1] men på grund af ordrens vage formulering afstod denne fra at påtage sig ansvaret for at åbne fjendtlighederne, og der blev følgelig intet gjort. Cruus fik også temmelig snart bekræftelse på, at hans forsigtige holdning havde været berettiget, for gennem en kongelig skrivelse af 6. maj blev han bestemt forbudt at indlede fjendtligheder.[2]

Hvis Karl IX i stedet den 22. april havde givet Cruus en bestemt ordre om at gribe til offensiven mod Halland for at virkeliggøre et klart angivet mål, ville et sådant angreb utvivlsomt have haft store virkninger. Fjendens stridskræfter i Halland bestod nemlig på dette tidspunkt, bortset fra de svage fæstningsbesætninger af indenlandsk fodfolk, kun af et udenlandsk kompagni og en fane.[3] Den svenske hærafdeling ville således uden at møde nogen egentlig modstand hurtigt have kunnet nå Halmstad og derfra true Skåne. Ved en udvikling af forholdene på denne måde ville Christian IV, hvis han ikke ligefrem var blevet tvunget til at afbryde sin operation mod Kalmar, dog have måttet træffe sådanne modforholdsregler, at kraften i angrebet på Kalmar var blevet lammet, og byen muligvis derved var blevet reddet fra fald.

Da Karl IX senere i forbindelse med opmarchen ved Jönköping den 8. maj befalede Cruus efter grundig hærgning af Halland at forene sig med hovedkræfterne, gjorde denne dog, trods nye påmindelser,[4] ingen ansats til at efterkomme ordren. Ganske vist angav befalingsmanden i Västergötland i en skrivelse, som nåede kongen senest den 17. maj, sin hensigt om straks at bryde ind i Halland for at slå »de skotter og andre, der ligger dér, førend de styrker sig«,[5] men denne tanke blev dog ikke virkeliggjort.[6] På dette tidspunkt og i yderligere ti dage havde en offensiv mod Halland imidlertid endnu udsigt til at lykkes. Sten Maltesens styrke, der den 16. maj var koncentreret ved Kungsbacka, bestod nemlig af to fodfolkskompagnier og tre og en halv indenlandske faner på omtrent 640 knægte og 580 ryttere, og den fik ikke noget tilskud af tropper før efter den 26. maj.[7] Den svenske hærafdeling var således fjenden jævnbyrdig i rytteri — det danske har formentlig næppe

[1] Jf. s. 174.

[2] Jf. s. 201.

[3] Jf. s. 142.

[4] Jf. s. 203 f.

[5] Jf. s. 205.

[6] Den 16/5 og 22/5 skal svenske tropper have vist sig i nærheden af Kungsbacka, men foretagendet har næppe sigtet på mere end rekognoscering (Brocks dagbog, s. 131; Journal, s. 711).

[7] Jf. s. 144.

haft højere kvalitet end det svenske — men stærkt overlegen i fodfolk (1.470 mand). Gennem Cruus' inaktivitet blev lejligheden til en afgørelse mod Sten Maltesens hærafdeling forspildt, mens den endnu var særdeles svag. I tiden 27.–30. maj øgedes fjendens styrke til ti udenlandske kompagnier, fire og en halv indenlandske faner og tre udenlandske rytterkompagnier, i alt omkring 2.800 mand fodfolk og 1.320 ryttere.[1] Den danske hærafdeling besad således nu med hensyn til begge våbenarter dobbelt overlegenhed i forhold til den svenske, hvis tidligere frivilligt valgte defensiv herefter gik over til tvang. Karl IX's ordre af 29. maj til Cruus om at søge en afgørelse mod fjendens styrke, som kongen kun havde anslået til 1.400 mand, kunne under de ovenfor angivne forhold ikke efterkommes.[2] Til defensiven havde den svenske hærafdeling stillet sig op bag Älvsborg og Gullberg ved Nya Lödöse.

*

Den 31. maj indledte Sten Maltesen sin offensiv, hvorved statholderen og obersten Gert Rantzau blev sendt frem med syv kompagnier af sit regiment samt sit eget og Markvard Pentz' rytterkompagnier mod Gullberg og Nya Lödöse. Den følgende dag brød feltmarskallen selv op fra Kungsbacka med en kombineret rytterstyrke, bestående af 100 ryttere fra hver af de danske faner, og fire fodfolkskompagnier. I løbet af den 2. juni mødtes han ved middagstid med Gert Rantzaus detachement, som efter en frugtesløs opvartning af de to Götaälv-befæstninger var på tilbagemarch til Kungsbacka. Feltmarskallen lod sin underbefalingsmand fortsætte hjem til de gamle kvarterer og vendte sig kun med sin egen styrke mod Älvsborg, foran hvilken fæstning han ankom tidligt den følgende morgen. Et svensk udfald med 150 mand blev afvist. Da Sten Maltesen imidlertid havde forsømt at skaffe artilleri — ved Bohus fandtes også tungt artilleri[3] — måtte også han vende tilbage med uforrettet sag, hvorved noget røvet kvæg blev ført med.[4]

Ved tilbagekomsten til Kungsbacka den 3. juni nåede Sten Maltesen efterretningen om, at Christian IV havde erobret Kalmar, hvilket tilskyndede ham til nye anstrengelser for at retfærdiggøre sit initiativ om at gå mod Älvsborg i stedet for mod Jönköping. Allerede den 2. juni var hertug Filip af Holsten-Sønderborg ankommet med sit rytterkompagni, og frem til den 5. ankom den resterende del af Gert Rantzaus regiment og Holger Rosenkrantz' i Nederlandene hvervede kompagni.[5] Efter at den danske hærafdeling i løbet af den 6. juni havde fået sine knappe forråd af ammunition og proviant øget ved tilførsel fra København,

[1] Jf. s. 144.
[2] Jf. s. 208 f.
[3] Jf. s. 191.
[4] Brocks dagbog, s. 132 f.; Journal, s. 712 f.
[5] Brocks dagbog, s. 132 f.; Journal, s. 713.

brød den op for anden gang den 7. juni fra Kungsbacka og nåede efter et mellemliggende natteleje i løbet af den 8. juni Frölunda, omkring 1 mil syd for Göteborg, hvor en befæstet lejr blev indrettet som base for de fortsatte operationer.[1] Med en del af hærafdelingen — 5 faner og 500 musketerer og en ukendt fodfolksstyrke under Georg Lunge — fortsatte Sten Maltesen sent den 9. juni mod Nya Lödöse. Under marchen blev en svensk styrke, anslået til 250 ryttere, kastet tilbage af den aalborgske fane. Mod Jesper Mattssons befæstede lejr i Nya Lödöse formåede danskerne stadig i mangel af artilleri intet at udrette, men vendte i løbet af den 10. tilbage til »deres forrige lejr«, hvormed sandsynligvis Frölunda menes.[2]

I løbet af den 11. juni blev Älvsborg besøgt af hertug Filips og Gert Rantzaus rytterkompagnier samt den ribeske fane tillige med et antal musketerer, men da besætningen ikke lod sig lokke til udfald, måtte den danske styrke vende tilbage.[3] Efter at danskerne i løbet af den 12. havde fået kendskab til, at Cruus den foregående dag havde rømmet Nya Lödöse,[4] gik et detachement under kommando af Albert Skeel (den ribeske fanes ritmester)[5] ud for at tage byen i besiddelse og rekognoscere efter den vigende svenske hærafdeling. Detachementet fik føling med en svensk styrke på åbenbart fire fænniker — muligvis en forpost — som havde lejret sig bag en bæk. Noget angreb blev dog ikke foretaget mod den, da det var sent om aftenen (sandsynligvis den 13. juni), og forbindelserne over bækken var afbrudt, men detachementet vendte tilbage til Nya Lödöse. Byen befandtes allerede

[1] Brocks dagbog, s. 132 f.; Journal, s. 713.

[2] Brocks dagbog, s. 133; Journal, s. 713 ff. Larsen (Kalmarkrigen, s. 115) har ladet de i Journal ved skildringen af fremrykningen den 9/6 mod Nya Lödöse særligt angivne enheder (de fem faner og Georg Lunges fodfolk) danne fortrav i løbet af den 7/6(!). Hans begrundelse lyder: »Datoen for Indfaldet er her (Journal) urigtigt sat til den 9de«. Udtalelsen er både i den af Larsen angivne sammenhæng og i øvrigt ubegribelig. Oplysningerne i Brocks dagbog og Journal om bevægelserne såvel den 7. og 8/6 som 9/6 og 10/6 stemmer fuldkommen overens. Brock har ganske vist og temmelig naturligt passet foretagendet mod Nya Lödöse ind i løbet af den 10/6, men man kan af hans fremstilling læse, at opbruddet fra Frölunda fandt sted kl. 10 aften den 9/6, hvilket stemmer med Journals »Am 9 juni … zogen am Abend auf …«. Denne af Larsen oversete overensstemmelse mellem de to kilder er temmelig naturlig, da de støtter sig på samme forlæg (Wadén, s. 214 ff. og 262). Larsen (Kalmarkrigen, s. 116) har desuden i strid med den af ham som hovedkilde brugte Brocks dagbog antaget, at Cruus' hærafdeling stod ved Gullberg og ikke ved Nya Lödöse.

[3] Brocks dagbog, s. 133 f.; Journal, s. 715.

[4] Smst. Som tidligere påtalt (note 2 ovenfor) har Larsen uden nogen dokumentarisk støtte antaget, at Cruus' hærafdeling stod ved Gullberg. Med den skulle ifølge Larsen (Kalmarkrigen, s. 116) de svenske tropper i Nya Lödöse efter byens rømning have forenet sig. Det er imidlertid tydeligt, at Jesper Mattsson veg fra Nya Lödöse enten nordpå mod Gamla Lödöse eller mod nordøst i Säveåns dalgang (Berg, s. 242).

[5] Journal, s. 715. Om detachementet bestod af flere end de i denne kilde særligt angivne enheder, nemlig den ribeske fane samt Thesen von Parsows og Georg Lunges rytterkompagnier, er uvist.

besat af Peter von Heinemarks kompagni, som Albert Skeels fane sluttede sig til, mens Thesen von Parsows og Georg Lunges rytterkompagnier trak sig tilbage til den danske hovedlejr.[1]

Den danske hærafdeling var i løbet af den 11. og 12. juni ved Frölunda blevet forøget med Thesen von Parsows fodfolksregiment på tre kompagnier og med hans samt Jørgen Grubbes rytterkompagnier.[2] Styrken var derefter komplet og omfattede mindst 15 og højst 18 fodfolkskompagnier samt 4½ faner og 6 rytterkompagnier, i alt omkring 4.300 knægte og 2.000 ryttere.[3] Fjenden besad derefter en tredobbelt overlegenhed over for Cruus' omkring 1.500 knægte og 600 ryttere.

Den 16. juni blev hele den danske hærafdeling flyttet til Nya Lödöse.[4] Hvor Jesper Mattssons korps samtidig befandt sig, vides ikke, men det må have stået enten i egnen omkring Gamla Lödöse eller i Säveåns dalgang. Efter at danskerne i en hel uge havde ligget uvirksomme i Nya Lödöse, ankom endelig den 22. juni Christian IV's ordre af den 12., ifølge hvilken Sten Maltesen, hvis han ikke formåede at udrette noget ved Älvsborg, ufortøvet skulle lægge sine operationer om mod Växjö.[5] Feltmarskallen havde nok selvkritik til at indse det formålsløse i sine opvartninger af de svenske befæstninger og vendte allerede samme dag tilbage til Kungsbacka for at marchere mod Växjö gennem Halland. Ved Varberg blev han den 25. juni mødt af en kontraordre,[6] som foreskrev, at Gert Rantzaus fodfolksregiment og eget rytterkompagni straks skulle afgå til Kalmar, men at resten af hærafdelingen skulle fortsætte operationerne mod Älvsborg og samtidig varigt besætte Nya Lödöse. Maltesen blev imidlertid samtidig også berøvet den hallandske fane (Tage Krabbes), som kongen gennem direkte ordre dirigerede til Halmstads forsvar.[7] På grund af den kongelige kontraordre sendte Sten Maltesen den 26. juni et detachement på 300 ryttere og 300

[1] Brocks dagbog, s. 134; Journal, s. 715 f. Den første kilde er i dette tilfælde kortfattet og siger blot, at Sten Maltesen i løbet af den 13/6 lod Nya Lödöse besætte med Heinemarks kompagni. Larsen (Kalmarkrigen, s. 116) har kun anført Brocks oplysning.

[2] Brocks dagbog, s. 134. Ifølge Journal (s. 713) skulle disse forstærkninger være ankommet allerede i løbet af den 9/6, men på dette tidspunkt ankom ifølge Brock kun Thesen von Parsow selv uden folk.

[3] Jf. Bilag 6 og 7.

[4] Brocks dagbog, s. 134; Journal, s. 716.

[5] Smst. Mellem de to kilders oplysninger hersker den forskel, at den første angiver ankomsten af et kongeligt brev (om noget andet end det af den 12/6 kan der ikke være tale) den 22/6, mens den sidste taler om ankomsten af Tyko Lunge den 16/6 med opfordring (åbenbart mundtlig) fra kongen eller med andre ord en forhåndsmeddelelse om ordrer.

[6] Christian IV til Sten Maltesen m.fl. 22/6 1611 (Aarsberetninger, s. 389); Brocks dagbog, s. 134; Journal, s. 716.

[7] Christian IV til Tage Krabbe 22/6 1611 (Aarsberetninger, s. 389).

musketerer under Georg Lunge mod Frölunda, men det blev allerede den følgende dag standset af en svensk styrke, der havde taget stilling bag en å »eine Meile von der schwedischen Grentze« [en mil fra den svenske grænse].[1] Detachementet vendte derfor tilbage og forenede sig den 29. juni med hovedkræfterne i Varberg, hvortil det medbragte en større mængde røvet kvæg.[2]

*

Jesper Mattsson Cruus har formentlig fået Karl IX's skrivelse af 12. juni om afmarch til Kalmar omtrent samtidig med, at Sten Maltesen modtog sin konges tidligere omtalte ordre af tilsvarende dato. Den svenske hærafdeling var imidlertid bundet af fjenden, og dens afmarch blev derfor i senere skrivelser fra kongen af 18. og 22. juni gjort afhængig af, om danskerne blev, eller om de drog mod Kalmar.[3] I sidstnævnte fald skulle Cruus følge efter fjenden gennem Halland og derefter gå nærmeste vej til Kalmar. Kongen udtrykte samtidig sin misfornøjelse over, at svenskerne ikke havde benyttet sig af danskernes kraftsplittelse til at søge en afgørelse mod deres enkelte grupper.

Hvis Christian IV's dispositioner af 22. juni var forblevet gældende, ville det reducerede, men dog væsentligt overlegne danske hærafdeling have fortsat med at operere ved Göta älv og dermed have bundet sin modstander, som i øvrigt i en sådan situation ifølge Karl IX's ordre af ligeledes 22. juni skulle blive. Den svenske hær ved Kalmar ville derved til den afgørende kamp om byen være blevet berøvet Jesper Mattssons korps, samtidig med at den danske hær ved Kalmar fik et stort krafttilskud i Gert Rantzaus tyske regiment og rytterkompagni. Det indbyrdes styrkeforhold med hensyn til fodfolket ville under sådanne omstændigheder være forskudt så stærkt til danskernes fordel, at et svensk angreb mod Kalmar ville have været udsigtsløst. Forholdene udviklede sig imidlertid på en helt anden måde gennem de tidligere antydede virkninger af Kristianopels fald.

I erkendelse af, at initiativet var gået over til svenskerne, afstod Christian IV fra at fuldføre sin plan om en fortsat offensiv mod Västergötland for at kunne beskytte Halland, Skåne og Blekinge mod svenske angreb og for yderligere at forstærke sine tropper ved Kalmar. Sten Maltesen fik på grund heraf ordre om, efter at have afgivet fire faner[4] til Hallands sikring, med resten af sin hærafdeling, otte fodfolkskompagnier, den halve sjællandske

[1] Journal, s. 716.

[2] Journal, s. 717.

[3] Karl IX til Jesper Mattsson 18/6 og 22/6 1611 (Ra, RR).

[4] De fire faner udgjordes af den tidligere til Halmstad dirigerede hallandske fane samt af den aalborgske, aarhusianske og ribeske fane.

fane og fem rytterkompagnier,[1] at følge efter Gert Rantzau til Kristianopel.[2] Kongen gav desuden den 27. og 30. juni befaling om landeværnsopbud i Blekinge og Skåne til grænseværn.[3] Med denne kraftkoncentration til den østlige krigsskueplads var også tanken om senere at gå over til offensiven ved Kalmar forbundet. Sten Maltesen modtog ordren om afmarch til Kristianopel den 29. juni, og den 1. juli brød han på grund heraf op fra Varberg.[4] Truslen mod Götaälv-fæstningerne var dermed fjernet.

Efter at Jesper Mattsson Cruus havde forvisset sig om, at danskerne var afgået fra Kungsbacka til Varberg, en bevægelse som kun kunne tydes på én måde, brød han selv op fra Älvsborg den 24. juni[5] for gennem parallelforfølgelse i Västergötland og Småland at skynde sig før fjenden til Kalmar. Marchruten blev herved lagt over Svenljunga mod Sunnerbo herred i sidstnævnte landskab.

Karl IX havde allerede den 28. juni gennem en rapport fra Jönköping fået kendskab til Sten Maltesens tilbagegående bevægelse, og han befalede straks Cruus at afgå til Kalmar under forfølgelse af fjenden — en ordre, som således mødte denne på vejen.[6] Allerede den følgende dag nåede kongen sin underbefalingsmands rapport om opbruddet fra Älvsborg, og denne fik en påmindelse om at skynde sig. Af hurtigheden i hans march afhang det nemlig, om svenskerne ville nå at komme danskerne i forkøbet ved Kalmar.

6. KAMPEN OM KALMAR

Kraftkoncentrationens afslutning — Angrebet på Kalmar — Tilbagetoget til Ryssby — Undsætningsforsøg af Kalmar slot — Slottets kapitulation

I slutningen af juni var situationen ved Kalmar ifølge det tidligere omtalte i hovedsagen følgende. Den svenske hær stod i en feltbefæstet stilling rundt om byen og indesluttede derved den danske hærafdeling. Kystlandevejen til Kristianopel var ved Ljungby spærret af en skanse, som gennem sin beherskende beliggenhed

[1] Fodfolket bestod af fire kompagnier af kongens eget regiment, Thesen von Parsows tre kompagnier og Georg Lunges kompagni samt rytteriet af hertugerne Ernst Ludvigs og Filips kompagnier, Markvard Pentz', Thesen von Parsows og Jørgen Grubbes kompagnier (jf. Bil. 6 og 7). Den anden halvdel af den sjællandske fane under ritmesteren indgik i kongens hærafdeling ved Kalmar.

[2] Christian IV til kommissærerne (Sten Maltesen m.fl.) 27/6 1611 (Brevbøger, s. 392); Journal, s. 717.

[3] Brevbøger, s. 392, 394.

[4] Journal, s. 717.

[5] Karl IX til Jesper Mattsson 29/6 1611 (Ra, RR).

[6] Karl IX til Jesper Mattsson 28/6 1611 (Ra, RR).

og stærke besætning udgjorde en meget svær hindring for fjenden i at føre forstærkninger frem i denne retning. Nogen blokade til søs af Kalmar havde ikke kunnet ordnes i mangel af søstridskræfter, men danskerne havde stadig herredømmet til søs. Gennem grupperingen af de danske søstridskræfter — Erik Urnes eskadre og Peder Nielsens roflotille ved Kvarnholmen og Godske Lindenows eskadre ved Stensö — blokerede fjenden Kalmar slot også fra søsiden, samtidig med at de egne forbindelser over havet blev holdt åbne.

Et første lysglimt for svenskerne i den maritime situation indtrådte den 30. juni, da roflåden på 18 fartøjer[1] under Anders Cordel viste sig ved Kalmar. Størrelsen af dens besætning af fodfolk kendes ikke med sikkerhed, men på de fartøjer, der var løbet ud fra Stockholm, var Lars Larsson Tackes finske fænnike på 264 mand gået om bord.[2] Peder Nielsens danske roflotille søgte ved Svinön forgæves at spærre vejen for den svenske søstyrke, som efter ankomsten til Svinöbugten fik støtte fra hæren, hvorved de danske fartøjer blev tvunget til at vende tilbage til Kvarnholmen.[3] For at sikre de svenske søstridskræfter i deres forlægning i Svinöbugten blev Svinön besat i løbet af den 1. juli, og herfra blev der gjort forsøg på at beskyde de danske fartøjer i egnen omkring Kvarnholmen med artilleri. Samme dag foretog svenskerne et angreb mod Stensö, som dog blev afvist efter fire timers kamp.[4]

Ved den gensidige koncentration af tropperne fra den vestlige krigsskueplads til Kalmar vandt danskerne forspring. Den 7. juli ankom Christian IV ad søvejen fra Kristianopel til Kalmar med en transportflåde, som medbragte hoveddelen af Gert Rantzaus regiment, efter alt at dømme 6 kompagnier på 1.500 mand. Et forsinket kompagni af dette regiment synes senere at være ankommet den 11. juli.[5] Efter forstærkningernes ankomst udgjorde den danske hærafdeling 4 regimenter fodfolk på tilsammen 25 kompagnier, 2½ faner og

---

[1] Jf. Bilagsbind I.

[2] Proviantseddel 12/6 1611 (Ka, Proviantråk., Stockholm 1611). Journal (s. 690) kalder den svenske roflåde for »ein Hauffen Finnländische Galleyen und Scheerböthe« [en hob finske galejer og skærbåde].

[3] Journal, s. 691.

[4] Smst.

[5] To dagbøger, s. 293; Journal, s. 691 f.; Breide Rantzau til Christian Friis 13/7 1611 (Aarsberetninger, s. 214). Dagbogen lægger ankomsten af Gert Rantzaus tropper til følgende dage i juli: 7 med obersten selv 6 kompagnier, 11 yderligere 1 kompagni fodfolk og 25 (skal være 21) rytterkompagniet. Breide Rantzau angiver ligesom dagbogen, at Gert Rantzau ankom samtidig med kongen. Journal siger, at Gert Rantzau ankom med sine knægte og ryttere i løbet af 4/7—5/7, og at Christian selv den 7/7 medbragte 1.500 mand. Det er imidlertid åbenbart, at den sidstnævnte styrke er identisk med hoveddelen af Rantzaus regiment (de 6 kompagnier), eftersom man kender i detaljer, hvornår de øvrige tropper fra Sten Maltesens hærafdeling senere ankom til Kalmar. To dagbøgers oplysninger bør derfor gives fortrinnet frem for Journals, hvis styrkeoplysning i og for sig forekommer rimelig.

Side 229

Kampen om Kalmar

1 rytterkompagni. Styrken kan ikke angives bestemt, men har formentlig beløbet sig til højst 6.400 knægte og 650 ryttere.[1] Gennem krafttilskuddet blev det nødvendigt for Christian IV at foretage en mindre ændring i den oprindelige gruppering af tropperne.[2] Gert Rantzaus regiment afløste således Godske von Alefelds regiment, som blev forlagt til byen.[3] Det førstnævnte regiment, som gruppen Blasius Belisarius' tre kompagnier hørte til, kom derved i sin helhed til at varetage forsvaret af circumvallationslinjen fra stranden i nord til og med Sandåsen-plateauet tillige med den bagvedliggende del af byvolden med bastioner. Den resterende del af circumvallationslinjen ned til Stensö og den korte stump af byvolden blev som tidligere sikret af kongens eget regiments 4 og hertug Georg af Braunschweigs regiments 3 kompagnier. Til det ydre forsvar rådede man således over 3 regimenter fodfolk på 17 kompagnier samt desuden rytteriet, mens byen, det vil sige fronten mod søen og slottet, blev sikret af 1 regiment på 8 kompagnier. Sandsynligvis for at aflede svenskernes opmærksomhed fra omgrupperingen blev der foretaget et udfald den 8. juli, hvorved det kom til en mindre skærmydsel.[4]

Forstærkningen af den danske hærafdeling i Kalmar betød en alvorlig streg i Karl IX's planer, for danskerne vandt derved en ikke uvæsentlig overlegenhed i fodfolk. Følgen heraf blev, at angrebet på Kalmar, uanset om den svenske hovedflåde ankom hurtigt, uvægerligt måtte vente på ankomsten af Jesper Mattssons hærafdeling. Risikoen ved en sådan udsættelse var imidlertid, at resten af Sten Maltesens hærafdeling kunne nå frem før angrebets iværksættelse, hvorved styrkeforholdene yderligere ville blive forskudt til danskernes fordel.

Den 8. juli om eftermiddagen ankom endelig den svenske hovedflåde på 11 skibe under kommando af admiral Hans Bielkenstierna efter en anselig forsinkelse, hvis årsager ikke er helt klare.[5] Fordi den danske hovedflådes

---

[1] Den danske hærafdelings styrke før forstærkningernes ankomst er i den foregående fremstilling anslået til 4.600 mand fodfolk og 650 ryttere (jf. s. 200). Der er dog ikke gjort nogen fradrag for tab, fordi udgangsstyrken ved adskillige enheder kun er beregnet, hvorfor den kunne have været noget højere end den angivne (jf. Bil. 6 og 7). Tabene kendes desuden ikke med sikkerhed. Forstærkningerne er beregnet til 1.800 mand, heraf 300 mand for det sidst ankomne kompagni. Totalstyrken 1.800 mand må anses for et maksimum, da der i Kristianopel var efterladt et kombineret kompagni under Falk Lycke (København, Ra, Regnskaber, Jens Juels Regnskab, fol. 457 ff.; Brevbøger, s. 402).

[2] Jf. s. 187 f.

[3] Larsen, s. 128. Forf. har dog ikke anført nogen støtte for sin påstand. At afløsningen fandt sted, fremgår imidlertid af Journals (s. 695 ff.) skildring af kampen om Kalmar, som nævner de pågældende enheder, samt af, at Godske von Alefelds regiment derunder blev ilde tilredt (jf. s. 250). I betragtning af kampforløbet kan så store tab kun være påført det regiment, der forsvarede byen.

[4] Journal, s. 692.

[5] Bilagsbind I, kap. I.

anden og stærkeste eskadre stadig befandt sig ved Gotland, var de to modstandere jævnbyrdige med hensyn til antallet af større skibe. Svenskerne rådede dog takket være deres stærke roflåde over søstridskræfter, der var fjenden overlegne. Styrken af det fodfolk, der var gået om bord på flåden, kan ikke angives bestemt, men samtlige otte svenske fænniker,[1] der var reserveret til dette formål, havde afgivet folk til skibene.[2] Af de fem finske fænniker, der i samme øjemed var beordret til Stockholm, var Lars Larsson Tacke, som tidligere omtalt, afgået med roflåden, mens de øvrige fulgte med flådens senere echelon, der først ankom til Västervik kort før den 26. juli.[3] Flådens medvirken ved angrebet på Kalmar var sikret, men da den gunstige situation til søs næppe kunne ventes at blive langvarig, steg betydningen af en hurtig gennemførelse af hærens angrebsforberedelser. Der blev derfor straks udstedt ordre til Jesper Mattsson Cruus om at forcere marchen,[4] og desuden søgte Karl IX at trække forstærkninger til sig fra forskellige sider. Fra grænsebevogtningsstyrken i Sunnerbo herred skulle 2/3 af landeværnet sendes til Kalmar,[5] og Olof Kristofersson skulle sende 100 mand.[6] Fra Norra og Södra Möre skulle der i samme øjemed udvælges 200 af de bedst bevæbnede landeværnsmænd.[7] Også fra det fjerne Dalsland skulle 200 mand opbydes.[8] Af statholderne i Stockholm forlangte kongen, at de først og fremmest skulle sende Patrik Lermunds soldater, som formodedes at være ankommet fra Estland.[9] Hertug Johan fik en skarp anmodning om at sende östgötaadelen og de øvrige reserver, som han stædigt havde holdt tilbage i den tro, at Östergötland stadig skulle være truet af et dansk angreb.[10] Der blev udstedt direktiver til befalingsmanden for tropperne i skansen ved Ljungby om at iagttage forsigtighed med hensyn til igangværende danske troppeforskydninger til Kristianopel, som skulle gøres til genstand for rekognoscering. De artilleristykker, der var taget ved den netop nævnte bys erobring, og som var efterladt ved Avaskär, skulle i tide bringes bort til skansen.[11]

Den svenske flåde blev i løbet af den 9. juli hindret i at foretage noget på grund af vindstille, men den følgende dag blæste en svag nordlig vind, som Bielkenstierna benyttede sig af til at gå til aktion mod Erik Urnes eskadre på fire skibe

---

[1] Jf. s. 172, note 2.

[2] Ka, RKB 1611 og Proviantråk., Stockholm 1611.

[3] Karl IX til Nils Engelsman 26/7 1611 (Ra, RR). Jf. også de i foregående note angivne kilder.

[4] Karl IX til Jesper Mattsson 8/7 1611 (Ra, RR). Samme dag blev der udstedt fuldmagt til en ikke angivet person om at møde Jesper Mattsson på vejen og fremskynde hans march.

[5] Karl IX til Nils Siöblad og til almuen i Sunnerbo 8/7 1611 (Ra, RR).

[6] Karl IX til Olof Kristofersson 8/7 1611 (Ra, RR).

[7] Fuldmagt for (navnet ikke udsat) 9/7 1611 (Ra, RR).

[8] Fuldmagt for Arent Persson 9/7 1611 (Ra, RR).

[9] Karl IX til Seved Ribbing og statholderne i Stockholm 9/7 1611 (Ra, RR).

[10] Karl IX til hertug Johan 11/7 1611 (Ra, RR).

[11] Karl IX til Måns Stierna 7/7 og 8/7 samt til Johan Mönnichhofen 9/7 1611 (Ra, RR).

ved Kvarnholmen.[1] Denne trak sig tilbage over for den svenske overmagt, hvorved den også kom ud for slotsartilleriets ild, og forenede sig med Godske Lindenows eskadre ved Stensö. Den svenske hovedflåde indtog derefter en gruppering med syv skibe på Kalmars indre red, hvorved byen også blev blokeret fra søsiden, samt med fire skibe ved Grimskär. Efter at forbindelsen mellem hæren og slottet var sikret på denne måde, blev den senere undsat af otte galejer fra roflåden. Til Grimskär blev desuden Lars Brinks adelsfænnike fra Karl Filips hertugdømme overført og senere også en artilleriafdeling med seks stykker. Videre blev det forældede blokhus på skæret erstattet med en skanse.[2]

Så længe den danske flåde fra Stensö formåede at sikre den i Kalmar indesluttede hærafdelings eneste tilbageværende forbindelse med Kristianopel, kunne søblokaden dog ikke blive effektiv. Derfor burde lejligheden til at få en afgørelse i stand med denne flådeafdeling udnyttes, før danskerne fik forstærkninger. Den svenske admiral fik også den 13. juli ordre fra kongen om at angribe de danske skibe, der lå syd for Grimskär. Flådens besætning af fodfolk skulle til dette formål forstærkes med to fænniker fra slottets garnison.[3] Hans Bielkenstierna indtog imidlertid en afventende holdning, hvortil formentlig de igangværende forsøg på at vinde forstærkning ved at hæve den sænkede Kalmar-eskadres skibe bidrog.[4] Derved blev den gunstige lejlighed til at søge en afgørelse med den danske flåde dog forspildt, en forsømmelse, der fik alvorlige følger.

Den 12. juli havde Karl IX sendt en ny ordre til Jesper Mattsson Cruus om at forcere marchen,[5] og den 14. befandt hærafdelingen sig ved Långaskruv, omkring 5 mil nordvest for Kalmar.[6] Den 16. juli ankom styrken til den svenske lejr. Den havde ved opbruddet fra Älvsborg omfattet syv fænniker på 1.470 knægte og tre faner på 576 ryttere,[7] og nogen større marchtab har den næppe været udsat for. Den svenske hær havde imidlertid frem til den 16. juli også fået andre, delvis tidligere antydede, mindre forstærkninger. Af disse bør det fodfolk, der var gået om bord på flåden, med undtagelse af Lars

[1] Den danske roflåde, som var uafhængig af vinden, var åbenbart allerede tidligere gået tilbage til Stensö.

[2] Journal, s. 692 f.; Karl IX til statholderne på Kalmar 13/7 1611 (Ra, RR); År i förrådh uthj Archeliett den 11. Julij 1611 (Kra, Mr 27/1611). Ifølge den kongelige skrivelse skulle Grimskärs besætning, som udgjordes af Lars Brinks fænnike, forstærkes med Nils Bryntessons smålandsfænnike, der hørte til slottets garnison. Mærkeligt nok indeholder Tøjmesterens dagbog ingen oplysninger om flåden.

[3] Karl IX til Hans Klasson og til statholderne på Kalmar slot 13/7 1611 (Ra, RR).

[4] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[5] Karl IX til Jesper Mattsson 12/7 1611 (Ra, RR).

[6] Ka, Landskapshandl., Småland nr 1/1611.

[7] Hans Törissons regnskaber 1611 (Ka, Röda nr 41 og 190). Larsen (Kalmarkrigen, s. 127) har med en vis reservation anslået Jesper Mattssons hærafdeling til 9 fænniker og ikke mindre end 6 faner.

Brinks fænnike, der var forlagt til Grimskär,[1] ikke tages med i beregningen, eftersom det var bundet af sin sø-tjeneste. Af de tropper, der var beordret fra Jönköping til Kalmar,[2] har sikkert Håkan Amundssons og Sven Svenssons fænniker på tilsammen omtrent 350 mand mødt, men derimod næppe endnu Anders Friis' fogedfane. Til forstærkningerne i fodfolk hørte yderligere to fænniker, Anders Håkanssons fra Småland[3] og Krister Kocks,[4] på tilsammen 419 mand. Medregnet Cruus' fænniker udgjorde den samlede forstærkning i fodfolk omkring 2.390 mand. Da Karl IX's egen styrke den 2. juni udgjorde 4.660 knægte — nogen større nedgang i mellemtiden havde næppe fundet sted — og slottets styrke den 11. juli 864[5] kampdygtige knægte, beløb det regulære fodfolk, der var samlet ved Kalmar, sig således til omkring 7.900 mand. Forstærkningen i rytteri udgjordes af Pierre De la Villes og Viktor Sims tidligere nævnte faner[6] samt af Volais' franske fane,[7] hvis samlede styrke kan sættes til omkring 260 ryttere. Per Mikaelsson Hammarskjölds fane på 106 ryttere, som den 11. juli befandt sig i slottet,[8] var muligvis flyttet til hærens lejr. Medregnet Cruus' tre faner udgjorde forstærkningerne i rytteri omkring 840 ryttere. Rytteriets samlede styrke steg derved til omkring 2.300 ryttere.[9] Den svenske hærs styrke før angrebet på Kalmar udgjorde altså omkring 8.000 knægte og 2.200 ryttere — en ringe kraftudfoldelse i forhold til den styrke på 25.000 mand, som rigsdagen ved sin udskrivningsbevilling havde håbet, at ledelsen ville formå at tilvejebringe. I de angivne styrketal indgår imidlertid også besætningen i skansen ved Ljungby. Den er dog sandsynligvis blevet formindsket i forbindelse med angrebsforberedelserne. Derpå tyder, at Johan Mönnichhofen blev erstattet af andre befalingsmænd.[10] Eventuelle landeværnsstyrker ved hæren manglede, som tidligere

[1] Dens styrke kendes ikke, men kan formentlig sættes til omkring 150 mand. Flere adelsknægte kan næppe være skaffet fra Karl Filips hertugdømme.

[2] Jf. s. 218.

[3] Karl IX til statholderne i Nyköping 26/5 og til statholderne i Kalmar 13/7 1611 (Ra, RR). Denne fænnike indgik senere i Kalmar slots besætning (Tøjmesterens dagbog, s. 18).

[4] Krister Kocks fænnike hørte senere til Kalmar slots besætning (Tøjmesterens dagbog, s. 18).

[5] Kra, Mr 27/1611.

[6] Jf. s. 218. Ifølge Bo Vernerssons lønningsseddel 21/10 1611 (Ka, Landskapshandl., Småland nr 12/1611) for Viktor Sims fane udgjorde denne til 80 ryttere, hvorfor udgangsstyrken kan sættes til omkring 100 ryttere. Samme styrke er beregnet for De la Villes fane.

[7] Karl IX til Olof Stråle 27/6 og til statholderne i Kalmar 14/7 1611 (Ra, RR). Fanen blev af kongen anslået til 60 ryttere.

[8] Kra, Mr 27/1611.

[9] Ifølge det tidligere omtalte udgjorde Karl IX's rytteri den 2/6 1.330 ryttere, og desuden ventedes hertug Johan i forstærkning med 200 ryttere (jf. s. 210). Fra de sidste kan der dog ses bort, da hertugen ikke havde östgötaadelens ryttere med sig (jf. s. 240, note 2), og desuden ved afrejsen fra Kalmar naturligvis blev ledsaget af hoveddelen af sine egne ryttere.

[10] Jf. s. 242, note 5.

fremhævet, direkte betydning for selve kampen.[1] Antallet af stykker ved artilleriet kendes ikke, men til dets forstærkning blev der den 11. juli fra Kalmar slot udtaget 1 halv kartov, 14 feltslanger og 4 dobbelte falkonetter.[2]

*

Planen for angrebet på Kalmar byggede, som tidligere fremhævet, på samvirke mellem hæren og flåden. Sidstnævnte havde allerede opfyldt sin første opgave, at skabe sikkerhed for troppeforflytninger til slottet og muligheder for at landsætte tropper på byens søfront. Under angrebet påhvilede det desuden flåden at dække hærens søflanke og om muligt at gribe ind i kampen om selve byen med sit artilleri. Af hæren skulle hovedkræfterne sættes ind til gennembrud af fjendens circumvallationslinje for at presse hans tropper tilbage mod byvolden, mens slottets forstærkede besætning samtidig gik til angreb i hans ryg mod selve byen. Hensigten var således fra to sider at klemme fjendens tropper sammen mellem byvolden og ringmuren, hvilket, hvis det lykkedes, ville have ført til hans kapitulation. Den nærmere planlægning af angrebet fra slottet blev betroet oberst Pierre De la Ville og regimentscheferne Reinhold Taube og Anders Gosen, som åbenbart den 14. juli blev sendt til slottet i dette øjemed. I sin orientering til statholderne herom angav Karl IX sin hensigt om til det planlagte foretagende at lade besætningen forstærke med 2.000 mand eller mere.[3] Oberst Per Mikaelsson Hammarskjöld blev omtrent samtidig udnævnt til statholder, formodentlig for at styrke hans stilling i forhold til de tidligere, mindre handlekraftige statholdere Bo Gustavsson og Jakob Jakobsson.[4]

Med udgangspunkt i, at Jesper Mattsson Cruus kunne ventes at ankomme den 16. juli, hvilket jo slog til, blev tidspunktet for angrebet fastsat til den følgende dag. Forstærkningen af slottets besætning synes at have fundet sted den 15. efter mørkets frembrud. Størrelsen af dette krafttilskud kendes ikke med sikkerhed, men på grund af den store fremgang, som udfaldet mod byen til at begynde med høstede, må styrken have været temmelig betydelig og måske tilnærmelsesvis have nået det af kongen angivne tal på 2.000 mand. I forstærkningen indgik de fåtallige udenlandske tropper som bedst egnede til at indlede det vanskelige udbrud fra slottet. Deres styrke udgjorde kun 480 engelske og skotske knægte samt omkring 160 afsiddede franske ryttere. Slottets tidligere besætning bestod, som tidligere omtalt, af 864 kampdygtige knægte. Slotsgruppen

[1] Larsen (Kalmarkrigen, s. 127) har uden nogen nærmere undersøgelse anslået den svenske hær medregnet landeværn til 20.000 mand.

[2] Kra, Mr 27/1611.

[3] Karl IX til statholderne i Kalmar 14/7 1611 (Ra, RR).

[4] Fuldmagt for Per Nilsson 14/7 1611 (Ra, RR). Som grund til, at denne blev tildelt kommandoen over Per Mikaelssons fane, angives, at sidstnævnte var udnævnt til statholder i Kalmar.

kan således højst have udgjort omkring 2.800 mand, men styrken har formodentlig været noget lavere.[1]

Ifølge en dansk oplysning skulle der i den svenske planlægning af angrebet også have indgået et forsøg på dagen før kampen at sætte ild til Kalmar. To franskmænd, der var gået over til danskerne for dette formål, skulle være blevet grebet på fersk gerning og forhindret i at fuldføre deres forsæt.[2]

Tidligt den 17. juli — ifølge en dansk oplysning omkring kl. 2 om natten, umiddelbart før daggry — forlod den svenske hær sin lejr og stillede op i slagorden. Den danske hærafdeling, som naturligvis havde øget alarmberedskabet efter Cruus' ankomst, besatte straks stillingerne i circumvallationslinjen. Karl IX's forholdsregel var imidlertid kun en demonstration, og efter at formålet med den, at aflede danskernes opmærksomhed fra slottet, var opnået, blev den svenske hær trukket tilbage.[3] Efter et længere ophold blev den svenske hær ført frem til angreb for alvor. Signalet hertil blev givet fra slottet, som skød det velkendte svenske løsen, 2 skud.[4] Svenskerne søgte at gennembryde circumvallationslinjen to steder, det ene på nordfronten inden for Blasius Belisarius' afsnit og det andet på nordvestfronten inden for hoveddelen af Gert Rantzaus regiments forsvarsområde.[5] De forskellige angrebskolonner var på hensigtsmæssig måde grupperet med fodfolket i forreste linje og rytteriet bag det — »les Suedois marchans en assez bel ordre, et resolus de vaincre ou de mourir, abordans le retranchement, et s'efforcans de faire passage pour

[1] Tøjmesterens dagbog, s. 9; Journal, s. 694; Peleus, s. 235. Ifølge den førstnævnte kilde skulle officererne Blijn (ikke opført i den udtømmende fortegnelse over fremmede officerer i svensk tjeneste i Ka, Rkb 1611), De la Ville, Reinhold Taube og Anders Gosen være ankommet til slottet med kun nogle hundrede mand først den 17/7, en sikkert urigtig dato. Der foreligger også mistanke om, at tøjmesteren har blandet rekognoscerings- og undsætningsmomenterne sammen. Det forekommer mindre sandsynligt, at Reinhold Taubes og Anders Gosens rent svenske regimenter indgik i forstærkningen. Snarere burde Patrik Rutherfords og Ellingius' regimenter være valgt til dette formål, som til den ene halvdel bestod af englændere og skotter og til den anden af svenskere. Det sidstnævnte regiment har formodentlig i sin helhed været med, for af dets 3 indenlandske fænniker findes 2 i slottets besætning efter angrebet på Kalmar. Journal lægger forstærkningernes ankomst til den 15/7 om natten — et sandsynligt tidspunkt — og angiver styrken til »2.000 Soldaten ... Franzosen, Schotten, etc. ...«. Peleus anslår styrken til en lille afdeling franskmænd og 1.000 tyskere, englændere og skotter. Nogen tyske soldater fandtes dog ikke ved hæren.

[2] Journal, s. 694.

[3] Journal, s. 695; Lauritzen, s. 20. Ifølge den første kilde skulle danskerne den 16/7 være varslet om det kommende angreb af en svensk post, som overmodigt skulle have ytret, at svenskerne den følgende dag agtede at gøre regnskabet op med danskerne.

[4] Journal, s. 695; Lauritzen, s. 20 og 28. Førstnævnte kilde siger, at angrebet blev sat i gang »am vollen morgen« [ved lys morgen], og sidstnævnte ét sted »henved 5 eller 6« og et andet »ved 9 slet«.

[5] Smst.

Side 235

Kampen om Kalmar

leur cavalleria« [svenskerne marcherede i temmelig god orden og fast besluttet på at sejre eller dø, angreb forskansningen og bestræbte sig på at bane vej for deres kavaleri][1] — for efter et vellykket gennembrud at ride til oprulning af den danske stilling. Trods energiske gentagne angreb, ifølge en dansk oplysning ét sted to og et andet tre gange,[2] lykkedes det dog ikke angrebet at vinde terræn, men fjendens hovedkræfter blev bundet til forsvaret af circumvallationslinjen. Mens fjenden var engageret uden for byen, foretog slotsgruppen udfald i to retninger, dels gennem lønporten ved det sydvestlige tårn over landtangen mod den danske skanse ved Kalkugnen og dels gennem porttårnet over slotsbroen mod de danske løbegrave langs slotskanalen. Den styrke, der angreb i den førstnævnte retning, tog i en håndevending den netop nævnte danske skanse, hvorefter den blev delt i mindre kolonner. En af disse rykkede ind gennem Söderport og trængte derefter frem dels i ryggen på de danske tropper ved slotskanalen og dels mod byens torv. En anden kolonne rykkede frem uden for ringmuren mod byvolden mellem Sankt Eriks-bastionen og Västerports-bastionen, som blev stormet.[3] To svenske faner vajede igen fra kronen, og de tagne artilleristykker blev rettet mod fjenden. Fremgangen på dette punkt blev dog ikke langvarig, for fra den danske konges eget og hertug Georg af Braunschweig-Lüneburgs regimenter, som ikke i nogen egentlig grad var berørt af kampen om circumvallationslinjen, blev der efterhånden indsat dele til modangreb. Søren Bugges kompagni af førstnævnte regiment og den halve sjællandske fane samt en del trosknægte fra den nærmeste danske lejr angreb den svenske styrke på byvolden, som blev nedhugget.[4] Det ud fra et dansk synspunkt mindst farlige angreb var dermed afslået. Efter at den svenske nordlige kolonne, der angreb over slotsbroen, med bistand fra den sydlige var lykkedes at betvinge det danske forsvar af slotskanalen, rykkede også den frem mod byen. Her havde Godske von Alefelds overrumplede regiment fået et pusterum ved, at de modstående dele af den svenske sydlige kolonne var blevet forledt til plyndring af danskernes forråd.[5] Da kampen derfor igen begyndte at blusse op ved den nordlige kolonnes fremtrængen, var der skabt en vis orden på fjendens side, hvorved angrebet ikke vandt terræn hurtigt nok. I denne situation ankom hertug Georg af Braunschweig-Lüneburg med sit regiments tre kompagnier og gik til modangreb mod svenskerne, som blev kas-

[1] Peleus, s. 238.

[2] Lauritzen, s. 16 og 28.

[3] Tøjmesterens dagbog, s. 9; Journal, s. 695.

[4] Journal, s. 696. Volgaden mellem Sankt Eriks-bastionen og den nordlige byport skulle ifølge denne kilde have været fyldt med faldne englændere og irlændere.

[5] Tøjmesterens dagbog, s. 9. Ifølge denne kilde skulle tropperne, i afventning af dem, »som fra Stadsbryggan komme skulle«, have begyndt at plyndre. Det er ikke umuligt, at et dobbelt flankeangreb mod byen indgik i den svenske plan, for ifølge To dagbøger (s. 294) og Lauritzen (s. 29) skulle også Kvarnholmen være blevet angrebet. Det kan således tænkes, at bådkolonnen angreb Kvarnholmen i stedet for at landsætte tropperne ved Stadsbryggan — i så fald et ulykkeligt misgreb.

tet tilbage.[1] Enten kort forinden eller ved tilbagetoget satte svenskerne ild på byen,[2] og derved blev troppebevægelser vanskeliggjort på begge sider.

Om aftenen på den første kampdag var situationen i store træk følgende. Det svenske angreb på circumvallationslinjen var afslået, og danskerne var her i urokket besiddelse af deres stillinger. I kampen om byen var der ikke faldet nogen afgørelse. Svenskerne havde ganske vist trukket sig tilbage fra byens centrum, det store torv, men holdt danskernes kontravallationslinje mod slottet og havde mulighed for efter at have fået forstærkninger herfra at gå frem til et nyt angreb, ligesom også at angribe byen fra søsiden. For at en ny offensiv mod byen skulle have udsigt til at lykkes, krævedes det desuden, at hovedkræfterne gennem et nyt angreb på circumvallationslinjen stadig formåede at binde fjenden og forhindre større detacheringer til byen. Danskerne indrettede sig indtil videre også på defensiv i afventning af forstærkninger. For under alle forhold at sikre indsættelsen af sådanne blev der anlagt halvmåneformede skanser inden for ringmuren foran portåbningerne.[3] Der var sikkert også truffet forholdsregler af Godske von Alefelds og hertug Georg af Braunschweig-Lüneburgs regimenter til ved spærring af gaderne at skabe en forreste forsvarslinje inde i byen.

Karl IX havde selv den 17. juli begivet sig til slottet, hvorfra han havde de største muligheder for at overskue kampens gang.[4] Gennem hans personlige indgriben skal de vigende tropper, som tidligere omtalt, være blevet tvunget til at besætte den danske kontravallationslinje mod slottet.[5] Kongen havde dermed tydeligt givet til kende, at han ikke ville opgive det igangværende forsøg på at generobre byen. På svensk side manglede der dog efter alt at dømme forudsætninger for en øjeblikkelig genoptagelse af kampen. I hvert fald blev der fremført

[1] Tøjmesterens dagbog, s. 9; Journal, s. 696. Den første kilde angiver, at hertugen også havde ryttere med sig — muligvis kun hans egen livvagt på 21 ryttere (Jens Juels Regnskab, fol. 369 ff.) — men den sidste kilde taler intet herom. Larsen (Kalmarkrigen, s. 129) har uden dokumentation anført et brudstykke af Lauritzen (s. 21), nemlig at hertugen kun skulle have grebet ind i kampen med sit eget fodkompagni, og har desuden uden støtte i nogen af kampberetningerne tilføjet, at hertugen også skulle have ført Joakim Bülows fane med sig. Journals oplysning om, at hertugen kom »mit einem halben Regiment« [med et halvt regiment], det vil sige med sine samtlige 3 kompagnier, er sikkert rigtig.

[2] Tøjmesterens dagbog, s. 9; Journal, s. 696; Lauritzen, s. 21.

[3] Journal, s. 696.

[4] Journal, s. 697; Lauritzen, s. 16. Den første kilde angiver, at kongens besøg varede i 13 timer, og at han indsatte Krister Some som statholder og ved afrejsen blev ledsaget af de afsatte statholdere. Oplysningen om tidspunktet for Krister Somes udnævnelse til statholder (17/7) stemmer med oplysningerne i dennes forsvarsskrift vedrørende Kalmar slots kapitulation (Wadén, s. 317). I Tøjmesterens dagbog (s. 10) er kongens besøg lagt til den 19/7 og statholdernes afrejse til den følgende dag. Krister Somes oplysninger er dog så udførlige, at tøjmesterens dato ikke kan godtages.

[5] Lauritzen, s. 16.

hovedkræfterne ikke i løbet af den 18. juli til et bindende angreb på den danske circumvallationslinje,[1] og slotsgruppen fik heller ikke den undsætning i tropper, som krævedes til at presse fronten inden for byen frem. Det var også sandsynligvis for at vinde en kortere frist, at Karl IX den 18. juli rettede en henvendelse til hertug Georg af Braunschweig-Lüneburg og Breide Rantzau om våbenstilstand for at begrave de faldne.[2] Gennem den svenske inaktivitet fik danskerne imidlertid mulighed for efterhånden at udfolde overlegne kræfter mod den svenske styrke, som holdt den tidligere danske kontravallationslinje mod slottet.

Ved middagstid den 18. juli førte Christian IV selv sit eget regiments resterende tre kompagnier ind i byen — ét befandt sig der i forvejen — og besatte med dem kirken og kirkegården. På kongens ordre forstærkede desuden de tropper, der var udfoldet mod svenskerne, deres stillinger.[3] Om aftenen ankom ad søvejen fra Kristianopel til Stensö[4] det resterende fodfolk i Sten Maltesens hærafdeling. Det udgjordes af 4 kompagnier af kongens eget regiment, Thesen von Parsows regiment på 3 kompagnier samt Georg Lunges kompagni, i alt 8, dog talmæssigt temmelig svage kompagnier.[5] Styrken har i hvert fald ikke været under 1.200 mand. De nyankomne tropper blev efter en kortere rast ført frem til et angreb i mørke mod svenskernes stillinger foran slottet, hvortil signalet blev givet med dansk løsen fra et batteri bag Sankt Eriks-bastionen.[6] En voldsom kamp udspandt sig, og svenskerne foretog herunder et udfald fra skansen ved Kalkugnen, som nåede frem til den port ved Sankt Eriks-bastionen, der fører mod byen. Modstødet blev dog afværget gennem Christian IV's personlige indgriben.[7] Svenskerne blev tvunget til først at vige ud af skyttedækningerne på slotsgravens vestside, hvorved et større antal druknede som følge af, at slotsbroen var revet ned, og spangerne over graven formodentlig ikke rakte til eller brast. En større flok, som havde søgt tilflugt i en lade ved slottets staldbygninger, blev ned-

[1] Lauritzen angiver ét sted (s. 21), at svenskerne i løbet af den 18/7 foretog udfald ikke blot fra løbegravene foran slottet, men »og af lejren«. Ingen anden kilde ved dog at fortælle herom. Denne passus er imidlertid indføjet efter skildringen af Karl IX's anmodning om stilstand og sigter til at belyse hans rænkefuldhed, hvorfor påstanden om udfaldet fra lejren, dvs. af de svenske hovedkræfter, kun må opfattes som en almindelig frase.

[2] Karl IX til hertug Georg af Braunschweig-Lüneburg og Breide Rantzau 18/7 1611 (Ra, RR).

[3] Journal, s. 697.

[4] Lauritzen, s. 22.

[5] To dagbøger, s. 294; Journal, s. 697; Lauritzen, s. 21. Den førstnævnte kilde præciserer forstærkningens ankomst til kl. 9 og den anden kilde til kl. 10 aften. Breide Rantzau angiver i en skrivelse til Christian Friis 21/7 1611 (Aarsberetninger, s. 216), at kompagnierne ikke havde mere end halv styrke.

[6] To dagbøger, s. 294. Ifølge denne blev angrebet sat i gang mellem kl. 11 og 12 aften.

[7] Journal, s. 697 f.

hugget.[1] Skansen ved Kalkugnen blev forsvaret længst, og herfra synes der tidligt om morgenen den 19. juli at være gjort et sidste udfald.[2] Også dens skæbne var snart beseglet, og danskerne havde den 19. generobret deres kontravallationslinje mod slottet.

Karl IX's forsøg på at generobre Kalmar var mislykkedes, og den tredje dag indtog de to modstandere de samme stillinger som før kampens begyndelse. Situationen til lands var dog undergået en forskydning til danskernes fordel, for de havde fået en temmelig betydelig forstærkning i fodfolk. Det var desuden kun et spørgsmål om tid, hvornår Sten Maltesens rytteri i Kristianopel, den halve sjællandske fane og fire rytterkompagnier, kunne ventes at ankomme til Kalmar. Nogen forudsætninger for, at svenskerne i den nærmeste tid kunne forny kampen om Kalmar, forelå således ikke.

Hvad de utvivlsomt blodige kampe har kostet de to modstandere, vides ikke med sikkerhed. Nogen officielle svenske eller danske tabstal står ikke til rådighed. Det svenske kancellidiarium anslår imidlertid de egne tab under den første kampdag til 1.000 mand[3] — et, som det forekommer, temmelig højt, men dog rimeligt tal. I de danske krigsskildringer fremstilles på sejrherrens sædvanlige måde modstanderens tab som meget store og de egne som ubetydelige. Maksimumtabene for den svenske hær angives således til 4.600 mand — et urimeligt tal — mod for danskerne kun 408 mand.[4] Svenskernes tab har naturligvis været betydeligt større end danskernes, for førstnævntes hovedkræfter gik til angreb mod en stærkt befæstet stilling. I kampen om byen har forholdene derimod efter det overraskende, vellykkede svenske udbrud været ensartede på begge sider, men i slutfasen af denne kamp har svenskerne på grund af delvis afskårne forbindelser lidt temmelig store tab. På dansk side blev Godske von Alefelds regiment, som forsvarede byen, ilde tilredt, og resterne af to kompagnier måtte allerede den 21. juli under-

[1] Journal, s. 698; Lauritzen, s. 15, 21 og 29. Den sidste kilde angiver den svenske styrke i slottet ét sted til 3 og et andet til 7 fænniker — det sidste tal uhyre overdrevet.

[2] Tøjmesterens dagbog, s. 10; Journal, s. 698. Den sidstnævnte kildes fremstilling af natkampene er noget uklar, men synes at måtte tolkes således, at et sidste udfald fra skansen fandt sted ved 3-tiden om morgenen den 19/7. Skildringen slutter dog abrupt, uden at kampens slutresultat klargøres.

[3] UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[4] Journal (s. 697) angiver svenskernes tab under den 17/7 til 1.500 mand og danskernes til 300 mand. I de forskellige beretninger hos Lauritzen (s. 14, 16 f., 21, 26 og 28 f.) forekommer følgende tabstal: a) svenskerne 1.500 og danskerne 200; b) svenskerne 1.600 og danskerne ikke mange; c) svenskerne 2.200 og danskerne 150 (kun første dag); d) de svenske hovedkræfter 3.000 og slotsgruppen 1.600; e) svenskerne 2.100 og danskerne 408. Breide Rantzau anslår i brev til Christian Friis 21/7 1611 (Aarsberetninger, s. 216) de danske tab til kun 200 i faldne og sårede — et urimeligt lavt tal.

stikkes andre. Styrken ved de sidstnævnte var dog forholdsvis lav, for efter omkring en måned blev regimentet formeret på kun fire kompagnier.[1]

Karl IX havde igen som hærfører tabt et slag ligesom tidligere ved Kirchholm. I dette tilfælde kan det dog ikke med føje siges, at udfaldet beroede på nogen større mangler i kongens evne som leder.[2] Det samvirke, der blev udført mellem hæren og flåden, var i mindre målestok blevet prøvet ved forsøget i 1609 på at undsætte Dünamünde, og i sin almindelige udformning var det af forbilledlig art. Den egentlige svaghed i kampledelsen lå i, at der ikke var afgivet nogen hærreserve, hvorved der manglede mulighed for at indsætte friske kræfter i den retning, hvor en afgørelse på grund af kampens gang burde have været søgt. En hærreserve ved stranden i Svinöbugten med roflåden til sin rådighed til eventuel hurtig flytning til søs ville formodentlig have kunnet fremtvinge en afgørelse i kampen om byen. Det stive system, ifølge hvilket landstridskræfterne i deres helhed blev udskiftet på forskellige fronter, var dog et udtryk for den taktik, der i almindelighed blev brugt ved et fæstningsangreb.

*

Allerede den 19. juli om aftenen, da kampene til lands var forbi, ændredes situationen til søs pludselig ved ankomsten til det nordlige Kalmarsund af den danske hovedflådes anden eskadre på ti skibe under rigsadmiral Mogens Ulfeldt. I løbet af den følgende dag indtog den ankerplads ved Gladefjärden og varpede sig den 21. ned til Kalmars ydre red. Samtidig flyttede Godske Lindenow første og tredje eskadres elleve skibe fra Stensö til egnen omkring Kalmar slot. En ring var nærmest ved at blive dannet om den kun elleve skibe stærke svenske hovedflåde. Denne benyttede sig dog af sit større kendskab til det vanskeligt navigerbare farvand og brød natten til den 22. sammen med en del af roflåden igennem Ulfeldts eskadre med tab af kun ét skib, der var grundstødt under manøvren.[3] I løbet af den 22. og 23. erobrede den danske flåde med hjælp af tropper øerne ved Kalmar fra Grimskär i sydøst til Jutnabben i nord, og herved faldt en stor del af den svenske roflåde i Svinöbugten tillige med et eller andet hundrede knægte i danskernes hænder.[4] Situationen til søs var derefter helt omkastet, og den svenske hærs mod havet støttede flanke lå åben for fjendtlige angreb. Karl IX betragtede den svenske flådes nødtvungne retræte som en midlertidig svaghed, som snart burde kunne repareres. Den 21. juli havde kongen fornyet sine befalinger til statholderne i Stockholm om skyndsomt at sende forstærkninger til flåden, først og fremmest de tidligere omtalte fem skibe og derudover et à to.

---

[1] Jens Juels Regnskab, fol. 523 ff. (København, Ra, Regnskaber).

[2] Det bør dog i denne sammenhæng fremhæves, at et slag i åben mark som ved Kirchholm stillede helt andre og større krav til ledelse og tropper end en kamp om befæstede stillinger, hvor risikoen for et alvorligere tilbageslag var mindre.

[3] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[4] Tøjmesterens dagbog, s. 10; Journal, s. 699 f.; Lauritzen, s. 17, 22, 27, 29.

Side 240

Sveriges krig 1611—1632

Desuden skulle den såkaldte lille flåde på ni fartøjer straks afgå fra Stockholm for ved Jungfrun at forene sig med de øvrige søstridskræfter. I overensstemmelse med denne plan for flådens forstærkning sendte kongen straks efter at have fået kendskab til Hans Bielkenstiernas retræte ordre til flåden om ikke at vige længere nordpå end til Jungfrun. Allerede den følgende dag blev denne ordre imidlertid ændret derhen, at forstærkningerne i stedet skulle afventes ved Våldö 12 km nordøst for Mönsterås, i hvis nærhed Bielkenstierna forudsattes at opholde sig. Efter at de første kontingenter var ankommet, skulle admiralen straks vende tilbage til Skägganäs for dér at afvente ankomsten af de øvrige skibe.[1] I løbet af den 23. juli synes Karl IX imidlertid at have indset, at det ville vare længere, end han oprindelig havde beregnet, før flåden blev i stand til at genoptage operationerne. Under sådanne omstændigheder ville det at holde hæren tilbage i dens isolerede stilling ved Kalmar betyde alt for store risici i betragtning af den usikrede søflanke. Mangel på krudt, som der gik meget af i stillingskampe, gjorde sig også mærkbart gældende. Kongen havde i to temmelig skarpe skrivelser til hertug Johan[2] gjort denne ansvarlig for de forsømte krudtleverancer og herved særligt fremhævet: »Thi der vi havde haft krudt, da havde vi vel formodet, at mere skulle have været udrettet, end som sket er.«[3] Ved afbrydelsen af søetappelinjen var der også opstået vanskeligheder for tilførslen af proviant.[4] Kongen besluttede derfor at løsrive hæren fra fjenden og føre den tilbage til Ryssby, hvortil flåden skulle dirigeres for at beskytte søflanken og senere medvirke ved en påtænkt ny offensiv mod Kalmar. Før opbruddet varskoede Karl IX den nye statholder på Kalmar slot, Krister Some, om hærens kommende retræte. For at påvirke denne til standhaftighed i forsvaret af slottet fremhævede kongen herved, at han inden for nogle dage, når hæren og flåden var forstærket, igen skulle komme foran Kalmar med sine samlede stridskræfter.[5] Kongen sendte samtidig et opmuntrende brev til statholderen på Öland, hvor flådens retræte havde vakt berettiget uro.[6]

Christian IV foretog i løbet af den 23. juli en demonstration mod den svenske lejr, hvorved den danske hær stillede op i slagorden, og svenskerne blev opfor-

[1] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[2] Karl IX til hertug Johan 18/7 og 22/7 1611 (Ra, RR). I førstnævnte skrivelse klagede kongen også over, at forstærkningerne fra Östergötland stadig var udeblevet. Af östgötaadelen var der således ikke kommet en eneste rytter, og hvis den fortsat holdt sig væk, risikerede den at blive berøvet sine adelsprivilegier.

[3] Karl IX's anf. skrivelse til hertug Johan 22/7 1611.

[4] Karl IX til Krister Some 23/7 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX's anf. skrivelse til Krister Some 23/7 1611. I denne fremhævede kongen bl.a., at han havde haft til hensigt at foretage en operation mod fjendens forbindelser i retning mod Ljungby, men var tvunget til at afstå herfra i mangel af proviant og krudt.

[6] Karl IX til Johan Månsson 23/7 1611 (Ra, RR).

dret til kamp.[1] Udfordringen blev naturligvis ikke taget op. I stedet indledte den svenske hær efter mørkets frembrud sin tilbagemarch til Ryssby i ly af en efterladt arrieregarde under Jesper Mattsson Cruus, bestående af Henrik Flemings adelsfane fra Svealand og fem andre faner.[2] Fjenden optog tidligt om morgenen den 24. juli forfølgelsen med seks faner og nitten kompagnier fodfolk, men det fjendtlige rytteri blev kastet tilbage i egnen ved Skälby ladegård af den svenske arrieregarde. Efter at morgentågen var lettet, og danskerne havde opdaget svenskernes ringe styrke, gik de frem til et nyt angreb. Den svenske arrieregarde blev drevet tilbage, men ydede dog også i det følgende så energisk modstand, at fjenden afbrød den egentlige forfølgelse godt en halv mil fra Kalmar og nøjedes med at observere den vigende svenske styrke. Med tab af kun fire artilleristykker, som måtte efterlades under marchen, nåede hæren i løbet af den 24. juli Ryssby.[3] Her indrettede den sig i en befæstet lejr, som efterhånden vandt stor fortifikatorisk styrke.

*

Efter ankomsten til Ryssby blev Karl IX's anstrengelser straks rettet mod at bringe Kalmar slot undsætning. Hæren var imidlertid efter de foregående tabsbringende kampe i lidet operationsdygtig stand, og tendenser til opløsning havde vist sig ved visse enheder.[4] Desuden manglede der reserver af regulært krigsfolk, som kunne have givet hæren kraft til at genoptage offensiven over for den forstærkede modstander. Reserven i Stockholm var allerede tidligere taget i brug,[5] og de forstærkninger, der derefter var ankommet fra Finland, var netop i disse dage sendt om bord på den lille flåde. Den ringe adgang til tropper nødte kongen til endog at berøve denne to finske fænniker på tilsammen 502 mand, som skulle tilføres hæren.[6] I lignende øjemed blev en del fodfolk, som under flådens retræte var landsat på forskellige punkter på kysten, kaldt tilbage til Ryssby.[7] Den troppestyrke, Lermunds soldater, som tidligere var beordret til Stockholm fra Estland,[8] havde man ikke hørt fra, og Karl IX's forholdsregel om at be-

[1] To dagbøger, s. 294; Journal, s. 699; Lauritzen, s. 17, 29.

[2] Henrik Flemings egenhændige optegnelser om sit levnedsløb (Hist. arch. I, s. 64 ff.).

[3] Hist. arch. I, s. 64 ff.; To dagbøger, s. 295; Journal, s. 701; Lauritzen, s. 17 f., 22 og 29.

[4] Memorial for Nils Hansson 26/7 1611 (Ra, RR). I hans opdrag indgik bl.a. at træffe foranstaltninger til arrestation af rømningsmænd fra hæren.

[5] Jf. s. 230 og 232.

[6] Karl IX til Nils Engelsman 26/7 1611 (Ra, RR). Den lille flåde skulle i Mönsterås landsætte Erik Olssons og Bryngel Torstenssons finske fænniker, men måtte derimod beholde Nils Ruths finske præstefænnike og 40 mand fra Måns Jönsson Smålännings upplandsfænnike. Jf. også s. 230.

[7] Pas for en ... (navnet ikke udsat) til at føre en hob knægte, som Hans Klasson havde sat i land, til kongen 26/7 samt Karl IX til hertug Johan 31/7 1611 (Ra, RR). Hertugen skulle sende Per Esbjörnssons östgötafænnike tilbage.

[8] Jf. s. 219 og 230.

fale transport af fire livlandske faner til Sverige[1] var sat på længere sigt. Det samme gjaldt kongens ordre til Baltzar Bäck om at sende de norrlandske tropper, der var overført til Finland til operationer mod Ishavskysten, til Ryssby.[2] Disse tropper var i virkeligheden på vej til under Baltzar Bäcks ledelse at marchere mod Jämtland.[3] Fra dette foretagende kunne mindre styrker først løsgøres i senefteråret. Tidligere foranstaltninger fra kongens side om at lade landeværn opbyde havde ikke ført til noget egentligt resultat, og nye forsøg af denne art i Småland og Dalarna mislykkedes efter alt at dømme.[4] Landeværnet var for øvrigt ikke egnet til at deltage i hærens offensive operationer. Til hæren kunne der derfor ikke stilles nogen anden opgave end ved Ryssby at forhindre fjenden i at trænge frem nordpå langs kysten. For imidlertid så vidt muligt at vanskeliggøre fjendens forsyningstjeneste blev befalingsmændene i skansen ved Ljungby pålagt at holde den i det længste, men ved angreb af overlegne kræfter at brænde skansen og trække sig tilbage til Ryssby.[5]

Med hensyn til situationen ved hæren var en undsætning af Kalmar slot kun tænkelig gennem flåden. Den måtte imidlertid forstærkes betydeligt, før den igen kunne optage operationerne. For at intet i mellemtiden skulle forsømmes til slottets bistand, befalede Karl IX statholderen på Öland at søge at bringe undsætning af krudt og proviant,[6] en opgave, som viste sig uløselig. Det er tvivlsomt, om et nyt opmuntrende brev fra kongen til Krister Some, hvori denne blev orienteret om den ordnede hjælp fra Öland og om snar undsætning gennem flåden — Kalmarsund skulle snart gøres »rent igen« — kom frem.[7]

Den svenske hovedflåde var i virkeligheden gået langt længere nordpå, end Karl IX havde tilsigtet, og befandt sig ved Barösund i Östergötlands sydlige skærgård, mens resterne af roflåden under Anders Cordel havde søgt ind til Mönsterås. For at forebygge, at admiral Bielkenstierna i afventning af forstærk-

[1] Karl IX til Anders Larsson (statholder i Reval) 27/7 1611 (Ra, RR).

[2] Karl IX til Baltzar Bäck 31/7 og 2/8 samt til Olof Ingemarsson 2/8 1611 (Ra, RR).

[3] Jf. s. 255.

[4] Af de 1.000 dalkarle, som Karl IX havde beordret til Kalmar, havde der den 3/8 i Ryssby kun mødt 150 mand, men de fleste af disse udgjordes af ældre knægte (Karl IX til menige mand i Dalarna 3/8 1611, Ra, RR). I sin anf. skrivelse bad Karl IX om, at Dalarna skulle afgive hver tredje mand nord for Brunnbäcks færgested (13 km sydøst for Hedemora) (jf. også Karl IX til Jakob Tomasson 2/8 1611, Ra, RR), men styrken blev præciseret i en senere skrivelse af 6/8 til 1.000 mand. Den 30/7 var der udstedt fuldmagt for Lars Nilsson til fra et stort antal herreder i Småland at udtage 100—300 mand (Ra, RR). For at lette denne udtagning rettede kongen den 3/8 en appel til de pågældende herreder om at afgive folk (Ra, RR). Heri gjorde han gældende, at han ikke havde fået noget folk fra de egne, der var berørt af krigen, men vel et par tusind mand fra andre steder, hvilket dog var en overdrivelse.

[5] Karl IX til Tideman Schrou og Stellan Mörner 24/7 1611 (Ra, RR).

[6] Karl IX til Johan Månsson 25/7 1611 (Ra, RR).

[7] Karl IX til Krister Some 25/7 1611 (Ra, RR).

ninger og til reparation af de skibe, der var beskadiget ved udbruddet, skulle lægge flådens koncentration endnu længere tilbage, udsendte kongen den 26. juli en streng ordre til ham om under ingen omstændigheder at forlade Barösund. Efter at admiralen havde fået de tilsigtede forstærkninger, skulle han med flåden straks afgå til Jungfrun og dér afvente yderligere ordrer. Flådens befalingsmand blev samtidig orienteret om, at den lille flåde under Nils Engelsman, der var ankommet til Västerviks skær, var beordret til Mönsterås for dér at afhente og til hovedflåden ved Barösund at transportere et større antal artilleristykker fra Kalmar, som den havde stærkt behov for. Ulykkeligvis var den bojert, der skulle befordre kanonerne fra Kalmar til Mönsterås, dog allerede erobret af danskerne den 23. juli med hele sin kostbare last, hvorved hovedflåden blev berøvet et tiltrængt tilskud i artilleri.[1] Den lille flåde stødte den 30. juli på sin rejse til Mönsterås sammen med en del af den danske flåde mellem Kråkelund (østsydøst for Misterhult) og Ölands nordspids, hvorved den ganske vist lykkedes at erobre et skib, men dog af den overlegne fjende blev tvunget til at søge ind til Ängösund omkring 1 mil nord for Kråkelund. Den lille flådes virksomhed var dermed forhindret. Til fortsatte operationer krævede den støtte af hovedflåden. Dennes admiral havde til og med den 31. juli fået ikke mindre end tre ordrer tæt efter hinanden fra Karl IX om efter forening med den lille flåde ved Mönsterås med samlet styrke at afgå til Skägganäs for at bryde den danske blokade af Kalmar slot. Da ordrerne forblev uden virkning, afsatte kongen Hans Bielkenstierna og udnævnte i hans sted admiral Jakob Gottberg til øverstkommanderende. Dette medførte et vist resultat. En af de første dage i august løb den sidstnævnte ud med flåden fra Barösund, men før foreningen med den lille flåde var opnået, kom Gottberg på højde med Ölands nordspids i kamp med en overlegen dansk søstyrke og blev tvunget til at trække sig tilbage. Denne gang gik flåden af ukendt grund helt tilbage til Älvsnabben, hvor den blev liggende resten af måneden.[2] Berøvet støtten fra hovedflåden formåede den lille flåde intet at gøre på egen hånd, og dermed var Kalmar slots skæbne beseglet.

*

Til forsvaret af Kalmar slot rådede Krister Some over ikke mindre end ni fænniker på 1.502 mand. I besætningen indgik desuden de tidligere omtalte 24 drabanter, 40 bådsmænd og 121 mand fagfolk (»slotsfolk«) af forskellige kategorier samt en hel del borgere.[3] Om styrken med vilje var gjort så stor eller

[1] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[2] Smst.

[3] Tøjmesterens dagbog, s. 18. Af de 5 fænniker, der oprindelig indgik i besætningen (jf. s. 170), fandtes kun Nils Bryngelssons, Olof Svensson Hoffmans og Olof Ingelssons tilbage med en fra 453 til 352 mand formindsket styrke. De nytilkomne udgjordes af Nils Bryntessons, Anders [fortsættes s. 244]

er blevet det som følge af vanskeligheder ved efter kampene ved Kalmar at transportere tropper bort fra slottet,[1] er uvist. I hvert fald oversteg antallet betydeligt, hvad der krævedes selv til et energisk forsvar af slottet, og da proviantforrådet var ringe,[2] og tilførslen var afskåret af den danske flåde, blev risikoen for en forholdsvis hurtig udsultning større, end hvis styrken havde været bedre afvejet. Beholdningen af krudt havde den 13. juli udgjort kun 1 tønde slange- og 1 tønde kornkrudt, men derudover fandtes 2 fade svovl.[3] Fra flåden og hæren havde man umiddelbart før kampene ved Kalmar fået 3 centner slangekrudt og 1 centner kornkrudt, svarende til omtrent 5/6 henholdsvis 2/6 tønde.[4] De forstærkninger af fodfolk, der samtidig blev sendt til fæstningen, må også have medbragt ammunition (kornkrudt) til deres musketter, men hvor meget vides ikke. Under kampene ved Kalmar blev en betydelig del af denne ammunition brugt. Forrådene af krudt var derfor ved belejringens fornyelse den 19. juli yderst ubetydelige, og hvis der ikke kom undsætning heri, måtte det nødvendigvis føre til en kapitulation, før levnedsmiddelforrådene endnu tilnærmelsesvis var tømt.

Krister Some synes allerede fra begyndelsen at være grebet af resignation over for sin, som det snart viste sig, uløselige opgave at forsvare Kalmar slot. Allerede den 25. juli, dagen efter hærens retræte, trådte han i forbindelse med fjenden og modtog som gæst på slottet kaptajn Fredrik Moltzau, som han kendte i forvejen. Hans forklaring af tiltaget som sigtende til at »fornemme og udfritte nogen lejlighed til et anslag fjenden at forraske« kan ikke uden videre underkendes.[5] Det var nemlig at forudse, at fjenden ville gå til angreb mod den svenske stilling ved Ryssby — det skete også den 30. juli[6] — hvorved der kunne åbne sig muligheder for et udfald, hvis blot tidspunktet for fjendens aktion

---

[fortsat fra note 3 s. 243] Håkanssons, Per Jönssons (præsteknægte) og Erik Kocks (adelsknægte) fra Småland på 873 mand, Nils Jönssons på 231 mand fra Västergötland og Matts Pålsson Slumpares på 209 mand fra Norrland samt Krister Kocks på 189 mand af ukendt oprindelse. Af de 6 fænniker, heraf 5 oprindelige, som indgik i besætningen den 11/7 (jf. s. 170), havde også den da nytilkomne Börje Klemetssons fænnike forsvundet. De forsvundne 3 fænniker var åbenbart blevet opslidt i kampene 17/7—19/7. Krister Some har i sit forsvarsskrift for kapitulationen angivet, at hele personalestyrken kun udgjorde 1.500 mand, og at 600 knægte var faldet, da han som statholder overtog kommandoen (Wadén, s. 319). Disse oplysninger er formentlig tilrettelagte.

[1] Resterne af de indsatte engelske og franske enheder var transporteret bort, idet der vedrørende disse foreligger oplysninger om deres forlægning i forbindelse med demobiliseringen i efteråret.

[2] Jf. s. 185, note 4.

[3] Kra, Mr 27/1611.

[4] Tøjmesterens dagbog, s. 17.

[5] Tøjmesterens dagbog, s. 11; Krister Somes forsvarsskrift (Wadén, s. 318).

[6] Wadén (Kalmarkrigets historia, s. 53) har anset Krister Somes forklaring for utilfredsstillende.

var kendt på forhånd.[1] Hvis Krister Some virkelig havde haft sådanne hensigter, blev han hindret i sit forsæt ved, at fjenden i løbet af den 29. og 30. juli udsatte slottet for en voldsom beskydning med tungt artilleri, muligvis for at tilsløre hovedkræfternes fravær. Herunder blev der den første dag afgivet 184 og den anden 249 skud. Virkningen af ildgivningen blev en breske i det sydvestlige tårn og den tilstødende del af volden, som dog provisorisk blev fyldt igen. Forsøg fra fjendens side på at underminere tårnet mislykkedes derimod.[2]

Hvad motiverne til Krister Somes kompromitterende forbindelse med fjendelejren end har været, var hans forsvarsvilje nu åbenbart brudt. Den 2. august holdt han krigsråd med befalingsmændene for at udforske stemningen med hensyn til fortsat forsvar. Krudtforrådet var nemlig sluppet op nær de skud, der fandtes i artilleristykkerne, og hvad der svarede til en sæk slangekrudt og en halv sæk kornkrudt.[3] Officererne erklærede dog, at de ikke ville give tabt. Borggårdens sten blev brudt op for at blive brugt som tilhuggere ved en storm, og de opbrændte faldbomme på brystværnene blev erstattet med jernartilleristykker som hindringer. Samme dag om eftermiddagen tilkaldte Krister Some imidlertid igen befalingsmændene til rådslagning, da der var indløbet efterretning om, at fjenden agtede at storme den følgende dag. Officererne skal stadig have erklæret sig rede til at tage risikoen ved en storm, hvorimod kommandanten med mandskabets hjælp skal have gennemtrumfet indledningen af kapitulationsforhandlinger.[4] I dette øjemed begav Krister Some sig selv, ledsaget af to høvedsmænd, til den danske lejr, og som resultat af forhandlingerne fulgte slottets kapitulation den 3. august om morgenen.[5] Med fæstningen faldt bl.a. godt et hundrede artilleristykker i fjendens hænder. Besætningen med

[1] For at skjule de danske hovedkræfters afmarch fra Kalmar til Ryssby for besætningen på slottet, men naturligvis også for at kunne angribe den svenske stilling ved daggry, blev marchen tiltrådt efter mørkets frembrud den 29/7 (jf. s. 247).

[2] Tøjmesterens dagbog, s. 11. Oplysningerne om bresken bekræftes i Journal, s. 703 f.

[3] Tøjmesterens dagbog, s. 17.

[4] Tøjmesterens dagbog, s. 11 ff.; Journal, s. 704. Jf. også Wadéns granskning af oplysningerne i Tøjmesterens dagbog og Krister Somes forsvarsskrift (Wadén, s. 18 ff. og 46 ff.). Krister Some har naturligvis selv i sit forsvarsskrift undgået at gå nærmere ind på forhandlingerne, som ifølge tøjmesterens sikkert på dette punkt rigtige fremstilling gik forud for kapitulationshenvendelsen. At han selv derved virkede for opgivelsen af slottet, synes påfaldende, skønt han tilrettelagde sagen med følgende ord: »Her råbte de da alle i hinandens mund, at vi måtte endelig gribe til råd og lejligheden og give slottet op …« (Wadén, s. 320).

[5] Wadén (Kalmarkrigets historia, s. 38) har sikkert ret i, at officererne til sidst var villige til at gå ind på kapitulationsforhandlinger, men tøjmesterens påstand (s. 14) om, at de bebrejdede Krister Some, at han ikke havde handlet rigtigt, og at de efter kapitulationsvilkårenes bekendtgørelse ville fortsætte forsvaret, har, mod hvad Wadén har anført, dog kunnet stemme overens med de virkelige forhold. Ved en fæstnings kapitulation var det nemlig brugeligt, at forsvareren forpligtede sig til først på en vis dag at opgive fæstningen, hvis undsætning ikke da var ankommet. I dette tilfælde blev slottet opgivet med det samme.

undtagelse af de 24 drabanter, som skal være blevet tvunget af statholderen til at gå over i dansk tjeneste, fik frit aftog og lod sig føre over til Öland. Krister Some selv gik ligeledes over i dansk tjeneste.

For Karl IX betød tabet af Kalmar slot et hårdt slag, og han så i kapitulationen et forræderisk spil af Krister Some, som dog ikke kunne straffes på anden måde end ved konfiskation af hans gods og len.[1] Kongens tolkning af begivenhederne har givet ophav til en tradition, som med uformindsket styrke har levet videre til vore dage,[2] men på det seneste dog er blevet kritiseret.[3] Ved en objektiv gennemgang af situationen kan det også konstateres, at slottet blev opgivet på militært uangribelige grunde. Efter tidens opfattelse, som også Gustav Adolf senere ved flere lejligheder gav udtryk for — undtagen i dette tilfælde, da han var bundet af hensyn til faderen — var en fæstningsbesætning skyldfri ved en kapitulation, som blev fremtvunget af, at tropperne ikke længere formåede at yde modstand på grund af ammunitionsmangel og lammelse af stridsmidlerne overhovedet, eller blev direkte truet af sultedøden. Et forsvar til sidste mand blev under sådanne forhold betragtet som en unødig blodsudgydelse, hvis undsætning ikke var at påregne, eller strategiske hensyn krævede, at fjenden blev bundet så længe som muligt. Hvis besætningen i en håbløs situation afslog et kapitulationstilbud og i stedet tog risikoen ved en storm, havde den ingen ret til pardon. At der ved Kalmar slots opgivelse forelå en virkelig tvangssituation som følge af mangel på ammunition, bekræftes både fra egen[4] og fjendens side.[5] Et fortsat forsvar, som under de herskende forhold næppe kunne have været fortsat mere end nogle få dage, ville desuden ikke have tjent noget formål, da hverken hæren eller flåden, som tidligere påvist, var i stand til at foretage nogen undsætning, og herom var kommandanten ifølge sit eget udsagn fuldt på det rene. Krister Some kan derfor næppe lastes for at have afstået fra at forsvare fæstningen til det yderste.

Ansvaret for, at Kalmar slot kom i en nødsituation, rammer den svenske ledelse, som ikke havde formået at tilgodese dets ammunitionsbehov. En anden undladelse var, at statholderen i denne vigtige fæstning ikke fik nogen højere

[1] Wadén, s. 41, note 1 og 3. Västgötahøvedsmanden Nils Jönsson, som havde spillet en mere fremtrædende rolle ved kapitulationsforhandlingerne, blev dømt til døden 31/8 1611 (smst., s. 41, note 4). Dommen blev dog ikke fuldbyrdet, hvilket bevises af, at Nils Jönsson personligt kvitterede for underhold, stadig som høvedsmand for sin fænnike, 9/11 og 26/12 1612 (Ka, Landskapshandl., Västergötland nr 13/1610).

[2] Hildebrand (Sveriges historia till våra dagar, Gustav Vasas söner, V, s. 353) siger således: »Kort tid derefter — 3. august … overlod denne (Krister Some), en tapper, men rå og samvittighedsløs kriger, som personligt var forbitret på kongen, slottet gennem forræderi i danskernes hænder.«

[3] Wadén, s. 46 ff.

[4] Af tøjmesteren ifølge den foregående fremstilling.

[5] Christian IV's kapitulationsforsikring (Wadén, Bil. I); Journal, s. 705; Lauritzen, s. 18.

officer — Per Mikaelsson Hammarskjöld havde været selvskreven — som medhjælper. Selv om Krister Somes optræden i forbindelse med kapitulationen i en vis grad synes uværdig for en statholder og kommandant, bliver han i hvert fald formelt først forræder gennem sin holdning efter fæstningens overgivelse. Da ved han, at han på grund af Karl IX's velkendte uforsonlighed har revet alle broer ned, og bliver derfor Christian IV's håndgangne mand. Allerede den 4. august rettede han en skriftlig opfordring til statholderen på Öland om at opgive Borgholm og gå over til fjenden.

7. BEGIVENHEDERNE INDTIL ÅRETS SLUTNING

De danske angreb på Ryssby-stillingen — Ölands tab og generobring ved Gustav Adolf — De sekundære krigsskuepladser

Gennem den svenske flådes og hærs retræte fra Kalmar havde Christian IV fået frie hænder til at betvinge slottet, men han mente samtidig også at burde kaste svenskerne ud af Ryssby-stillingen, før denne nåede at blive kraftigt forstærket, og ny orden blev indgydt i de svenske rækker efter de rystende kampe. Virkeliggørelsen af denne plan måtte dog indtil videre vente i afventning af ankomsten af Sten Maltesens resterende rytteri i Kristianopel.[1] Der blev den 22. juli udstedt ordre om dets transport ad søvejen til Kalmar.[2] Sandsynligvis på grund af mangel på transportmidler blev rytteriet imidlertid i stedet ført frem langs kystlandevejen. For at konvojere det forbi skansen ved Ljungby blev der den 26. juli sendt tre fodfolkskompagnier ud fra Kalmar.[3] Sent den følgende dag ankom rytteriet, som bestod af hertugerne Ernst Ludvigs og Filips samt Jørgen Grubbes, Thesen von Parsows og Markvard Pentz' kompagnier tyske ryttere, til Kalmar og blev forlagt i den tidligere svenske lejr.[4] I anledning af forstærkningen mente kongen allerede samme dag at kunne sende det indenlandske rytteri, som sandsynligvis var hårdt slidt under den lange belejring af Kalmar, hjem til Skåne, nemlig den halve sjællandske fane under ritmesteren samt den fynske og den skånske fane.[5] Det nyankomne rytteri fik en dags hvile, og den 29. juli sent om aftenen brød Christian IV op med hoveddelen af hæren — Thesen von Parsows, Gert Rantzaus og Godske von Alefelds regimenter

[1] Jf. s. 226 f.

[2] Christian IV til kommissærerne i Kristianopel 22/7 1611 (Brevbøger, s. 402). Transporten skulle indledes af den halve sjællandske fane under løjtnant Krister Hansen og de øvrige følge efter lodtrækning.

[3] To dagbøger, s. 295; Journal, s. 702. Jf. også Larsen, s. 135, note 7.

[4] Smst. Den halve sjællandske fane under Krister Hansen ankom senere og deltog i operationen mod Öland.

[5] Lauritzen, s. 15. Jf. også Larsen, s. 135.

fodfolk, de fem tyske rytterkompagnier og Hoffanen — mod Ryssby, som blev nået ved daggry den følgende dag.[1]

Den svenske stilling ved Ryssby lå på sydbredden af den bæk, der flyder nord for kirken. Den befæstede hovedlejr befandt sig øst for landevejen, efter alt at dømme indrammet i front og ryg af langstrakte åse, som blev udnyttet til forsvaret. Forbundet med hovedlejren lå vest for landevejen en stjerneformet skanse på en højde. Den højre flanke synes at have været støttet til skoven, hvor der sandsynligvis var lagt forhugninger, og den venstre til den bæk, der løb mod nord og syd.

Den danske hærs anmarch blev meldt i god tid, hvorfor den, efter at have drevet en forpost ved den sydligste bæk tilbage, fandt svenskernes stillinger besat. Skønt overraskelsen var mislykkedes, besluttede Christian IV at vove et angreb. Til at begynde med blev artilleriet bragt i stilling, men det blev mødt af stærk ild fra forsvarsartilleriet. Da et rent frontalt angreb ikke havde nogen udsigt til fremgang, blev der udskilt en særlig gruppe under Gert Rantzau, bestående af hans regiment og tre rytterkompagnier, for efter en omgåelsesbevægelse at angribe den svenske stilling i flanken — uvist om fra øst eller vest. Omgåelsesbevægelsen kunne imidlertid på grund af terrænvanskeligheder ikke fuldføres, hvorfor angrebet blev afbrudt og tilbagemarchen tiltrådt. Under denne blev den danske arrieregarde, Thesen von Parsows regiment samt de to hertugers og Markvard Pentz' rytterkompagnier, angrebet af forfølgende svensk rytteri, som angives at være ledet af Karl IX personligt.[2] De tre danske rytterkompagnier blev herved omringet, men lykkedes dog at bryde igennem, efter at Gert Rantzaus og Jørgen Grubbes rytterkompagnier var sat ind til modangreb. De svenske tab angives som sædvanligt i de danske kilder som ti gange større end de egne eller 300 mod 30 mand — en i betragtning af begivenhedsudviklingen temmelig urimelig proportion.[3] Det danske foretagende var en illustration af vanskelighederne ved at betvinge en feltbefæstet stilling, hvis flanker var uangribelige. Skønt den svenske stilling næppe endnu kunne have besiddet fuld fortifikatorisk styrke, afstod Christian IV også fra et rent frontalangreb, som efter hans opfattelse var udsigtsløst.

*

Gennem Kalmar slots fald opnåede Christian IV fuld handlefrihed. Tanken om at fordrive den svenske hær fra Ryssby og derved få bevægelige ope-

[1] Journal, s. 702; Lauritzen, s. 18 og 29. Joakim Bülows rytterkompagni var formodentlig efterladt ved Kalmar.

[2] Kongen skulle under kampen have fået sine klæder gennemboret af kugler. Svensk bekræftelse af den danske oplysning (Journal, s. 703) mangler dog.

[3] Journal, s. 702 ff.; Lauritzen, s. 18 og 29; Breide Rantzau til Christian Friis 31/7 1611 (Aarsberetninger, s. 218).

rationer med udsigt til en afgørelse trådte igen i forgrunden, og kongen meddelte sine nærmeste fortrolige sin hensigt at føre hæren frem »langs stranden vejen ad Stockholm og forsøge, om kong Karl ville vige«.[1] Denne operation måtte imidlertid indtil videre udstå på grund af de gode udsigter, der bød sig til en erobring af Öland. Fra øen fandt der stadig en rigelig tilførsel af levnedsmidler sted til Kalmar, som udgjorde dens naturlige afsætningssted. Den indtog i denne henseende en lignende stilling som Åland til Stockholm. For underholdet af en dansk garnison i Kalmar havde besiddelsen af Öland derfor stor betydning. Fra svensk side var der desuden ikke anset nogen særlige foranstaltninger for øens forsvar for nødvendige, så længe Kalmar slot holdt stand, og det gjaldt om at udnytte denne gunstige situation.

Inden Christian traf foranstaltninger til Ölands besættelse, ville han dog først søge at vinde befolkningen for derigennem at undgå en småkrig af den art, som i Småland blev ført af svenske landeværnsflokke. I dette øjemed sendte kongen den 5. august Axel Brahe og Johan Ulfeldt til øen for at forhandle med almuen om underkastelse under Danmarks krone.[2]

Også Karl IX havde sin opmærksomhed rettet mod Öland og havde den 4. august rettet en appel til almuen om at forholde sig standhaftig mod jydens lokkemidler.[3] Umiddelbart ved efterretningen om Kalmar slots kapitulation beordrede kongen den 5. august greve Abraham Brahe og Göran Månsson Stierna at drage til øen for gennem forhandlinger med præsteskabet og almuen at styrke dem i troskaben. De skulle fremholde over for befolkningen, at flåden og hæren snart igen ville optræde ved Kalmar, og at tropper ville blive sendt til Ölands forsvar.[4] Meningen var at sende 3 fænniker og 2 faner til Ölands nordspids. Forhandlingerne kom dog efter alt at dømme ikke i gang, og overskibningen af tropperne trak ud, indtil det blev for sent.[5] Samtidig lod kongen den tidligere besætning på Kalmar slot, som ikke var brugbar til operationer, overføre til fastlandet.[6] Ölænderne, som havde de respektindgydende danske våben for øje og til øens forsvar kun kunne regne med bistand fra de fåtallige knægte på Borg-

[1] Breide Rantzau til Christian Friis 6/8 1611 (Aarsberetninger, s. 219).

[2] Breide Rantzau til Christian Friis (postscriptum) 6/8 1611 (Aarsberetninger, s. 219).

[3] Åbent brev til menige mand på Öland 4/8 1611 (Ra, RR).

[4] Instruks for Abraham Brahe og Göran Månsson 5/8 1611 (Ra, RR).

[5] Fuldmagt for kaptajnen Nils Persson 7/8 og for Olof Andersson 8/8 1611 (Ra, RR). Den førstnævnte skulle ved Mönsterås samle både til overskibning af det krigsfolk, der var beordret til Öland. Ifølge fuldmagten for den sidstnævnte skulle Sigge Svenssons västgöta- og Per Nilssons (f. d. Per Mikaelssons) smålandsfaner samt Erland Anderssons, Assar Arvidssons og Sven Spinkes smålandsfænniker (den hidtidige besætning i skansen ved Ljungby) allerede være overført, bortset fra visse ryttere under Per Nilsson og knægte under Assar Arvidsson, som skulle sendes efter.

[6] Fuldmagt for en profos 8/8 1611 (Ra, RR).

holms slot,[1] faldt let til føje for den danske opfordring. Den 7. august indfandt herredsrepræsentanter sig hos Christian IV i Kalmar og erklærede sig villige til underkastelse. I anledning heraf sendte kongen samme dag de fire indenlandske kompagnier fra sit eget regiment til Öland. Den 8. august fulgte Christian selv efter med Hoffanen og den halve sjællandske fane under Krister Hansen. I hans følge befandt sig hertugerne Ernst Ludvig, Filip og Georg. Statholderen på Borgholm, Johan Månsson Ulfsparre, opgav samme dag den lille fæstning Borgholm, og efter forhandlinger med ölænderne aflagde disse troskabsed den 12. august. Efter veludrettet hverv vendte kongen dagen derpå tilbage til Kalmar.[2]

Tabet også af Öland fik Karl IX's sind til at koge over, og han sendte den 11. august Christian IV den kendte udfordring til tvekamp,[3] som den danske konge hånligt afviste.[4] Et nederlandsk gesandtskab, der var ankommet til Kalmar umiddelbart forinden og havde til opgave at virke for fred, mødte uoverstigelige vanskeligheder på begge sider. Christian IV ville ikke lade sig standse i sit sejrsløb, og Karl IX viste sig under gesandtskabets forholdsvis lange besøg i den svenske lejr (20. august—3. september) for sin del ikke indstillet på nogen indrømmelser, ikke engang i det for mæglerne ømtålelige spørgsmål om blokaden af Riga, hvorfor mæglingsaktionen mislykkedes.[5] Mæglingsaktionen førte ikke til nogen midlertidig indstilling af fjendtlighederne. Christian IV behøvede dog efter hjemkomsten fra Öland et vist pusterum for at sætte Kalmar i forsvarsdygtig stand og reorganisere sin hær. Gennem de nyhvervninger, som kongen havde ladet foretage ved udgangen af maj, var hæren blevet tilført mindst seks fodfolkskompagnier og desuden et fransk dragonkompagni.[6] På den anden side var Godske von Alefelds regiment så svækket, at det måtte afskediges, hvorved der dog af den bedste mandskab blev dannet to nye kompagnier, som blev indlemmet i kongens eget regiment.[7] Efter orga-

[1] Karl IX havde i skrivelse af 24/7 til statholderen Johan Månsson givet tilladelse til at beholde den del af ölandsfænniken, der befandt sig ved Borgholm, til øens forsvar.

[2] Lönberga Kyrko Bok, s. 126; To dagbøger, s. 295; Journal, s. 705; Lauritzen, s. 19.

[3] Karl IX til Christian IV 11/8 1611 (Ra, RR).

[4] Larsen, s. 144 f.

[5] Thyresson, s. 38 ff. Jf. også UUB, Codex Upsaliensis E 375; AOB I:1, s. 47; Haag, Ra, Legatie nr 285.

[6] Registrant over militære Forordninger og Bestallinger 1611—1612 og Jens Juels Regnskab, fol. 303 (København, Ra, Tyske Kancellis udenlandske Afdeling — 1670 resp. Regnskaber). Af kompagnierne gik Antonius Müllers, Daniel von Estroffs og Peter Ernst von Wulffens til kongens eget regiment samt Fredrik von Intimas, Reinhold von Intimas og Andreas von Kitzlebens til hertug Georgs af Braunschweig-Lüneburg regiment. Uvist er derimod, om Georg Hartvig von Veltens »frifane« (kompagni) befandt sig ved Kalmar. Dragonkompagniet udgjordes af Jean Dupis'.

[7] Jens Juels Regnskab, fol. 523 ff. Larsen, s. 146.

nisationsændringerne bestod den danske hær den 20. august af fire regimenter fodfolk på 32 kompagnier samt af Hoffanen, den halve sjællandske fane, syv tyske rytterkompagnier og et dragonkompagni.[1]

*

Christian IV fandt nu tidspunktet inde til at gøre et nyt forsøg på at drive den svenske hær ud af dens stilling ved Ryssby. Han blev øjensynligt styrket i sin beslutning af visse efterretninger om, at de svenske tropper skulle lide mangel på proviant, hvorfor de kunne tænkes at være mindre modstandsdygtige. Den 19. august foretog Gert Rantzau med en rytterstyrke en rekognoscering af Ryssby-stillingen. Han undgik kun med nød og næppe at blive omringet, og dagen derpå aflagde to svenske faner et genbesøg ved Kalmar.[2] Sent den 20. august brød Christian op med hoveddelen af hæren fra Kalmar og nåede den følgende dag egnen ved Ryssby, hvor han lod indrette en provisorisk, befæstet lejr over for den svenske.[3]

Ved efterretningen om danskernes erobring af Öland havde Karl IX straks kaldt de tropper tilbage til Ryssby, som skulle være overskibet til øen, med undtagelse af to fænniker, bestemt for den lille flåde ved Mönsterås.[4] Til hertug Johan, som trods flere påmindelser stadig havde undladt at sende östgötafrælset og Per Esbjörnssons fænnike, afgik den 18. august en ny påmindelse.[5] Nogle andre foranstaltninger for at tilkalde forstærkninger kendes ikke. Hæren havde formentlig i hovedsagen samme sammensætning som ved tilbagetoget fra Kalmar, men styrken var noget formindsket gennem deserteringer, særlig ved de smålandske enheder.[6]

Christian IV fandt atter den svenske stilling for stærk til at vove et egentligt angreb. Han synes i stedet at have forsøgt gennem skinangreb at forlede modstanderen til et større modangreb. Svenskerne lod sig dog ikke lokke i fælden. Kampene antog kun karakter af skærmydsler, som fandt sted den 22. og 23. august.[7] Mislykkedes planen om at fremtvinge et af-

[1] Regimenterne udgjordes af kongens eget på 12 kompagnier (de 4 indenlandske reduceret til 3), Gert Rantzaus på 10 kompagnier, hertug Georgs på 6 kompagnier, Thesen von Parsows på 3 kompagnier, hvortil kom Georg Lunges selvstændige kompagni.

[2] To dagbøger, s. 296; Journal, s. 707.

[3] Ibid.; Lauritzen, s. 33. Den førstnævnte kilde henlægger opbruddet til 21/8 og de to andre til 20/8. Nogen modsigelse behøver dog ikke at foreligge, thi marchen fandt formentlig sted natten til 21/8.

[4] Karl IX til Sigge Svensson 11/8 og fuldmagt for Jon Andersson 13/8 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX til hertug Johan 18/8 1611 (Ra, RR).

[6] Fuldmagt for Göran og Arvid Månsson 18/7 1611 (Ra, RR).

[7] UUB, Codex Upsaliensis E 375; To dagbøger, s. 296 f.; Journal, s. 708. Kilderne indeholder ingen nærmere oplysninger om kampene, bortset fra den ubetydelige detalje, at ritmesteren Daniel Wagner blev taget til fange af danskerne den 23. august. Det svenske kanslidiarium lader Karl IX den 24. august fordrive den danske hær fra Ryssby helt til Kalmar — en urigtig fremstilling.

gørende slag i åben mark førte imidlertid ikke Christian til at gå over til en metodisk belejringsfremgangsmåde; han foretrak i stedet efter nogen tøven at vende tilbage til Kalmar. Tilbagetoget synes først at være tiltrådt den 28. august.[1] Tilbageførelsen af den danske hær til Kalmar indebar, at Christian IV havde besluttet at afslutte felttoget. Forsvaret af Kalmar og Öland under vinteren blev overdraget til Gert Rantzau, som blev beskikket til statholder på slottet efter den afdøde Sten Maltesen. Til hans rådighed blev stillet 13 kompagnier fodfolk, deraf 3 på Öland, samt 3 rytterkompagnier.[2] Styrken på Öland blev inden længe formindsket til 2 kompagnier ved, at et svækket kompagni blev indlemmet i et andet, men derimod blev 2 rytterkompagnier flyttet derover på grund af furageringsvanskeligheder i Kalmar. Ifølge kongens direktiv skulle desuden en del af forsvarsværkerne ved Kalmar sløjfes med henblik på at opnå en formindskelse af forsvarsfronten.[3] Efter at Christian IV havde truffet foranstaltninger til hjemsendelse og afskedigelse af størstedelen af fodfolket, tiltrådte han den 11. september hjemrejsen til København.[4] Under ridtet til Kristianopel blev kongen ledsaget af Hoffanen, den halve sjællandske fane og fire tyske rytterkompagnier, som blev forlagt i vinterkvarterer i Blekinge og Skåne.[5]

Gennem den mislykkede danske aktion mod Ryssby steg Karl IX's tillid. I modsætning til fjenden var kongen ikke sindet at afslutte operationerne uden at vende tilbage til tanken om en offensiv med hæren og flåden mod Kalmar. Hans anstrengelser blev herved først og fremmest rettet mod at få flåden til Kalmarsund. Da tidligere forsøg på at opnå en koncentration af søstridskræfterne fremad mod fjenden var mislykkedes, anbefalede kongen den 31. august, at foreningen af de forskellige flåder skulle ske ved Älvsnabben. Til dette formål skulle roflåden afgå fra Mönsterås og forene sig med den lille flåde ved Ängösund, hvorefter begge flåder skulle opsøge hovedflåden. Denne plan blev imidlertid krydset af, at admiralen Gottberg i overensstemmelse med tidligere skarpe ordrer fra kongen en af de første dage i september løb ud med hovedflåden fra Älvsnabben og styrede kurs mod Kalmarsund. Dette nye fremstød blev dog afvist af den danske flåde ud for den smålandske kyst, og Gottberg blev tvunget til med tab af et skib at trække sig tilbage til Älvsnabben igen. Nye

[1] UUB, Codex Upsaliensis E 375; To dagbøger, s. 297.

[2] Larsen, s. 149.

[3] Ifølge Gert Rantzaus skr. til Christian Friis 13/10 1611 (Aarsberetninger, s. 223 f.) var dette arbejde i hovedsagen fuldført på dette tidspunkt.

[4] UUB, Codex Upsaliensis E 375; Tøjmesterens dagbog, s. 16; Brahes Tidebok, s. 84; Brocks dagbog, s. 137; To dagbøger, s. 298. Den sidstnævnte kilde henlægger afrejsen til 13/9 og tøjmesteren til 14/9, men de øvrige kilder til 11/9.

[5] Vinterforlægningen var følgende: Sølvesborg hertug Ernst Ludvigs kompagni, Ronneby hertug Filips og Joakim Bülows kompagnier, Vä Markvard Pentz' kompagni (senere sendt fra Kalmar), Ystad Hoffanen og den sjællandske fane samt Åhus Gert Rantzaus kompagni (Brevbøger, s. 423).

anstrengelser fra kongens side for at få hovedflåden til søs førte ikke til noget resultat.[1] Med henblik på den planlagte nye samoperation mellem hæren og flåden orienterede Karl IX den 3. september hertug Johan om sine hensigter. Efter hvad han mente at vide, agtede Christian IV at drage hjem fra Kalmar. Hæren burde i så fald følge fjenden i hælene, hvorved den dog måtte have størst mulig styrke. Hertugen blev af denne grund atter opfordret til ufortøvet at sende östgötafrælset og Per Esbjörnssons fænnike.[2] Den påtænkte forfølgelsesoperation kom dog ikke i stand. Den nærmeste årsag hertil har formentlig været, at tropperne på grund af over et halvt års felttog var overanstrengte og ikke befandt sig i operationsdygtig stand. Den udeblevne medvirken fra hovedflådens side kan også have spillet en vis rolle. Den 19. september udstedte Karl IX de første ordrer om hærens demobilisering og vinterforlægning.

*

Roflåden og den lille flåde fandtes imidlertid inden for rækkevidde, og da desuden hoveddelen af den danske flåde nu var afgået til København, forelå forudsætningerne for et foretagende mod det af fjenden svagt besatte Öland. En sådan operation krævede nemlig ikke nogen større kraftindsats, hvorfor egnede enheder kunne udvælges. Forberedelserne til foretagendet mod Öland var også i fuld gang i sidste halvdel af september. Ledelsen af ekspeditionen til Öland blev lagt i hertug Gustav Adolfs hænder. Til hans rådighed blev stillet den lille flåde under kaptajn Erik Kyle[3] samt syv à otte fænniker fodfolk og tre faner.[4] Som stabschef fungerede Jesper Mattsson Cruus.[5] Almuen på Öland var desuden varskoet og var straks rede til at medvirke i foretagendet. Samlingen af den svenske transportflåde ved Skägganäs blev imidlertid opdaget den 25. september af Gert Rantzau, som denne dag inspicerede sine tropper på Öland. Han skyndte sig straks tilbage til Kalmar og førte derfra tre kompagnier af sit eget regiment over, hvorved den danske fodfolksstyrke øgedes til fem kompagnier. Desuden fandtes de to rytterkompagnier. Styrken blev imidlertid ikke holdt samlet, og derigennem blev det svenske foretagende lettet.[6] Om aftenen den 26. september blev det svenske korps overskibet til St. Rör 18 km syd for Borgholm, og i første omgang blev to af de nyankomne danske kompagnier og en del af rytteriet taget på forskellige steder, hvorved også

[1] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[2] Karl IX til hertug Johan 3/9 1611 (Ra, RR).

[3] Bilagsbind I, kap. I.

[4] Karl IX til Gustav Adolf 8/10 1611 (Ra, RR). Jf. også Werwing, s. 234 og Larsen, s. 150. Ud over de senere angivne 6 fænniker deltog også drabantfænniken under Anders Larsson, og desuden synes også Olof Olssons västmanlandsfænnike at have været med (Gustav Adolf til Karl IX 30/9 1611. Ra, RR, Supplement).

[5] Karl IX til Jesper Mattsson m. fl. 12/10 1611 (Ra, RR).

[6] Larsen, s. 150 f.

bønderne medvirkede. Fjendens resterende tropper blev derefter indesluttet i Borgholm. Gert Rantzau lykkedes det dog senere at slippe bort ad søvejen, men han blev drevet af vinden til Gotland. Som følge heraf udeblev danske modforanstaltninger fra Kalmar.[1] Den 8. oktober kapitulerede Borgholms besætning, og dermed var Öland fuldstændig i svenske hænder.[2] Det lille foretagende var af Gustav Adolf gennemført med dygtighed og kraft. Forsvaret af Öland blev overdraget Per Mikaelsson Hammarskjöld som statholder på Borgholm. Af ekspeditionskorpset blev drabantfænniken og fire andre fænniker samt de tre faner beordret til at blive tilbage. To af de sidstnævnte skulle dog afløses af et hvervet rytterkompagni.[3]

Allerede før iværksættelsen af foretagendet mod Öland havde Karl IX, som allerede antydet, indledt demobiliseringen af hæren. De indenlandske tropper blev derved sendt hjem til deres respektive landskaber. Sikringen af Västergötland og Småland mod eventuelle mindre danske foretagender under vinteren kom ligesom før mobiliseringen til at hvile på de respektive landskabers tropper. For at give grænseforsvaret øget kraft blev hoveddelen af de fåtallige udenlandske tropper forlagt til Västergötland og Småland.[4] Jesper Mattsson Cruus beholdt sin kommando over västgötatropperne, og i Krister Somes sted blev Nils Stiernsköld beskikket som befalingsmand for smålandstropperne. Indgående instrukser blev udstedt til disse, hvori de blandt andet blev befalet at styrke fodfolket gennem udskrivninger.[5] I skansen ved Ryssby, som blev yderligere forstærket af opbudte arbejdsafdelinger af landeværnet, fik man en erstatning for det tabte Kalmar. Befæstningen blev stadig holdt besat af fodfolk og rytteri, der blev indkaldt på skift.

*

Blandt de sidste skrivelser, som Karl IX underskrev, bemærkes en, hvori kongen kunne udtale sin tilfredshed med de svenske fremgange i Jämt-

[1] Breide Rantzau til Christian Friis 26/9 1611 (Aarsberetninger, s. 221); Lönberga Kyrko-Bok, s. 126. Jf. også Larsen, s. 151.

[2] H. F. N:des hertig Gustaf Adolphs försäkring för dem på Bårholm woro 8/10 1611 (Ra, RR, Supplement).

[3] Karl IX til hertug Gustav Adolf 8/10 1611 (Ra, RR). De tropper, der blev beordret til at blive tilbage, udgjordes af Anders Larssons drabantfænnike, Gertorm Yggessons smålandsfænnike, Erik Olssons og Bryngel Torstenssons finske fænniker, Robert Sims skotske fænnike (nys ankommet fra Finland) samt Nils Assersson Mannerskölds östgötafane, Per Nilssons smålandsfane og Viktor Sims rytterkompagni. De to sidstnævnte skulle afløses af Knut Håkansson Hands rytterkompagni.

[4] Forordning angående borglejer 19/9 samt Gustav Adolf til Jesper Mattsson 7/11 1611 (Ra, RR). Forlægningen var følgende: Skara Patrik Rutherfords kompagni, Falköping, Lidköping og Bogesund Lermunds soldater og Wacops kompagni, Växjö Handleys kompagni, Mönsterås Robert Sims kompagni og Västervik Joakim Gruntzes kompagni.

[5] Fuldmagt og instruks for Jesper Mattsson og fuldmagt for Nils Stiernsköld 21/10 1611 (Ra, RR).

Side 255

Begivenhederne indtil årets slutning

land.[1] Dette landskab havde for ikke så længe siden været halvt svensk. Det havde i kirkelig henseende hørt til Uppsala ærkestift. I 1611 var de svenske præster dog i almindelighed borte, men almuen var svenskvenligt sindet, hvilket ikke var tilfældet i søsterlandskabet Härjedalen. Man frygtede på svensk side efter alt at dømme et dansk angreb fra Jämtland mod kysten og et indfald i Dalarna. Langs kysten gik den for krigsførelsen i øst så betydningsfulde landevej gennem Norrland, ad hvilken der hvert år fandt troppeforflytninger sted. Truslen skulle mødes med et svensk angreb dels fra Dalarna mod Härjedalen, dels fra kysten mod Jämtland.[2] I begyndelsen af maj blev obersten Jakob Tomasson og statholderen Karl Bonde beordret til med dalkarlene at udføre en offensiv gennem Härjedalen mod Jämtland.[3] Samtidig fik statholderen i Norrland, obersten Baltzar Bäck, ordre til fra Västerbotten med en troppestyrke, når han havde udført en anbefalet operation mod Kolahus, at bryde ind i Jämtland.[4]

For at lokke befolkningen i såvel Jämtland som Härjedalen til at træde under Sveriges krone havde Karl IX den 9. maj 1611 også udstedt et åbent brev til almuen i disse landskaber. Heri blev det fremholdt, hvorledes kongen af Danmark havde sveget den stettinske traktat og angrebet Sverige. I brevet hed det videre: »Då nu samma fördrag är bruthet af konungen i Danmark, så bör både [Jämt]land och dess undersåther falle till Sveriges crono igen.« [Da nu samme traktat er brudt af kongen i Danmark, så bør både Jämtland og dets undersåtter falde tilbage til Sveriges krone.] Kongen fremholdt også, at han vel nu sendte sin krigsmagt til denne befolkning »till att ihjälslå alle de danske der inne finnes, men idher [jämtar] skole de skone efter i äre itt folk med oss av svenskt blodh, så frampt i vele gifve id[er] til oss« [for at slå alle de danske ihjel, der findes derinde, men jer jämter skal de skåne, eftersom I er ét folk med os af svensk blod, såfremt I vil give jer til os].[5]

Først langt hen på sommeren 1611 kom imidlertid et indfald i Jämtland i stand. Dette udgik i midten af juli 1611 fra Västerbotten under ledelse af Baltzar Bäck.[6] De tropper, med hvilke denne udførte foretagendet, var to norrlandsfænniker, en landeværnsfænnike, en finsk fane samt »polakfænniken«. Hertil kom senere og i kort tid en i Jämtland opsat fænnike. Desuden blev Baltzar Bäck ledsaget af en arkelimester med fire bøsseskytter samt skansemesteren »mester William«.[7] Dalkarlene frygtede derimod et indfald fra Norge, hvilket også synes at være blevet forberedt, men ikke blev til noget. De vovede ikke at forlade hjemegnen, og trods fornyede ordrer om et indfald i Härjedalen blev deres medvirken i hvert fald næppe den beregnede.[8] Heller ikke blev de ønskede forstærkninger formentlig sendt fra Dalarna til Kalmar.

---

[1] Karl IX til Baltzar Bäck 21/10 1611 (Ra, RR).

[2] Jf. Stålhane; Karl Bonde til Axel Oxenstierna 3/6, 16/6 1611 (AOB II:11).

[3] Karl IX til Jakob Tomasson 8/5 og til befolkningen i Dalarna 10/6 1611 (Ra, RR).

[4] Karl IX til Baltzar Bäck 9/5 1611 (Ra, RR).

[5] Ra, RR 8/5 1611.

[6] Baltzar Bäcks regnskab (Ka, Rkb 1611).

[7] Karl IX til Baltzar Bäck 21/10 1611 (Ra, RR).

[8] Norske RR, s. 408 ff., 434; Brevbøger, s. 372 f.; Ra, RR 5/6, 10/6, 8/9 1611; Karl Bondes anf. skr. til Axel Oxenstierna 3/6, 16/6 1611.

Imidlertid var nordmændene rykket ind i Jämtland, men de blev drevet bort af de indtrængende svenskere, som erobrede både Jämtland og Härjedalen.[1] Jämterne svor Sverige troskab.[2] Som støttepunkter for forsvaret blev der anlagt skanser ved Mörsil 18 km øst for Undersåker og ved Frösö kongsgård.[3] I oktober frygtede man norske indfald, hvorfor dalkarle, hälsinger og ångermanlændinger blev beordret til at være rede til at støtte Jämtlands forsvar. Forstærkninger blev beordret derhen, og Bäck blev anbefalet at gøre et indfald i Norge efter deres ankomst.[4] Trøndelagen — området omkring Trondhjemsfjorden — skulle om muligt formås til at sværge den svenske konge troskab, hvorfor befolkningen skulle behandles godt. Derimod skulle alle præster fordrives fra landet. I deres sted skulle magister Jon, som var udnævnt til superintendent over Jämtland, indsætte nye sjælesørgere.[5] Allerlængst mod nord, i Finnmarken, fik danskerne overtaget, og svenskerne blev fordrevet fra kystlandet.[6] Den vidtfavnende krig kastede sine brande også over til Østersøprovinserne, til Ösel, som delvis blev okkuperet af svenske tropper. Begivenhederne her var dog af for ubetydelig art til at spille nogen rolle.

8. TRONSKIFTET I SVERIGE

Demobiliseringen og ordningen af forsvarsforanstaltningerne for vinteren blev Karl IX's sidste store regeringshandling.[7] Umiddelbart efter underskrivelsen af instrukserne for befalingsmændene i de forskellige landsender gik kongen den 21. oktober i Mönsterås om bord på en båd, som skulle føre ham til Nyköping. Allerede da begyndte han at »känna och klaga sig ont« [føle sig dårlig og klage over smerter]. Da han den 26. kom til Nyköping, var han mærket af døden. Dronningen, Gustav Adolf og hertug Johan samledes den 28. omkring hans sygeleje, og den 30. kl. 11 formiddag døde han.

Ifølge arveforeningen af 1604 skulle kronen efter faderens død overgå til Gustav Adolf. Samme års rigsdagsbeslutning fastsatte, at han ved fyldte 18 år skulle tiltræde halvdelen, ved fyldte 24 år hele regeringen. Formynderskabet skulle udøves af enkedronningen, hertug Johan og nogle indfødte svenske mænd, som kongen skulle udpege i sit testamente. Skønt tanken om ordningen af en formynderregering efter disse normer beskæftigede Karl IX under hans sidste dage,

---

[1] Norske Saml. I, s. 365; Norske RR, s. 447 f., 451, 463; Larsen, s. 163 f.; jf. Stålhane.

[2] Karl IX til Baltzar Bäck 17/9 1611 (Ra, RR).

[3] Stålhane, Om skansarne i Jämtland och Herjeådalen, s. 28 f.

[4] Karl IX til Baltzar Bäck 21/10 1611 (Ra, RR).

[5] Karl IX til ærkebiskoppen 17/9 1611. Om detaljer vedrørende begivenhederne på den nordlige krigsskueplads se også København, Danske kancelli, Fra Norge indkomne breve 1524—1637, kopibøger 1610—1612; Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613.

[6] Enevald, s. 204.

[7] Jf. for det følgende: Ahnlund, Ståndsriksdagens utdaning, s. 107 ff.; Tham, s. 256 ff.

Side 257

Tronskiftet i Sverige

havde han aldrig nået at udstede noget retsligt fuldbyrdet testamente. Spørgsmålet om regeringens organisation kunne altså anses for at stå åbent. Dertil kom, at hertug Johans arvekrav næppe kunne anses for endeligt afskrevet. Et faktisk interregnum var således indtrådt. Betydningen heraf var så meget større, som den foregående tids voldsomme brydninger, krigens påfrestninger, Karl IX's egenmægtige, personlige regimente og det sekretærvælde, der var fremgået heraf, da kongens kræfter svigtede, havde udløst en dybtgående indre spænding. Oppositionen var hidtil blevet holdt nede af kongens hårde hånd. Nu stod den rede til at udnytte det overtag, som tronfølgespørgsmålets usikre stilling skænkede, for at fremtvinge et nyt regeringssystem, en anden styreform end de sidste årtiers. Ledelsen af disse bestræbelser blev overtaget af rigsrådskredsens mest indflydelsesrige mand og største politiske begavelse, Axel Oxenstierna. Hans politiske anskuelse var præget af den højadelige konstitutionalisme, som var de store herrers fælles arvegods. Kongedømmets virksomhed måtte bindes i konstitutionelle former og retssikkerheden trygges. Med tidens og højadelens forudsætninger måtte dette medføre, at aristokratiet først og fremmest blev bærer og vogter af folkets rettigheder. Med sådanne idealer forbandt Axel Oxenstierna en oprigtig loyalitet over for sin døde herres familie og en dyb ansvarsfølelse for rigets krav. Vejen til en overenskomst bød sig derfor af sig selv. For Gustav Adolf og hans viljestærke moder, som vel først og fremmest værnede om dynastiets interesser, stod det kun tilbage at acceptere de konstitutionelle krav for at vinde kronen. I hvor høj grad den unge tronfølger, som netop skulle fylde sytten år, havde gjort sig en selvstændig mening om disse spørgsmål, er trods hans tidlige modenhed umuligt at afgøre. Men hele hans følgende regering skulle vise, at han gik sine undersåtters krav i møde med en oprigtig vilje til samarbejde, som var den bedste borgen for overenskomstens holdbarhed.

Tronfølgespørgsmålet og de konstitutionelle spørgsmål blev løst på en rigsdag, som i anledning af Karl IX's død blev indkaldt til Nyköping. Den 26. december tiltrådte Gustav Adolf med stændernes samtykke som myndig konge regeringen. Man undgik derigennem en formynderregering, hvor særlig hertug Johans stilling let kunne have fået vanskelige følger, selv om denne ikke havde vist noget ønske om at træde i vejen for sin frænde. Nu nøjedes han med en »forbedring« af sit fyrstendømme og visse andre fordele ved den økonomiske opgørelse inden for kongefamilien efter dødsfaldet. Efter regeringstiltrædelsen afgav Gustav Adolf en kongeforsikring, som gennem sin udførlighed og sit indhold næsten har karakter af en regeringsform. Hans kongedømme udformes her i strengt konstitutionel ånd. Han lover at bevare fyrster, råd og stænder, særlig adelsstanden, ved Sveriges lov, urgamle friheder og velerhvervede privilegier, at styre efter landslovens kongebalk, ikke at give lov uden stændernes medvirken, ikke at pålægge skatter og byrder af nogen art eller anstille udskriv-

ninger uden rådets vidende og råd og »deras samtycke som vederbör« [deres samtykke, som det sig hør], heller ikke at begynde krig, slutte fred eller forbund uden stændernes vidende og samtykke. I særlig bindende former garanterer han også den enkeltes personlige frihed og retssikkerhed i forhold til kongemagten. For adelens vedkommende blev kongeforsikringen udbygget yderligere gennem vidtgående privilegier, som sammen med økonomiske fordele og yderligere garantier for retssikkerheden særlig befæstede adelens stilling som det offentlige arbejdes stand.

For spekulationen kunne den således højtideligt stadfæstede samfundsorden tage sig ud som et eksempel på den blandede statsform, som efter antikke forbilleder tildelte kongen, aristokratiet og folket deres tilbørlige andele af magten. Med modnere erfaring af statslivets krav har Axel Oxenstierna selv rejst spørgsmålet, om denne udskiftning af beføjelserne havde givet regeringsmagten dens nødvendige styrke. Under Gustav Adolfs egen regering krævedes dog næppe sådanne overvejelser. Under hans kraftfulde og vindende ledelse samledes nemlig efter den forgangne tids splid og mistro alle folkets kræfter til fælles ansvar for riget. Tydeligst trådte denne fælles stræben for landets bedste frem i det tillidsfulde samarbejde, som på grundlag af den nu opnåede forsoning og endrægtighed blev opbygget af Gustav Adolf og Axel Oxenstierna. En ydre anerkendelse af den sidstnævntes indsats ved løsningen af tronfølge- og forfatningsspørgsmålet blev givet, da han efter rigsdagen blev udnævnt til rigskansler. I virkeligheden var det kun en bekræftelse af den stilling, han allerede faktisk havde indtaget, og som mere og mere skulle gøre ham til regeringsarbejdets virkelige leder under kongen.

På forskellig vis gav stænderne under rigsdagen udtryk for en ivrig fredslængsel. Landets farlige situation gjorde dog yderligere anstrengelser nødvendige. Almuen indrømmede således, at visse udskrivninger måtte holdes, hvorved dog kun karle, løsgængere, inderster m.fl. skulle udtages, i den udstrækning de var duelige til krigstjeneste. Nogen udskrivning i almindelig orden blev altså ikke bevilget. Videre lovede almuen at erlægge resterende dele af de det foregående år bevilgede hjonelagspenge og af den om efteråret 1611 pålagte gårdskat. Desuden skulle krone-, skatte- og også frælsebønder, hvoraf to regnedes som én krone- eller skattebonde, udrede tre daler for hvert hemman.[1] Borgerskabet stod fast ved sin beslutning fra året før om anskaffelse og underhold af bådsmænd. Nogen gårdskat påtog det sig derimod ikke. Præsteskabet lovede, at alle de præster, som endnu ikke havde erlagt de på foregående rigsdag bevilgede hjonelagspenge, skulle gøre dette. Videre bevilgede præsteskabet en mark for hver »fuldgårds«-bonde i deres menigheder samt i almindelige vendinger en »dräglig gjärdh« [tålelig skat] indtil sommeren efter forhandlinger i landsenderne. Præsteskabet blev fritaget for at opretholde de i 1611 opsatte præsteknægtefænniker, hvis tilbageværende knægte blev stukket ind i lands-

[1] Stiernman, s. 661 f.

Side 259

Tronskiftet i Sverige

fænnikerne.[1] Adelens bønder deltog med halvdelen i forhold til krone- og skattebønder i hjonelagspengene samt, som allerede fremholdt, i tredalershjælpen. Fra den sidstnævnte var dog hemman inden for ejendommens skel samt frihedsmilene fritaget. Med frælsefænnikerne forholdt man sig på samme måde som med præstefænnikerne.[2] I det hele taget synes Nyköpings rigsdag at være forløbet i krigstræthedens tegn. Rigsdagsbeslutningen indebar sammenlignet med det foregående års beslutning formindskede forpligtelser. Fredsønsket var naturligt efter den lange og trykkende ufredstid. Men det var fra rigsnyttens synspunkt lidet hensigtsmæssigt, at dette ønske kom til udtryk under en igangværende krig med fjenden stående i landet.

Fred med Danmark syntes også den svenske ledelse ønskværdig. Under rigsdagens sidste dage udgik fra rigsrådets side visse fredsinviter til Danmark.[3] Men disse kunne under alle omstændigheder ikke forudses at give noget umiddelbart resultat. Sveriges stilling var utvivlsomt forværret. Krigsmagtens tilstand lod meget tilbage at ønske. Det hvervede folk pukkede på betaling, og de indenlandske knægte var uvillige til at forlade hjemegnen.[4] Tilgangen af våben var knap, og man havde måttet rekvirere artilleri fra Reval. Import blev hindret af den danske spærring til søs.[5] Orlogsflåden havde i løbet af 1611 lidt betydelige tab.[6] Det var kommet til uroligheder blandt andet i Dalarna og Hälsingland.[7] Disse vanskeligheder synes dog ikke at have nedslået modet hos den svenske krigsledelse. Som det i det følgende nærmere skal omtales, var det kongens hensigt i et vinterfelttog offensivt at møde befrygtede fjendtlige anslag.[8]

Felttoget i 1611 havde for Danmark medført betydelige, men ikke afgørende fremgange. Karl IX's død åbnede imidlertid nye perspektiver. Kong Christian opfordrede også kommandanten i Kalmar til »med stor fliid« at søge at hverve en person ved det svenske hof for at få indblik i den indre politiske situation i Sverige. Det var nu tid, skrev han, »at die [svenskarna] vylle tencke paa den ed, die mig sorit haffver« [at de (svenskerne) ville tænke på den ed, de har svoret mig]. De skulle få tilgivelse »for hvis som sked er«.[9] Tronskiftet i Sverige havde således hos den danske konge vakt nye forhåbninger til Sveriges krone. Christian rådede dog for øjeblikket ikke over de magtmidler, som kunne have givet eftertryk til disse forhåbninger. I forbindelse med

---

[1] Stiernman, s. 659 f.

[2] Stiernman, s. 645 ff., 662 ff.; Swenne, s. 135 ff., 320.

[3] Det svenske rigsråd til det danske 30/12 1611 (Ra, Danica).

[4] Gustav Adolf til Jesper Mattsson 3/1 1612 (Ra, RR).

[5] Karl IX til Gabriel Bengtsson 9/10 1611 (Ra, RR). Jf. Axel Oxenstierna til Gustav Adolf 9/6 1612 (AOB I:2).

[6] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[7] Hallenberg I, s. 131 ff.

[8] At Gustav Adolf med en vis ro imødeså krigens fortsættelse, fremgår af hans planer om at sende krigsfolk fra Sverige til den russiske krigsskueplads (jf. kap. V).

[9] Christian IV til Anders Sinclair 10/11 1611 (Kristian IV:s brev, s. 67 ff.).

hærens hjemførelse fra Kalmar var nemlig en væsentlig del af det fremmede krigsfolk blevet afskediget, og de nye hvervninger, som kongen derefter forberedte, havde til formål at tilføre hæren forstærkninger først efter islosningen 1612. De fortsatte rustninger var således indrettet på genoptagelse af operationerne først i foråret 1612, og en omlægning af denne plan ville have indebåret betydelige vanskeligheder. I hvert fald gjorde Christian ikke noget forsøg herpå. I stedet lagde kongen desto større kraft i at forberede sig til det kommende felttog. Ved tidspunktet for dette regnede han med at have tilført hæren omkring 15.000 mand fodfolk og 1.000 ryttere i forstærkninger.[1] I virkeligheden blev styrken dog væsentlig lavere.

9. VINTERFELTTOGET 1612

Planer og forberedelser — Gustav Adolfs hærgningstog i Skåne — Felttoget i Västergötland

Allerede Karl IX havde haft til hensigt i overensstemmelse med traditionerne fra den nordiske syvårskrig at gribe til vinteroperationer, og disse synes at have været planlagt til at finde sted på den vestlige krigsskueplads.[2] Efter kongens død frygtede man — selvfølgelig — at danskerne ville udnytte den usikkerhedstilstand med hensyn til tronfølgen, som herskede, til øget aktivitet. I et kgl. brev af 5. november blev grænsebefalingsmændene advaret mod forræderiske anslag, thi efter Karl IX's død ville fjenden sandsynligvis fordoble sine anstrengelser. Man synes nærmest at have frygtet et anslag mod Älvsborg. Statholderen på slottet blev nægtet den ønskede tjenestefrihed. Han blev i stedet den 3. december anbefalet at udføre strejftog ind i Halland.[3] I Småland skulle, som tidligere omtalt, Ryssby skanse forsynes med den nødvendige besætning, og der skulle træffes forberedelser til sammendragning af en strategisk reserve ved Jönköping. Omtrent ved årsskiftet synes den unge konge at have fattet standpunkt med hensyn til foranstaltninger

[1] De af Christian IV i tiden 31/8 1611—4/3 1612 udstedte hvervningsfuldmagter (København, Ra, Tyske Kancellis udenlandske Afdeling, Registrant over militære Forordninger og Bestallinger 1611—1612) gjaldt opstillingen af følgende tropper.

Fodfolk: Hertug Ernst Ludvigs regiment 2.500 mand, hertug Georgs regiment 1.900 mand (3.000 minus 1.100 tidligere bestilte og delvis tilstedeværende), Johan Selbys frifænnike 600, Markvard Pentz' regiment 1.500 mand, Tomas Nolds kompagni 400, Arent Camnitz' kompagni 300, Georg Lunges regiment 2.000 mand, Mikael Viktor von Wustrows regiment 2.000 mand, Robert Willebys regiment 3.000 mand, Lukas Klussmans kompagni 300 mand og Knut Gundersens kompagni 200 mand.

Rytteri: Hertug Georgs 2 kompagnier på 400 ryttere, Bernt von Hagens, Markvard Pentz' og Jean de Bouins kompagnier på tilsammen 600 ryttere.

[2] Karl IX til Nya Lödöse 19/10 1611 (Ra, RR).

[3] Ra, RR 5/11, 3/12 1611; Petri, s. 384.

Side 261

Vinterfelttoget 1612

mod den alvorlige trussel, som situationen indebar. Gustav Adolf agtede ikke at overlade initiativet til fjenden. Han havde til hensigt i Västergötland at samle to grupper, den ene i Mariestad, den anden i Bogesund, som blev stillet under hertug Johans og Jesper Mattssons ledelse. I Småland blev admiralen Jakob Jakobsson oberst for alt krigsfolket, og på Jönköpings slot skulle obersten Olof Hård være kommandant. Ryssby skanse skulle besættes stærkt. Troppesammendragningerne i Västergötland og Småland skulle være udført til den 12.—15. januar. Selv agtede kongen at besøge Mariestad og Bogesund og derfra rejse til Småland, nærmest til Jönköping. Nils Stiernsköld blev beordret til at skaffe efterretninger fra Kalmaregnen og nat og dag befordre dem videre til kongen. Det var hans hensigt at foretage et kup mod Kalmar.[1] Ifølge de ordrer, som blev udstedt i de første dage af januar, skulle gruppen ved Mariestad bestå af 3 dalafænniker, 1 upplandsfænnike og Upplands landsfane samt gruppen ved Bogesund af västgötafolket og 1 fane smålandske landryttere samt hertug Johans tropper.[2] Disse udgjordes af 3 östgötafænniker, hertugens livfane under Lars Tykesson Gyllencreutz samt af Nils Assersson Mannerskölds og Jöns Hansson Svärds östgötafaner.[3] Til Ryssby skanse blev 3 västmanlandsfænniker beordret, hvorved 1 kompagni soldater, som lå i Uppsala, blev dirigeret til Vimmerby.[4]

Kongen kom ikke til at udføre sin hensigt at rejse til Västergötland. Først den 11. januar synes han nemlig at have forladt Nyköping. Han rejste da umiddelbart over Söderköping til Västervik, hvor han var den 15.[5] På dette tidspunkt var koncentrationen imidlertid ikke gennemført. Kongen beordrede straks Jakob Jakobsson til at samle det smålandske krigsfolk ved Högsby, hvor dette skulle være indtruffet den 22. januar, samt de to kompagnier af Rutherfords regiment, som stod i Jönköpingsegnen, at marchere til Ålem. Ved tropperne i Småland synes bevæbning og udrustning at have været mangelfuld. Heste, klæde, musketter, krudt og lunte skulle anskaffes. Blandt andet blev der rekvireret musketter fra Per Mikaelsson på Öland, som blev opgivet at have et antal af dem. Hos de hvervede tropper, skrev kongen, manglede »en ganska hoop« [en hel del].[6] Tilstanden ved den svenske hærafdeling i Småland var således

[1] Gustav Adolf til Reinhold Taube 1/1, til Henrik Fleming, Måns Stierna, Jesper Nilsson og knægtehøvedsmændene i Dalarna 3/1, til Olof Hård og Jakob Jakobsson 4/1, til Nils Stiernsköld 7/1, til Jesper Mattsson 10/1, til enkedronning Kristina og rigsrådet 20/1 1612 (Ra, RR); Petri, s. 385.

[2] Ra, RR 3/1, 4/1, 6/1 og 10/1 1612.

[3] Ka, Hertig Johans räntekammarräkenskaper 1604—1614 og Landskapshandl., Västergötland 15/1611. Jf. også Petri, s. 386.

[4] Ra, RR 3/1, 8/1 og 11/1 1612.

[5] Ra, RR 1612.

[6] Gustav Adolf til Jakob Jakobsson 15/1, til kaptajnerne Morgan og Wacop 16/1, til Per Mikaelsson 24/1, 25/1 1612 (Ra, RR).

ikke den bedste. Dertil havde Stiernsköld inden den 20. januar indberettet, at Kalmar nu i den grad var befæstet med pæleværk og palisader, at et kup ikke længere kunne anses for gennemførligt. Fjenden sagdes også at nære planer mod Öland. Det påtænkte anslag måtte opgives. Kongen havde til hensigt at begive sig til Ryssby skanse for at se, om noget kunne foretages. Han overvejede at gøre et indfald i Blekinge.[1]

I Döderhult på vejen til Ryssby blev kongen nået af en rapport fra statholderen i Jönköping Sten Klasson Böllja om, at danskerne var faldet ind i Sunnerbo og agtede sig mod Jönköping. Gustav Adolf beordrede straks statholderen til at træffe forsvarsforanstaltninger og Jesper Mattsson til at spærre passene, først og fremmest ved anlæg af forhugninger.[2] Den 24. var kongen i Ryssby. Herfra skrev han til enkedronningen og hertug Johan om den bekymringsfulde situation. Hertug Johan blev ligesom Jesper Mattsson opfordret til at forhindre den mod Jönköping anrykkende fjende i at trænge frem gennem passene. Selv var kongen for svag til at møde modstanderen i et slag. Han agtede at indhente efterretninger om situationen i Blekinge. Såfremt fjenden ikke var alt for stærk, ville Gustav Adolf gennem en diversion ind i dette landskab søge at formå danskerne til at opgive tanken om Jönköpings belejring, gå tilbage og tænke på deres eget lands forsvar. »På annat sätt vete Vi icke nu att ställe saakerne« [På anden måde ved vi ikke nu at stille sagerne an], skriver kongen. Samtidig anmodede han rigsrådet om at sende musketter og penge, så at »Vi kunne före folckett emot fienden« [vi kunne føre folket mod fjenden]. Hårdt tyngede ansvaret den unge monark. Og han havde ingen rådgiver hos sig. Han anmodede enkedronningen og hertug Johan om at bistå ham med råd og dåd og begærede af rigsrådet, at nogle af rådsherrerne skulle indfinde sig hos ham.[3] Mens kongen i løbet af januar måned med ringe fremgang forsøgte at samle en slagkraftig styrke i Småland, havde koncentrationen af hærafdelingen i Västergötland til Bogesund først kunnet begynde i slutningen af måneden. Hertug Johan, som først den 21. nåede Jönköping, forenede sig den 27. med Jesper Mattsson ved Orreholmen (1 mil sydøst for Falköping), hvorefter marchen blev fortsat til Bogesund.[4]

[1] Gustav Adolf til rigsrådet og til enkedronning Kristina 20/1 samt til statholderne i Jönköping 27/1 1612 (Ra, RR); Widekindi, Gustaff Adolph, s. 37. — Kongens på dette tidspunkt virkelig disponible styrke kan ikke fastslås. Den beregnes af Larsen (Kalmarkrigen, s. 172) til 10 fænniker (kompagnier) og 3 rytterfaner.

[2] Gustav Adolf til Sten Klasson og til Jesper Mattsson 23/1 1612 (Ra, RR).

[3] Gustav Adolf til enkedronning Kristina, til hertug Johan og til rigsrådet 24/1 1612 (Ra, RR); Axel Oxenstierna i rigsrådets navn til Gustav Adolf 10/2 1612 (AOB I:2, s. 34 f.). Nærmest til at bistå kongen havde selvfølgelig rigsmarsken Axel Ryning været. Men han var også statholder i Södermanland. Det kan anses for betegnende, at rigsrådet tilskrev enkedronningen med anmodning om at sende Ryning til kongen, om hun kunne undvære ham, »efter han på sitt embetes vegner sådantt bör göra« [eftersom han på sit embedes vegne bør gøre sådant] (AOB I:2, s. 34).

[4] Petri, s. 387.

Side 263

Vinterfelttoget 1612

De danske tropper havde under felttoget 1611 mest på grund af sygdom lidt store tab, hvilket særlig gjaldt fodfolket. Kalmar havde imidlertid en stærk garnison på elleve kompagnier fodfolk — selvfølgelig fuldt tilstrækkelig til at gøre Gustav Adolfs anslag mod fæstningen temmelig udsigtsløst. I Blekinge, mestendels i Kristianopel, lå 3 kompagnier fodfolk, 2 hvervede rytterfaner og 1 dragonkompagni. I Halland fandtes 5 kompagnier fodfolk i fæstningerne, 2 hvervede og 5 indenlandske rytterfaner, i Skåne 5 hvervede og 1 indenlandsk rytterfane. Endelig lå der på Bohus slot 1 kompagni fodfolk. Sammenlagt var denne mod slutningen af 1611 eksisterende styrke på 20 kompagnier fodfolk og 16 rytterenheder, hvoraf infanteriet for største delen var bundet i de faste pladser, lidet imponerende. Nogen afgørende operation kunne dermed ikke opnås, og den efter Karl IX's død opståede situation blev således ikke fuldt udnyttet. Det var imidlertid Christians mening i løbet af vinteren at udføre et kup mod Gullberg. Som diversion skulle Breide Rantzau og Anders Bille fra Skåne falde ind i Småland i retning mod Växjö.[1]

Den 9. januar sendte Christian Breide Rantzau og ritmesteren Joakim Bülow til Skåne for at opbyde de derværende tropper. Fem dage senere begav kongen sig selv med et par kompagnier til Skåne og indtraf den 15. i Halmstad. Her mødte ham et brev fra det svenske rigsråd med fredsforslag, som han ikke besvarede. Fra Halmstad og Laholm blev samtidig et par detachementer udsendt, som i nogle dage hærgede i Sunnerbo herred. Det var disse strejftog, som blev indberettet til Gustav Adolf som et foretagende rettet mod Jönköping. I mellemtiden samlede kong Christian tropper til kuppet mod Göta älvs munding til Varberg, hvor han selv ankom den 21. januar. Kongens hærafdeling udgjordes af dele af hertug Georgs regiment (5 kompagnier), kongens regiment (2 kompagnier) samt 1 hvervet og 5 indenlandske rytterfaner. Hele styrken kan anslås til omkring 2.500 mand.[2] I Skåne sammendrog Breide Rantzau efter ordre sin hærafdeling så ubemærket som muligt for snarest at gøre et indfald i Sverige. Lige før den 20. januar var samlingen fuldført ved grænsen til Kinnevalds herred. Hærafdelingen har formentlig bestået af 1 kompagni soldater, 9—10 rytterfaner og 1 kompagni skånske bønder, en styrke, som kan anslås til 1.500—2.000 mand.[3] Hele den i felten disponible danske styrke beløb sig således kun til noget over 4.000 mand.

*

Straks efter ankomsten til Ryssby skanse modtog Gustav Adolf nye efterretninger om danskernes aktivitet. Erik Jönssons fogedfane, som lå ude på

[1] Larsen, s. 175 f.

[2] Friis, s. 300; Journal, s. 723 f.; det svenske rigsråd til det danske 30/12 1612 [Anm.: sandsynligvis fejl for 1611, jf. s. 259, note 3] (Ra, Danica); AOB I:1, s. 49; Larsen, s. 176.

[3] Journal, s. 723; Christian IV til Anders Bille 18/1 1612 (Brevbøger, s. 461); Larsen, s. 180.

spejding mod Kristianopel, var blevet »overrasket« af danskerne. Rytterne var mestendels nedhuggede og hestene taget.[1] Alvorligere end dette var imidlertid, at fjenden blev opgivet at »vara infallen i landett vidh Vexiö, och kundskaperne lydha, att de ändeligen vele belägge Jönekjöpingh« [være faldet ind i landet ved Växjö, og efterretningerne lyder på, at de endelig vil belejre Jönköping].[2] Danskerne huggede sig igennem de på grænsen anlagte forhugninger. Det blev opgivet, at de den 21. agtede at tage nattelejr i Jät eller Växjö. Styrken blev denne dag opgivet til 2.700 mand. I virkeligheden overskred også Rantzau den 21. grænsen og drog hærgende og brændende mod Växjö. Sandsynligvis ved Jät mødte han et svensk bondeopbud, men det blev splittet og skal have mistet ti faner. Växjö og Kronobergs slot blev brændt. Den frost, som var indtrådt med januar måned, slog imidlertid den 25. om i tø, hvorfor Rantzau tiltrådte tilbagetoget gennem Allbo herred over Loshult til Skåne, hvormed han øjensynlig anså vinterfelttoget for afsluttet, idet han lod tropperne rykke ind i deres gamle kvarterer.[3]

Omtrent samtidig med at Rantzau tiltrådte tilbagetoget, var Gustav Adolf, som tidligere nævnt, blevet underrettet om det danske tog mod Växjö og — som det hed — Jönköping. Dette gav hans planer en anden retning. Han havde haft til hensigt den 26. januar at forlade Ryssby,[4] men endnu den 28. er en skrivelse i rigsregistraturet dateret Ryssby skanse. Den 29. var kongen imidlertid i Älghult, den 1. februar i lejr ved Lenhovda og den 3. ved Ekesås præstegård i Gårdsby sogn 1 mil nordøst for Växjö.[5] Gustav Adolf, som blev ledsaget af Nils Stiernsköld, rådede over en styrke på henimod 3.000 mand foruden noget artilleri.[6] Fra Ekesås skrev kongen den 3. februar til hertug Johan og

---

[1] Gustav Adolf til Per Mikaelsson 25/1 1612 (to skr.) (Ra, RR).

[2] Gustav Adolf til statholderne i Jönköping 27/1 1612 (Ra, RR).

[3] Måns i Kiffnaboda til Gudmund Gudmundsson 21/1 1612 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613); Larsen, s. 180 f.; Hallenberg I, s. 288 f.; AOB I:1, s. 49.

[4] Gustav Adolf til Per Mikaelsson 25/1 1612 (Ra, RR).

[5] Ra, RR 1612. — Oplysningerne om Gustav Adolfs foranstaltninger i slutningen af januar og begyndelsen af februar er meget mangelfulde. UUB, Codex Upsaliensis E 375 tier fuldstændig, og RR omtaler intet af betydning for tiden 28/1—2/2. Kongens nærmeste planer ved opbruddet fra Ryssby har ikke kunnet fastslås. Man kan kun af fremrykningsretningen slutte, at han sandsynligvis agtede at afskære den efter formodning mod Jönköping fremrykkende danske styrkes tilbagetogsvej. Larsens oplysning (Kalmarkrigen, s. 181) om, at kongen den 28/1 i Älghult fik meddelelse om, at fjenden var gået tilbage, er ikke dokumenteret.

[6] UUB, Codex Upsaliensis E 375 1611—1613; Lauritzen, s. 35, 38; Hallenberg I, s. 289; Widekindi, s. 39.

Over sammensætningen af Gustav Adolfs hærafdeling foreligger ingen styrkeopgørelse, men af forskellige oplysninger fremgår det, at nedenstående 8 fodfolks- og 4 rytterenheder med sikkerhed indgik i den.

Fodfolk: Hans von Akerns hälsingefænnike, Göran Hanssons dalafænnike, Hans Campbells og Lars Fordels västmanlandsfænniker, Sven Trulsson Spinkes smålandsfænnike, William Morgans og Robert Sims skotske og irske fænniker samt Tideman Schrous tyske fænnike.

Rytteri: Livfanen under Herman Wrangel, Knut Håkansson Hands og Abel Svenskes [fortsættes s. 266]

Side 265

[Kortside]

[Helsidekort: »Operationerna januari—februari 1612« (Operationerne januar—februar 1612). Kortet viser det sydlige Sverige fra Uddevalla og Mariestad i nord til Ystad i syd og Kalmar i øst. Svenske operationer er markeret med enkelte pile, danske med dobbelte pile. Gustav Adolfs (G II A) rute fra Ryssby over Bäckebo, Älghult (29/1), Lenhovda og Växjö (3/2) videre over Skatelöv, Loshult (5/2), Osby og Vä (8/2) til Ystad (9/2), derfra nordpå over Hässleholm, Vittsjö (11/2), Markaryd og Värnamo til Jönköping (15/2) og videre til Svenljunga, Tranemo og Lindhult (24—25/2). Rantzaus danske tog fra grænsen (»omkr. 20/1«) over Jät (21/1) til Växjö (25/1). Christian IV's (Kr. IV) tog fra Varberg (21/2, 25/1) over Köllerys hed og Kungsäter mod Gullberg/Älvsborg, Nya Lödöse, Bohus og Kungahälla og videre over Gårdhem, Hullsjö, Särestad og Nossebro til Skara (7/2, 9/2) og Vånga (10/2) samt tilbage over Bollebygd og Kinna. Hertug Johans bevægelser fra Bogesund (2/2) over Kinna og Larv. Målestok i mil.]

Side 266

Sveriges krig 1611—1632

Jesper Mattsson. Han havde da fra den førstnævnte fået efterretning om, at fjenden agtede at belejre Älvsborg og Gullberg. Kongen anså dog slottene for at være så vel forsynede, at fjenden ikke »uthi enn hast« [i en hast] skulle kunne udrette noget. Gustav Adolf ville komme Västergötland til undsætning, men ikke umiddelbart og ikke drage gennem sit eget land. Han agtede at falde ind i fjendens land og hærge det og siden drage hertugen til undsætning langs grænsen. I mellemtiden skulle hertugen og Jesper Mattsson, som han anså for at være for svage til at levere fjenden et slag, søge at hindre denne i at hærge i Västergötland.[1] Kongen fulgte således i det rantzauske korps' spor. Den 4. februar stod han nær den skånske grænse.[2] Han havde nu fået kundskab om, at fjendens foretagende mod Göta älvs munding var mislykkedes, og at hertug Johan agtede at falde ind i Halland. Disse gunstige efterretninger må have styrket ham i planen om et hærgningstog til Skåne. Til hertug Johan skrev han også, at han agtede at bryde op straks og den følgende dag spise middag i Danmark.[3] Den følgende nat rykkede Gustav Adolf ind i Skåne, hvor svenskernes vej blev betegnet af en lige så umenneskelig hærgen og brænden som danskernes i Västergötland og Småland. Ingen modstand mødte. Gustav Adolf omtaler selv, at 24 sogne blev lagt i aske. Den 8. februar blev byen Vä brændt, som var forladt af sine indbyggere. Svenskerne havde tiltænkt Åhus samme skæbne. Men der lå dansk rytteri, og kongen ville undgå »folckspillning« [spild af folk], hvortil kom, at fodfolket led mangel på

[fortsat fra note 6 s. 264] faner samt Robert Halswells dragonfane (Ra, RR 11/1, 16/1, 23/1, 25/1, 16/2, 18/2, 21/2, 26/2, 28/2 og 1/3 1612; Ka, Landskapshandl., Småland 5, 6, 11/1611 og 10/1612).

Det forekommer desuden sandsynligt, at De la Barres fane samt von Lobwitz' tyske fænnike var med (jf. Ra, RR 20/1 1612; Hallenberg I, s. 302 og Larsen, s. 181). Med disse enheder medregnet har styrken beløbet sig til 1.700 à 1.800 knægte og 600 à 700 ryttere, sammenlagt 2.500 mand (Arbetsa U. 125—127). Codex Upsaliensis opgiver styrken til 3.000 mand.

Larsen (Kalmarkrigen, s. 181) angiver hærafdelingen til 14 fodfolks- og 5 rytterenheder. Mod hans fra det ovenstående afvigende oplysninger kan følgende indvendinger gøres. Gilbert Wacops fænnike lå 2/1 i Växjö, men blev flyttet til Lidköping, hvor kaptajnen kvitterede for borglejer 25/1, 8/2 og 16/5 1612 (Ka, Landskapshandl., Småland 5/1611 og Västergötland 15 og 16/1611). Tomas Bingleys fænnike eksisterede formentlig ikke. Sven Pjeske (Medelpesk) er dobbeltført som høvedsmand dels for en västgöta-, dels for en södermanlandsfænnike, hvilken sidstnævnte enhed udgjorde hans virkelige. Denne fænnike foruden den af Larsen opførte Måns Smålännings upplandsfænnike befandt sig 2/2 1612 i eller umiddelbart ved (Wist) Bogesund (Ka, Landskapshandl., Västergötland 15/1611). Om de to fænniker siden afgik til Småland (Ra, RR 16/2), har de i hvert fald ikke kunnet være med i operationen mod Skåne. Henrik Flemings upplandsfane havde ikke indfundet sig hos Jesper Mattsson og blev derfor beordret til ufortøvet at afgå til Jönköping (Ra, RR 21/2 1612). Hans Jürgens tyske rytterenhed udgjordes i virkeligheden af en fænnike, som under operationen lå først i Vimmerby og siden i Västervik (Ra, RR 2/1, 3/1, 8/1 og 21/2 1612).

[1] Ra, RR 3/2 1612.

[2] Ifølge RR ved »Skaholtt«, hvormed formentlig menes gården Skålhult i Stenbrohults sogn; Hallenberg I, s. 290.

[3] Gustav Adolf til hertug Johan 4/2 1612 (Ra, RR).

lunte. Derfor indlod han sig ikke på noget foretagende mod Göingebygdens havneby. Gustav Adolfs tog var således intet andet end et hærgningstog i repressalieøjemed, helt i stil med tidens opfattelse. Kongen slog ind på vejen mod Markaryd og fortsatte med at »ödhe, brenne och förderfve, hvar vi framdrogo« [ødelægge, brænde og fordærve, hvor vi drog frem]. Den 10. februar kom han til Vittsjö. Fortsat havde han ikke mødt nogen modstand. Den følgende dag lod kongen størstedelen af sit korps marchere over grænsen, mens han selv »medh een liten hoop« [med en lille flok] blev tilbage ved Vittsjö som arrieregarde.[1]

På dansk side var det lykkedes Breide Rantzau, som kom fra Ystad med en kavaleristyrke, at samle fem rytterfaner: Hoffanen, den sjællandske adelsfane, Joakim Bülows og Markvard Pentz' tyske ryttere samt Anders Billes skånske fane. Tilsammen udgjorde styrken dog kun omkring 600 mand.[2] Det danske rytteri rykkede den 11. februar ubemærket frem mod Vittsjö, angreb om eftermiddagen og lykkedes fuldstændig at overrumple svenskerne.[3] Der blev ingen ordnet kamp. Selv opgiver kongen to dage efter begivenheden, at danskerne uformodet overfaldt svenskerne, nedhuggede 300 mand og splittede resten. Flugten gik dels over Vittsjöns is, dels over den å, som forener Vittsjön med den umiddelbart vest derfor beliggende Pickelsjön, og som siges at have haft åbent vand på det tidspunkt.[4] Kongen selv svævede i fare for at miste livet eller blive taget til fange, da han skulle ride over åen.[5] »H. K. M:t sjelff var i stoor fahra och lågh i passet« [Hans Kongelige Majestæt selv var i stor fare og lå i passet], siger dagbogen. Ved hans side blev kammerjunkeren Baltzar Wernstedt skudt og svært såret taget til fange.[6] Gustav Adolf måtte forlade sin hest, som tillige med seletøj, rigt udsmykket sadel samt kongens kårde og pistoler blev taget af danskerne, og sidde op på en anden.[7] Som hans redningsmænd angives Per Baner og rytteren ved upplands-

[1] Gustav Adolf til hertug Johan 13/2 1612 (Ra, RR); UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[2] Lauritzen, s. 35 ff.; Larsen, s. 183.

[3] Oplysningerne om kampen ved Vittsjö er, hvor intet andet siges, hentet fra: Gustav Adolf til hertug Johan 13/2 1612 (Ra, RR); UUB, Codex Upsaliensis E 375; Christian Friis til dronning Sofie 17/2 1612 (København, Ra, Dronning Sofias arkiv), brevet meddelt gennem Wadén; Lauritzen, s. 35. — Om tidspunktet for det danske angreb findes der forskellige oplysninger i danske kilder, mens de svenske grundkilder tier. Den vigtigste danske kilde, Friis' brev, siger omkring kl. 3 eftermiddag, en relation har udtrykket »Aften ved 2 Slet« (Lauritzen, s. 35), hvilket dog efter hvad Wadén i sin kildekritiske granskning (Kalmarkrigets historia, s. 139, 176) har påvist formentlig er en skrivefejl for 4, en anden relation opgiver omkring kl. 5 (Lauritzen, s. 38).

[4] Christian Friis' anf. skr. til dronning Sofie 17/2 1612.

[5] At kongen red ned i åen og således ikke på Vittsjöns is, siges af alle danske grundkilder samt indirekte også af dagbogen (»i passet«). Nordin, s. 21 og Widekindi, Gustaff Adolph, s. 39.

[6] Wernstedt, s. 34; Christian Friis' anf. skr.

[7] Christian Friis' anf. skr.; Lauritzen, s. 35.

fanen Tomas Larsson fra Romfartuna sogn.[1] Danskerne forfulgte ikke over grænsen. Hvad tabene angår, angives de danske som højst ubetydelige,[2] hvilket i betragtning af kampens forløb er sandsynligt. På svensk side synes det endelige tab at have indskrænket sig til omkring 120 mand.[3] Blandt de faldne var den skotske kaptajn Sim, høvedsmanden for en dalafænnike Göran Hansson samt chefen for en rytterfane Abel Svenske.[4] Chefen for kongens hoffane, Herman Wrangel, blev tillige med nogle andre officerer taget til fange.[5] Et antal trofæer faldt i danskernes hænder, deriblandt ifølge en oplysning Hoffanens standart.[6] Oplysningerne om træfningen ved Vittsjö er meget svævende og har givet anledning til fejlbedømmelser.[7] I sig selv var kampen ikke af nogen betydning. Den kan anses for at have bekræftet den svenske kvalitative underlegenhed. Episoden er blevet bemærket udelukkende af den grund, at den unge svenske konge var med og derunder kom i livsfare. Gustav Adolf opholdt sig gerne under spejding og kamp på udsatte steder — en dyd og en fejl, som han beholdt hele livet igennem. Denne egenskab var allerede kendt. Dagen før kampen ved Vittsjö skrev Axel Oxenstierna til kongen og bad ham tage sin egen person vel i agt.[8] Hvor begrundet denne advarsel var, viste begivenhedsforløbet.

Kongens hensigt var at ordne grænseforsvaret og derefter drage til Västergötland, hvor kong Christian havde hærget samtidig med, at Gustav Adolf havde gjort det i Skåne.[9] I grænseegnene var folket sandsynligvis allerede tidligere opbudt i Sunnerbo, Allbo og Kinnevalds herreder i det sydvestlige Småland. Den 13. blev lignen-

[1] Gustav Adolf nævner i sit brev 13/2 intet om sit eventyr. I Danmark synes der i begyndelsen at være gået et rygte om, at den svenske konge var druknet (jf. Lauritzen, s. 36). Om kongens redning siger Widekindi (Gustaff Adolph, s. 39), at den skete gennem en rytter fra Romfartuna. Om Per Baners og Tomas Larssons deltagelse i kongens redning se Hallenberg I, s. 292 ff.

[2] 12—16 ryttere (Lauritzen, s. 35 f.).

[3] Axel Oxenstierna til Jakob Spens 20/3 1612 (AOB I:2, s. 39 ff.). Oplysningen i kongens brev til hertug Johan to dage efter kampen, hvori tabet opgives til omkring 300 mand, har formentlig regnet en del af det splittede folk som tabt. Danske oplysninger om svenske tab er meget overdrevne. Den mest pålidelige kilde, Christian Friis' flere gange nævnte brev, angiver omkring 700 faldne og druknede.

[4] Hallenberg I, s. 302; Pihlström, s. 157.

[5] Jf. særlig Christian Friis' anf. skr.

[6] Meidell, s. 41. Christian Friis (anf. skr.) opfører 9 faner og kongens hærpauker. I øvrigt varierer kilderne.

[7] Meidell (s. 33 ff.) har, vildledt af visse danske oplysninger (Lauritzen, s. 37), henlagt en del af kampen til Osby. Om hans konstruktion se Wadén, s. 175. En oplysning nævner, at Wrangel blev fanget nær Vä dagen før kampen ved Vittsjö (Wernstedt, s. 34, note 2).

[8] I rigsrådets navn 10/2 1612 (AOB I:2, s. 34 f.).

[9] Gustav Adolf til hertug Johan, rigsrådet, Jesper Mattsson, Jakob Jakobsson og Per Mikaelsson 13/2 1612 (Ra, RR).

Side 269

Vinterfelttoget 1612

de foranstaltninger truffet i Västbo herred i Jönköpings len.[1] Ledelsen af grænseforsvaret blev overdraget Nils Stiernsköld. Denne skulle til spejdertjenesten opsætte en særlig rytterfane ved at udtage folk af andre sådanne. Af regulære tropper blev der i øvrigt bestemt mindst 1 smålandsfænnike, 2 faner og 1 dragonkompagni til grænseforsvaret.[2] Kongen fortsatte til Jönköping, hvor han indtraf den 15. februar.[3] Herfra blev 2 västmanlands- og 1 södermanlandsfænnike straks hjemsendt for at komplettere mandskabsbestanden.[4]

Det havde, som tidligere nævnt, været kongens hensigt snarest at drage til Västergötland, men hjemsendelserne tyder på, at han næppe tænkte at medføre nogen tropper dertil. Han blev holdt tilbage nogle dage i Småland af et falsk rygte om, at fjenden igen var faldet ind i Växjöegnen.[5] Den 23. februar forlod Gustav Adolf imidlertid Jönköping og kom den følgende dag til Tranemo. Her blev han nået af efterretninger om fremgangsrige operationer, som hertug Johan og Jesper Mattsson havde udført.[6]

*

Hertug Johans hærafdeling var ikke fuldt samlet, i hvert fald ikke operationsklar,[7] da kong Christian havde fuldført samlingen af sine tropper og den 25. januar brød op fra Varberg. Hensigten var gennem en overrumpling af den svageste fæstning ved Göta älvs munding at skaffe sig et støttepunkt der. Gennem nat og dag marcherede kongen mod nord. Den 27. januar kl. 3 morgen stod han overraskende foran Gullbergs fæste.[8] Rygtet om de danske forberedelser havde dog formentlig allerede på forhånd nået befalingsmanden, Mårten Krakow.[9] I den mørke februarnat [Anm.: således i originalen; datoen er 27. januar] lykkedes det imidlertid en dansk petardmester at komme op ad klippen, på hvilken fæstet lå, i vinklen mellem Göta älv og Mölndalsån.[10] Den yderste port i palisaderne blev sprængt. Petardernes virkning mod den indre blev derimod ikke fyldestgørende. Under kong Christians øjne gik danskerne dog til storm, og der udspandt sig en heftig kamp. Derunder brækkede Krakow benet, men traditionen ved at fortælle, at hans hustru Emerentia Pauli da opmuntrede besætningen og i spidsen for soldaterhustruerne tappert deltog

[1] Ra, RR 13/2 1612.

[2] Gustav Adolf til Nils Stiernsköld to fuldmagter 14/2 samt skr. til denne og Jakob Jakobsson 1/3 1612 (Ra, RR).

[3] UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[4] Ra, RR 15/2, 16/2 1612.

[5] Gustav Adolf til Henrik Fleming 21/2 1612 (Ra, RR).

[6] UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[7] Hertug Johan passerede den 30/1 Blidsberg og ankom samme dag til Bogesund ifølge furagekvitteringen for hans egne livheste og livfane. Jesper Mattsson var senest den følgende dag på samme sted (Ka, Landskapshandl., Västergötland 15/1611).

[8] Friis, s. 300; Journal, s. 724 f.

[9] Widekindi, Gustaff Adolph, s. 36.

[10] På stedet for Gullbergs fæste ligger nu skansen Göta Lejon.

i kampen. Store sten og bjælker blev væltet fra muren ned på de stormende, som led betydelige tab. Nogle velplacerede skud fra et par kanoner, ladt med skrot, afgjorde kampen til svenskernes fordel. De danske tab beløb sig til 150—200 mand. Efter det mislykkede anslag mod Gullberg drog Christian til Nya Lödöse, som var forladt af de fleste indbyggere. Den 29. januar gjorde danskerne et mislykket forsøg på med artilleriild at ødelægge den ved Älvsborg indefrosne svenske vesterhavseskadre.[1]

Kong Christians ovenfor omtalte fremrykning gennem Halland mod fæstningerne ved Göta älv havde tvunget Jesper Mattsson til at afbryde et strejftog i Bohuslen,[2] som han havde foretaget som gengæld for et dansk indfald. Han havde derefter, som tidligere fremholdt, forenet sig med hertug Johan ved Orreholmen, hvorefter den samlede styrke var afgået til Bogesund. Hertil var også draget en del af de tropper, som oprindelig var bestemt til at indgå i gruppen ved Mariestad. Den 2. februar var samlingen af hærafdelingen til Bogesund i hovedsagen gennemført. Den styrke, som hertug Johan og Jesper Mattsson her rådede over, er ikke nærmere kendt, men den har formentlig beløbet sig til enten 12 eller 15 fænniker og 8 à 9 faner.[3] Hertugen, som havde fuldstændige efterretninger om Christians angreb på Gullberg, besluttede gennem en diversion ind i Halland at søge at formå fjenden til at forlade svensk område. Gustav Adolf, som var blevet orienteret herom, udtrykte sit bifald til foretagendet, da han anså hertugen for at være for svag til at byde fjenden slag.[4] Den 2. februar synes hertugen at være brudt op med hoveddelen af sine tropper og nåede den 4. Viskans dalgang ved Kinna.[5]

Svenskerne besad formodentlig en væsentlig kvantitativ overlegenhed, men kvalitativt var de de underlegne, særlig synes bevæbningen at have været ufuldstændig.[6] Den svenske ledelse nærede imidlertid i høj grad overdrevne fore-

[1] Journal, s. 725; Lauritzen, s. 34 f., 39 f.; Hallenberg I, s. 303 ff.; Larsen, s. 177 f.

[2] Journal, s. 723, 725.

[3] Hærafdelingens kendte styrke ved Bogesund den 2/2 udgjordes af hertugens 3 fænniker og 3 faner, Frans Anderssons og Måns Smålännings upplandsfænniker, Sven Pjeskes södermanlandsfænnike, Patrik Lermunds fænnike samt Måns Persson Stiernas smålandsfane (Ka, Hertig Johans räntekammarhandl. 1604—1614 og Landskapshandl., Västergötland 15 og 16/1611). For Jesper Mattssons krigsfolk fra Västergötland angives de enkelte enheder ikke i landskabshandlingerne. I rytteriet indgik formodentlig de fire landsfaner, David Burells, Anders Erikssons, Jon Perssons og Sigge Svenssons (Arbetsa U. 126) og muligvis også adelsfanen. Hvor mange af det foregående års 7 mobile fænniker, der befandt sig ved Bogesund, er uvist. Med hensyn til at Jon Ambjörnssons skjoldknægte og Bengt Perssons skjoldknægte i begyndelsen af året blev stukket ind i Per Månssons fænnike (Arbetsa U. 125), synes der at burde regnes med højst 5 fænniker. Hvorvidt de tre dalafænniker, Hans Mattssons, Göran Olssons og Jakob Tomassons, nåede med til Bogesund, er uvist.

[4] Gustav Adolf til hertug Johan 3/2, 4/2 1612 (Ra, RR).

[5] Hertug Johans beskyttelsesbrev for Bogesund 4/2 1612 (Göteborgs landsarkiv).

[6] Gustav Adolf til Jesper Mattsson 3/2 1612 (Ra, RR).

stillinger om Christians styrke,[1] og dette forklarer ikke blot beslutningen om diversionen mod Halland, men også, at hertug Johan under de følgende operationer ikke vovede at gå til angreb, men i stedet søgte at spærre danskernes vej fra velvalgte stillinger.

Kong Christian var imidlertid ikke forblevet uvirksom efter de mislykkede forsøg mod Gullberg og Älvsborg-eskadren. Han ville åbenbart hærge de områder, på hvilke en hær, som ville undsætte et belejret Älvsborg, nærmest kunne baseres.[2] Den 1. februar brød han op fra Nya Lödöse, hvor en styrke på omtrent 1.000 mand blev efterladt, til Bohus. Den følgende dag fortsatte man på den svenske side af elven, hvor hovedvejen langs denne gik, under hærgen og brænden til Gamla Lödöse. Der delte vejen sig. Danskerne fortsatte, idet de skøvlede den omgivende egn, de følgende dage over Nossebro mod Skara, hvor de indtraf den 7. Store dele af byen og Skarahus (Skaraborg) blev brændt. Under fremrykningen havde danskerne haft føling med svensk rytteri og opbudt almue.[3]

Hertug Johan havde efter ankomsten til Kinna modtaget efterretning om kong Christians indfald i Västergötland. Gennem det danske førstetræk i operationerne var formålet med det indledte foretagende mod Halland allerede forfejlet, og hertugen blev tvunget til at vende sig mod nord for at søge at afværge det danske hærgningstog. Hertugen slog den 5. februar ind på vejen over Fristad[4] og nåede over Hudene den 10. Vånga, 2 mil sydvest for Skara.[5] Den foregående dag havde imidlertid Christian, som øjensynlig ikke anså sig stærk nok til at indlade sig i kamp med hertugens tropper, tiltrådt tilbagetog fra Skara mod vest.[6] Den 10., samme dag som svenskerne indtraf ved Vånga, ankom den kongelige styrke til Hullsjö, 1 mil sydøst for Brätte, hvor den blev liggende i to dage. Hertug Johan, hvis selvtillid øjensynlig var vokset ved det danske tilbagetog, besluttede at søge at afskære fjenden tilbagetoget og førte i dette øjemed sin hærafdeling mod vest til Gärdhem, som blev nået den 12., da Christian endnu stod ved Hullsjö. Den følgende dag lykkedes det imidlertid kongen at omgå svenskernes stilling og komme over til den norske side af Göta älv. Hertug Johan optog straks forfølgelsen, men det mislykkedes at gribe fjenden. Under det fortsatte

[1] Widekindi, Gustaff Adolph, s. 36 f. Det danske korps blev anslået til mindst 7.000 mand.

[2] Jf. Stille, De ledande idéerna i krigföringen. Journal (s. 726) angiver som årsag, at Christian ville, at »das Kriegs-Volck in frischer Ubung beijbehalten würde« [krigsfolket blev holdt i frisk øvelse].

[3] Friis, s. 301; Journal, s. 726 f.; Lauritzen, s. 38, 40.

[4] Petri, s. 388. Det omtales i et brev fra kammerskriveren Bo Wernersson af 6/2, at hertugen var brudt op over Fristad (Ka, Landskapshandl., Västergötland 15/1611). Jesper Mattsson fulgte efter med sine tropper, thi han befandt sig ifølge en proviantkvittering for disse endnu den 4/2 i Bogesund (Ibid.).

[5] Petri, s. 388; Friis, s. 302.

[6] Efter tabet ved Gullberg og efterladelsen af 700 mand regulære tropper (se nedenfor) i Nya Lödöse kan det danske korps ikke have udgjort meget over 1.500 mand.

danske tilbagetog udviklede sig mindre kampe mellem fjendens arrieregarde og den svenske avantgarde, hvorunder danskerne synes at have hævdet deres kvalitative overlegenhed. Den 13. februar nåede danskerne Bohus fæstning og var dermed i sikkerhed.[1]

Hertug Johan og Jesper Mattsson drog efter forfølgelsen mod sydøst og stod den 17. i Bollebygd og den 19. igen i Viskans dalgang ved Surteby[2] for at fortsætte den afbrudte operation i retning mod Varberg. Dansk rytteri fra Varberg blev drevet bort af de fremrykkende svenskere. Disse hærgede egnen frem til Varberg og brændte denne by den 20.[3] Allerede den følgende dag trak svenskerne sig dog tilbage mod øst til Mäshult ved Kölleryds hed, hvor de blev indhentet af kong Christian, som, ledsaget af hertug Georg af Lüneburg og syv rytterfaner, den 20. var ankommet fra Bohus til Björkeris ved Kungsbacka.[4] Hertug Johans og Jesper Mattssons korps bestod af nogle kompagnier af Rutherfords regiment, landsfænniker fra Väster- og Östergötland samt Dalarna såvel som västgöta- og östgöta-rytterfaner. Styrken kan ikke fastslås, men må have været meget overlegen over for kong Christians rytterstyrke.[5] Kölleryds hed breder sig sydvest for søen Mäsen og omgives på begge sider af stejle bjergpartier. Vejen fra Varberg til Kungsäter i Västergötland går frem over heden, hvor der mellem bjergpartierne syd og sydvest for søen Mäsen dannes et snævert pas på kun 400 m's bredde. Her havde hertugen og Jesper Mattsson med rigtigt blik for terrænet ordnet deres tropper. Kavaleriet stod på fladen mellem bjergskråningerne, og i det mindste en del af fodfolket — selvfølgelig musketerer — var placeret på skråningerne i terræn, der var utilgængeligt for det danske rytteri. Trods udmattelsen efter det lange ridt — sandsynligvis omkring syv mil — og fjendens overlegenhed gik Christian straks til angreb. Men svenskernes musketild bragte uorden i danskernes geledder, hvilket det svenske rytteri i det rette øjeblik udnyttede og gik til modangreb. Uagtet den store tapperhed, danskerne udviste, endte kampen for dem med nederlag og flugt. Under denne var Christian ligesom Gustav Adolf ved Vittsjö i fare for at blive taget til fange, men blev reddet af en dansk adelsmand, Christian Barnekow, som blev nedhugget af de forfølgende svenskere. Det indtrædende mørke tvang dog snart svenskerne til at ophøre med forfølgelsen, mens danskerne søgte ly på Varbergs slot. Det svenske tab skal have været meget ubetydeligt, mens det danske af danskerne opgives til

[1] Friis, s. 302; Journal, s. 727 ff.; Petri, s. 388.

[2] Petri, s. 389.

[3] Byen Varberg lå endnu på dette tidspunkt omkring fire km nord for slottet. Den blev flyttet til sin nuværende plads i 1613.

[4] Axel Oxenstierna til Jakob Spens 20/3 1612 (AOB I:2, s. 39 ff.); Journal, s. 730 f.; Petri, s. 389 f.

[5] Larsens detaljerede oplysning (Kalmarkrigen, s. 188) bygger på hypoteser og er sikkert for høj.

100, af svenskerne til 300—400 mand. Danskerne havde at beklage tabet af nogle af deres mest lysende adelsmænd. Efter nogle dages ophold drog kong Christian til Halmstad og derfra gennem Skåne tilbage til Sjælland.[1] Kampen på Kölleryds hed var en episode, som i betydning næppe overgår den næsten samtidige træfning ved Vittsjö. Utvivlsomt har den dog øget svenskernes selvtillid. Dagen var frem for alt Jesper Mattssons. Han modtog af kongen et takkebrev, hvori det særlig blev fremholdt, hvorledes han »uthi samma slagh så manneligen och tappert bevist och förhållitt« [i samme slag så mandigt og tappert havde bevist og forholdt sig].[2] På svensk side blev fremgangen udnyttet lige så lidt, som danskerne søgte at få større udbytte af kampen ved Vittsjö. Den 22. gik hertugen tilbage til Kungsäter i Västergötland og stod den 25. ved Lindhult.[3]

Ifølge kongens ordre skulle Jesper Mattsson sikre Västergötland mod fjenden, som stod i Nya Lödöse. Feltmarskalken har formentlig medført Rutherfords kompagnier, de opbudte västgötafænniker, nogle dala- og upplandsfænniker, västgötafanerne og upplandsfanen. For at forstærke kavaleriet blev De la Barres ryttere beordret til at forene sig med Jesper Mattsson, ligesom også et kompagni af Rutherfords regiment fra Småland.[4] Den 25., samtidig med at hertugen nåede Lindhult, befandt kongen sig i Tranemo. Nogen af de nærmeste dage har de formentlig truffet hinanden. Kongen begav sig derefter mod nord over Mariestad til Örebro, hvor han ankom den 8. marts. Den 14. kom han tilbage til Stockholm. Östgötatropperne fortsatte formentlig i første omgang til Jönköping og siden hjem.[5] Jesper Mattsson indskrænkede sig ikke til den defensive sikring af Västergötland, som kongen tidligere havde anbefalet. Han afsluttede vinterfelttoget med et fremgangsrigt angreb på Nya Lödöse, som han nåede den 26. februar.[6] Om natten blev belejringsarbejderne udført, hvorefter tre halve kartover, hentet fra Älvsborg, om morgenen åbnede ild mod byen. Dette havde til følge, at besætningen, som bestod af omkring 700 soldater og 300 norske bønder, akkorderede om frit aftog. De norske bønder, som ikke var indbefattet i akkorden, blev dog nedhugget. Et par hundrede af soldaterne gik i svensk tjeneste. Jesper Mattsson drog derefter hærgende over Hisingen og

[1] Gustav Adolf til Jakob Jakobsson 1/3 1612 (Ra, RR); Friis, s. 302 f.; Lauritzen, s. 41 f.; Journal, s. 730 f.; Larsen, s. 189 f.; Petri, s. 390 ff.; Fankommitténs betänkande, s. 42 f.

[2] Gustav Adolf til Jesper Mattsson 26/2 1612 (Ra, RR).

[3] Petri, s. 392.

[4] Gustav Adolf til hertug Johan og til kaptajn Wacop 21/2, til Jesper Mattsson 26/2 1612 (Ra, RR); Hist. arch. I, s. 65.

[5] Ra, RR 1612; (UUB, Codex Upsaliensis E 375); Petri, s. 392.

[6] Samme dag anbefalede kongen, som da var i Svenljunga, hvor han sandsynligvis traf hertug Johan og således blev nærmere underrettet om situationen, Jesper Mattsson at gribe til offensiven mod Nya Lödöse »och slå fienden der ifrån« [og slå fjenden derfra] (Ra, RR 26/2 1612). Kongens brev kan dog ikke have nået Jesper Mattsson før efter operationens gennemførelse. Han handlede således på eget initiativ i ledelsens ånd.

Nordre älv til Kungahälla, som blev brændt, hvorefter samme skæbne overgik Uddevalla, mens egnen blev hærget rundt omkring. Kun det faste Marstrand blev ladt i fred.[1]

I begyndelsen af marts var Jesper Mattsson vendt tilbage fra sit hærgningstog i Bohuslen. Det havde fra begyndelsen været kongens hensigt, at feltmarskalken skulle forlægge hoveddelen af sit korps — Rutherfords hvervede regiment, västgöta-knægte og -ryttere, en til to dalafænniker og Upplands ryttere — i lejr på ét sted, hvor de kunne være ved hånden, thi han frygtede yderligere anslag mod Älvsborg og Gullberg.[2] Men den 29. februar ændrede han mening. Han anbefalede denne dag hjemsendelse eller forlægning i borglejer. Jesper Mattsson skulle sende Rutherfords soldater til Lidköping. Allerede tidligere var De la Barres ryttere beordret til Öregrund og upplandsknægtene hjemsendt. Nu skulle også västgötafolket sendes hjem. Den tredje dalafænnike, som indgik i Jesper Mattssons korps, skulle flyttes til Öland for at afløse de derværende dalaknægte. En del af Reinhold Taubes soldater blev forlagt til Arboga, hvorhen Jesper Mattsson også skulle sende de soldater af Nya Lödöses danske garnison, som var gået i svensk tjeneste. Älvsborgs og Gullbergs slotte skulle vel forsynes såvel med garnison som med fornødenheder. Per Göransson Ulfsparre blev beordret til at bistå Olof Stråle i slotslovet på Älvsborg.[3] I forbindelse med disse foranstaltninger blev Nils Stiernsköld anbefalet at forlægge Knut Hands rytterfane til Öland, thi Gustav Adolf frygtede også her danske foretagender. En fænnike blev afgivet til Ryssby skanse, og Halswells dragoner blev forlagt i Kronobergs len.[4]

Vinterfelttoget var til ende. Det havde været kendetegnet ved gensidige barbariske hærgninger og voldsgerninger, men havde ikke for nogen af parterne medført nogen gevinster af strategisk betydning, hvilket heller ikke kunne have været hensigten.

---

[1] Gustav Adolf til hertug Johan 2/3 og til Jesper Mattsson 11/3 1612 (Ra, RR); Journal, s. 732 f.; Axel Oxenstierna til Jakob Spens 20/3 1612 (AOB I:2, s. 39 ff.); Larsen, s. 190 f.

[2] Gustav Adolf til Jesper Mattsson 26/2, 29/2 1612 (Ra, RR).

[3] Gustav Adolf til Jesper Mattsson 26/2, 29/2 (to skr.) og 4/3, til Mikael Henriksson 26/2, til Per Göransson 4/3 1612 (Ra, RR).

[4] Gustav Adolf til Nils Stiernsköld 1/3 1612 (Ra, RR).

10. FORÅRS- OG SOMMERFELTTOGENE 1612

Situation og planer foråret 1612 — Älvsborg og Gullberg — Operationerne i Västergötland sommeren 1612 — Öland — Forårs- og sommerfelttoget i Småland samt dermed sammenhængende begivenheder på søfronten

Initiativet i sommerfelttoget 1612 tilhørte ligesom året før Danmark. Ved udformningen af operationsplanen for dette fulgte Christian IV stadig den tidligere omtalte almindelige plan for krigsførelsen.[1] Denne optog som et første led erobringen af Småland og Västergötland for at vinde den nødvendige basis og sikkerhed i den strategiske venstre flanke for det endelige hovedangreb mellem østersøkysten og Vättern. Af denne plan havde man i 1611 kun kunnet virkeliggøre erobringen af Kalmar, hvorfor adskilligt stod tilbage at udrette i Småland og på Öland. Desuden måtte programpunktet vedrørende Västergötland realiseres, inden en hovedoffensiv kunne komme på tale. At kongen havde regnet med i løbet af 1612 at opnå en afgørelse i krigen, synes at fremgå af rustningernes store omfang, hvorom der gives oplysninger nedenfor. Gennemførelsen af operationsplanen krævede et hurtigt resultat i Västergötland. Ved den for løsningen af de nærmeste opgaver uafviselige opdeling af hæren i en øst- og en vesthær fik den sidstnævnte også, særlig hvad rytteri angår, en bestemt overlegenhed. Den betydning, som kongen tillagde operationerne på den vestlige krigsskueplads, kom også til udtryk ved, at han selv forbeholdt sig ledelsen af disse. Østhæren blev stillet under Gert Rantzau.

Som mål for felttogets indledende fase blev der for foretagenderne i vest opstillet betvingelsen af Älvsborg og de øvrige befæstninger ved Göta älv, hvorved danskerne ville komme til at beherske hele elvlinjen fra Bohus til havet, og for foretagenderne i øst erobringen af Ryssby skanse og den smålandske kyst nord for Kalmar tillige med Öland. Angrebene mod fæstningerne havde også til formål at søge at lokke svenskerne til undsætning af disse. Derigennem skulle forudsætningen skabes for en delvis afgørelse, hvorved sikkerhed kunne vindes inden for den vestlige krigsskueplads. Efter at målene for de indledende operationer var nået, var det Christians hensigt at sætte hovedangrebet i gang. Østhærens fremrykning langs kysten mod nord skulle derved sekunderes af vesthæren gennem en fremmarch over Jönköping og herfra sandsynligvis langs den vestlige Holavedsvej langs Vättern — samme vej som Rantzau fulgte ved sit ind-

[1] Jf. s. 136 f.

rykning i Östergötland 1567.[1] Flåden skulle i felttogets første fase samvirke direkte med hæren, hvorved det påhvilede dens hovedstyrker at besørge de nødvendige transporter for østhæren og vestkysteskadren at støtte foretagenderne mod Göta älv. Hovedstyrkerne skulle derefter søge en afgørelse mod den svenske flåde.[2]

For at sætte hæren i stand til at løse felttogsplanens krævende opgaver blev der i løbet af efteråret 1611 og vinteren 1612 foretaget omfattende hvervninger i Tyskland, Nederlandene og England. Ifølge de hvervningsfuldmagter, der blev udstedt herfor, skulle der nyanskaffes omkring 17.050 mand fodfolk og 1.400 ryttere, deraf 400 dragoner.[3] Da der af hæren fra 1611 sandsynligvis var omkring 3.500 mand regulært fodfolk og 16 faner rytteri tilbage,[4] som man regnede med at kunne bringe op på en normalstyrke af 200 heste, var det øjensynlig Christians hensigt til sommerfelttoget at kunne råde over godt 20.500 knægte og 4.600 ryttere. Disse styrketal blev dog ikke nået, delvis på grund af slået fejl hvervninger og afgangen under vinterens operationer.[5] En beregning af den til sommerfelttoget disponible styrke, fæstningsbesætningerne medregnet, giver som bestemt maksimum 17.600 knægte og 3.600 ryttere, tilsammen 21.200

[1] Christians plan for sommerfelttoget er i mangel af direkte aktstykker herom rekonstrueret på grundlag af operationsforløbet.

[2] Larsen, s. 199.

[3] København, Ra, Regnskaber, Registrant over Militære Forordninger og Bestallinger 1611—1612; Tyske Kancellis indenlandske Afdeling, Militære Bestallinger og Reverser m. m. 1610—1631. Hvervningerne vedrørende fodfolket gjaldt opstillingen af Gert Rantzaus (nye), hertugerne Ernst Ludvigs og Georgs, Georg Lunges, Markvard Pentz', Robert Willebys og Mikael Viktor von Wustrows regimenter samt Søren Bugges, Arent Camnitz', Lukas Klussmans, Knut Gundersens, Thomas Nolds (kongens nye livkompagni), Johan Selbys og Hans Henrik Wulfs kompagnier på sammenlagt 18.350 mand. Fra denne styrke er Klussmans kompagni (300 mand) og hertug Georgs ældre tre kompagnier (omkring 500 mand) fradraget, idet de i stedet er medregnet blandt de fra 1611 tilbageværende tropper. Rytterhvervningerne gjaldt følgende faner (kompagnier): hertug Georgs 2 (den ene under Jakob Prenger), Gert Rantzaus (nye), Bernt von Hagens, Markvard Pentz', Jean de Bouins og Gabriel de Secida (de to sidstnævnte dragoner).

[4] Beregningerne over fodfolket er udført på grundlag af Larsens (Kalmarkrigen, s. 175) sammenfatning af forholdene i november 1611, som er fundet rigtig, skønt den i mindre detaljer afviger fra visse andre oplysninger af forf. (Kalmarkrigen, s. 149, 191). Herved er dog, ifølge foregående note, kun 3 af hertug Georgs 5 kompagnier medregnet og derved anslået til 500 mand. Styrkeberegningerne er i øvrigt for kongens regiment 8 kompagnier 1.350 mand (deraf Klussmans 300), Alefelds kompagni 200, Gert Rantzaus 5 kompagnier 750 og Georg Lunges 2 kompagnier 350 mand. Med hensyn til yderligere et eller andet muligvis tilstedeværende kompagni er styrken afrundet til 3.500 mand. Vedrørende de 16 faner jf. Bil. 7. Af de nyhvervede rytterenheder havde dog under senefteråret 1611 Bernt von Hagens og Jakob Prengers faner (kompagnier) indfundet sig.

[5] Som eksempel på afgang under vinteren 1612 må anføres, at de 3 jyske faner i februar talte tilsammen 475 ryttere, men i maj 393 (København, Ra, Regnskaber, Jens Juels Regnskab 1611—1615).

mand.[1] Det var den største hær, som Danmark hidtil havde stillet i felten mod Sverige, og den berettigede til dristige forventninger til operationerne. I den oprindelige, dog ikke helt klart fremtrædende plan for fordelingen af tropperne på øst- og vesthæren blev der foretaget visse justeringer. Den førstnævnte kom derefter til at bestå af 3 fodfolksregimenter på tilsammen 25 kompagnier og 4 selvstændige kompagnier samt 7 faner, deraf 1 dragonfane, den sidstnævnte af 4 fodfolksregimenter på tilsammen 32 kompagnier og 2 selvstændige kompagnier samt 11 faner og en dragonfane.[2] Styrken for kongens hær udgjorde omkring 10.000 og for Gert Rantzaus omkring 8.000 mand.

Hvad det faste forsvar angår, var en del af de i efteråret 1611 nyhvervede enheder dirigeret til Marstrand og Bohus. Varberg og Halmstad skulle sikres af permanente besætninger på 500, Laholm på kun 50 mand.[3] I Kalmar var nedrivning af selve byens befæstninger sat i gang. Men i april befalede kongen, at kun ringmuren skulle rives ned. Det blev ikke anset for usandsynligt, at svenskerne ville angribe fæstningen.[4] Til beskyttelse af Skånes otte mil lange landgrænse mod Sverige blev der hvervet fire bondefænniker. I det østlige Blekinge blev der organiseret en bondefænnike på 400 mand, som senere kom til at indgå i felthæren. Den skånske og den hallandske adelsfane blev også anvendt til grænsebevogtning.[5] Til forsvaret af de danske øer og Jylland mod befrygtede svenske angreb over havet eller med i Tyskland hvervede tropper var kun landeværnet bestemt, som til dette formål blev organiseret i særlige fænniker.[6]

Kongens planer sigtede, som ovenfor nævnt, i første omgang mod en besiddelsestagen af Göta älvs munding. I midten af april udgik ordrer svarende til denne hensigt. Den 28. april afmarcherede obersten Georg Lunge og ritmesteren Joakim Bülow fra Ängelholm mod Älvsborg. Deres styrke opgives til 2.000 mand fodfolk og elleve rytterfaner.[7] Den 2. maj afsejlede kongen fra Helsingør til Älvsborg, sandsynligvis medførende sit eget og Georgs af Lüneburg regimenter.[8] Willebys engelske regiment, egentlig desti-

[1] Ifølge foretagne beregninger (s. 260 og 263) beløb Christians hær sig til omkring 8.000 knægte og 2.250 ryttere samt Gert Rantzaus hær til omkring 6.800 knægte og 1.320 ryttere. Fæstningsbesætningerne i Kalmar, Kristianopel og Bohus kan anslås til omkring 1.800 mand. Garnisonerne i Halmstad og Varberg var fra hertug Georgs regiment, der indgik i vesthæren. Landeværnsenhederne, et fåtal, er i denne sammenhæng ladt ude af betragtning.

[2] Jf. s. 260 og 263.

[3] Brevbøger, s. 479 f.

[4] Anders Sinclair til Christian Friis til Borreby 29/3 1612 (København, Ra, Danske kancelli, Indkomne breve); Christian IV til Sinclair 5/4 1612 (Kristian IV:s brev, s. 73 f.).

[5] Brevbøger, s. 494 f., 475, 517; Larsen, s. 195.

[6] Jf. Larsen, s. 195 f.

[7] Jens Juels Regnskab (København, Ra, Regnskaber); Lauritzen, s. 42 f.

[8] Brevbøger, s. 503; Brocks dagbog 2/5; Lauritzen, s. 42.

Side 278

[Kortside]

[Helsidekort: »Operationerna maj—augusti 1612« (Operationerne maj—august 1612). Kortet viser det sydlige Sverige fra Brätte, Lidköping og Vadstena i nord til Ängelholm i syd og Kalmar/Öland i øst. Svenske operationer er markeret med enkelte pile, danske med dobbelte pile. I vest: danske bevægelser fra Ängelholm (28/4) over Halmstad, Falkenberg og Varberg til Älvsborg og Gullberg (5/5, 24/5), videre op langs Göta älv over Bohus, Gamla Lödöse, Fors og Gärdhem til Nybro, Tun, Lidköping (15/6), Kålltorp, Höjentorp, Skara, Larv og Eling (11/6, 19/6, 23/6) samt tilbage over Alingsås og Hemsjö (24—25/6). Svenske bevægelser fra Jönköping over Hjo, mod Vadstena, og over Unnaryd, Tranemo, Örby og Härryda (15/7, 18/7, 22/7) samt sydpå over Nissaryd (6/8) mod Halmstad (6/8). I øst: bevægelser mellem Jönköping (31/7, 24/7), Eksjö, N. Sandsjö, Vetlanda og Kungsbro (14/7, 26/7) og kysten over Kisa, Rimforsa, Vimmerby (6/7, 15/7), Målilla, Högsby (18/7, 20/7, 24/7), Ålem (27/5), Mönsterås, Borgholm, Ryssby (1/5), Kalmar og Mörbylånga (2—13/6). Målestok i mil.]

neret til Marstrand, var under transport og ankom til Älvsborg med en del i midten af maj, resten mod slutningen af samme måned.[1]

Koncentrationen af den rantzauske hærafdeling skete noget senere end vestkorpsets. Allerede i sidste halvdel af marts og første halvdel af april blev der ganske vist anbefalet foranstaltninger for i Wismar, Warnemünde og Heiligenhafen at indskibe de tropper, som skulle til Kalmar. I visse tilfælde synes udførelsen dog at have trukket ud. Under alle omstændigheder var samlingen ikke gennemført før i sidste halvdel af maj.[2]

Den danske flåde, hvis rustning og sotogt skildres nærmere i anden sammenhæng,[3] skulle tidligt gå til søs. Mod slutningen af marts afsejlede Jørgen Daa med syv skibe til Älvsborg for at blokere Göta älvs munding og særlig hindre den svenske eskadre i at gå til søs eller opsøge den, hvis den allerede skulle være løbet ud.[4] Omtrent samtidig afgik to orlogsskibe på krydstogt i Østersøen, og i begyndelsen af april admiralen Jakob Beck med fire orlogsmænd til Kalmarsund. Denne styrke skulle drive handelskrig i den sydlige Østersø samt spærre tilførslen fra søen til Ryssby skanse og Öland.[5] Yderligere fire fartøjer afsejlede i begyndelsen af maj til Kalmar, og i midten af måneden var endnu otte skibe rustet. Over østersøflåden, som på dette tidspunkt således bestod af atten orlogsskibe, fik rigsadmiralen Mogens Ulfeldt kommandoen med den opgave i første omgang at understøtte Gert Rantzaus foretagende mod Öland. Derpå skulle den svenske orlogsflåde opsøges og angribes. Østersøflåden blev i slutningen af maj forstærket med tre skibe fra den danske vesterhavseskadre.[6]

Situationen på svensk side skildres af Axel Oxenstierna i et brev til enkedronningen den 25. marts i meget mørke farver. Sverige var omgivet af fjender og savnede forbundsfæller. Gennem en lang krigsperiode »nu uthi 52 åhr« [nu i 52 år] var riget udarmet, det bedste krigsfolk borte, orlogsflåden svækket, artillerimateriel og ammunitionsforråd mere end utilstrækkelige. Der var mangel på proviant og penge. De fleste landsender var hårdt medtagne. Den største tyngde hvilede nu på Uppland og Västmanland, som ikke engang svarede til »ett gått furstendöme« [et godt fyrstendømme]. Der var ingen tvivl om, at fjenden ville »förderfva oss« [fordærve os], og man havde sikre efterretninger om, at den danske konge til foråret agtede at angribe Älvsborg og Öland. Under sådanne forhold behøvedes ryttere, knægte, søfolk, stykker, krudt, penge, levnedsmidler både til hæren, flåden og fæstningerne. Det tiltrængtes med ét ord alt. Og det var nødvendigt, at foranstaltninger

[1] Ifølge Larsen (Kalmarkrigen, s. 200) indskibede Willeby sig i England allerede 8/4. Den 14/5 og 15/5 mønstrede Eske Brock og Jens Juel ved Älvsborg engelske soldater fra 6 nyankomne kompagnier (jf. Brocks dagbog).

[2] Brevbøger, s. 478 f., 487, 508; Journal, s. 741 f.

[3] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[4] Brevbøger, s. 464, 477.

[5] Ibid., s. 481 f.; Friis, s. 303; Journal, s. 733.

[6] Brevbøger, s. 508, 512; jf. Bilagsbind I, kap. I.

blev truffet over »hele rikett« [hele riget] — således også i de privilegerede fyrstendømmer. Rigskansleren berører en hel del af, hvad der måtte foretages. Der skulle forhandles med almuen om »een drägeligh gjärdh« [en tålelig skat] af levnedsmidler. Penge måtte lånes, men vigtigst var det, at alle, også enkedronningen, hertug Johan samt ridderskabet og adelen samtykkede i for indeværende år at give »toll och växell« [told og veksel], statens sikreste indtægter.[1] Rigskanslerens beskrivelse af tilstanden i landet var selvfølgelig præget af bestræbelsen for at formå enkedronningen til at komme staten til hjælp. Men uden tvivl var situationen overordentlig vanskelig, særlig manglede midler til krigsfolkets lønning og underhold. Mulighederne for at forstærke krigsfolket gennem udenlandske hvervninger var desuden yderst begrænsede, da Sverige som følge af den maritime situation var afskåret fra det nærliggende tyske hvervningsmarked, hvorfor kun det nederlandske og det engelske kunne komme på tale. Den nederlandske regering forbød ganske vist ligesom den engelske konge svenske hvervninger i sit land, men indrømmede dog, at tropper, afskediget fra generalstaternes tjeneste, blev ansat i svensk tjeneste. Denne indrømmelse blev udnyttet af de svenske hververe, og det lykkedes Johan Mönnichhofen at skaffe et regiment fodfolk.[2] Ikke desto mindre var disse anstrengelser for at forstærke krigsmidlerne selvfølgelig på ingen måde sammenlignelige med den danske konges, og de kunne ikke give resultat før senere på året. Til forårets og forsommerens operationer var Gustav Adolf henvist til forsvarsmidlerne inden for Sverige. Umiddelbart efter vinterfelttogets slutning udstedte kongen også befaling om mønstring af det indenlandske krigsfolk og om oplægning af levnedsmiddelforråd. Inden for den svenske ledelse havde man, som berørt ovenfor, allerede tidligt kendskab til kong Christians planer mod Älvsborg og Öland. Ligeledes synes Gustav Adolf at have regnet med en følgende dansk fremrykning mod det indre Sverige såvel som med muligheden af et dansk angreb ad søvejen mod Stockholm.[3] Kongen traf foranstaltninger herimod, som dog på grund af de herskende forhold var temmelig beskedne. Omkring månedsskiftet marts—april blev det norrlandske krigsfolk, seks fænniker, og polakfanen under obersten Baltzar Bäck anbefalet at marchere til Stockholm, hvor disse tropper skulle indtræffe tre uger efter påske, det vil sige i begyndelsen af maj. Til forsvar af Jämtland og Härjedalen skulle en vis styrke efterlades.[4] Bäcks tropper var tillige med fodfolket fra Uppland og Södermanland samt i det førstnævnte landskab forlagt udenlandsk krigsfolk bestemt til at anvendes i tilfælde af et dansk søtogt mod hovedstaden. I

[1] I rigsrådets navn til enkedronning Kristina 25/3 1612 (AOB I:2, s. 42 ff.).

[2] Ten Raa og de Bas III, s. 206 f., 211.

[3] Petri, s. 393 ff.

[4] Gustav Adolf til Baltzar Bäck 24/3, 3/4 og Olof Ingelsson 24/3 1612 (Ra, RR). Den fænnike, som havde været ved Ryssby skanse, blev også beordret til Stockholm (Ra, RR, 2/5 1612).

Side 281

Forårs- og sommerfelttogene 1612

Västervik skulle det derværende kompagni blive tilbage.[1] Adelens rustjeneste skulle i maj samles til det strategiske centralpunkt Örebro, hvorhen kongen overvejede at begive sig.[2] Hertil kunne krigsfolket fra de omkringliggende landskaber hurtigt sammendrages.

Ankomsten af danske orlogsskibe til Kalmarsund i begyndelsen af april syntes at bekræfte efterretningerne om, at danskerne agtede at angribe Öland, og selvfølgelig måtte også Ryssby skanse anses for truet. Gustav Adolf befalede, at alt det smålandske fodfolk, som ikke behøvedes i Jönköping, tillige med to faner og et dragonkompagni skulle forlægges til Ryssby og den fornødne proviant skaffes. Dalaknægtene skulle afgå til Öland.[3] Jakob Jakobsson fik igen kommandoen over krigsfolket i Småland, mens Stiernsköld blev beordret til Älvsborg.[4] På Jönköpings slot blev ved siden af Sten Klasson Böllja og Olof Hård også Anders Gosen von der Maa indsat i slotslovet.[5] Hoveddelen af krigsfolket, de otte ikke på anden måde disponerede smålandsfænniker og rytteriet, skulle anvendes til bevægelige operationer. Nogle kanoner skulle tages fra Ryssby for at anvendes i åben mark, ligesom almuen skulle opbydes. Besætningen i skansen skulle ikke holde denne til det yderste. Hvis den blev bragt i trængsel af en overmægtig fjende, burde garnisonen akkordere om frit aftog.[6] Det indgik således i kongens planer på den østlige krigsskueplads at skabe en i felten disponibel styrke. Men den var svag og kunne ikke beregnes til nogen længere tid at holde stand mod et kraftigt angreb. I denne situation var det kongens hensigt at koncentrere hovedstyrkerne i vest, hvor hovedangrebet kunne formodes at komme.[7]

Hvad den vestlige front angår, synes kongen at have frygtet et angreb fra Norge mod Dalsland og Värmland, hvorfor de dalafænniker, som havde deltaget i vinterfelttoget i Västergötland, delvis var holdt tilbage i Dalsland. Men frygten forsvandt snart, og i begyndelsen af april blev disse troppeenheder trukket bort derfra.[8] Det fremmede krigsfolk i Västergötland skulle ligesom i Småland blive liggende i borglejer.[9] De nærmeste positive foranstaltninger i Västergötland gjaldt Älvsborgs og Gullbergs forsvar. I slutningen af marts synes krudt og andre krigs-

[1] Gustav Adolf til Per Hansson 7/4 og udat. til Jakob Jakobsson 1612 (Ra, RR).

[2] Fuldmagt for Jakob Jakobsson til at opfordre adelens rustjeneste 3/4 1612 (Ra, RR).

[3] Gustav Adolf til Jakob Jakobsson 4/4, 13/4 1612 (Ra, RR); Petri, s. 395.

[4] Gustav Adolf til Nils Stiernsköld 1/4, 22/4 og til Jakob Jakobsson 4/4 1612 (Ra, RR).

[5] Hallenberg I, s. 396.

[6] Gustav Adolf til Jakob Jakobsson 4/4, til Sven Spinke og Nils Månsson 13/4 1612 (Ra, RR); Hallenberg I, s. 369 f.

[7] Petri, s. 395.

[8] Gustav Adolf til Jakob Tomasson 27/3, til Jesper Mattsson 29/3, til Jakob Jakobsson 4/4 1612 (Ra, RR). Jf. Widekindi, Gustaff Adolph, s. 82 samt Hallenberg I, s. 363 f.

[9] Gustav Adolf til Patrik Rutherford 27/3, 29/3, til Jesper Mattsson 29/3 1612 (Ra, RR).

fornødenheder at være sendt til begge fæstninger.[1] Da den til Älvsborg og Gullberg tidligere beordrede proviant endnu i begyndelsen af april ikke var kommet frem, udgik der indtrængende og i midten af måneden igen fornyede befalinger om disse steders skyndsomme proviantering.[2] Omtrent samtidig anbefalede kongen, at Per Perssons närkeknægte skulle marchere til Älvsborg for at afløse besætningen, dog måtte der ikke hjemsendes flere knægte fra fæstningen, end at besætningen blev tilstrækkelig.[3] Efterretningerne fra Älvsborg lød imidlertid ikke håbefulde. I slutningen af marts var en dansk eskadre begyndt at krydse uden for Göta älvs munding[4] og »rychtet gick nu uth starckare om jutens macht än som han i sanning var« [rygtet om jydens magt gik nu stærkere ud, end den i sandhed var]. Olof Stråle, som tidligere havde vist mismod, klagede nu for rigsrådet over, hvor dårligt fæstningen var forsynet, og erklærede, at dens forsvar oversteg hans evne, samt begærede forflyttelse fra den ansvarsfulde post.[5] Frygten for Älvsborg foranledigede kongen til, som tidligere fremholdt, at udnævne Nils Stiernsköld til statholder på Älvsborg. Denne skulle ligeledes tilføre garnisonen forstærkninger.[6] Befalingen til närkeknægtene om at drage til Älvsborg blev også gentaget.[7] I midten af april var der nemlig formentlig indløbet efterretning om, at de danske tropper ved Bohus og Halmstad blev forstærket.[8]

Betydningen af herredømmet til søs var trådt stærkt frem i 1611. Kongen agtede at drive forberedelserne med al kraft, så at de svenske søstridskræfter tidligt kunne blive sejlklare. Men rustningsarbejdets fremgang blev hæmmet på lignende måde som det foregående år, og danskerne kom i forkøbet.[9] Gustav Adolfs omsorg gjaldt allerede ved nytår 1612 vesterhavseskadren på seks skibe, som lå ved det truede Älvsborg. Den skulle snarest løbe ud for ikke at blive blokeret af danske søstridskræfter. Men endnu i begyndelsen af marts var skibene ikke rustet. Kongen, som mistænkte forsømmelse og endog forræderiske ænker, sendte rigsråderne Anders Oxehufvud, Erik Ribbing og Gustav Stenbock til Älvsborg for at undersøge forholdene. Men ved hovedflåden i Stockholm herskede samtidig store mangler. Rigsrådet foreslog derfor den 2. marts kongen, at skibene ved Älvsborg skulle sænkes og folk og kanoner transporteres til Stockholm.[10] Gustav Adolf

[1] Gustav Adolf til Olof Stråle 27/3 1612 (Ra, RR).

[2] Gustav Adolf til Gustav Stenbock og Erik Ribbing 4/4 og til Anders Olsson og Erik Ribbing 18/4 1612 (Ra, RR); Hallenberg I, s. 397 f.

[3] Gustav Adolf til Olof Stråle og til Per Persson 7/4 1612 (Ra, RR).

[4] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[5] Widekindi, Gustaff Adolph, s. 82.

[6] Ibid., s. 89 f.

[7] Fuldmagt for Per Svensson 23/4 1612 (Ra, RR).

[8] Gustav Stenbock til Henrik Horn 9/4 1612 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613).

[9] Om flådens rustning og dermed sammenhængende begivenheder se Bilagsbind I, kap. I. De her indførte oplysninger er, hvor intet andet siges, hentet derfra.

[10] Rigsrådet til Gustav Adolf 2/3 1612 (Ra, Räknekammarens skr. t. K. M:t).

Side 283

Forårs- og sommerfelttogene 1612

ønskede imidlertid — selvfølgelig — fortsat, at Älvsborg-eskadren skulle træde i virksomhed. Kun hvis denne absolut blev hindret ved dansk blokade, skulle artilleripjecer og besætninger afgå til Stockholm for at hjælpe til at udfylde manglerne ved hovedflåden. Hvis fæstningen skulle falde i fjendens hænder, og eskadren ikke forinden havde kunnet løbe ud, skulle den sænkes. Älvsborg-eskadren forblev imidlertid uvirksom. På det tidspunkt, da Jørgen Daa med sin eskadre viste sig uden for Älvsborg, var kun tre af de svenske skibe færdige til at løbe ud. Denne ringe styrke havde efter kongens opfattelse ingen udsigter mod den danske eskadre. Gustav Adolf befalede den 9. april, at Älvsborg-eskadren kun skulle løbe ud, hvis den kunne optræde med alle seks skibe. Hvis ikke, skulle besætninger og armering straks sendes til Stockholm, skibene derimod aftakles og sænkes, så at fjenden hverken kunne skade eller anvende dem. Dermed var i virkeligheden den svenske vesterhavseskadres saga ude, inden den var begyndt. Den svenske hovedflåde skulle søge at bestride det danske herredømme til søs og bistå ved forsvaret af Öland, som ligesom Älvsborg var nærmest truet. Tidligt gik kongen også her i gang med forordninger om skibenes klargøring. Men i begyndelsen af marts meddelte rigsrådet om alskens mangler, særlig på besætninger, krudt og frem for alt artilleri. Endelig den 17. april, da allerede seks danske orlogsskibe krydsede i Østersøen, kunne to svenske skibe løbe ud fra Stockholm for at operere mod de danske kapere og føre handelskrig. Nogen svensk søstyrke af betydning kunne først optræde i slutningen af maj, da otte skibe under Rikard Clerck afsejlede til Älvsnabben. Over for den overlegne danske østersøflåde måtte Clerck optræde med forsigtighed. Ifølge kongens instruks af den 29. skulle han indtil videre holde sig nær de svenske skær i farvandene inden for Gotska Sandön og Gotland. Da danskerne hen på foråret satte deres offensiv i gang, kunne den svenske orlogsflåde således hverken på den vestlige eller den østlige krigsskueplads gøre den indsats i rigsforsvaret, som var ønskværdig.

Omkring månedsskiftet april—maj 1612 blev det danske vestkorps således koncentreret under Christians overkommando mod Älvsborg. Det talte omkring 10.000 mand, af hvilken styrke dog endnu en del i England hvervede tropper manglede. Østkorpset under Gert Rantzau blev samlet ved Kalmar, hvor dets koncentration dog endnu ikke var påbegyndt på dette tidspunkt.[1] Den danske flåde havde helt initiativet til søs i såvel Østersøen som Vesterhavet.

På svensk side var Älvsborg og Gullberg nødtørftigt forsvarsberedte og besatte med 2—3 fænniker. Ellers var der i Västergötland ingen andre tropper sammendraget end Patrik Rutherfords hvervede skotter, som lå i Lidköping.[2] På Öland stod Per Mikaelsson med 6 fænniker og 1 rytterfane. Ryssby skanse

[1] Journal, s. 741 f.

[2] Hallenberg I, s. 398.

blev holdt besat af kun 1 fænnike. Jakob Jakobssons korps på 8 fænniker og 3 faner var endnu ikke samlet. Dets styrke kan anslås til højst 2.000 mand — en fjerdedel af Rantzaus korps. En svensk gruppe skulle samles til beskyttelse af hovedstaden. Den svenske hovedflåde var ikke operationsklar. Situationen tegnede sig helt og holdent til danskernes fordel.

*

Älvsborgs fæstning havde fra et forsvarssynspunkt en gunstig beliggenhed på en 15—20 m høj klippe. Bjergets nordlige del var ikke synderlig stejl, men skrånede direkte ned i Göta älv. Mod syd og vest derimod styrtede bjerget næsten lodret ned, mens den østlige skråning var mindre stejl. På denne side lå i en afstand af omkring 200 m den såkaldte Skinnarklippan.[1] Dens højde var ganske vist ikke så betydelig som fæstningsbjergets, men i en belejrers hånd var Skinnarklippan dog et godt støttepunkt for et angreb. Fæstningen kunne derfra nås med musketild. I forsvarerens hånd kunne beskydning af de svenske skibe derfra forhindres. I rigtig opfattelse af Skinnarklippans betydning var der her på grund af vinterens erfaringer anlagt et udenværk, et blokhus omgivet af palisader, armeret med et par pjecer.[2] Tungt artilleri synes imidlertid ikke at have kunnet placeres på Skinnarklippan. De bedste artilleristillinger fandtes i terrænet sydvest og syd for fæstet. Selve fæstningen, som var ombygget under Johan III's regering, var væsentlig forstærket af Karl IX.[3] Kernen i befæstningssystemet[4] udgjordes af selve slottet, beliggende på den højeste del af den tidligere omtalte klippe. Den hovedvold, der omsluttede slottet, med foranliggende grav havde i store træk grundformen af en uregelmæssig mangekant med fremspringende spidser mod øst, syd, sydvest og vest. Foran de tre sidstnævnte var en faussebraie anlagt. Gravforsvarets tyngdepunkt har formentlig, hvad fæstningens sydlige og vestlige front angår, været udgjort af de der opførte trætårne. Disse flankeringsværker synes næppe at have besiddet den styrke, som svarede til deres betydning.[5] På den østlige front havde anordningerne for gravflankering fået en anden udformning, formodentlig forårsaget af et fremspringende bjergparti. Svaghederne ved flankeringsanlæggene var så meget mere betænkelige, som selve graven i og for sig næppe udgjorde nogen alvorligere hindring.[6] Uden for

[1] Berg, Gamla Elfsborg, s. 425 f.

[2] Journal, s. 736. Forslag om en sådan befæstning havde været på tale bl.a. allerede i foråret 1611 (Gustav Adolf til Jesper Mattsson 2/4 1611, Ra, RR).

[3] Munthe, s. 3, 51, 122, 149 ff., 178 ff.

[4] Redegørelsen i hovedsagen efter planer fra årene 1617 og 1632 (Munthe, pl. 2, 12; Berg, s. 198, 200, 294).

[5] Berg, s. 200, note 1.

[6] På visse afbildninger er graven ganske vist gengivet med ganske agtværdige dimensioner, og Berg (Elfsborgs slott, s. 199) angiver, at den på begge sider af slottet stod i forbin- [fortsættes s. 285]

graven fandtes palisader. Mellem hovedvolden og selve slottet var der udført betydelige arbejder, i hovedsagen med det formål at skaffe opstillingspladser for forsvarsartilleriet. Nogen oplysninger om gravens og voldenes dimensioner har ikke kunnet fremskaffes. Murtykkelsen var betydelig, op til fire m.[1] Slottets besætning fik aldrig den tiltrængte forstærkning af den i april derhen beordrede närkefænnike. Hele besætningens styrke opgives til kun 400 mand.[2] Armeringen på slottet beløb sig til 39 metalkanoner samt en del jernpjecer. Kun et mindre antal synes at have været grove pjecer, men ammunitionstilgangen var god, og der var rigelig proviant.[3] Den ved slottet liggende eskadre, som ikke i sin helhed var klar til at løbe ud, blev ifølge kongens ordre sænket tæt under slottets mure.[4]

Den 5. maj nåede kong Christian Göta älvs munding og landsatte de medbragte tropper i nærmeste nabolag af Älvsborgs fæstning.[5] Allerede samme dag lod kongen efter personlig rekognoscering fæstningen indeslutte fra landsiden og påbegyndte den følgende dag belejringsarbejderne. Ad elven havde de belejrede mulighed for forbindelse med Gullberg, hvilket foranledigede Christian til at beordre admiral Daa til at træffe foranstaltninger herimod. Trods artilleriild fra slottet sejlede to orlogsskibe natten til den 7.—8. maj forbi Älvsborg og ankrede nord for slottet, som derigennem blev fuldstændig indesluttet.[6] Under Christians energiske ledelse begyndte bygningen af batteripladserne den 7. maj, og den 10.—12. blev belejringspjecerne bragt i land, efter at de var fragtet ad søvejen fra Bohus. Belejringsparken udgjordes af fjorten pjecer. Fra Bohus ankom ligeledes ammunition og skansetøj, deriblandt 200 hakker, 300 spader og 500 skovle.[7] Hoveddelen af de til operationerne på den vestlige krigsskueplads bestemte danske tropper indtraf først i egnen ved Älvsborg efter den 10. maj. De blev mønstret af rigsrådet Jens Juel og krigskommissæren Eske Brock i tiden 13.—18. maj, sidste halvdel af Willebys engelske

---

[fortsat fra note 6 s. 284] delse med Göta älv. Det har dog næppe været tilfældet. I danske samtidige kilder angives således som en af Christian IV's første foranstaltninger, at han tørlagde graven ved at gennemgrave jordbanken mellem denne og elven. Dette udelukker jo, at graven skulle have fået sit vand fra elven. Vandet i graven har formentlig været grund-, regn- og smeltevand, som endnu ikke var tørret ud. At antagelsen om gravens ringe dybde, hvortil de danske oplysninger giver anledning, er rigtig, bekræftes af en senere udtalelse (omkring 1654) af generalkvartermesteren Johan Wärnsköld.

[1] Rapport over udgravningerne ved Älvsborg (VHAA:s arkiv). Jf. Munthe, s. 154.

[2] Hallenberg II, s. 416. Danske kilder (Journal, s. 739; Lauritzen, s. 45; Larsen, s. 203) angiver styrken til 600 mand. Den bestod ifølge Larsen af 4 fænniker.

[3] Brocks dagbog 1612 24/5 jf. med svensk inventarieliste (Ka, Landskapshandl., Västergötland 1610—1611).

[4] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[5] Journal, s. 735; jf. også Brocks dagbog 1612.

[6] Ibid.; Journal, s. 735.

[7] Brocks dagbog 1612 7/5—12/5; Larsen, s. 204 f.

regiment først den 29. efter Älvsborgs fald.[1] Da vesthæren var fuldtallig, bestod den af følgende tropper. Infanteri: kongens, hertug Georgs, Georg Lunges og Willebys regimenter samt Selbys og Kaufmans frikompagnier. Kavaleri: 5 indenlandske og 6 udenlandske hvervede faner samt 1 dragonkompagni, i alt omkring 34 infanterikompagnier samt 12 kavalerienheder. Ifølge udførte beregninger kan styrken have beløbet sig til højst 8.000 mand fodfolk og 2.300 ryttere.[2] For at sikre belejringen mod eventuelle foretagender fra svensk side blev dele af de fra Halland kommende styrker forlagt 3—4 km sydøst for Älvsborg i tilslutning til Mölndalsån og i egnen ved Mölndal,[3] mens belejringshærens hovedstyrker slog lejr umiddelbart sydvest for slottet. Mod fæstningens vestfront blev også hovedangrebet sat ind.[4] Mens forberedelserne hertil stod på, vendte danskerne sig mod den østlige front og det der beliggende udenværk. Den 13. maj angreb de blokhuset på Skinnarklippan. Porten blev sprængt med en petard, hvorefter værket blev stormet af dragoner under Christians personlige ledelse.[5]

Ildgivningen fra fæstningen forårsagede angrebsinfanteriet ikke ubetydelige tab, men formåede ikke at hindre belejringsarbejdernes fremadskriden. To batterier blev anlagt, og løbegravsarbejdet på den vestlige front skred stadig fremad. Allerede den 8. var det lykkedes de angribende at aflede vandet fra slottets voldgrav. Den 15. lod kong Christian slottet opfordre, efter at belejringshæren var opmarcheret i slagorden foran fæstningen. Stråles svar var en begæring om 14 dages stilstand, hvilket Christian selvfølgelig afslog.[6] Samtidig med beskydningen blev de danske mineringsarbejder fortsat, som den 17. maj var skredet så vidt frem, at man havde nået femten alen under volden.[7] Om mineringsarbejderne gav noget resultat, som væsentlig bidrog til slottets indtagelse, fremgår ikke

---

[1] Brocks dagbog 1612.

[2] København, Ra, Regnskaber, Jens Juels Regnskab 1611—1615; Larsen, s. 199 f. For fodfolket foreligger fuldstændige oplysninger om styrken for Willebys regiment, 14 kompagnier på 3.130 mand, og mere eller mindre fuldstændige for hertug Georgs, 7 kompagnier på cirka 1.800, og for Lunges, 7 kompagnier på omtrent 1.400 mand. Af hertugens regiment dannede Ebells og Andreas Foss' kompagnier til at begynde med besætning i Halmstad henholdsvis Varberg. Kongens regiments 4 kompagnier er forudsat at have fuld styrke på tilsammen 1.200 mand. Selbys frikompagni beløb sig til 200 mand, og Kaufmans er beregnet til tilsvarende styrke. For rytteriet foreligger styrkeoplysninger for de 3 jyske faner, tilsammen 393 ryttere (jf. s. 276, note 4 [Anm.: rettelig note 5]), for Jakob Prengers og Kornelius Posts, 176 henholdsvis 229 ryttere, og for Jean de Bouins dragonkompagni, 240 mand. Den fynske fane, som det foregående år kun talte 124 ryttere (jf. Bil. 7), er sat til 150 ryttere og de øvrige faner til middelstyrken 200, kongens livfane dog til 300. Rytteriets samlede styrke bliver ifølge denne beregning 2.248 ryttere.

[3] Lauritzen, s. 43; Friis, s. 260.

[4] Berg, Gamla Elfsborg, s. 411; samme, Elfsborgs slott, s. 260.

[5] Journal, dagbog 1612; Friis, s. 304; Journal, s. 736.

[6] Jf. Brocks dagbog 1612; Friis, s. 304; Journal, s. 736.

[7] Lauritzen, s. 43.

med bestemthed af kilderne; dog forekommer det sandsynligt, at en mine blev sprængt på sydvestfronten. Den svenske befalingsmand synes at have ført forsvaret med kraft og aktivitet. Den 17. maj lykkedes det således svenskerne at generobre Skinnarklippan, som imidlertid på ny faldt i danskernes hænder. Også den følgende dag blev der udført et udfald fra fæstningen.[1]

Natten til den 22. maj forøgede danskerne ilden til det yderste. Den følgende morgen synes en regelret breskeskydning at have fundet sted mellem kl. 6.30 og 9.30, ved hvilket senere klokkeslæt ilden blev indstillet. Kong Christian lod på ny opfordre slottet. Virkningen af beskydningen havde været kraftig. På den sydvestlige front, vendt mod danskernes lejr, var store dele af volden styrtet sammen; ligeledes var flankeringsværket (rundelen) her delvis skudt i stykker. Stråle begærede to timers betænkningstid, hvilket blev bevilget. Da fæstningskommandantens svar indløb, indebar det imidlertid et fornyet afslag på kapitulationsforslaget.

Angrebsartilleriets ild blev åbnet, samtidig med at Christian i den danske lejr lod træffe forberedelser til en storm. Kl. 7 aften, da angrebsartilleriets ild yderligere havde udvidet bresken på sydvestfronten, blev angrebet her sat ind af fire kompagnier engelske soldater. I begyndelsen synes dette ganske vist at være kronet med fremgang, idet det lykkedes en del af angrebsinfanteriet at trænge op i det delvis nedskudte flankeringsværk, men svenskernes energiske forsvar brød snart angrebets kraft, og rundelen måtte rømmes. Et nyt stormforsøg skal være udført af dele af kongens og hertug Georgs regimenter mod samme punkt, men blev også afslået i heftig nærkamp.[2] De to stormløb havde kostet danskerne mere end 200 mand. Men på forsvarssiden blev befalingsmanden Olof Stråle selv såret, og under den sidste storm var der udbrudt ild i trætårnet, hvilket vanskeliggjorde eller umuliggjorde de forsøg, den decimerede besætning muligvis gjorde for i løbet af natten at forbedre forsvarsmulighederne på hovedfronten. Da Christian på ny opfordrede slottet, begærede Stråle igen udsættelse, denne gang til kl. 8 formiddag. På dette tidspunkt antog Stråle Christians kapitulationsforslag. Besætningen fik bevilget frit aftog og talte medregnet syge og sårede endnu 250—300 mand. Selve overgivelsen fandt sted søndag den 24. maj kl. 9 formiddag, da danskerne tog slottet i besiddelse.[3]

Älvsborgs fald var en betydelig dansk fremgang, som vakte stor tilfredshed i den danske lejr, harme og forbitrelse hos svenskerne. Christian udnyttede sin sejr. Den 28. maj blev Georg Lunges regiment beordret mod Gullberg, som nu blev forsvaret af Rasmus Tordsson, Tomas Est og Paul Wulf, efter at Mårten Krakow var blevet kommandant på Vaxholm. Danskerne bemægtigede sig den følgende nat nogle jordværker uden for slottet. Den 29. an-

[1] Friis, s. 304; Journal, s. 736.

[2] Jf. Brocks dagbog 1612; Friis, s. 304 f.; Journal, s. 737 f.; Lauritzen, s. 43 f.

[3] Lauritzen, s. 44 f.; Journal, s. 737 ff.; Brocks dagbog 1612; Friis, s. 305; Larsen, s. 206.

kom kong Christian selv. Efter at slottet var beskudt, opfordrede danskerne den 31. maj fæstningen til at overgive sig. Svenskerne begærede udsættelse til den følgende dag, da de overgav slottet mod frit aftog. Fæstet blev senere ødelagt i bund og grund af danskerne.[1]

*

Christian havde nu også Göta älvs munding i sin hånd. Hærafdelingens basering var dermed forbedret, og Sveriges vej ud til Vesterhavet var afskåret. Operationsfriheden var øget for danskerne. Denne bevægelsesfrihed kom straks til udtryk til søs, idet en del af Daas eskadre fik lov at afsejle til Østersøen, mens resten skulle krydse i Vesterhavet på jagt efter fribyttere og for at hindre tilførslen af svenske lejetropper. Desuden påbegyndte danskerne med fremgang optagningen af de sænkede svenske skibe.[2]

Alt dette kunne ske, uden at det var lykkedes den svenske overledelse at træffe effektive modforanstaltninger mod den danske konges strategiske overfald. Gustav Adolf, som hele maj måned opholdt sig i Stockholm,[3] traf allerede den 10. — øjensynlig umiddelbart efter modtagelsen af efterretning om Christians operation mod Älvsborg — foranstaltninger i anledning af denne. I en skrivelse af nævnte dag opfordrede kongen Patrik Rutherford, som med sit regiment skotter og irlændere lå i borglejer ved Lidköping, til at holde sig rede og lade sig nøje med den sold, han havde fået, da »vi nu medh det förste, achte låthe uppfordre heele Våre krigzmacht emoth Våre fiender de danske« [vi nu snarest agter at lade hele vor krigsmagt opbyde mod vore fjender de danske]. Den 11. og 12. maj blev der givet forberedende ordrer om adelsfanens mønstring i Örebro, södermanlandsfanens march til Mariestad samt om flytning af Reinhold Taubes i Västmanland forlagte soldater til Västergötland.[4] Den 12. blev Jesper Mattsson Cruus beordret til Västergötland for at føre kommandoen der som feltmarskal. På vejen skulle han opbyde de i Västmanland forlagte hvervede enheder, Västmanlands knægte, adels-, liv- og södermanlandsfanerne. Han disponerede desuden over Värmlands, Närkes, Västergötlands og Smålands krigsfolk, såvel hvervet som indenlandsk. Af hertug Johan skulle desuden tropper stilles til rådighed. Cruus' opgave var »att göre fienden afbräck anthen han

[1] Fuldmagt for Mårten Krakow 4/5 1612 (Ra, RR); Berg, s. 256, 270 ff.; Munthe, s. 303 ff. Gustav Adolf tilskrev i begyndelsen begge slottes fald »deras otrohet« [deres utroskab], som førte kommandoen. Olof Stråle blev, efter at kongen efter Älvsborgs tilbagegivelse personligt havde taget fæstningen i øjesyn, stillet for retten og idømt store bøder. Man kender ikke retssagens forhandlinger. Straffens art synes at vise, at han ikke blev overbevist om utroskab, men at han ikke blev anset for at have opfyldt de fordringer, som stilledes til en fæstningskommandant (se særlig Berg, s. 270 f.). Mod lederne af Gullbergs forsvar, som under alle omstændigheder havde vist langt mindre standhaftighed end Stråle, har intet retsligt indgreb kunnet fastslås.

[2] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[3] UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[4] Ra, RR 1612.

då kunde slåå honom uthur belägringen eller elljest göre honom skada effter som han förnimmer fienden vara starck eller svagh« [at tilføje fjenden afbræk, enten så han kunne slå ham ud af belejringen eller ellers gøre ham skade, eftersom han fornemmer fjenden at være stærk eller svag].[1] Cruus var allerede i Västerås, men blev der i det mindste til den 19. maj.[2] Sandsynligvis skyldtes opholdet vanskeligheder med krigsfolkets samling. Således var forholdet i Örebro, hvor der ved adelsfanens mønstring kun havde indfundet sig et fåtal ryttere.[3] Før den 23. var feltmarskalken dog formentlig ankommet til Västergötland. Denne dag fik nemlig Västmanlands fænniker, som endnu ikke var afgået, ordre om, at de skulle marchere til Cruus.[4] Heller ikke de hvervede tropper i Västmanland afmarcherede straks. Kongen overvejede i stedet at sende dem til Finland.[5] Først efter den 6. juni har de formentlig tiltrådt forflytningen.[6] Gruntzes kompagni, som også blev beordret fra Västervik til Västergötland, blev dog tilbage langt ind i juni.[7] Södermanlandsfanen er formentlig slet ikke afgået. Den befandt sig delvis i Nyköping. Enkedronningen ønskede, at de derværende dele skulle blive, og værmlandsdelen tillige med fænniken i Värmland anvendes til dette landskabs forsvar.[8] Hertug Johans omsorg for sit fyrstendømme forsinkede også afsendelsen af forstærkningerne fra Östergötland.[9]

Krigsfolkets samling foregik således ikke i planmæssig udstrækning og blev desuden for de tropper, som indfandt sig, forsinket. Den 30. maj, seks dage efter Älvsborgs og umiddelbart før Gullbergs fald, var Jesper Mattsson i Nya Lödöse.[10] Nils Stiernsköld, som ikke havde kunnet komme ind i Älvsborg, blev stillet til feltmarskalkens rådighed.[11] Denne disponerede formentlig i slutningen af maj kun over en del af västgötaenhederne, den i Västergötland tilbageholdte dalafænnike og sandsynligvis västmanlandsknægtene, sit eget hvervede kompagni samt livfanen, som sandsynligvis var fulgt med fra Örebro.[12] Närkeknægtene var ikke kommet,[13] heller ikke folket fra Värmland, som statholderen mod dronningens

[1] Fuldmagt og tænkeseddel for Jesper Mattsson 12/5 og fuldmagt for samme 15/5 1612 (Ra, RR); Petri, s. 396. Kommandoen over Smålands krigsfolk kunne i praksis ikke indebære en realitet. Det viser tidens manglende sans for klare kommandoforhold, som Gustav Adolf dog senere skabte nogenlunde.

[2] Jesper Mattsson til Henrik Horn 19/5 1612 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613).

[3] Hallenberg I, s. 409 f.

[4] Fuldmagt for Per Svensson 23/5 1612 (Ra, RR).

[5] Gustav Adolf til Mikael Hindersson 22/5 og til Henrik Horn 30/5 1612 (Ra, RR).

[6] Gustav Adolf til Bo Wernersson 27/5 og til Jesper Nilsson 6/6 1612 (Ra, RR).

[7] Gustav Adolf til Olof Holm 23/5 og til byen Västervik 7/6 1612 (Ra, RR).

[8] Enkedronning Kristina til Bo Ribbing 13/5 og denne til Jesper Mattsson 21/5 1612 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613).

[9] Petri, s. 396 ff.

[10] Petri, s. 396.

[11] Gustav Adolf til Stiernsköld 27/5 1612 (Ra, RR); Widekindi, Gustaff Adolph, s. 89 f.

[12] Jesper Mattsson til Henrik Horn 19/5 1612 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613).

[13] Fuldmagt for Bastian Bonat 6/6 1612 (Ra, RR).

befaling ikke vovede at sende.[1] Rutherford nægtede at adlyde, ligesom de øvrige hvervede enheder, der pukkede på solden. Hertug Johan havde endnu ikke afsendt nogen troppeenhed og vovede med hensyn til begivenhederne i Småland i øvrigt ikke at sende mere end en fane og 300 knægte.[2] Af västgötaenhederne var mindst et par fænniker bundet i Älvsborg, og andre kontingenter ved grænseforsvaret, særlig i Dalsland.[3] Den disponible styrke kan anslås til et kompagni hvervede soldater, seks fænniker landsknægte og seks faner, sammenlagt højst 2.500 mand.[4] Denne styrke var det danske vestkorps uforlignelig underlegen. Koncentrationen var mislykkedes.

Mens kong Christian belejrede Älvsborg og Gullberg, og Jesper Mattsson med ringe fremgang søgte at gennemføre den planlagte troppesammendragning, var Gustav Adolf besluttet på at rejse til Finland for at søge at ordne de komplicerede forhold på krigsskuepladsen i øst.[5] Han opfordrede Västergötlands og Smålands almue til troskab, anbefalede proviantering og forstærkningsforanstaltninger i Jönköping[6] og anmodede hertug Johan om at overtage ledelsen af krigen i Sverige.[7] Alligevel indgav den langsommelighed, hvormed krigsfolket »mest för penningelösse skuldh« [mest af mangel på penge] blev samlet, visse betænkeligheder. Mod slutningen af maj besluttede kongen derfor først at begive sig til Västergötland »och så medh allt alfvar upkalle hvad folck som mögeligitt åhr« [og således med al alvor opbyde, hvad folk der er muligt]. Der ønskede han personlig at rådslå med hertug Johan og gentog sin anmodning til denne om at forestå krigen mod Danmark. Derpå ville han ufortøvet vende tilbage til Stockholm og siden rejse til Finland. Taubes soldater og De la Barres ryttere agtede han at sende i forvejen over til Åbo.[8] Kongen afrejste den 1. juni[9] og ankom den 7. til Mariestad. Under rejsen modtog han efterretning om Älvsborgs og Gullbergs fald. Denne alvorlige modgang ændrede kongens planer. Det blev nødvendigt at vie al opmærksomhed til den danske krig.[10]

Den 6. juni brød kong Christian op fra Gullberg og marcherede over Bohus mod Gamla Lödöse. Kongen blev ledsaget af hoveddelen af sin hærafdeling — 30 kompagnier fodfolk, 10 rytterfaner og 1 dragonkompagni — men kunne på grund af de dårlige veje ikke medføre noget artilleri.[11]

---

[1] Bo Ribbing til Jesper Mattsson 21/5 1612 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613).
[2] Petri, s. 396 f.
[3] Ra, RR 28/6 1612.
[4] Arbetsa U. 116.
[5] Jf. s. 406 f.
[6] Ra, RR 27/5, 28/5, 30/5 1612.
[7] Petri, s. 397.
[8] Gustav Adolf til hertug Johan 30/5 og til Henrik Horn s. d. 1612 (Ra, RR).
[9] UUB, Codex Upsaliensis E 375.
[10] Petri, s. 397 f.
[11] Journal, s. 746; Larsen, s. 209; Lauritzen, s. 46, 49; Brocks dagbog 1612.

Side 291

Forårs- og sommerfelttogene 1612

I den foreliggende situation kunne noget samvirke med Rantzaus korps endnu ikke ske. Kongen rykkede derfor op ad Göta älv i tydelig hensigt at bemægtige sig hele den vigtige strategiske hindring, som elven udgjorde.[1] Under fremrykningen mod Brätte blev danskerne idelig foruroliget af svenske strejfpartier, og man mente i den danske lejr at vide, at Jesper Mattsson stod et par mil fra danskerne »ved et pas, som kaldes Alling-Aæ«. Den 11. juni nåede Christian egnen ved Fors og rykkede den 13. frem til Gärdhem, 1 mil syd-sydøst for Brätte, fortsat på vejen til Brätte. Gennem fanger fik han her efterretning om, at Gustav Adolf med ti fænniker og ti faner stod ved Nybro ved Nossan.[2]

Da Gustav Adolf ankom til Mariestad, havde den danske konge således netop sat sin nye operation i gang, og Jesper Mattsson synes at have søgt føling med fjenden, da denne flyttede sig mod nord. Feltmarskalken indtog en stilling bag Nossan ved vejknuden ved Eling 4 mil sydvest for Skara.[3] Kongen traf straks foranstaltninger for at drage forstærkninger til sig. Han udstedte den 8. juni befaling om at opbyde Mariestads borgere og Vadsbo herreds almue, som den 9. skulle samles på Istrums enge nordøst for Skara, hvor kongen havde til hensigt at mønstre dem. Den 10. var han i Lidköping for at formå Rutherfords soldater til lydighed. Allerede fra Mariestad blev der sendt opfordring til hertug Johan om med sit krigsfolk at marchere til kongen.[4] Den 11. opsøgte denne Cruus ved Eling.[5] Her modtog han fra hertug Johan en skrivelse af den 9. juni, hvoraf det fremgik, at hertugen da endnu befandt sig i Vadstena, men stod i begreb med at indfinde sig hos kongen med så meget krigsfolk, som han anså sig i stand til at medtage.[6] Kongen skrev straks til hertugen, at behovet for forstærkning var påtrængende. »Hvad belanger det E. K:tt förmäler sig settie sitt förstendöme och undersåter i fahre dervedh E. K:tt förskicker krigzfolket derifrån och till Oss, så kan E. K:tt derhoos och vell tenchie, att hvar E. K:tt skulle låthe Oss her allene i sticket, och Vij medh Vårtt folck kunne blifve afslagne, så skulle dett gå så vell E. K:tt sjelfver och heele rikett öfver hufvudett, som Oss, aldenstundh E. K:tt med sitt egett folck icke åhr så stark, att E. K:tt sitt furstendömme för sådane macht allene försvare kan. Och E. K:tt vell må troo, att hvar Gudh förbjudhe de finge öfverhandh, de

[1] Petri, s. 400.

[2] Lauritzen, s. 47 f.; Friis, s. 306; Bensow, s. 228. Stedet »Gerum«, som af Friis angives som nået den 13., må være Gärdhem.

[3] Hvornår denne stilling blev indtaget, har ikke kunnet fastslås. Den eneste oplysning, der er truffet (UUB, Codex Upsaliensis E 375), har kun for den 11/6 en optegnelse om, at kongen opsøgte Jesper Mattsson i »fältlägret« [feltlejren] ved Eling.

[4] Gustav Adolf til Jöns Persson og til hertug Johan 8/6, til Jesper Mattsson 10/6 1612 (Ra, RR).

[5] UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[6] Petri, s. 399; Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613.

icke mere skole skone E. K:tts furstendöme än som Oss och Våre undersåter.« [Hvad angår, at Eders Kærlighed nævner at sætte sit fyrstendømme og sine undersåtter i fare derved, at Eders Kærlighed sender krigsfolket derfra og til os, så kan Eders Kærlighed derhos vel tænke, at hvis Eders Kærlighed skulle lade os her alene i stikken, og vi med vort folk kunne blive slået, så ville det gå så vel Eders Kærlighed selv og hele riget over hovedet som os, eftersom Eders Kærlighed med sit eget folk ikke er så stærk, at Eders Kærlighed alene kan forsvare sit fyrstendømme mod sådan magt. Og Eders Kærlighed må vel tro, at hvis Gud forbyde de fik overhånd, ville de ikke mere skåne Eders Kærligheds fyrstendømme end os og vore undersåtter.]

Truslen fra Kalmar anså kongen endnu ingenlunde for overhængende for Östergötlands vedkommende, thi Rantzau var optaget af Öland, og en eventuel fremrykning over Kisa eller Eksjö skulle ved hjælp af pas og forhugninger let kunne standses af det dertil afgivne krigsfolk og af den af hertug Johan opbudte almue. Men i Västergötland kunne kongen med sit ringe folk ikke standse fjendens fremrykning, langt mindre drive ham tilbage.[1] Samme dag, som kongen ankom til Eling, den 11. juni, rykkede han frem »emot fienden« [mod fjenden] til Nossebro og den 12. til passet ved Nybro i hensigt og mening at »göre fienden hinder, så att de icke måtte komme länger hitt op i landett« [gøre fjenden hinder, så at de ikke måtte komme længere herop i landet]. Det var således kongens hensigt bag Nossan at sætte sig imod en dansk fremrykning fra egnen ved Brätte ind i Västergötland. Men straks kom der efterretninger om, at fjenden var »för myckin stark« [for meget stærk], at han kun befandt sig en mils afstand derfra og agtede at »förraske H. K. M:ts läger« [overrumple Hans Kongelige Majestæts lejr], samtidig med at Gustav Adolf opdagede, at passet ved Nossan var vanskeligt at forsvare.[2]

I mellemtiden gjorde det altid vanskeligt løselige tilførselsproblem sig mærkbart i den danske lejr. Der manglede særlig brød og øl. »Gud hjelpe, att vi kunde bekomme underholdning .. naar vi komme længere op i landet; ellers vil det icke gaae vel til, thi vores exercitus er samlet af adskillige underlige folk«, skrev proviantmesteren Otto Skeel. Smitsomme sygdomme begyndte at rase, særlig blandt de engelske soldater. Den danske konge fandt det ikke tilrådeligt, som Skeel foreslog, at forskanse sig ved Brätte og der »giöre paa nogen tid sedem belli« [for nogen tid gøre det til krigens sæde].[3] Derimod var Gustav Adolf nu inden for rækkevidde, og Christian var ifølge de seneste efterretninger ham betydeligt overlegen. Den danske konge besluttede at opsøge den svenske, drog efterladte tropper til sig og rykkede frem natten til den 14. juni mod Nybro.[4]

Det er tidligere omtalt, at Gustav Adolf fandt stillingen ved Nybro lidet gunstig fra et forsvarssynspunkt, og at efterretningerne tydede på, at fjenden var stærk og befandt sig i umiddelbar nærhed. Gustav Adolf gik allerede den 13. over for den danske trussel tilbage fra Nybro til Kålltorp 1 mil sydvest for Skara. Det var hans mening her i en befæstet lejr at standse fjenden, indtil hans forstærkninger, særlig hertug Johan med östgötafolket, nåede at ankomme. Men deraf blev intet. Kongen fik sikre efterretninger om, at danskerne talte 32 kompagnier infanteri og 11 rytterfaner, mod hvilke kongen kun kunne stille 11 fænniker knægte og 8 faner kavaleri. Han kunne ikke standse ved

[1] Gustav Adolf til hertug Johan 11/6 1612 (Ra, RR); Petri, s. 398 f.

[2] UUB, Codex Upsaliensis E 375; Gustav Adolf til enkedronning Kristina 14/6 1612 (Ra, RR).

[3] Lauritzen, s. 48.

[4] Friis, s. 306; Lauritzen, s. 49; Journal, s. 747.

Side 293

Forårs- og sommerfelttogene 1612

Kålltorp, »så frampt Vi icke Våre folk och land miste vele« [såfremt vi ikke ville miste vort folk og land], som han skrev til enkedronningen.[1] Hans hensigt var at tage vejen mod nord til Mariestad, hvor han agtede at »slå en skantz« [slå en skanse] og stille sig afventende. Den 15. var han i Höjentorp omkring 1 mil nordøst for Skara. Endnu fra Kålltorp havde han igen indtrængende opfordret hertug Johan til at skynde sig til hans hjælp og enkedronningen til at understøtte ham med penge, frem for alt for at kunne tilfredsstille Rutherfords soldater.

Da Christian den 14. juni kom til Nybro, fandt han følgelig ingen fjende foran sig. Sandsynligvis på grund af provianteringsvanskeligheder og sygeligheden blandt tropperne fulgte han ikke efter de retirerende svenskere. Han slog lejr øst for Nossan ved Tun nær Vänern. Herfra gjorde han med alt rytteri og 500 musketerer den 15. et fremstød til Lidköping, som han fandt forladt, hvorefter han vendte tilbage den følgende dag.[2]

Gustav Adolf standsede i Höjentorp på hovedvejen mod nordøst, hvorfra også en vej førte til Jönköping. Han fik nu en synderlig værdifuld forstærkning i Rutherfords regiment, som endelig stillede sig til sin krigsherres rådighed. Denne tilgang af krigsvante soldater øgede selvfølgelig kongens selvtillid. Han troede tillige, at hertug Johan var kommet frem til Orreholmen sydøst for Falköping. Den 15. skrev han til hertugen, at det var hans hensigt, så snart deres forening havde fundet sted, »medh begges Vår macht fienden angripe« [med vor begges magt at angribe fjenden].[3] I afventning af hertugens ankomst blev Gustav Adolf nogle dage ved Höjentorp og traf foranstaltninger til tilførsel af ammunition og proviant.[4]

Den 19. var kong Christian i Larv. Han fortsatte derpå marchen i sydvestlig retning, overskred Nossan ved Härskebro (formentlig S. Härene, 11 km syd for Nossebro) og ankom den 24. om morgenen til Alingsås, som han forlod samme dag. Den 29. juni stod Christian igen ved udgangspunktet Gullberg, hvor han indtog en befæstet lejr.[5]

Endnu den 18. juni mente Gustav Adolf, at fjenden enten agtede at fortsætte sin offensiv mod ham selv eller drage mod Jönköping.[6] Han beordrede derfor fogederne i det sydlige Västergötland at hugge forhugninger på vejene mod Jönköping, anbefalede foranstaltninger til Jönköpings proviantering og forsvar samt orienterede hertug Johan om sin opfattelse af situationen og anbefalede ham at gå tilbage til Jönköping, for det tilfælde at kong Christian skulle komme mellem Gustav Adolf og hertugen. På den anden side skulle almuen i Närke

[1] UUB, Codex Upsaliensis E 375; Gustav Adolf til enkedronning Kristina og til hertug Johan 14/6 1612 (Ra, RR).

[2] Friis, s. 306; Journal, s. 747; Lauritzen, s. 48 f.

[3] Gustav Adolf til hertug Johan 15/6 1612 (Ra, RR); Petri, s. 401 f.

[4] UUB, Codex Upsaliensis E 375; Ra, RR 15/6, 17/6 1612.

[5] Friis, s. 306 f.; Journal, s. 748 ff.; Petri, s. 402 f.

[6] Gustav Adolf til hertug Johan 18/6 1612 (Ra, RR).

opbydes og ordne forhugningsforsvar i Tiveden.[1] Den 19. erfarede kongen imidlertid, at danskerne var afmarcheret mod Larv, samt at hertug Johan befandt sig i Hjo og den 20. agtede at indtræffe i Skövde. Gustav Adolf mente nu, at fjenden var på retræte ud af Västergötland. Han anmodede straks hertugen om den 20. at slutte sig til kongens korps, som allerede natten mellem den 19. og 20. skulle rykke frem til Ardala, 6 km sydvest for Skara.[2] Så hurtigt ankom hertugen dog ikke. Den 22. juni rykkede kongen frem til Björnebro ved Lidan, nord for Larv, hvor hertug Johan den 23. tilførte ham en forstærkning, angivet til 1.000 mand.[3] Den svenske fremmarch gik nu hurtigere, og det synes at være kommet til temmelig heftige arrieregardekampe, hvor danskernes kvalitative overlegenhed dog formentlig gjorde sig gældende.[4] Den 25. juni rykkede den svenske avantgarde ind i Alingsås, og to dage senere tog kongen selv kvarter der. Den 28. fik han efterretning om, at »juten drogh altt undan nedher åt grentzen« [jyden drog alt sammen bort ned mod grænsen].[5] Samme dag blev to västgötafænniker beordret til »att förholle sigh på skogerne emellan befestningerne Elfzborgh och Gulborgh och fiendens lägher« [at holde sig i skovene mellem befæstningerne Älvsborg og Gullberg og fjendens lejr]. De skulle opklare, opsnappe fjendens budbærere, vanskeliggøre hans tilførsel og holde føling med ham, hvis han eventuelt igen skulle rykke frem.[6]

Den danske offensivs hurtige kulmination og tilbagemarchen til Gullberg må først og fremmest tilskrives vanskeligheder i tilførslen og den tiltagende sygelighed blandt de danske tropper.[7] En afgørende sejr krævede et angreb fra svensk side. Men de svenske stridskræfters kvalitative og kvantitative underlegenhed gjorde det umuligt for Gustav Adolf at søge at udnytte fremgangen gennem et angreb på den danske lejr.[8] Sommerfelttoget i Västergötland var afsluttet. Og kong Christians hærafdeling trængte til reorganisation. Det var dog Gustav Adolfs opfattelse, at fjenden havde en ny offensiv i sinde enten op ad Västergötland mod Tiveden eller mod Jönköping. Det sidstnævnte anså han for sandsynligst og farligst. Fjenden agtede at »begifve sig medh heele sin macht för Jönekiöpingg« [begive sig med hele sin magt for Jönköping]. Gustav Adolf besluttede derfor straks at bryde op derhen og der træffe forsvarsforanstaltninger.[9] Allerede den 29. juni forlod Gustav Adolf Alingsås og kom den 2. juli til Jönköping, hvortil hertug Johan med tropperne ankom den 5.[10]

---

1 Ra, RR 18/6 1612.
2 Gustav Adolf til hertug Johan 19/6 1612 (Ra, RR).
3 UUB, Codex Upsaliensis E 375; Petri, s. 402 f.
4 Lauritzen, s. 49 f.; Journal, s. 748.
5 UUB, Codex Upsaliensis E 375; Friis, s. 307.
6 Fuldmagt for Per Månsson og Nils Jönsson 28/6 1612 (Ra, RR); Bensow, s. 229.
7 Lauritzen, s. 48 ff.
8 Petri, s. 399.
9 Gustav Adolf til enkedronning Kristina og fuldmagt for Nils Stiernsköld og Lars Jakobsson 30/6 1612 (Ra, RR).
10 UUB, Codex Upsaliensis E 375.

Side 295

Forårs- og sommerfelttogene 1612

Grænseforsvaret mod Bohuslen skulle efter kongens afmarch varetages af bondeopbud og Anders Jonssons knægte. Til Vadsbo og Närke blev Stiernsköld og Lars Jakobsson Björnram sendt for at opbyde almuen og gennemføre den tidligere anbefalede fældning af forhugninger. I Alingsås-egnen er der formentlig efterladt omkring tre västgötafænniker og en fane.[1]

*

Mens det danske vestkorps udførte sin operation mod Göta älvs munding, var felttoget også åbnet på den østlige krigsskueplads. Den koncentration af tropper til Ryssby-egnen, som Gustav Adolf anbefalede i midten af april, agtede Jakob Jakobsson at gennemføre nord for Ryssby.[2] Koncentrationen var dog endnu i midten af maj ikke fuldført.[3] Da de sammendragne tropper var bestemt til anvendelse i åben mark, kunne der ikke blive tale om at forsvare det store brohoved syd for vandløbet ved Ryssby. Man måtte henlægge modstanden til den i efteråret 1611 med ren defensiv opgave nord for dette anlagte skanse.[4] Der fandtes formentlig kun en fænnike samt to faner.[5]

Danskerne besluttede gennem et kup at udnytte denne fordelagtige situation til at sætte sig i besiddelse af Ryssby-stillingen og skabe øget sikkerhed for Kalmar. Statholderen Anders Sinclair beordrede majoren Peter von Heinemark til at udføre foretagendet. Natten til den 1. maj nærmede han sig med et par kompagnier det praktisk taget ubevogtede brohoved og besatte det. Da danskerne gik over vandløbet, blev også den mindre skanse rømmet af svenskerne. Dermed var Ryssby-stillingen i danskernes hånd. Efter at feltmarskalken Gert Rantzau var ankommet til Kalmar, hvilket skete den 19. maj, besluttede han yderligere at øge sit korps' operationsfrihed ved også at fordrive svenskerne fra Ålem, hvor Jakob Jakobssons tropper var i færd med at befæste sig og med udsendte strejfkorps foruroligede danskerne ved Ryssby og Kalmar. Den 22. maj brød Gert Rantzau op mod Ålem og udsendte tre faner med den opgave at omgå den svenske stilling. Over for denne trussel gik Jakob Jakobsson tilbage. Han valgte derved vejen mod nordvest over Högsby, hvor han spærrede hovedvejen mod Jönköping og indtog en flankestilling over for en eventuel dansk fremrykning ad kystvejen. Under tilbagetoget blev

[1] Gustav Adolf til undersåtterne i Kind og Mark 20/6, til Per Göransson 28/6, til Nils Stiernsköld 30/6, til 5 knægtehøvedsmænd og 1 ritmester 24/7 1612 (Ra, RR); jf. Bensow, s. 229 f. Blandt de 5 fænniker var de tre, som 28/6 var sendt til egnen Älvsborg—Gullberg.

[2] Journal, s. 742.

[3] Ra, RR 14/5 1612.

[4] Christian Friis til Christian IV 3/5 1612 (København, Ra, Danske kancelli, Indkomne breve); Journal, s. 734.

[5] Anders Sinclair til Christian IV 29/3 1612 (København, Ra, Danske kancelli, Indkomne breve).

svenskerne foruroliget af det danske rytteri. De blev stående ved Högsby, mens Rantzau brændte Ålem og vendte tilbage til Kalmar for i overensstemmelse med den almindelige felttogsplan at bemægtige sig Öland.[1] Under Rantzaus tog til Ålem blev koncentrationen af det danske østkorps ved Kalmar i store træk afsluttet.[2]

Den 23. maj indtraf den danske hovedflåde i Kalmarsund.[3] På dette tidspunkt var formentlig også hoveddelen af landstridskræfterne ankommet. Den 30. maj var forberedelserne til ekspeditionen mod Öland fuldført. Første echelon bestod af otte skibe og otte jagter med et kompagni soldater om bord på hvert skib. To skibe og to jagter skulle gå til henholdsvis Ölands nordspids, Borgholm, Färjestaden — lige over for Kalmar — og Ölands sydspids. Så snart en afdeling var kommet i land, skulle den forskanse sig. Foretagenderne skulle udføres natten til den 31. maj. Anden echelon, hoveddelen af flåden med »en stærk afdeling ryttere og knægte om bord«, skulle vende sig mod Mörbylånga.[4]

Gustav Adolf var, som tidligere berørt, forberedt på nye angreb mod Öland. Så snart efterretningen om Ryssby-stillingens erobring havde nået Stockholm, var også Per Mikaelsson blevet opfordret til at være på sin post.[5] Flåden blev beordret til at undsætte Öland, hvilket imidlertid på grund af uheldige omstændigheder ikke skete.[6] Da kongen foruden foretagender mod Öland og landoperationer baseret på Kalmar også regnede med angreb på østersøkysten i øvrigt, havde han opfordret såvel enkedronningen som hertug Johan til at træffe forberedelser derimod. Ordre om fremskyndelse af forflytningen til Stockholm afgik til det anmarcherende norrlandsfolk.[7]

De tropper, som stod til Per Mikaelssons rådighed til forsvaret af Öland, har formentlig udgjort 1 ölandsfænnike, 2 smålandsfænniker, 2 dalafænniker, 1 finsk fænnike, 1 fane samt bondeopbud. Styrken af de regulære tropper var højst 1.300 mand. Med denne styrke kunne han ikke hindre den danske hovedlandgang ved Mörbylånga den 31. maj (pinsedag). Denne skete under dække af orlogsskibenes ild. De fåtallige svenske tropper blev forfulgt af det danske rytteri og tvunget til at rømme skansen ved Färjestaden.[8]

Den følgende dag fortsatte Rantzau fremrykningen mod nord mod Borgholm, hvor svenskerne afventede den overlegne fjende halvanden mil fra slottet. Per

---

[1] Journal, s. 742; Löfgren, s. 56; Larsen, s. 217.

[2] Journal, s. 741 f.

[3] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

[4] Journal, s. 741 ff.; Larsen, s. 217.

[5] Gustav Adolf til Per Mikaelsson 11/5 1612 (Ra, RR).

[6] Angående detaljer se Bilagsbind I, kap. I.

[7] Gustav Adolf til enkedronning Kristina og til hertug Johan 10/5, til Baltzar Bäck 5/5 1612 (Ra, RR).

[8] Journal, s. 743; Larsen, s. 218.

Side 297

Forårs- og sommerfelttogene 1612

Mikaelsson, som rådede over tre fænniker knægte, 1 rytterfane, nogle lette kanoner og bevæbnet almue, fortæller selv, at han »stellte fålket emott honom opå fire orter, krigsfålket mitt i bröstet och böndarne på båda sider« [stillede folket imod ham på fire steder, krigsfolket midt i brystet og bønderne på begge sider].[1] Sandsynligvis lå stillingen langs den vestlige landevej ved et defilé mellem Alvarets vestkant og dækket terræn.[2] [3] Svenskerne modstod danskernes første angreb, men det underlegne svenske rytteri blev snart slået ud af marken af det danske. Fodfolket kom i opløsning, flygtede og kunne kun ad skovveje vende tilbage til slottet.[4] Ifølge dansk oplysning mistede svenskerne 400 mand, seks små kanoner og otte faner. Rantzau fortsatte straks fremrykningen til Borgholm og indesluttede slottet.[5]

Borgholms slot var blevet forstærket i de første årtier af 1600-tallet og var formentlig derved efter det italienske system forsynet med murbeklædt jordværk på de mindst stejle sider af den højde, på hvilken det lå. Desuden skal Per Mikaelsson i løbet af vinteren have forstærket værkerne yderligere.[6] Selvfølgelig må dog garnisonens nys lidte grundige nederlag have indvirket skadeligt på forsvarets styrke. Den 2. juni slog danskerne lejr og opfordrede slottet. Per Mikaelsson svarede med at afgive ild mod den udsendte trompeter. I de nærmest følgende dage omgav de belejrende slottet med skanser og batterier.[7] Rytteriet gennemstrejfede øen for overalt at nedslå bøndernes modstand, fratage dem deres våben og arrestere præsterne. Fra slottet blev der holdt en livlig ild ved lige for at forsinke belejringsarbejderne. I begyndelsen havde fjenden kun feltpjecer, som gjorde ringe virkning, hvorfor der fra Kalmar blev hentet fire halve kartover, som blev bragt i stilling natten til den 6.—7. juni. Ild blev nu åbnet af de belejrende mod den nordlige (nordøstlige) rundel,[8] hvorved brystværnet blev ødelagt, men straks repareret med skansekurve på den energiske kommandants ordre. Rantzau lod da hente tre hele kartover fra Kalmar og opfordrede fæstningen — fortsat forgæves — for anden gang. Den 11. juni begyndte danskerne med samtlige grove pjecer at skyde breske. Ilden blev fortsat natten over og hele den følgende dag med det resultat, at en breske blev skudt så bred, »at man tillike medh fyre vagnar på bredden kunde ther fahre opföhre« [at man med fire vogne i bredden kunne køre derop]. Slottet var nu modent til storm, og en sådan blev forberedt af danskerne. Over for denne trussel opfordrede Per Mikaelsson sit folk til standhaftighed, men knægtene fandt modstand umulig, »efter vi ser nu fienden vahre

[1] Journal, s. 743; Larsen, s. 218; Hammarskjöld s. 369 f.

[2] Ifølge Journal var »ein grosser Busch daselbst verhanden« [der fandtes et stort krat der].

[3] Alvaret, midterpartiet på Öland.

[4] Hammarskjöld, s. 370.

[5] Journal, s. 744.

[6] Munthe, s. 69 ff., 114; Sylvander, Borgholms slotts historia, s. 138, 206.

[7] Hvor intet andet siges, er oplysningerne om Borgholms belejring hentet fra Hammarskjöld og Journal, s. 744 ff.

[8] Hallenberg II, s. 435; Sylvander, Borgholms slotts historia, skitserne.

så starch medh fålk och så bevepnedh och utrustedh och befestningen ähr så beskuten och vi ähr ther emott icke allenast få, uthan och ther till medh försmechtede och uttrottede« [eftersom vi nu ser fjenden være så stærk med folk og så bevæbnet og udrustet, og befæstningen er så beskudt, og vi derimod ikke alene er få, men tillige forsmægtede og udmattede]. Derpå begyndte besætningen ifølge Mikaelssons rapport uden hans tilladelse at underhandle med fjenden, som udsatte stormen. Alt var roligt til den 13. om morgenen, og Per Mikaelsson søgte imidlertid, skønt forgæves, at hæve besætningens moral. Om morgenen tilbød fjenden det »gemene krigsfålchet qvarter men migh intet« [det menige krigsfolk kvarter, men mig intet], fortæller Mikaelsson. Dette synes imidlertid at have ført garnisonen tilbage til dens pligter. Det blev også antydet, at hvis kommandanten ikke fik kvarter, ville han utvivlsomt sprænge slottet i luften. Fjenden gav da efter og bevilgede frit aftog på betingelse af, at Mikaelsson og hans folk ikke skulle »slå« mod danskerne i tre måneder. Besætningen, som kun talte 500 mand,[1] skulle få lov at beholde sine ejendele og våben undtagen »öfvervärior«.[2] Ved afmarchen opstod der imidlertid uorden, som førte til et for den tid ikke usædvanligt intermezzo, hvorunder danskerne udplyndrede og nedhuggede et betydeligt antal.[3] De undslupne svenske knægtes styrke opgives til kun 200 mand.[4] På det nu generobrede Öland blev Christian Friis til Kragerup indsat som guvernør med fem kompagnier fodfolk til sin rådighed. Befolkningen blev ramt hårdt af sejrherrens repressalier. Af præsterne, fædrelandstroskabens bærere, blev 21 sendt til København i fangenskab. Hoveddelen af ekspeditionskorpset begyndte omkring den 20. juni at blive overskibet til fastlandet.[5]

Lige så lidt som kong Christians operation mod Älvsborg og Gullberg kom Rantzaus ekspedition mod Öland som en overraskelse for den svenske overledelse, og lige så lidt kunne dens udførelse forhindres. Da fjenden rådede over anselige landstridskræfter, understøttet af den danske hovedflåde, måtte resultatet af Rantzaus foretagende falde ud til danskernes fordel, hvis ikke den svenske hovedflåde kunne komme øen til undsætning. Dette var Gustav Adolfs mening. Gyllenstierna skulle undsætte Borgholm og »göra fienden afbräck vid sjösidan« [gøre fjenden afbræk på søsiden]. Men endnu den 13. juni, samme dag som Borgholm faldt, var Gyllenstierna ikke sejlklar, og den eskadre, som var operationsklar, var netop vendt tilbage til Älvsnabben fra et krydstogt til Gotland. Først over en måned senere var flåden i sin helhed rede til at løbe ud. Den danske flåde blev liggende i Kalmarsund til slutningen af juni, hjemsøgte i juli den svenske kyst, men vendte, tvunget af stor sygelighed blandt skibsbesætningerne, tilbage til København, hvor den ankom i slutningen af juli.[6]

---

[1] Jf. Friis.

[2] Dvs. undtagen ildvåben og pikker.

[3] Journal opholder sig kun ganske flygtigt ved denne episode. Per Mikaelsson anså sig på grund af disse begivenheder for fritaget fra forpligtelsen til ikke at kæmpe mod danskerne.

[4] Gabriel Gustavsson til Axel Oxenstierna 23/6 1612 (AOB, II:3, s. 3 ff.).

[5] Mogens Ulfeldt til Christian IV 17/6, Gert Rantzau til samme 25/6 1612 (København, Ra, Danske kancelli, Indkomne breve); Brevbøger, s. 534 f.; Journal, s. 745; Friis; Larsen, s. 219.

[6] Om søkrigsbegivenhederne i juni og juli jf. Bilagsbind I, kap. I.

Side 299

Forårs- og sommerfelttogene 1612

Mens det danske østkorps fuldførte foretagendet mod Öland, blev Jakob Jakobsson stående ved Högsby, hvor han nord for Emån havde anlagt kun ubetydelige befæstninger, ligesom der formentlig var truffet forsvarsforanstaltninger i Holavedens pas.[1] Jakob Jakobsson har formentlig omkring tidspunktet for Borgholms erobring til Högsby-egnen endelig fået samlet tre fænniker og tre faner, tilsammen højst 1.000 mand. Ved hans side stod nu obersten Jesper Andersson Cruus til Edeby som næstkommanderende.[2] Foranstaltningen at udnævne rigsdrosten Magnus Brahe til landshøvding over hele Småland må vel betragtes som et forsøg på at skabe en enhedslig overledelse i denne landsende.[3] Den 15. juni havde kongen givet Jakob Jakobsson ordre om ved behov at opbyde »man ur huse« [mand af huse] i Småland,[4] og forberedelser hertil blev også truffet.[5] Omkring tre fænniker og en rytterfane synes at have været bundet ved grænseforsvaret mod Halland, Skåne og Blekinge.[6]

Den 27. juni var overskibningen af Rantzaus tropper fra Öland, til tider afbrudt af storm, helt afsluttet.[7] Hertug Ernst Ludvigs regiment og rytteriets hoveddel samt det nyankomne regiment Wustrow blev samlet ved Mönsterås, Gert Rantzaus regiment ved Ålem.[8] Rantzaus nu fuldtallige korps bestod af følgende tropper. Infanteri: hertug Ernst Ludvigs, Rantzaus og Wustrows regimenter, Markvard Pentz' kompagni og 2 frikompagnier; kavaleri: 2 indenlandske og 4 udenlandske hvervede faner samt 1 dragonkompagni. I alt talte det omkring 30 infanterikompagnier og 7 kavalerienheder. Ifølge de tidligere berørte beregningsgrundlag havde korpset en styrke af omkring 6.800 mand fodfolk og 1.320 ryttere, sammenlagt 8.000 mand.[9] Af denne styrke var anselige dele bundet i Kalmar og på Öland. Rantzaus i felten disponible styrke kan følgelig anslås til højst 6.500 mand[10] — i alle hen-

[1] Gert Rantzau til Christian IV 5/7 1612 (København, Ra, Danske kancelli, Indkomne breve); Petri, s. 402; Larsen, s. 221 f.

[2] Hallenberg II, s. 442 ff.

[3] Fuldmagt for Magnus Brahe 30/5 1612 (Ra, RR).

[4] Ra, RR 1612.

[5] Magnus Brahe til Gustav Adolf 2/7 1612 (Ra, Skr. t. K. M:t).

[6] Ra, RR 27/6, 20/7 1612.

[7] Gert Rantzau til Christian IV 5/7 1612 (København, Ra, Danske kancelli, Indkomne breve).

[8] Journal, s. 750.

[9] De forskellige regimenters og enkelte kompagniers styrke fremgår ikke af Jens Juels Regnskab, men er her på grundlag af hvervningsfuldmagterne anslået til 6.800 mand, et formentlig for højt tal. Den sjællandske fane beløb sig til 202 ryttere og dragonkompagniet talte i efteråret 1611 124 ryttere. Øvrige faner er beregnet til 200 ryttere. Jf. Larsen, s. 199 f. Hertug Johan anslog Rantzaus styrke til 27 kompagnier og 8 rytterfaner (til Jesper Mattsson 31/5 1612 [Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613]). En senere oplysning angiver 32 kompagnier og 12 faner (Per Månsson til hertug Johan 13/7 1612 [Ibid.]). Gabriel Gustavsson Oxenstierna siger 8.000 mand (AOB, II:3, s. 9).

[10] Alene på Öland stod, som ovenfor nævnt, 5 kompagnier, som kunne anslås til noget over 1.000 mand.

seender uforligneligt overlegen over for Jakob Jakobssons tropper i felten. Efter at Rantzau gennem Ölands erobring havde sikret flanken og basisområdet ved Kalmar, besluttede han i overensstemmelse med felttogsplanen yderligere at udvide dette ved at tage det smålandske kystområde nord for Kalmar i besiddelse. Han agtede »tillsvidare att draga mot Västervik« [indtil videre at drage mod Västervik].[1] Tilførslen agtede han at basere på søtransporter, da jo den danske flåde var ubestridt herre på havet. Feltmarskalken aftalte med Mogens Ulfeldt, at denne skulle sætte sig i besiddelse af Västervik og der samle fartøjer lastet med levnedsmidler.[2]

Med operationen mod Västervik havde Rantzau til hensigt at skabe en gunstig udgangsstilling for det i felttogsplanen tilsigtede hovedangreb gennem Östergötland. Herom vidner den omstændighed, at danskerne umiddelbart efter Ölands okkupation rettede en opfordring om underkastelse til östgötarne, ligesom de tidligere havde gjort over for smålændingerne, samt at den danske flåde senere foretog strandhug på östgötakysten, da Söderköping blev plyndret og brændt.[3] Det vil synes, som om hensigten havde været at erobre det østlige Östergötland gennem en kombineret operation af land- og søstridskræfter. Til sin fremrykning valgte Rantzau dog ikke kystvejen. Jakob Jakobssons ganske vist kvantitativt og kvalitativt svage korps stod i hans flanke og kunne afskære forbindelsen med Kalmar. Vejen Högsby—Målilla—Vimmerby var desuden bedre end kystvejen. Men fra Vimmerby til Västervik — hjælpebasen — gik kun en ridesti, ufremkommelig for køretøjer.[4] Dette har dog sikkert været ukendt for danskerne, ligesom de nautiske forhold ved Västervik var det.[5] Rantzau synes imidlertid at have sat sin operation i gang uden at have afventet nærmere efterretninger fra kongen. Netop på dette tidspunkt var den vestlige hærafdeling ikke operationsdygtig og derfor indtil videre ikke i stand til at udfylde sin rolle ved hovedoperationen, nemlig at rykke frem over Jönköping mod nord. I den foreliggende situation var en samordning af de to korps' operationer på grund af efterretningsvæsenets mangler en umulighed. I sin rapport af 5. juli skriver feltmarskalken: »och efter vi alldelis ingen thiidender eller kundschaff hafve kunde forfare fra ethers maij, saa vi effther thess thilstandt noget kunde rette och lauge var thog, ehre vi tillszindtz nu strax att opdrage thill Wimmerbye … och formene, om vi ther ingen kundschab fran ethers may kunde forfare och sziiden ther effter lempe vor reigsze« [og eftersom vi aldeles ingen tidender eller kundskab har kunnet erfare fra Eders Majestæt, så vi derefter noget kunne rette og lægge vort tog, er vi til sinds nu straks at drage op til Vimmerby … og mener, om vi der ingen kundskab fra Eders Majestæt kunne erfare, siden derefter at lempe vor rejse].[6] Rantzau rykkede således frem mod Högsby, hvor han ankom den 29. juni. Nord for Emån stod

[1] Larsen, s. 221.
[2] Petri, s. 404.
[3] Gabriel Gustavsson til Axel Oxenstierna 23/6 1612 (AOB, II:3, s. 3 ff.); jf. Bilagsbind I, kap. I.
[4] Arbetsa U. 97:2.
[5] Mogens Ulfeldt til Christian IV 17/6 1612 (København, Ra, Danske kancelli, Indkomne breve).
[6] Gert Rantzaus anf. skr. til Christian IV 5/7 1612.

Side 301

Forårs- og sommerfelttogene 1612

Jesper Andersson med en lille svensk styrke, Halswells engelske dragoner og en fane samt en skare bevæbnet almue. Danskerne overskred åen og drev svenskerne bort, som gjorde ringe modstand. Selv undslap Jesper Andersson med nød og næppe »till bråten, der vårt läger var, och Jacob låg« [til forhugningen, hvor vor lejr var, og Jakob lå]. Svenske fanger omtalte, at Jakob Jakobsson havde tre faner ryttere og 500 knægte. Rantzau blev liggende ved Högsby de nærmeste dage, foranlediget dertil af provianteringsvanskeligheder. Tiden blev brugt til anlæg af temmelig anselige befæstninger på begge sider af åen. Efter at provianteringsmanglen var afhjulpet, brød Rantzau op den 2. juli. Rytteri og 1.000 musketerer, mere anvendelige i svensk skovterræn end det tunge pikbevæbnede infanteri, udgjorde avantgarden. Snart stødte man på en forhugning — sandsynligvis ved Hanåsa straks nord for Högsby. Men danskerne lykkedes »offver klipper och attschillige olejlighed« [over klipper og adskillig ulejlighed] at omgå den svenske stilling, hvorpå forsvarerne trak sig tilbage. Danskerne fulgte efter, men stødte snart på en ny forhugning, »der an der einen Seiten mit einem grossen Strohm, an der andern aber mit einer hohen Klippe umbgeben war« [der på den ene side var omgivet af en stor strøm, men på den anden af en høj klippe] — formentlig i egnen ved Ryningsnäs 12 km nordvest for Högsby. Også denne hindring fandt danskerne midler til at omgå, hvorpå svenskerne på ny veg tilbage. I mellemtiden havde den danske hovedstyrke nået den sydlige forhugning, som blev ryddet, så at artilleriet kunne komme frem. Også den anden forhugning blev ryddet, og fremrykningen blev derpå fortsat uden hindring til egnen ved Målilla, hvor Rantzau befandt sig den 5. juli. Fremrykningen fra Högsby til Målilla, omkring 4 mil, havde taget 4 dage.[1]

Den 2. juli, samme dag som Rantzau brød op fra Högsby, var Gustav Adolf, som tidligere nævnt, indtruffet i Jönköping. Under vejen dertil var der udgivet ordrer dels til Kinds og Marks almue om at indtræffe i Jönköping den 1. og 3. juli medbringende 12—14 dages kost for at arbejde på den befæstede lejr, kongen agtede at indtage der.[2] Styrken og sammensætningen af de tropper, som kongen flyttede til Jönköping, kan ikke fastslås. De har formentlig udgjort Rutherfords og Lermunds soldater, tilsammen 7—8 kompagnier, 3 knægtefænniker fra Västmanland og Närke, livfanen, yderligere omkring 6 faner samt hertug Johans styrke, omkring 1.000 mand. Hele denne hærafdeling kan ikke anslås højere end til omkring 3.500 mand.[3]

Kongens opmærksomhed var nu først og fremmest rettet mod Kalmaregnen, hvor de seneste begivenheder blev rapporteret af Magnus Brahe.[4] Gustav Adolf fattede straks beslutning. Allerede den 5. juli sendte han direktiv til Jakob Jakobsson. Fjenden agtede utvivlsomt at forene sine korps. Kongen ag-

[1] Rantzaus anf. skr. til Christian IV 5/7 1612; Journal, s. 750 ff.; AOB, II:3, s. 9 f.; Löfgren, s. 57.

[2] Ra, RR 1/7 1612.

[3] Petri, s. 401; Arbetsa U. 116.

[4] Magnus Brahe til Gustav Adolf 3/7 1612 (Ra, Skr. t. K. M:t).

tede at vende sig mod Rantzau. Jakobsson skulle straks sende kongen sit rytteri, men med sit infanteri og Smålands almue, som kongen havde ladet opbyde »man af husett« [mand af huse], ved anvendelse af det traditionelle forhugningsforsvar vanskeliggøre danskernes fremrykning samt forurolige dem i ryg og flanker.[1] Men Gustav Adolfs svage korps blev formindsket yderligere. Hertug Johan er formentlig straks efter ankomsten til Jönköping fortsat med sine tropper til Östergötland for at overtage ledelsen af sit fyrstendømmes forsvar. I midten af juli befandt hertugen sig ved Kisa og synes siden at have begivet sig til Vadstena. Allerede efter Ölands erobring havde hertug Johan ladet mindre troppeafdelinger besætte passene i Holaveden. Ved rygtet om Rantzaus fremrykning blev der fældet en forhugning ved Kisa, som den 4. juli var bevogtet.[2] Jesper Andersson[3] var trukket tilbage mod nord til Säby — 27 km øst for Gränna — hvorfra den såkaldte Østre Holavej udgik mod Jönköping. Her stod han med Knut Hands fane og noget fodfolk, der spærrede adgangen til den östgötske slette. På kystvejen stod Per Mikaelsson med en mindre troppestyrke[4] — formentlig resterne af Borgholms garnison. Östgötatropperne, Jesper Anderssons og Per Mikaelssons styrker, dannede så at sige en frontalgruppe mod Rantzaus korps. Kongens hærafdeling ved Jönköping, hvor formentlig en del af det smålandske krigsfolk blev samlet,[5] stod i fjendens flanke. Nogle i det sydlige Småland tilstedeværende fænniker kunne anses for at have dannet en tredje gruppe i hans ryg. De tre svenske gruppers virkelige styrke unddrager sig enhver saglig bedømmelse. Kun så meget kan siges, at hele styrken næppe har oversteget det rantzauske korps'. Desuden var de svenske tropper kvalitativt underlegne.

På den anden side var kong Christians hærafdeling ganske vist for øjeblikket ude af regningen, men det måtte forudsættes, at den snarest muligt ville genoptage operationerne og søge samvirke med Rantzaus korps. Situationen krævede handling, det vil sige en offensivoperation mod Rantzaus korps.[6] Hvorledes Gustav Adolf bedømte denne situation under ventetiden i Jönköping, fremgår af hans samtidige skrivelser til rigsrådet og enkedronningen. Til rigsrådet skrev han, at han ville slå den rantzauske hærafdeling, inden kong Christian kunne komme denne til undsætning, »alldenstundh sådantt för denna tidz lägenheet måste vare vågett« [eftersom sådant efter denne tids lejlighed må voves]. Han anså sig dog for at være underlegen og kunne blive slået, hvorfor tilgangene til det øvre Sverige skulle forberedes til forsvar. I samme ånd skrev han til enkedronningen, og endnu skarpere end i brevet til rigsrådet fremholdt han nødvendigheden af en offensiv mod »den hopen

[1] Ra, RR 5/7 1612.

[2] Petri, s. 406 f.

[3] Fra og med den 9/7 retter Gustav Adolf sine direktiver ikke til Jakob Jakobsson, men til Jesper Andersson. Jf. særlig Ra, RR 9/7, 14/7 1612.

[4] Gustav Adolf til Jesper Andersson og til Knut Hand 9/7 1612 (Ra, RR).

[5] Arbetsa U. 116.

[6] Petri, s. 405.

som ifrån Calmare ähr kommen« [den flok, som er kommet fra Kalmar], hvis han ikke ville risikere fremover at få med begge de danske korps at gøre på én gang. Også over for enkedronningen nævner kongen mulighederne for et nederlag. I dette tilfælde skulle hun rejse folkeopbuddet i Södermanland.[1] Også almuen i Uppland skulle være rede til at gå mand af huse. Ligeledes blev det i det brev, som berører dette opbud, indskærpet, at det var nødvendigt at »slå dem aff för ähn dhe få undsättning aff dhe andre« [slå dem, før de får undsætning af de andre]. På denne operation hang hele rigets velfærd.[2] Styrkeforholdene var imidlertid ikke gunstige, og kongens nærmeste foranstaltninger havde til formål at forstærke de regulære tropper med det smålandske folkeopbud.[3] Almuen i Konga og Uppvidinge var allerede tidligere rejst af Magnus Brahe.[4] Tjust og Tuna len i det sydlige Östergötland skulle opbydes.[5] Almuen i nogle herreder skulle under oberst Olof Hårds kommando senest den 12.[6] juli slutte sig til kongens hærafdeling.

I mellemtiden havde danskerne nået Vimmerby, som var rømmet af sine indbyggere.[7] Over for den danske anmarch var de svenske bønder i øvrigt flyttet til skovs, medtagende deres ejendele og fornødenheder.[8] Alle danske efternølere blev slået ihjel af smålændingerne.[9] Proviantering fra krigsstedet lod sig ikke gøre. Det var derfor af største vigtighed at få tilførsel fra den søgående levnedsmiddeltransport, som nu ifølge aftale befandt sig i Västervik. På vejen dertil kunne imidlertid kun kløvheste og slæder anvendes. Foruroliget af svenske partier og på vejen forladt af sin eskorte kom kløvkolonnen først tilbage efter otte dage i stedet for de beregnede to. Den medførte langtfra den proviantmængde, som danskerne havde håbet på. Der opstod mangel i lejren, og krigstugten blev forværret i foruroligende grad. Hestematerialet var slidt op på de stenede veje, »und also«, siger Journal, »weder Menschen noch Pferde fortzubringen waren« [og således kunne hverken mennesker eller heste bringes videre]. Mindre strejftog, som blev udført, blandt andet til forhugningen ved Kisa, var uden betydning.[10]

Den 13. juli var imidlertid folkeopbuddet i 7 herreder omkring Linköping samlet ved Rimforsa bro 1,5 mil nord-nordøst for Kisa. Ligeledes var Tjust, Hammar-

[1] Gustav Adolf til rigsrådet og til enkedronning Kristina 6/7 1612 (Ra, RR).

[2] Rigsrådet til borgerskabet og almuen i Stockholms len 13/7 1612 (Ra, RR).

[3] Gustav Adolf til alle fogeder i Småland 8/7 1612 (Ra, RR). De foranstaltninger, som blev truffet for at opbyde hjemmeværende knægte i Dalarna og for at formå enkedronningen til at sende de 2 fænniker (fra Värmland og Närke), som hun havde holdt tilbage, kunne selvfølgelig ikke give resultat for den påtænkte operation (Ra, RR 30/6, 1/7, 6/7 1612).

[4] Magnus Brahe til Gustav Adolf 3/7 1612 (Ra, Skr. t. K. M:t); Gustav Adolf til Magnus Brahe 9/7 1612 (Ra, RR).

[5] Gustav Adolf til almuen i Tjust og Tuna len 9/7 1612 (Ra, RR).

[6] Gustav Adolf til Olof Hård 8/7 1612 (Ra, RR).

[7] Journal, s. 752. Lönberga Kyrko Bok angiver tidspunktet til den 6/7.

[8] Gert Rantzaus anf. skr. til Christian IV 5/7 1612.

[9] Per Månsson til hertug Johan 8/7 1612 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613).

[10] Journal, s. 752 f.; Larsen, s. 224; Petri, s. 406.

kind i det østlige Östergötland og Söderköpings by opbudt. Östgöta bergslags landeværn skulle samles den 14. og rykke ned mod kysten.[1] Allerede forinden havde den energiske Per Mikaelsson med en flok knægte og almue angrebet Västervik. Angrebet blev dog afslået, men byen kom i brand. Den blev forladt den 13. og 14. af de danske transportskibe med deres konvoj, hvorpå Per Mikaelsson gjorde et nyt forsøg på at tage Stegeholm, som dog var forsynet med en stærk dansk besætning, hvorfor også dette angreb mislykkedes.[2]

Den 12. juli var Gustav Adolf operationsklar og tiltrådte marchen fra Jönköping mod Eksjö. Det var kendt, at der inden for Rantzaus korps rasede sygdom, der herskede proviantmangel, og at deserteringerne var talrige. Alligevel blev hans styrke overdrevet opgivet til 12 faner og 32 fænniker.[3] Fjenden skulle omringes. Den svenske operationsplan fremgår af et brev fra Axel Oxenstierna til Johan De la Gardie: »Och ähr H. M:tt ryckt den ene vägen åt Ekesiöö, men H. F. Nåde hertig Johan är ryckt den andre åth Kisa, menandes att vele kringhverffva dem, och i så motto för de monge passer, så och skogar och moras skuldh viljandes göra fienden vägen trång.« [Og Hans Majestæt er rykket ad den ene vej mod Eksjö, men Hans Fyrstelige Nåde hertug Johan er rykket ad den anden mod Kisa, i den mening at ville omringe dem og på den måde på grund af de mange pas samt skove og moser ville gøre fjenden vejen trang.][4] Endnu var dog vejen åben mod syd. Dette hul skulle lukkes af en ny forhugning i Hanåsa skov, forsvaret af almuen fra Kronobergs len. Den skulle hindre tilbagetoget for fjenden, men også troppebevægelser fra Kalmar.[5] Kongen, som i Säby blev forstærket med Jesper Anderssons styrke, rykkede frem over Vetlanda mod fjendens ryg for at afskære forbindelsen med Kalmar. Den 14. nåede han Vetlanda.[6] Her blev han nået af efterretningen om, at Christian var under anmarch mod Jönköping.[7]

Den 10. juli om aftenen var nemlig kong Christian brudt op for over Härryda—Örby—Svenljunga—N. Unnaryd at rykke frem mod Jönköping. I lejren på Gullbergs enge blev den fynske fane og det engelske fodfolk, som var hårdest hjemsøgt af feltsygen, tilbage under Georg Lunges kommando. Med kongen skulle der således være fulgt højst et tyvetal kompagnier fodfolk, omkring 10 faner og 1 dragonkompagni. Noget belejringsartilleri kunne med hensyn til vejens beskaffenhed ikke medføres.[8] Da man ikke kender de danske tab under felttoget i Västergötland, kan Christians styrke ikke engang tilnærmelsesvis anslås. Givet er imidlertid, at Christians og Rantzaus samlede stridskræfter må have haft en betydelig overlegenhed over de til bevægelige operationer anvendelige tropper, som Gustav Adolf rådede over.

---

[1] Per Månsson til Gabriel G:son Oxenstierna 13/7 1612 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613).

[2] Journal, s. 753 f.; Lindberg, s. 93 ff.

[3] Per Månssons anf. skr. til Gabriel Oxenstierna 13/7 1612; Petri, s. 405.

[4] 23/7 1612 (AOB I:2, s. 74 f.).

[5] Fuldmagt for Isak Henriksson 10/7 1612 (Ra, RR).

[6] UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[7] Petri, s. 408.

[8] Brocks dagbog 1612; Lauritzen, s. 51; Journal, s. 756 f.

Side 305

Forårs- og sommerfelttogene 1612

Den 15. juli nåede kong Christian Örby.[1] Marchen var gået langsomt. Kun omkring seks mil var tilbagelagt på fem dage. Vejens beskaffenhed og forplejningsvanskeligheder medvirkede dertil. Christian blev yderligere forsinket af forsøg på at tvinge almuen i Kind og Mark til at give sig under Danmark.[2] Efter alt at dømme stræbte kongen efter bedre end hidtil at ordne forbindelserne, uden hvis sikring ingen varige fremgange kunne vindes. Først den 18. forlod Christian Örby og nåede den 22. Nissan. Vejen over Dumme mosse vest for Jönköping blev spærret af almuen, som dog den 23. trak sig tilbage over for danskernes anmarch. Christian fortsatte frem mod Jönköping for at rekognoscere. Da han nærmede sig byen, blev den stukket i brand af forsvarerne.[3] Efterretningen om kong Christians fremrykning, hvor alvorlig den end var, ændrede intet i Gustav Adolfs planer. Han kendte vejnettets beskaffenhed og vidste, at danskerne ikke kunne medføre tungt artilleri til Jönköpings belejring. Den 15. juli fortsatte han fra Vetlanda til Repperda, 1,5 mil øst derfor, og udsendte samme dag et detachement på 200 soldater af Taubes regiment og Nils Assersson Mannerskölds fane på spejding.[4] Selvfølgelig afhang meget af Jönköpings modstandskraft. Alligevel foreslog statholderne i Jönköping, Göran Månsson og Sten Klasson, at hvis fjenden »nägett hårdt anträngde« [trængte noget hårdt på], skulle fæstningsværkerne demoleres, eftersom de ikke var fuldført. Det behøver næppe at siges, at kongen ikke billigede denne anvendelse af de med stort besvær anlagte befæstninger. Han befalede tværtimod, at Jönköping skulle forsvares. Det var ikke sandsynligt, skrev han, at Christian for alvor ville angribe byen. Belejringsartilleri kunne han jo ikke medføre ad den vej, han havde valgt. Måske agtede han blot at marchere forbi for at række Rantzau hånden. Jesper Andersson skulle imidlertid indgå i slotslovet, og 300 soldater forstærke slottets besætning, hvortil også borgerskabet skulle slutte sig.[5] Gustav Adolf troede endnu den 15. juli, at Rantzau stod i Vimmerby.[6] Han fortsatte derfor marchen mod Målilla, men erfarede den 16., at Rantzau havde tiltrådt tilbagetoget. Det svenske spejderdetachement fik samme dag ved Kungsbro, 1,5 mil vest for Målilla, føling med fjenden og ankom den 17. til Emmenäs sydøst for Målilla. En del danskere blev nedhugget, og nær 200 taget til fange, ligesom 2 standarter blev erobret. Den 18. blev det indberettet til kongen, at Rantzau lå ved Högsby.[7]

Tilstanden inden for Rantzaus hærafdeling ved Vimmerby var blevet sådan, at en fortsættelse af operationerne var udelukket. Tilbagetog til Kalmar syntes

[1] Friis, s. 307.

[2] Lauritzen, s. 51.

[3] Friis, s. 308; Journal, s. 757.

[4] Petri, s. 408; UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[5] Gustav Adolf til Göran Månsson og Sten Klasson 15/7 1612 (Ra, RR).

[6] Gustav Adolf til hertug Johan 15/7 1612 (Ra, RR).

[7] Petri, s. 408; UUB, Codex Upsaliensis E 375.

at være det eneste, som kunne redde den fra fuldstændig opløsning. Den 15. blev det tiltrådt og gennemført betydeligt hurtigere end fremmarchen. Den 16. havde det danske korps' hoveddel passeret Målilla og således unddraget sig Gustav Adolfs greb.[1] Under tiltagende opløsning og temmelig tabsrige kampe mod den opbudte almue fortsatte Rantzaus korps tilbagetoget fra Högsby helt til Ryssby. Hertug Ernst Ludvigs og Wustrows regimenter, som havde vist den største mangel på krigstugt, blev opløst, og soldaterne stukket ind i Gert Rantzaus og Markvard Pentz' regimenter.[2]

Gustav Adolf fortsatte forfølgelsen ad en sidevej gennem skoven til Högsby, hvor han ankom den 20. tidligt om morgenen kort efter den danske hærafdelings aftog fra dette sted.[3] Kongen anså da en videre forfølgelse for nytteløs, thi landet var hærget, og de svenske tropper led mangel på underhold. Ganske vist var det danske østkorps undgået tilintetgørelse, men det var for øjeblikket operationsudygtigt, en tilstand, hvis varighed kongen anslog til mindst fire uger,[4] under alle omstændigheder en anselig svensk fremgang. Til og med den 23. juli blev Gustav Adolf i Högsby, beskæftiget med at organisere almueforsvaret mod danskerne i Kalmar, hvorved Knut Drakes rytterfane skulle støtte landeværnet i det lidet pålidelige Möre.[5] Samtidig udgik befalinger om oplægning af proviant ved Vetlanda til 6.000 mand, hvilket viser, at Gustav Adolf havde besluttet snarest muligt at vende sig mod Christian, samt at han nu rådede over omtrent nævnte styrke.[6]

Den 24. juli fik Gustav Adolf efterretning om, at kong Christian dagen før var kommet »under Jöneköping«, men at han var svag på folk og — som kongen havde formodet — ikke medførte groft artilleri. Gustav Adolf brød straks op fra Högsby, stod den 25. igen i Vetlanda og den 26. i N. Sandsjö. Han opfordrede statholderne i Jönköping til i betragt-

[1] Journal, s. 754 f.; Gustav Adolf til hertug Johan 16/7 1612 (Ra, RR).

[2] Journal, s. 755 f.

[3] UUB, Codex Upsaliensis E 375. Ifølge Gustav Adolf til enkedronning Kristina 22/7 1612 (Ra, RR) fik kongen den 19/7, da han var kommet på højde med Högsby, rapport om, at fjenden »alredhe dagen tilförendhe widh Midhagztijdh war opryckt ifrån Högzby« [allerede dagen forinden ved middagstid var opbrudt fra Högsby]. Codex Upsaliensis siger, at fjenden natten til den 20. var »sin Koos dragen till Ryssby Skantz« [draget sin vej til Ryssby skanse].

[4] Gustav Adolfs anf. skr. til enkedronning Kristina 22/7 1612. Den engelske forfatter Noel (Gustaf Adolf, s. 2) giver følgende bedømmelse af Gustav Adolfs operation: »In the summer (1612) the Danes invaded in two columns far apart, and Gustaf took up a central position from which he could operate against them separately, showing thus at this early age his sound strategical instinct.« [Om sommeren (1612) faldt danskerne ind i to vidt adskilte kolonner, og Gustaf indtog en central stilling, hvorfra han kunne operere mod dem hver for sig, og viste således allerede i denne tidlige alder sit sunde strategiske instinkt.]

[5] UUB, Codex Upsaliensis E 375; Ra, RR 20/7, 21/7 1612. I forbindelse hermed anbefalede kongen opsætningen af en frifænnike, som skulle falde ind i Danmark »der till att röfve, sköfle, fånge, ihielslå, brenne och förderfve, allt det som de uthi fiendens landh öfverkomme kunne« [for der at røve, skøvle, fange, slå ihjel, brænde og fordærve alt, hvad de i fjendens land kunne overkomme] (Fuldmagt for en høvedsmand 20/7 1612. Ra, RR). Høvedsmandens navn er ikke nævnt, og fænniken blev formentlig ikke opsat, men oplysningens art er tidstypisk.

[6] Adskillige skr. 22/7 og 23/7 1612 (Ra, RR).

Side 307

Forårs- og sommerfelttogene 1612

ning af dette steds betydning at gøre den stærkest mulige modstand.[1] De i Alingsås-egnen tilbageværende västgötatropper blev beordret til at forurolige kong Christians korps i ryg og flanke. Igen blev almuen i en del herreder i Västergötland opbudt for at besætte passene, først og fremmest i egnen omkring fjendens forbindelsesvej ind i dette landskab. Også vejen langs Nissan skulle spærres.[2] Hertug Johan blev anmodet om skyndsomt at sende forstærkninger til kongen ad den østlige af vejene over Holaveden.[3] Det var øjensynlig Gustav Adolfs hensigt over for Christian at gentage omringningsmanøvren mod Rantzau.

I Jönköping havde, som tidligere fortalt, forsvarerne stukket byen i brand ved danskernes ankomst. De trak sig derpå ind i slottet, hvor de ikke uden belejringsartilleri kunne angribes af Christian med udsigt til fremgang.[4] I store træk uvirksom blev denne stående den 24. og 25. ved Jönköping. Et spejderdetachement på 100 ryttere blev udsendt for at søge forbindelse med Rantzau øst for Jönköping. Detachementet vendte tilbage, efter at man af fanger havde fået kundskab om Rantzaus tilbagetog. Med stor tapperhed slog de danske ryttere sig igennem svenske afdelinger, som på tre steder havde spærret tilbagetogsvejen. Da forudsætningerne for det tilsigtede hovedangreb var krydset af Rantzaus retræte, og provianteringsvanskeligheder desuden begyndte at gøre sig stærkt gældende, tiltrådte Christian natten til den 26. juli tilbagetoget. Retræten skete langs Nissan mod Halmstad. I Nissaryd en mil fra grænsen til Halland blev der holdt generalmønstring. Der blev i det mindste en del af tropperne endnu den 6. august, mens andre fortsatte til egnen ved Halmstad.[5] Kong Christian anså det smålandske felttog for afsluttet og traf anordning om troppernes forlægning i spredte kvarterer. Den 6. august forlod han lejren ved Nissaryd og vendte over Halmstad tilbage til København, hvor han ankom den 8. august.[6]

Endnu i løbet af den 26. juli synes Gustav Adolf at være blevet underrettet om danskernes tilbagetog.[7] Han fortsatte straks til Jönköping og ankom dertil den 31., men var allerede under marchen fra N. Sandsjö (den 27.) blevet syg af feber. Hærafdelingen blev forlagt i lejr, og fjenden blev kun forfulgt af en kavaleristyrke.[8]

---

[1] UUB, Codex Upsaliensis E 375; Gustav Adolf til statholderne i Jönköping 24/7 1612 (Ra, RR).

[2] Gustav Adolf til ritmestre og høvedsmænd 23/7 samt adskillige skr. 25/7, 26/7 1612 (Ra, RR).

[3] Petri, s. 408 f.

[4] Larsen, s. 230.

[5] Friis, s. 308; Journal, s. 757 f.; Lauritzen, s. 51 f.; UUB, Codex Upsaliensis E 375; Brocks dagbog 1612.

[6] Brocks dagbog 1612; Lauritzen, s. 53.

[7] UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[8] Ibid.; Gustav Adolf til enkedronning Kristina 1/8 1612 (Ra, RR); samme til Axel Oxenstierna 28/7 1612 (AOB, II:1, s. 6 f.).

Side 308

Sveriges krig 1611—1632

I øvrigt måtte Gustav Adolf under sin sygdom unde sig selv og de hårdt medtagne tropper en hviletid. Spejdingen skulle imidlertid fortsættes med den opgave at udforske, om fjenden forberedte sig til et nyt fremstød »någonstädz hitt in i landett igen eller och dett Vi meere befruchte han där förtöfver till dess Rantzow kommer honom till hjelp och då begifver sigh hit till Jeneköping« [et eller andet sted herind i landet igen, eller hvad vi mere frygter, at han dér venter, indtil Rantzau kommer ham til hjælp, og da begiver sig herhen til Jönköping]. Derefter agtede kongen at rette sine operationer.[1] Han indså således fuldt ud, at fremgangen ikke havde været afgørende. Hertug Johan skulle med sit krigsfolk holde sig rede, og til Gyllenstierna blev der rettet en ny opfordring til med skibsflåden at træde i virksomhed.[2] Per Mikaelsson blev beordret til at indeslutte Stegeholm, som i øvrigt kort derpå blev rømmet af den danske besætning på Christians befaling.[3] Almuen i Västergötland mente Gustav Adolf imidlertid at kunne hjemsende og overlod bevogtningen mod den norske grænse til to västgötafænniker.[4]

Under sygdommen, som endnu i midten af august ikke var hævet,[5] blev kongen foruroliget af den omstændighed, at fjenden blev stående inden for den svenske grænse og ifølge en oplysning til og med var i anmarch. Den 9. afgik Jesper Mattsson med det hvervede fodfolk og seks rytterfaner med den opgave at fordrive den ved Nissaryd lejrede fjende. Feltmarskalken kunne dog rapportere, at danskeren havde trukket sig inden for sin egen grænse. Han fik da ordre til at »klappa honom op« [klappe ham op], hvis han ikke lå for langt inde i Halland. Jesper Mattsson skulle slå lejr ved grænsen og fordærve fjendens grænseområde, dog uden at brænde. Det blev snart klart, at danskerne havde forlagt alt folket i garnison, men fjenden var endnu »mechtigh starck« [mægtig stærk], så at man ikke kunne stole på ham. Alligevel blev Jesper Mattsson kaldt tilbage til Jönköping, hvortil han kom tilbage den 20. august. Kongen hjemsendte rytteriet og lagde i det mindste en del af fodfolket i borglejer. Blandt andet blev Rutherfords soldater forlagt til Bogesund, hvorhen Gustav Adolf, nys rask igen, den 29. august—4. september foretog en inspektionsrejse.[6]

Krigsbegivenhederne til lands i 1612 udspillede sig praktisk taget udelukkende i Västergötland og Småland, hvor det forsvarsangrebsvis førte svenske forhugningsforsvar trods stridsmidlernes kvantitative og kvalitative underlegenhed i store træk var fremgangsrigt. I Norrland herskede ro, bortset fra nogle mindre grænsekampe under vinteren.[7] Efter Baltzar Bäcks aftog til Stockholm med

[1] Gustav Adolfs anf. skr. til enkedronning Kristina 1/8 1612.

[2] Gustav Adolf til hertug Johan 1/8 1612 (Ra, RR); jf. Bilagsbind I, kap. I.

[3] Gustav Adolf til Per Mikaelsson 5/8 1612 (Ra, RR); Journal, s. 754.

[4] Om almuens hjemsendelse 2/8 og til Per Göransson 9/8 1612 (Ra, RR).

[5] Enkedronning Kristina, foruroliget af meddelelse om kongens sygdom, skyndte sig til Jönköping og opholdt sig ved hans sygeleje den 12/8—19/8 (UUB, Codex Upsaliensis E 375).

[6] Gustav Adolf til enkedronning Kristina 7/8, 11/8, til Jesper Mattsson 10/8, 13/8 og til hertug Johan 23/8 1612 (Ra, RR); UUB, Codex Upsaliensis E 375.

[7] Norske Saml. II, s. 290 ff.

Side 309

De sidste krigsbegivenheder og fredsslutningen

hoveddelen af norrlandsfolket blev der i Jämtland, som af danskerne var ladt i svenskernes besiddelse, tilbage en landsfænnike i Frösö skanse og noget rytteri.[1] I begyndelsen af juni blev Olof Ingemarsson beskikket til at føre kommandoen i Norrland.[2] Imidlertid ankom den 19. juli Mönnichhofen med sit i Nederlandene og England for svensk regning hvervede regiment, der talte 700—800 mand, til Trondhjem. Den norske almue blev opbudt, men afholdt sig fra angreb. Hærgende og brændende drog Mönnichhofen mod øst gennem Stjørdalen til Jämtland. Derfra blev marchen fortsat til Stockholm, hvor regimentet ankom den 31. august i tide til at blive sat ind mod et dansk angreb på Vaxholm, om hvilket en nærmere redegørelse gives i det følgende.[3]

To kompagnier skotter, som indgik i den styrke, som Spens skulle hverve for svensk regning, blev ramt af en ublid skæbne. De 300—400 skotter gik i land den 19. august i Romsdalsfjorden i hensigt ad den lange vej gennem Romsdalen og Gudbrandsdalen at søge ind i Sverige. I Sel sogn i det nordlige Gudbrandsdal mødte de modstand. De norske bønder var blevet opbudt og havde på et sted ved Kringen i Vaage sogn, hvor den smalle vej løb langs en stejl fjeldskråning, anlagt en »vælte« [stenskred], som overraskende blev styrtet ned over de marcherende skotter, da disse den 26. august efter at have overnattet i Sel fortsatte toget. Næsten alle blev nedhugget.[4]

11. DE SIDSTE KRIGSBEGIVENHEDER OG FREDSSLUTNINGEN

Det danske søtogt mod Stockholm — Foretagendet mod Brätte — Svenske forberedelser til vinterfelttog — Fredsforhandlingerne — Demobiliseringen

Søkrigsbegivenhederne indtil august 1612 er skimtet i det foregående og er beskrevet andetsteds i en sammenhæng.[5] Den svenske vesterhavseskadre var tabt og var for en del efter bjærgning indlemmet i de danske søstridskræfter. Den svenske hovedflåde var praktisk talt endnu ikke trådt i virksomhed. Den danske hovedflåde var altså ubestridt herre i Østersøen, men var i slutningen af juli vendt tilbage til København. Spærringen til

[1] Arbetsa U. 116; skr. fra Olof Ingemarsson 12/9 1612 (Ra, Krigshisthandl., Danska kriget 1611—1613).

[2] Gustav Adolf til Olof Ingemarsson 2/6 1612 (Ra, RR).

[3] Norske Saml. II, s. 295 ff.; rigsrådet til Gustav Adolf 19/8 (Ra, Skr. t. K. M:t) og denne til rigsrådet 21/8 1612 (Ra, RR); rådet og kammeret til Gustav Adolf 1/9 1612 (Ra, Skr. t. K. M:t).

[4] Larsen, s. 238 ff.

[5] Jf. Bilagsbind I, kap. I.

søs havde blandt andet næsten umuliggjort overførelsen af udenlandske hvervede tropper til Sverige. Havde Norges forsvar ikke ligget i fuldstændigt forfald, ville ikke én mand have kunnet komme over dette land til Sverige. Hvad der virkelig kom frem af hvervede tropper, var i det store og hele en ubetydelighed og ankom ikke, før årets felttog i virkeligheden var afsluttet.

Efter at den svenske hovedflåde mod slutningen af juli endelig var kommet til søs, synes den at have gjort alvorlige forsøg på at træffe sin modstander, som imidlertid, som tidligere fremholdt, var vendt tilbage til Øresund. Efter et resultatløst krydstogt til den sydlige Østersø kom Gyllenstierna den 10. august tilbage til Älvsnabben. Her blev han nået af efterretningen om, at kong Christian med en stor flåde var på vej til Stockholms skærgård.

Skønt det ikke har kunnet fastslås, er det sandsynligt, at kong Christian, da han vendte tilbage til København, havde fået efterretning om, at den svenske hovedflåde var gået til søs. Desuden havde et rygte meldt, at en svensk-polsk fred var sluttet, og at en betydelig styrke hvervet krigsfolk fra Danzig skulle føres over til Sverige.[1] Den 13. august afsejlede kongen med sin flåde, der talte ikke mindre end 36 orlogsskibe — omtrent dobbelt så stærk som den rustede svenske flåde.[2] Han kom den 15. til Kalmar og indtog den 18. ved Skägganäs en del folk — ifølge svensk oplysning 1.000 musketerer — fra Rantzaus korps.[3] Christian agtede nu at opsøge den svenske flåde, som formodedes endnu at være på krydstogt, og sejlede til Danzig. Da han i disse farvande ikke traf nogen fjende, antog han, at svenskerne befandt sig i Stockholms søndre skærgård. Han anduvede den 30. august Landsort og trængte frem helt til Kanholmsfjärden inden for Sandhamn, hvor han den følgende dag fik føling med den svenske hovedflåde. Gyllenstierna havde ankret ved Djurhamn på Djurö ved den sydlige del af Kanholmsfjärden, og flåderne befandt sig således for første gang i løbet af året inden for synsvidde af hinanden. Men det kom kun til betydningsløse skærmydsler. Meget underlegen, som han var, trak Gyllenstierna sig tilbage gennem Vindöström — sejlløbet inden for Djurö — til Vaxholm og forlagde flåden inden for dens spærrebomme. Den 2. september ankrede den danske flåde på Norra Vaxholmsfjärden.

Så snart efterretningen indløb om kong Christians ankomst til Stockholms skærgård med over 30 »juteskepp« [jyske skibe], traf rigsrådet modforanstaltninger. De regulære tropper i og ved Stockholm har formentlig, medregnet Mönnichhofens nys ankomne regiment, beløbet sig til omkring 2.500 mand. Mönnichhofen blev sendt straks til Vaxholm for at forstærke skibsbesætningerne og sandsynligvis

[1] Detlof Holck til Christian IV, Warnemünde 1612 (København, Ra, Danske kancelli, Indkomne breve). Rygtet angav styrken til en hel armé — 18.000 mand.

[2] Christians søtogt, hvor intet andet siges, efter Bilagsbind I, kap. I.

[3] I Axel Oxenstiernas navn til Jesper Mattsson 6/9 1612 (Ra, RR). Der har således ikke været tale om andet end en komplettering af skibsbesætningerne.